

**Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника
Факультет філології
кафедра української мови**

І. Бабій, М. Голянич, Р. Стефурак

***Словник лінгвістичних термінів:
лексикологія, фразеологія,
лексикографія***

**Івано-Франківськ
2024**

УДК 81'373:81'374:81'373.7]81'374.2(0.046.3)

Б 63

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(протокол № 1 від 20 вересня 2023 року).*

Рецензенти:

Кульбабська О. М. – доктор філологічних наук, професор
(м. Чернівці);

Струганець Л. В. – доктор філологічних наук, професор
(м. Тернопіль).

Бабій І. О., Голянич М. І., Стефурак Р. І.

Б 63 Словник лінгвістичних термінів: лексикологія,
фразеологія, лексикографія. 2-ге вид, виправ. і
доповнен. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т
ім. В. Стефаника, 2024. 336 с.

ISBN978-966-640-547-3

У словнику подано більше 600 словникових статей, понад 700 найуживаніших термінів лексикології, фразеології, лексикографії. Дефінітивна частина довідника побудована так, що до кожної реєстрової одиниці запропоновано декілька визначень різних авторів (із вказівкою на джерело цитати – визначення певного терміна).

Словник орієнтований на студентів філологічних факультетів, аспірантів, учителів-словесників.

ISBN 978-966-640-547-3

© Бабій І. О., Голянич М. І., Стефурак Р. І., 2024

© Прикарпатський національний університет

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Українська абетка.....	8
Загальні умовні скорочення.....	8
Перелік умовних скорочень лексикографічних праць, використаних як ілюстративний матеріал.....	9
Словник.....	12
Список використаної літератури.....	309
Перелік лексикографічних праць, використаних як приклади й ілюстративний матеріал у словникових статтях.....	317
Показчик термінів.....	326

ПЕРЕДМОВА

При викладанні курсу «Сучасна українська літературна мова», як і будь-якого іншого, важливим є формування в студентів термінологічної бази, що сприятиме розумінню і засвоєнню матеріалу дисципліни, глибинному пізнанню природи, характеру функціонування терміносистем, пов'язаних з окремими мовними рівнями, – тієї метамови, яка опредметнює в слові наукову галузь (її важливі риси, структуру, наукові здобутки й особливості формування наукового знання).

У цьому словнику-довіднику акцент зроблено на тих основних термінах, якими оперують при вивченні лексикології, фразеології, лексикографії, бо від рівня їх [термінів] засвоєння студентами залежатиме розуміння ними термінологічних процесів, взаємозв'язків і взаємозалежностей між термінологічними одиницями, тенденцій, які виявляються в окремих мовознавчих науках.

Оскільки змістове наповнення термінів здійснювалося протягом тривалого часу представниками різних наукових шкіл – важливо було розкрити значення тих терміносистем, які використовуються саме в сучасному мовознавстві (зокрема в лексикології, фразеології, лексикографії). При цьому враховано наявність термінів-синонімів, кожен із яких подано в окремій словниковій статті (синонім-дублет представлено формулами «те саме, що...»; «див. ...»). Наприклад: **Автоно́мні слова́ (автосеманти́чні)**. Див. **повнозна́чні слова́, автосеманти́чні слова́**).

Усі термінологічні одиниці розміщено в алфавітному порядку. Порівняймо:

Українізм;

Універба́ція;

Універса́льний словни́к;

Усі́чення.

Особливістю цієї праці є те, що в ній використано такий прийом лексикографічного опису терміна, як **пряме цитування**: у словниковій статті запропоновано визначення термінів лексикології, фразеології, лексикографії, дібрані з різних мовознавчих джерел (словників, енциклопедій, довідників, монографій, статей, підручників, вебсайтів), передусім – із

енциклопедії «Українська мова» (Київ, 2004).

Дефінітивна частина словникової статті складається з одного (рідко), двох і більше визначень-цитат. Наприклад:

Валентність – «(від лат. *valentia* – сила) – здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього слів форм, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями. Так, властивості дієслова «керувати» передбачають його поєднання з іменними формами називного й орудного відмінків у позиціях підмета і додатка» [Андреш. УМЕ. С. 59].

«Потенціал семантико-синтаксичної сполучуваності лексичних одиниць, що є виявом системно-мовної синтагматики. При описі значення слова В. виступає змінною, що відображає здатність слова до семантичного зв'язку з іншими словами. В. є терміном семантики й синтаксису, що ввійшов до наукового обігу в середині ХХ ст. ... Щоб запобігти домінуванню термінів «валентність» і «сполучуваність», М. Степанова розрізнила В. як потенційну здатність слова до поєднання з іншими словами, а сполучуваність як конкретну реалізацію цієї здатності» [Селіванова. С. 57-58].

«Здатність слова до семантичного та синтаксичного сполучення з іншими словами в реченні» [МФЕ. С. 54].

«Властивість слова сполучатися з певним колом лексичних одиниць... Наприклад, слова в парах *юний* – *молодий*, *кохати* – *любити* відрізняються тим, що перші сполучаються з іменниками, які називають осіб, а другі не мають такого обмеження і можуть сполучатися із назвами істот і неживих предметів» [Лисиченко. С. 17].

«Здатність слова створювати навколо себе певні вільні позиції, що займаються певними обов'язковими та факультативними актантами, тобто є лише потенційною сполучуваністю без реалізації сполучувальних задатків слова» [Левицький. АМВЛС. С. 24]. Див. **колокація**.

Крім визначень терміна, словникова стаття може репрезентувати різні аспекти його характеристики; залежно від цього виклад статті є стислим чи розгорнутим.

Трактування термінів укладачами майже відсутнє (такі визначення у словнику оформлено як цитату).

Приклади-ілюстрації в цьому довіднику також дібрано з

різних лексикографічних праць зі збереженням їх паспортизації (Див. **Перелік умовних скорочень лексикографічних праць, використаних як ілюстративний матеріал**).

Зазначимо, що в умовах стрімкого розвитку інформаційно-технологічного суспільства ХХІ століття зростає популярність електронних словниково-довідникових видань, які відбивають одну з основних особливостей інноваційних процесів у лексикографії зламу ХХ-ХХІ століття. Як наслідок, одне із основних завдань сучасного викладача – формування в здобувачів вищої освіти стійких умінь і навичок користування найновішими електронними словниками, насамперед тими, що функціонують у режимі online.

Тому для успішнішого й простішого оволодіння навчально-науковим матеріалом у переліку лексикографічних праць, використаних як приклади й ілюстративний матеріал у словникових статтях, у багатьох випадках наведено покликання на відповідні оцифровані джерела в мережі «Інтернет», що під час використання електронної версії словника значно спростить для студентів пошук необхідної інформації.

Відмітною рисою словника є й те, що він репрезентує як традиційні терміни, які давно «прижилися» в лексикології, фразеології, лексикографії (**синоніми, фразеологічне зрощення, енциклопедичний словник**), так і ті, що використовуються рідко чи є відносно новими або й такі, що мають міжгалузевий статус (**антиномії, епідигматика, конкорданс, концепт, семантичний простір слова, узус**).

Пропонований підхід при доборі реєстрових одиниць зумовлений бажанням авторів показати динамічність задекларованих у назві праці терміносистем, розмаїття їх елементів, взаємозв'язок із тими термінологічними системами, які маніфестують «помежові» з лінгвістикою галузі: етнолінгвістику, когнітивну лінгвістику, комунікативну лінгвістику та ін., а також підкреслити, що в сучасному мовознавстві відображено процес актуалізації тих одиниць, які раніше в ньому не були об'єктом термінологічної кодифікації.

Оскільки цей словник-довідник є вже другим, виправленим, виданням (перше було у 2011 році), то в процесі оновлення автори внесли певні зміни і доповнення, зокрема:

- додали ряд словникових статей, унаслідок чого обсяг словника збільшився більше ніж на 60 сторінок;

- деякі вже наявні словникові статті оновлено, тобто доповнено додатковими цитатами-визначеннями з нових наукових джерел і/або прикладами із сучасної художньої літератури;
- до багатьох словникових статей із лексикографії дібрано приклади нових лексикографічних праць, які з'явилися в науковому обігу в останнє десятиліття, а також додано покликання на їхні електронні версії в мережі «Інтернет», адже й сам словник плановано використовувати як у паперовому, так і в цифровому форматі;
- позитивною зміною вважаємо також проведену дерусифікацію словника, оскільки зі списку використаної літератури вилучено всі російські наукові джерела, а з тексту – дефініції-цитати російських науковців.

Автори сподіваються, що пропонований словник-довідник стане зручною інформаційною базою для тих, хто цікавиться питаннями української мови, термінами лексикології, фразеології, лексикографії.

АВТОРИ

УКРАЇНСЬКА АБЕТКА

*Аа Бб Вв Гг Дд Ее Єе Жж Зз Ии
Іі Її Йй Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс
Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъь Юю Яя*

ЗАГАЛЬНІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВФ – внутрішня форма;
ЛЗ – лексичне значення;
ЛСВ – лексико-семантичний варіант;
ЛСГ – лексико-семантична група;
ЛСП – лексико-семантичне поле;
ЛФП – лексико-фразеологічне поле;
ПА – паронімічна атракція;
СГ – синонімічне гніздо;
СР – синонімічний ряд;
ФО – фразеологічна одиниця;
див. – дивитись;
англ. – англійська мова;
гр., грец. – грецька мова;
лат. – латинська мова;
польськ. – польська мова;
ст.-сл. – старослов'янська мова;
тюрк. – тюркські мови;
фр. – французька мова.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ, ВИКОРИСТАНИХ ЯК ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. **БЗ000** – Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / Наук. ред. Ф. С. Бацевич. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 192 с.
2. **БГСУР** – Бурячок А. А., Гурин І. І. Словник українських рим. Київ : Наукова думка, 1979. 338 с.
3. **ВІЛСД** – Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : Словник-довідник / За ред. В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1996. 333 с.
4. **ГГЗ** – Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів : Інститут українознавства НАНУ 1997. 232 с.
5. **ГССП** – Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ : Освіта, 2008. 320 с.
6. **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7-ми тт. / укл. Г. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; Ред кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка. Т. I. 1982. 631 с., Т. II. 1985. 570 с., Т. III. 1989. 550 с., Т. 4. 2003. 653 с., Т. 5. 2006. 704 с., Т. 6. У-Я. 2012. 566 с.
7. **ІСУМ** – Інверсійний словник української мови / уклад. С. П. Бевзенко та ін. Відп. ред. С. П. Бевзенко. Київ : Наукова думка, 1985. 811 с.
8. **ІстСУМ** – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. У 2-х т. / ред. колегія : Л. Л. Гумецька (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1977-1978.
9. **КВУЛМ** – Коваль А. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми, літературні цитати, образні вислови / А. Коваль, В. Коптілов. Вид. 2-е перероб. і доп. Київ : Вища школа, 1975. 336 с.
10. **КСП** – Коломієць М. П. Короткий словник перифраз / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський ; за ред. М. М. Пилинського. Київ : Радянська школа, 1985. 151 с.
11. **К** – Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу. Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.
12. **КТСЛТ** – Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко

- та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
13. **МФЕ** – Мала філологічна енциклопедія / уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
 14. **НСЗ** – Нові слова та значення : словник / Ін-т укр. мови НАН України ; уклали Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. Київ : Довіра, 2009. 271 с.
 15. **О** – Огієнко І. Український стилістичний словник. Львів: З друк. наук. тов-ва ім. Шевченка, 1924. 495 с.
 16. **ОС** – Погрібний М. Орфоепічний словник (А-Я). Київ : Радянська школа, 1984. 629 с.
 17. **ПСАУМ** – Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 3-тє вид., допов. і випр. Київ : Довіра, 2006. 510 с.
 18. **ПССУМ** – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови : понад 20 000 синонім. рядів. 5-тє вид., опрац. і значно допов. Львів : БаК, 2014. 528 с.
 19. **РО** – Одноримки. Словник омонімів та схожословів / О. С. Різників ; ред. Б. Будний, І. Дем'янова. 2-ге вид., доповн. і переробл. Тернопіль : Богдан, 2011. 407 с.
 20. **САН** – Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Вища школа, 1979. 120 с.
 21. **СВН** – Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник. Київ : Либідь, 1995. 192 с.
 22. **СДУЛС** – Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. 2-ге вид., виправл. Київ : Наукова думка, 2010. 431 с.
 23. **СДКУМ** – Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин та ін. 3-тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. 367 с.
 24. **СЕУМ** – Биби́к С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Биби́к та ін. ; за ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 432 с.
 25. **СНА** – Словник новітніх англізмів / Укл. Л. Белей, А. Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрук. Київ : Наукова думка, 2022. 320 с.
 26. **СУЖ** – Ставицька Л. Український жаргон: Словник: Містить близько 4070 сл. і понад 700 стійких словосполучень / Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту ; Інститут критики ; НАН України; Інститут української мови. Київ : Критика, 2005. 496 с.

27. **СУМП** – Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000 / Л. М. Полюга. Вид. 3-є, допов. і випр. Київ : Довіра, 2009. 554 с.
28. **СУМ-11** – Словник української мови : в 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
29. **СУОС** – Жовтобрюх В. Ф. Сучасний український орфографічний словник. Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2005. 800 с.
30. **СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
31. **СФА** – Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. Київ : 2004. 284 с.
32. **СФС** – Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський ; за ред. В. О. Винника. Київ : Радянська школа, 1988. 198 с.
33. **ТЗС** – Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя» = Glossary of Ivan Franko's Collection of Poetry «Faded Leaves». Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 394 с.
34. **УПС** – Кононенко І. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / І. Кононенко, О. Співак ; за ред. І. Кононенко; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ : Вища школа, 2008. 344 с.
35. **УРСС** – Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Освіта, 1995. 256 с.
36. **ШВТ** – Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. Київ : АртЕк, 1998. 335 с.

А

АБРЕВІАТУРА – «італ. *abbreviatura*, від лат. *abbreviatio* – скорочення), складноскорочене слово, похідне слово, що виникає внаслідок абревіації. Утворюється складанням скорочених основ і буває здебільшого еквівалентною словосполученню, яке її мотивує: «ветеринарна амбулаторія» > «ветамбулаторія» [Клименко. УМЕ. С. 7].

«Скорочене складне слово (іменник), утворене з початкових звуків, назв початкових літер чи початкових частин слів, на основі яких твориться скорочення. До абревіатури може входити й ціле слово...: *ТАРС.*, *райвно.*, *профспілка.*, *мопед.*...» [Ганич. С. 7-8].

АБРЕВІАТУР (СКОРОЧЕНЬ) СЛОВНИК – лексикографічна праця, яка «...охоплює похідні слова, що утворені внаслідок абревіації, тобто поєднання скорочених компонентів (найчастіше асемантичних частин слова або окремих звуків) кількох слів. А.с. містять як ініціальні скорочення, так і складноскорочені слова всіх структурних різновидів. Нерідко до реєстру словника долучають також найпоширеніші абревіатурні запозичення та умовні графічні скорочення» [СУМ Ф. С. 307].

Напр.: *Словник скорочень в українській мові: Понад 21 000 скорочень / Уклад.: Н. Д. Гула, В. В. Жайворонок. Л. П. Жарова та ін.; За ред. Л. С. Паламарчука. Київ : Вища школа. Головне вид-во, 1988. 512 с. Або: Мирончук О. Я. Словник скорочень назв чинів святості в українській мові. Київ. православ. богослов. акад. Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Вид. від. Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, 2013. 108 с.*

АБСОЛЮТНІ СИНОНІМИ (ПОВНІ), ЛЕКСИЧНІ ДУБЛЄТИ – «синоніми, повністю рівнозначні і загалом тотожні за вживанням, тобто стильовою сферою функціонування, емоц.-експресив. характеристикою, частотністю, сполучуваністю та ін. Напр.: ... **вік, століття, сторіччя**» [Тараненко. УМЕ. С. 542].

«Слова, тотожні за значенням і стилістичним забарвленням. Кількість їх у мові незначна: *відсоток – процент, гасло – лозунг, майдан – площа*. Більшість абсолютних синонімів належить до спеціальної або термінологічної лексики. Такі синоніми становлять

пари слів, одне з яких – інтернаціональне або запозичене, а друге – автохтонне. Наприклад, на сторінках преси активізуються: латинізми, які помітно розширюють свою семантику: *конвертація – обіг, пролонгація – продовження*; англіцизми: *конверсія – перетворення, стагнація – застій, котонів – бавовняний, ...дайджест – огляд*; запозичення з французької мови: *егалітарний – зрівняльний, електорат – виборці, суверенітет – незалежність*» [СКМ. С. 6].

«... слова, цілком ідентичні за своїм лексичним значенням. Спільні вони й емоційно-експресивним забарвленням... Абсолютні синоніми з'являються в українській мові різними шляхами. Найголовніші з них такі, що утворилися: а) внаслідок взаємодії літературної мови і діалектного мовлення: *чорногуз, лелека, бусол..*; б) внаслідок взаємодії української мови з іншими мовами: *термометр, градусник...*» [СУМ Л і Ф. С. 83].

«... слова або семени однієї лексеми, тотожні за значенням, як правило, взаємозамінні у будь-яких контекстах, однак які мають різний ступінь уживаності, напр.: *абетка – алфавіт, абориген – тубілець...*» [СУМ Ф. С. 226].

АБСОЛЮТНІ УНІВЕРСАЛІЇ – «(лат. *universalis* – загальний) – універсалії, які не мають винятків. Синонім: повні універсалії» [Кочерган. ОЗМ. С. 349]. Наприклад, *багатозначні слова, синоніми, антоніми* тощо.

АБСТРАКТНА ЛЕКСИКА – «частина лексичної системи мови. До неї можуть належати слова різних частин мови, які виявляють і передають певну абстрактність. Найчастіше це іменники, які називають поняття, що не мають реального втілення., тобто вказують на стан (*сон, тиша*), почуття (*кохання, ненависть*), процес (*хід, біг*), якість (*чорнота, ясність*), риси характеру (*доброта, злоба, вихованість*), різні вияви інтелектуального рівня людини (*знання, розум*), відносини між особами, народами (*дружба, мир*), поняття етикету (*вітання*)» [Полюга. УМЕ. С. 7-8].

«... слова, в яких виражаються загальні поняття, що їх людина безпосередньо органами чуття не сприймає; це назви якостей, властивостей, дій тощо: ... *вивчення, плавання, романтизм*» [Ганич. С. 92].

Завдяки збільшенню «абстрактної лексики (назв абстрактних

дій, процесів, станів, якостей, відношень), пришвидшені темпи термінування і детермінування лексики, засвоєння іншомовних слів з активним розширенням їхнього словотвірного потенціалу, збільшення продуктивності словотворчих формантів, що виражають абстрактні поняття (типу *-уванн(я), -анн(я), -енн(я), -изаці(я), -ад(а), -іан(а), -ість, -щин(а), -ств(о)*), та основ, зростання питомої ваги складних слів, утворених осново- і словоскладанням, поява нових основ, аброоснов, нових слів» відбувається «інтелектуалізації мови, тобто зростання фонду її абстрактних одиниць, здобуття ними прагматичного ореолу і розширення фонду книжних морфем та лексем, здатних передавати експресивно-емоційні значення, активізації лексики з оцінним компонентом... Триває процес творення іменників — назв абстрактних ознак. Він охоплює насамперед однокореневі слова на зразок: *громадянськість, лінгвіцизм...* Останнім часом розширилося коло композитів, що називають абстрактні ознаки: *високоєкологічність, лінгвоментальність, лінгвопуризм...* У кінці ХХ та на початку ХХІ ст. багато композитів виявляє зближення абстрактної лексики, зокрема належної до наукової термінології, з експресивно забарвленою, розмовною. Отже, з одного боку, можемо констатувати міграцію такої лексики з наукового стилю в розмовний, з другого – виникнення її відразу як розмовної... До експресивно-оцінної орбіти потрапляють суспільно-політичні терміни: *мікроімперія, мікроорда (новітніх газетярів і літературознавців), міфоспоживання*. Експресивність містять також назви абстрактних ознак та станів, що є простими однокореневими іменниками: *європейськість* (України), *польськість* (Рильського), ... і композитами на зразок: *нікомуненалежність, олігархічність...* У багатьох випадках з'являються варіативні утворення із запозиченими суфіксами *-изація, -ація та* питомим *-ування*: *дерегуляція, дерегулювання, спонсоризація, спонсорування, дотація – дотування – дотувати, реінвестиція, реінвестування – реінвестувати, реінтеграція – реінтегрування – реінтегрувати, деполітизація – деполітування, реструктуризація – реструктурування – реструктурувати – реструктуризувати*. Це свідчить про наявну в сучасній українській мові тенденцію до заміни запозичень (суфіксів, слів) питомими одиницями» [Клименко. С. 147, 136-137, 142-143]. Див. **слова з абстрактним значенням.**

АВТОМАТИЧНИЙ СЛОВНИК – «частина автоматизованої системи інтелектуального призначення із зібраними і певним чином упорядкованими найменуваннями понять у тій галузі знань, з якими працює або на які спирається дана автоматизована система. А.с. будують як кінцеву, дискретну відкриту структуру з автоматичними можливостями сприймання вхідних сигналів, організації своєї роботи й оформлення результатів та повідомлення про них користувачеві. На будь-якому етапі функціонування А.с. можна доповнювати та при потребі структурно вдосконалювати без суттєвої перебудови. А.с. найчастіше містить сукупність термінів і термінологічних словосполучень, систематизованих та представлених таблицями, семантичними сітками або семантичними деревами.

А.с. використовують у системах автоматизованого перекладу, в інформаційних системах і системах спілкування з комп'ютером природною мовою, як довідники при підготовці й розширенні словників, а також уточненні граматик цих систем. Для формування структури та в ролі джерельної бази пропонується використовувати існуючі друковані словники (тлумачні, перекладні, термінологічні, тезауруси, частотні), рубрикатори та інформаційні класифікатори промислової і сільськогосподарської продукції, державні стандарти термінів та ін. В сучасних А.с. роблять спроби об'єднати в одній словниковій статті тлумачний тип з кількома перекладним.

В Україні створено великі академічні автоматичні орфографічний та орфоепічний словники обсягом понад 100 000 реєстрових одиниць кожен, словник афіксальних морфем, активно розробляються тлумачний, синонімічний, фразеологічний та антонімічний словники, а також українсько-іншомовні й іншомовно-українські А.с.» [Пещак. УМЕ. С. 10]. Див. **електронний словник**.

АВТОНОМНІ СЛОВА (АВТОСЕМАНТИЧНІ). Див. **повнозначні слова, автосемантичні слова**.

АВТОРСЬКИЙ СЛОВНИК (СЛОВНИК МОВИ ПИСЬМЕННОГО) – лексикографічна праця, яка охоплює лексико-фразеологічний фонд творів певного автора. «...За повнотою охоплення мовного матеріалу авторські словники поділяють на:

- **повні**, у яких зафіксовано усю лексику з усіх творів письменника (напр.: *Словник мови Шевченка. В 2-х т. / ред. колегія : В. С Ващенко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1964. 484 с.*);
- **вибіркові**, які подають мову творів письменника за додатковими ознаками (напр.: *Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького : словник / уклад. Коваленко Б. О., Коваленко Н. Д. ; відп. ред. Гриценко П. Ю. ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Рута, 2019. 36 с. Або: Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса / Елла Кравченко ; Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса, філол. ф-т. Вінниця : Твори, 2020. Т. 1. 287 с.). Вибіркові словники завжди є комбінованими.*

По-друге, ...А.с. поділяються на:

- ті, що подають не тільки загальні, а й різні розряди власних назв (особові імена та прізвища, географічні назви тощо) — це словники філологічно-енциклопедичного типу;
- ті, що обмежуються загальними назвами, за винятком хіба що міфологічних та переосмислених власних назв і фразеологізмів з власними назвами (згідно з досить поширеною думкою, власні назви не мають лексичного значення).

За повнотою інформації, що подається до слова, А.с. поділяються на:

- **власне словники**, які будуються за принципом словників тлумачного типу (з поясненням значень слів, їх ілюструванням, з можливими граматичними і стилістичними характеристиками) з елементами частотного і граматичного словників (із зазначенням частотності слововживання та наявних у тексті словоформ). Власне словники за ознакою повноти опису також можна поділити на більш і менш повні (так, у “Словнику мови Шевченка” однозначні слова, значення яких у письменника і в сучасній мові збігаються, як правило, не пояснюються, а тільки ілюструються);
- **словопоказчики** до мови письменників (із зазначенням місцезнаходження слова в тексті, а також частотності його вживання);

- **конкорданси**, або конкорданції» [Тараненко. УМЕ. с. 355]. Напр.: *Ільницький О., Гавриш Ю. A Concordance to the Poetic Works of Taras Shevchenko: Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: В 4-х т. Нью-Йорк; Едмонтон; Торонто, 2001.* Або: Бук С., Ровенчак А. *Онлайн конкорданс роману Івана Франка “Перехресні стежки”*, 2006–2010.

Словник, «...в якому представлено лексико-фразеологічний склад усіх (кількох або одного) творів певного письменника (рідше багатьох авторів). А.с. використовують для вивчення творчості письменника, дослідження відповідного етапу історії національної літературної мови і суспільної атмосфери того часу» [СУМ Ф. С. 314].

Наприклад (зразок статті з вибіркового авторського словника):

ЗІРНИЦЯ (2). 1. Те саме, що зірка (1).

* У порівн. Твої очи, мов криниця Чиста на перловім дні, А надія, мов **зірниця**, З них проблискує мені 1, VII, 7.

2. *Відблиск далекої грози* (1). Худее жниво! Сіялось, мабуть, Замало й ненайкрасшої пшениці. А час не ждав! Холодні зливи йдуть, – Важку ворожать осінь нам **зірниці** 2, XIX, 12.

• **Одн. Н. зірниця 1. у порівн. 1, VII, 7: Мн. Н. зірниці 2. 2, XIX, 12.**

(ТЗС, с. 132).

АЗБУКОВНИКИ – «[< азбука] – рукописні словники-довідники, у яких статті розміщувалися за алфавітним принципом, нерідко зазначалися літературні джерела й мова, з якої походило пояснюване слово. А. відомі з XIII століття. 1627 р. Памва Беринда випустив перший в Україні друкований А. “**Лексіконъ словеноросскій и Имень Тлъкованіє**”. Інші назви А. – алфавіти, алфавітники» [МФЕ. С. 11].

«Давньоруський анонімний рукописний довідник, складений в алфавітному порядку. В азбуковниках, уміщених у кінці книг як списки та реєстри, тлумачились незрозумілі слова, пояснювалось їхнє походження, коментувались власні імена» [Загнітко. ССЛ. Т. 1. С. 20].

АКТИВНА ЛЕКСИКА – «1. Сукупність слів тієї чи іншої мови, що в певний період її існування сприймається як звичайні сучасні

слова без помітних ознак їх новизни чи застарілості... 2. Активний запас слів окремих носіїв певної мови. Слова, які не тільки зрозумілі, а й активно використовуються в мовній діяльності окремої особи» [Ганич. С. 11].

«Активна лексика поділяється на дві групи: 1) **загальноновживана лексика**, зрозуміла всім мовцям: *хліб, зелений, високий, жити, добре, вісім, такий*; 2) **терміни й професіоналізми**, які активно використовуються не всіма мовцями, а представниками відповідних спеціальностей: *мартен, девальвація, індукція, дебет, мезозой*... Слід розрізняти активну лексику й активний запас слів окремої особи» [СКМ. С. 6].

«... загальнонародні слова або широковживані терміни, у яких відсутні ознаки застарілості чи новизни і які вільно функціонують у різних сферах суспільного життя, напр.: *автобус, вода, готувати, земля, серце*» [СУМ Ф. С. 263].

АКТИВНИЙ СЛОВНИК – «основна з погляду вживаності частина лексики, що постійно й вільно функціонує в різних сферах суспільного життя і складається насамперед із загальноновживаної лексики та нейтральної лексики, а також з одиниць обмеженішого вживання (термінів, професіоналізмів, неологізмів, відроджуваних застарілих слів та ін.), наявних у повсякденному спілкуванні» [Тараненко. УМЕ. С. 25].

«... це запас слів, які мовець активно використовує в усній та писемній мові. Слова А.с. не мають ознак застарілості чи новизни. Залежно від рівня освіченості, кола інтересів, роду занять люди послуговуються від 1000 до 5000 тисяч слів ... До А.с. належать: а) загальноновживані слова, зрозумілі усім мовцям: *хліб, вода, білий, жити, добре, п'ять, ми*; б) широко вживані в різних галузях науки, мистецтва і техніки терміни й професіоналізми: *мартен, акварель, джинси, морфема* та ін.» [Єрмоленко. УМ. С. 12].

АКТИВНИЙ СЛОВНИКОВИЙ ЗАПАС – «1) ядро лексикону певної мови, яке вільно використовується в усіх сферах спілкування й позбавлене архаїчності чи новизни. До А.с.з. належать як загальноновживані слова, так і терміни, професіоналізми, які мають обмежені умови використання, однак належать до активних сфер спілкування. Ядром А.с.з. мови є стилістично нейтральні одиниці..; 2) У психолінгвістиці А.с.з. уживається зі

значенням сукупності лексичних одиниць, якими мовець вільно оперує у спонтанному мовленні. Activevocabulary» [Селіванова. С. 21].

АКТИВНІ / ПАСІВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – фразеологічні одиниці, які характеризуються регулярністю / нерегулярністю вживання в мовленні: «**активні** фразеологізми різного стилістичного забарвлення й стильової закріпленості регулярно вживаються в сучасній літературній мові. Серед них усталені вирази різної структури: ... як гриби після дощу, хай би грець узяв, гарячі жнива. **Застарілі** фразеологізми відбивають і звичайні поняття, і такі, що з різних причин вийшли з активного вжитку. Сюди належать вирази: *вивідувати ума* (в кого), *видавити олію* (з кого) «добре побити кого-н., *вказати типики* «добре провчити кого»» [Ужченко. ФСУМ. С. 240].

«Наведемо й інші приклади застарілих фразеологізмів: *«Іван носить плахту, а Настя – булаву*. Цей вислів засвідчує слабкість характеру гетьмана Івана Скоропадського (гетьманував 1708-1722), ним командувала дружина його Настя. *Славний Максим Залізняк, ще славніше Запоріжжя. Знає об тім Головатий Антін: він нам і голова, він нам і батько – він нам поголив голови гладко* (Номис. С. 675). У цьому вислові йдеться про Антона Головатого, який у Новій Запорізькій Січі був полковим старшиною, писарем при кошовій адміністрації. Після Зруйнування Січі 1775 року, ставши капітаном російської армії, він формував з козаків загони; звідси і вираз «голив голови гладко»» [Медведев. С. 70].

АКТУАЛІЗАЦІЯ – «(від лат. actualis – дійсний, сучасний) мовної одиниці – семант.-стиліст. наголошення вільного і фразеологічно зв'язаного слова, порушення узвичаєних синтакс.-семант. зв'язків у словосполученнях, реченнях, змістове виокремлення слова завдяки несподіваним асоціат. зв'язкам його з ін. поняттями... Якщо в *художньому стилі А.* зумовлює створення образно-естет. ефекту, то в ін. стилях, напр. у *публіцистичному стилі*, вона породжує відхід від стандарту, *експресивність*» [Єрмоленко. УМЕ. С. 25].

«Реалізація потенційних властивостей мовних елементів у мовленні» [Кочерган. ОЗМ. С. 349]: *Навшпиньки повертаюся в ті дні. / Вони, як сонце, сходять у мені. / Там є наш дім і обрій твоїх*

рук, / і ще душа не відає розлук.../ Малює степ мені твоє обличчя. / Він весь, як ти, - свобода і жага. / Він любить нас, і згадує, і кличе, / і Чорний Шлях у простір запряга (Л. Костенко «Мадонна перехресть»).

АКУЛЬТУРИЗАЦІЯ – «(лат. ad – до, cultura – обробіток) – процес засвоєння етносом, групою індивідів, особистістю, вихованою в одній культурі, елементів іншої культури, субкультури, картини світу, зокрема прецедентних феноменів (текстів, імен, ситуацій, стереотипів мовного спілкування тощо)» [Бацевич. С. 18].

АКЦЕНТНІ ДІАЛЕКТІЗМИ– «слова, що відрізняються від літературних слів наголосами» [СУЛМ ЛФп. С. 90]. Наприклад: літературне *людИна* – діалектне *людиНА*, *таблИця* – *таблицЯ*, Кл. в. *мАмо* – *мамО*, *бАбо* – *бабО* та ін.

АКЦЕНТОЛОГІЧНИЙ СЛОВНІК – «словник нормативного наголошення слів» [СУМ Ф. С. 310]. Напр.: *Головащук С. І. Словник наголосів : понад 20 000 слів. Київ : Наукова думка, 2003. 319 с.*; або: *Овчиннікова А. П. Словник наголосів для працівників радіо та телебачення: близько 800 слів. одиниць. Одеса : Гельветика, 2018. 53 с.* Наприклад:

Весті́, веду́, ведеш, веде́, ведемó, ведетé, веду́ть; **мин. вів**, велá.

(СВН, с. 21).

АМПЛІФІКАЦІЯ– «(лат. amplificatio, букв. – поширення, збільшення) – фігура мови, що полягає в нагромадженні синонімів і взагалі слів з близьким значенням, однотипних висловів і синтаксичних конструкцій, однорідних членів речення і т.п. або в наростаючому повторенні слова, вислову... напр.: «*Пісня та мила, пісня та люба, Все про кохання, все про любов*» (нар. пісня)» [Таранеко. УМЕ. С. 21].

Основний принцип ампліфікації – «нагромаджувати однорідні мовні засоби (синоніми, епітети, порівняння, антоніми тощо) для підсилення характеристики, доповнення і збагачення думки» [ЛСД. С. 32]: *Наша духовна лінь і безкритичність, наша трусливість та апатія – ось хто потребує віри, догми, неомильної рецепти на те,*

що буде і чого ніхто не знає і не може знати (І. Франко).

АНАЛОГІЯ – «(грец. *analogia* – відповідність) – процес формального і/або семантичного уподібнення однієї мовної одиниці іншій» [Кочерган. ОЗМ. С. 350].

«Уподібнення як наслідок впливу, який справляють один на одного елементи мови, що пов'язані між собою, прагнення до поширення більш продуктивних моделей (словозміни, словотвору, фонетичних змін і т.д.)... Наприклад, іменники типу *життя, знання* засвоїли закінчення *-а* за аналогією до родового відмінка; звук *і* у відкритому складі в словах *кінець, візок*, де його поява закономірна» [Ганич. С. 15-16].

«На рівні лексики аналогія зумовлює паралельний семантичний розвиток членів лексичних груп. Так, за А. до слова *південь* з первісним знач. «середина дня» корелят. слово *північ* «середина ночі» також набуває знач. однієї з чотирьох частин світу; за А. до «часто», що має як просторове, так і часове значення, «густо» також набуло ост. значення у вислові «часто-густо»» [Тараненко. УМЕ. С. 24].

АНАХРОНІЗМ – «помилкове або свідоме із спеціальною стилістичною настановою використання слова чи вислову, що вже застаріли і не відповідають мовним (лексичним, фонетичним та ін.) нормам певної епохи... Переважають А. лексичного характеру. Це історизми та архаїзми, ...неологізми» [Муромцева. УМЕ. С. 25].

АНГЛІЦІЗМ (АНГЛІЗМ) – «різновид запозичення: слово, його окр. значення, вислів тощо, які запозичені з англ. мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком. А. переважно усвідомлюються мовцями як чужорід. елемент і зберігають ознаки свого походження: фонетичні (*джерем, імідж*), словотвірні (*смокінг, маркетинг*), семантичні (*яструби 'політики, прихильники жорстокого агресивного курсу у різних країнах'*)» [Муромцева. УМЕ. С. 25].

«Для запозичень з англійської мови характерні: 1) звукосполучення **дж**: *бюджет, джаз, джентльмен, джемпер*; 2) звукосполучення **ай, ей**: *гайморит, інсайд, тролейбус, хокей*; 3) суфікс **-инг (-інг)**: *мітинг, пудинг, демпінг, тубінг*» [СУМ Л і Ф. С. 140].

«Запозичення радянського періоду з англійської мови охоплюють такі групи лексики:

- технічна лексика: *блюмінг, бульдозер, диспетчер, ескалатор, комбайн, конвеєр, крекінг, радар, телетайп, трактор, трамвай, тролейбус, фільм;*
- мореплавська та військова лексика: *мічман, танкер, яхта, док, браунінг, бункер, джип, танк;*
- політична, економічна, торговельна лексика: *бізнес, бос, бюджет, гангстер, демпінг, долар, трест;*
- спортивна лексика: *аут, бокс, волейбол, гол, матч, раунд, рекорд, спорт, спортсмен, старт, теніс, трек, тренер, фініш, форвард, футбол, хокей;*
- назви одягу і тканин: *джерсер, ...піжама, смокінг, вельвет;*
- назви їжі та напоїв: *біфштекс, кекс, пудинг, ростбіф, сандвіч, пуниш;*
- лексика культури тощо: *джаз, фокстрот, джентльмен, клуб, комфорт, сквер, тент, хол...*

Виокремлюють такі тематичні та лексико-семантичні групи англіцизмів періоду існування незалежної України:

- економічна, фінансово-банківська, торговельна лексика: *...дисконтний, єврокард, ...офшорний, прайс, ...ф'ючерс, чартерний;*
- лексика сфери культури, розваг тощо: *байкер, ...брейк-данс, ...відео-арт, ...екшн, ...плей-стейшн;*
- лексика інформатики та комп'ютерної техніки: *браузер, веб-адреса, ...Інтернет-портал, ...ноутбук, онлайн;*
- спортивна лексика: *...бодібілдинг, дайвінг, ...скейт, сноубординг;*
- суспільно-політична лексика: *...віп, ...грин-кард, ...імідж-мейкер, наблік рилейшнз, піар;*
- лексика, пов'язана з побутом: *...блендер, ...паркінг, пірсинг, ...спрей, ...фастфуд, ...шопінг;*
- лексика, пов'язана з їжею та напоями: *біг-мак, брендикола, гамбургер, ...хотдог, чисбургер;*
- лексика на позначення одягу і тканин: *блейзер, денім, памперси, топ, топік;*

- лексика на позначення осіб: *байкер, барбі, ...екшнмен, інсайдер, тинейджер...*;
- медичні та біологічні терміни: *арт-терапія, госпіс, ...скринінговий, трансген*» [СУМ Ф. С. 258-260].

Сучасні «...англізми нерідко зазнають ... граматичного освоєння... Використовуючи українські афікси, мовці легко пристосовують до української граматики англійські дієслова, у яких немає потреби з огляду на повноцінні питомі відповідники: *розпощувати = поширювати, розсилати; камбекнутися = повернутися, пролонгувати — продовжити, зафрендитися — стати друзями / подружитися, апдейтнути — оновити, зачекінитися — відмітитися, інстальювати — установити, юзати — використовувати, репостити — пересилати*» [Баган. С. 43].

АНТИНОМІЇ – «(грец. *antinomia*) – протилежні начала, внутрішні суперечності мови, боротьба між якими приводить до її змін» [Кочерган. ОЗМ. С. 350]; «Серед цих суперечностей (антиномій) основними є такі: **1) антиномія позначувального і позначуваного.** План вираження (позначувальне) і план змісту (позначуване) мовного знака перебувають у стані нестійкої рівноваги..., що зумовлює розвиток багатозначності й омонімії, з одного боку, і синонімії – з іншого»; **2) антиномія норми і системи..;** **3) антиномія мовця і слухача..;** **4) антиномія інформаційної та експресивної функції мови..;** **5) антиномія коду і тексту (мови і мовлення)**» [Кочерган. ЗМ. С. 195-196].

АНТИТІЗА – «(гр. *ἀντίθεσις* – протиставлення) – фігура мови, що полягає в протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх мовних виражень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту (увиразнення протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичного співіснування тих чи інших понять і т.ін.)» [Тараненко. УМЕ. С. 26]: *По вістрі смерті йде життя. / Хтось свіжу домовину теше, / А хтось народжує дитя; Я тільки бачу тремтячі крила. / Я тільки бачу відтяті руки* (Т. Мельничук).

«Стилістична фігура, що підкреслює виразність мови через контрастне зіставлення протилежних понять, думок, образів; часто вона будується з використанням антонімів. Напр.: *Він був сином ...*

мужика, і став князем у царстві духа. Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим (Іван Франко)» [Єрмоленко. УМ. С. 16].

«Стилістична фігура, яка ґрунтується на протилежності понять, що порівнюються; одна з форм контрасту. Лексичною базою А. є антонімія... А. може бути простою за умови одного протиставлення і розгорнутою, якщо вона має кілька протиставлень або пронизує весь текст; в останньому випадку А. є чинником концептуалізації. А. використовується у фразеологізмах і пареміях» [Селіванова. С. 32]. Напр., *Півжиття, що минуло, ти чекала цього кохання – Півжиття, що лишилося, забуватимеш цю любов; А хмарна ніч зірки похмуро лузає. А білий день проміння перелічує* (О. Слоньовська).

АНТИФРАЗИС – «різновид енантіосемії, троп, що полягає в навмисному, спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією: *«Ми люди маленькі» (як вияв псевдоскромності)»* [Тараненко. УМЕ. С. 27].

«...троп, який будується на вживанні слова в протилежному значенні.: *Од молдаванина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!* (Т. Шевченко)» [СУМ П і Ф. С. 45].

АНТОНІМИ – «(від грец. *άντι* – префікс, що означає протилежність, протидію, і *ὄνομα* – ім'я, назва) – слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, а також стійкі сполучення, афікси, грамат. форми, зокрема синтакс. конструкції, що, тісно поєднуючись певною семант. спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними значеннями... (...багатий – бідний, жирний – пісний, яскравий – тьмянний...)» [Тараненко. УМЕ. С. 27].

«Слова, в основі значення яких лежить протилежна предметно-понятійна віднесеність...» [Лисиченко. С. 85]: *«Звечора вмирає, а вранці оживає (день)»* [Антологія. С. 329].

«...слова (семеми), які характеризуються семантичною спільністю і протиставляються за значенням на основі класифікаційних зв'язків, напр.: *зима – літо, високий – низький, розмовляти – мовчати* [СУМ Ф. С. 229].

«...антоніми визначають не взагалі будь-які протилежні

поняття, а обов'язково поняття співвідносні, об'єднані змістом на основі їх протиставлення. Об'єднуються в антонімічні відношення перш за все слова, що мають якісні, кількісні, часові й просторові значення, наприклад: *акуратний – неохайний, високий – низький.., день – ніч.., далеко – близько*» [СУМ Л і Ф. С. 95].

«За семантикою (за типом протиставлення) антоніми поділяють на кілька основних класів. ... **Градуальні А.** виражають якісну логічну протилежність і виявляють градуальну (ступеневу) опозицію, яка вказує на різний ступінь прояву ознаки... (*хороший – поганий, красивий – потворний*)... **Комплементарні А.** виражають додатковість (комплементарність) ... значення. Комплементарні антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом складають певне родове поняття, без проміжних ланок (*наявність – відсутність, мертвий – живий*)... **Векторні А.** виражають взаємну протилежну спрямованість дій, ознак і властивостей або векторну протилежність лексичних одиниць. Векторні антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємозворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо (*вперед – назад, в'їжджати – виїжджати*)... За **структурою** антоніми діляться на **різнокореневі** (*багато – мало, білий – чорний...*) та **однокореневі** (*девальвація – ревальвація, заїжджати – виїжджати...*)» [СУЛМ ЛФп. С. 81-82].

«За своєю суттю антоніми неоднорідні. Можна виділити такі їх класи:

1. Антоніми, що визначають значення слів крайніми протилежними точками в системі однорідних понять (якості, стану, часу): *молодий – старий, поганий – гарний, перед – зад, лівий – правий, день – ніч..*, між якими можливі і перехідні етапи, що не досягають до крайньої точки: *холодний – теплий – гарячий, холод – тепло – спека* і т.п.
2. Антоніми, що фіксують протилежність, хоч і не окреслену крайніми точками через відсутність точної визначеності в значенні слів, у яких наявний резерв додатковості: *вологий – сухий, зрячий – сліпий, правда – брехня*.
3. Антоніми, що означають протилежну спрямованість дії: *закривати – відкривати, атака – контратака, наступ – відступ*.

4. Окремо виділяються антоніми, що вказують на участь у дії двох сторін, кожна з яких виконує протилежну функцію: *давати – брати, вигравати – програвати, купувати – продавати, перемога – поразка* [Полюга. ПСАУМ. С. 11].

«На морфемоморфологічному рівні мови антонімія виражена протиставленням афіксальних формантів, приєднаних до спільного кореня, тобто вживанням морфем із протилежними значеннями, пор.: *занести – винести, прилетіти – відлетіти*. Якщо в різнокореневих (власне лексичних) антонімах протилежність виражена різними коренями (основами), то у спільнокореневих – додаванням до того самого слова або основи антонімічних морфем (переважно префіксів) чи афіксоїдів (*зацвісти – відцвісти, морозець – морозище, українофіл – українофоб*) або префікса із заперечним та протилежним значенням (*бородатий – безбородий*)... Проміжне місце між спільно- і різнокореневими антонімами посідають пари складних слів з антонімічними основами (*глибоководний – мілководний...*) або з одним таким компонентом (*рослий – низькорослий*)... У сучасному мовознавстві сформовано три підходи до витлумачення обсягу поняття «антонім», що дає підстави виокремити: 1) лексичні, або різнокореневі, антоніми, протилежне значення яких належить обом словам загалом, їхня диференційна семантична ознака реалізована протиставленням значень коренів; 2) антоніми, що об'єднують різнокореневі і спільнокореневі слова; 3) лексичні, або різнокореневі, антоніми, що виражають протилежні значення, і словотвірні, або спільнокореневі, антоніми, у яких значення протилежності реалізоване за допомогою словотворчих засобів, носіями протиставлення в них є словотворчі форманти, що приєднані до спільного кореня» [Денисовець. С. 57, 61].

Класифікація антонімів: «1) градуальні антоніми (найбільший клас), що позначають два діаметрально протилежні (за мірою або ступенем вияву) видові поняття певного родового поняття. Таке родові поняття характеризується можливістю ступеневого зростання або спаду, відповідні антоніми не повністю покривають його, тому між його крайніми виявами можливі проміжні ланки (мезоніми) (*холодний – прохолодний – теплий – гарячий, темнота – сутінки – світло*), а заперечення одного з антонімів не є ствердженням другого; ... 2) комплементарні – антоніми, що позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне

родове поняття, без проміжних ланок: *живий – мертвий, разом – окремо, чоловік – жінка, брат – сестра* (подібні протиставлення за статтю також називають корелятивною протилежністю), *є – немає, так – ні* (особливо в однокореневих антонімах: *одружений – неодружений, платний – безплатний*, заперечення одного з антонімів тут є одночасно і ствердженням другого); 3) векторні – антоніми, що позначають дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: *підніматися – опускатися, крацати – гіршати, світати – смеркати; ...* 4) координатні – антоніми, що позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка: *тут – там, ось – он, верх – низ, колись – тепер, ранок – вечір*, а також суміжні з цими полюсами поняття: *старт – фініш, недолетіти – перелетіти...*» [Тараненко. ППА. С. 19-20]. Див. **загальнономовні антоніми, контекстуальні антоніми.**

АНТОНІМИ-ЕВФЕМІЗМИ – «це слова, що виражають семантику протилежності стримано, м'яко. Вони, як правило, утворюються за допомогою префікса **не-**, порівняймо: *молодий – старий і молодий – немолодий...*» [СУЛМ ЛФП. С. 83].

АНТОНІМІВ СЛОВНІК – лексикографічна праця, що «...охоплює слова, протилежні за значенням» [СУМ Ф. С. 308]. Напр.: *Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 3-є вид., допов. і випр. Київ : Довіра, 2006. 510 с.* Наприклад:

АСИМІЛЯЦІЯ ↔

Заміна одних звуків іншими, більш подібними наближення до чого-н., уподібнення одного чимсь іншим.

часткова **асиміляція** ↔ **дисиміляція.**

○ У фонетиці **асиміляцією** називається уподібнювання одного звука іншим.

↔ ДИСИМІЛЯЦІЯ

Заміна одного з двох однакових або близьких за вимовою звуків іншими, менш подібними, заміна розподібнення

Дисиміляція (розподібнення) — фонетичне явище, при якому один з двох однакових чи подібних звуків у межах одного слова замінюється іншим (3 підручника).

⊙ Гармонійна, графічна, дистактна, дистанційна, контактна, повна, прогресивна,

□ **Асимілятивний** ↔ **дисимілятивний,** ↔ **асиміляційний** ↔

**дисиміляційний,
асимілюватися
дисимілюватися**

↔

(ПСАУМ, с. 35)

АНТОНІМІЯ – «вияв мовної парадигматики, мовна універсалія; наявність у двох знаків відношень протилежності» [Селіванова. С. 33].

Антонімія «...характеризується однотипністю смислових структур її одиниць, протиставлених парадигматично за однією диференційною ознакою протилежними семемами їхніх значень» [СУЛМ ЛФп. С. 80].

«...вид парадигматичних відношень, що полягає в комплементарному.., контрадикторному... та контрарному... протиставленнях мовних знаків» [Левицький. АМВЛС. С. 24].

АНТОНОМАЗІЯ – «1. Троп, один із видів метонімії, особливість якого в тому, що власне ім'я, широко відоме з літератури, історії і т.д., вживається як загальна назва особи з властивостями носія цього імені, наприклад: *Іуда* – зрадник, лицемір; *Каїн* – злочинець, вбивця, виродок... 2. Стилистична фігура, суть якої в тому, що ім'я або власна назва замінюється описовим зворотом, наприклад: *батько логіки* – замість *Аристотель*..; *вічне місто* – замість *Рим*» [Ганич. С. 18].

«Метафорична чи метонімічна, перифрастична заміна прямої назви особи іншою, загальною – власною назвою з літератури, історії, міфології на зразок: *Грушевський* – «батько української історії», *Крути* – «місце самопожертви в ім'я незалежної своєї Батьківщини», ... *донкіхот* – «захисник ображених, дивакувата людина»...» [Бучко. С. 38-39]: *Треті півні п'ють, / І цілують юди... / Навіть Бог німіє, / На що здатні люди...* (Р. Стефурак).

АНТРОПОНІМ – «(від. гр. *άνθρωπος* – людина і *ὄνομα* – ім'я, назва) – будь-яке власне ім'я людини (особисте ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім). Напр.: *Тарас Григорович Шевченко, Олена Пчілка, Гамалія, NN*» [Єрмоленко. УМ. С. 17].

«Будь-яке власне ім'я людини (або групи людей), у тому числі ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім (таємне, зашифроване ім'я), андронім (найменування дружини прізвищем чоловіка), гінеконім (найменування чоловіка прізвищем матері, дружини), патронім (найменування людини від імені чи

прізвиська батька або предків). А. вивчаються особливою галуззю ономастики – антропонімікою. Розмежовують індивідуальні та групові А.; перші властиві конкретній людині, другі – роду, родині. У художніх текстах автор створює вигаданий антропонімікон, складники якого нерідко виконують функції характеристики героя, стилістичну, соціальну й ідеологічну, служать засобом гумору й сатири...» [Селіванова. С. 34].

АНТРОПОНІМІВ СЛОВНИК. Див. ономастичний словник.

АНТРОПОНІМІКА – «розділ ономастики, що вивчає А. [антропоніми]. Вона досліджує особливості утворення А., осн. принципи номінації людини, шляхи переходу апелювання в А. і навпаки, хронол. характеристика А., їх зміни в часі, виникнення різних форм найменування людини, словотвір різних класів А., функціонування тих чи тих А. у мові на різних хронол. зрізах» [Желізняк. УМЕ. С. 29].

«Розділ лексикології (ономастики), який вивчає власні імена людей, закономірності їх виникнення, розвитку, функціонування» [Єрмоленко. УМ. С. 17].

АНТРОПОНІМІЯ – «(від. гр. *άνθρωπος* – людина і *ὄνομα* – ім'я, назва) – сукупність антропонімів певного етносу, що склалася протягом усього періоду його існування або впродовж якоїсь епохи» [МФЕ. С. 28].

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – «(грец. *άνθρωπος* – людина і *centrum* – осереддя) – мовознавчий напрям, який мовні явища розглядає через призму людського чинника і вивчає мову з метою пізнання її носія – людини» [Кочерган. ОЗМ. С. 350].

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕНЬ – «...започаткований В. Гумбольдтом напрямком досліджень, який розробляв питання зв'язку мови з мисленням людини, її внутрішнім світом та культурними цінностями. Визначались пріоритети психологічного й етносоціологічного елементів, концентрувалась увага на людській особистості як носії та творцеві мовної картини світу» [СКМ. С. 10].

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ СЛОВНИК – «(*антропо-* (грецьк. *anthrōpos* – людина) + *-центричний* (грецьк. *kentron* – центр)) – словник, що створюється для відповідного впливу на мовну свідомість людини» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 311].

АПЕЛЯТИВ– «(лат. *appellare* – називати) – 1. Загальна назва (*стіл, дім, ключ, рука*). 2. Власна назва, ужита в значенні загальної (*френч, ампер, джоуль, дизель*)» [МФЕ. С. 28].

АРАБІЗМ – «різновид запозичення, слово, запозичене з арабської мови або утворене за її зразком. Найбільше арабізмів зустрічається у перській та тюрк. мовах, чимало їх у мовах гінді, урду, суахілі. В українській мові А. є слова: *адмірал, азимут, алкоголь, алхімія, бакалія, гудрон, жасмин, зеніт, кава...*» [Рибалкін. УМЕ. С. 31].

«Слова, запозичені з арабської мови або утворені за її зразком, як-от: *...кайдани, могорич, папуга, талісман, торба, цифра*» [МФЕ. С. 32].

АРГО – «(франц. *argot* – жаргон, первісно – жебрацтво) – один із різновидів соціальних діалектів, штучно створювана умовна говірка якої-небудь вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх. Іноді термін «арго» вживається на позначення певного соціального чи професійного відгалуження від загальнонародної мови (напр., А. артистів, музикантів, спортсменів... та ін.), тобто в тому значенні, що й термін «жаргон». У вулчому розумінні А. – мова «соціального дна», декласованих та антисоціальних елементів (рекетирів, злодіїв, жебраків, бомжів, картярів-шулерів тощо). Прикладом лірницького А. є недавні (60-х рр.) записи Й. Дзендзелівського на Волині: «*В бите беклева буштирака, скелиха не вкушморить*» («*В тебе добра палиця, собака не вкусить*»)» [Винник. УМЕ. С. 31].

«...соціальний різновид мовлення, що не має власної фонетичної та граматичної системи, а лише лексикон і використовується відносно замкненим професійним (ремісниками, торговцями) і соціальними групами (сезонними робітниками), в тому числі декласованими (злодіями, злочинцями, жебраками, картярами тощо). А. призначений для конспіративних ... потреб відокремлення групи від суспільного загалу, а також для

зображення таємниць ремесла, роду занять, власної безпеки і т.ін. Перші свідчення про А. відносять до XIII ст. (у Німеччині мова жебраків)... На відміну від жаргону, А. є засекреченою, таємною мовою, незрозумілою пересічним мовцям» [Селіванова. С. 37]. Напр.: *каша – дроботиха, крутавиця, кашиха.., лекша.., лухта.., тіпурка* (Л. Ставицька).

«...Поняттева сутність арго у мовознавстві назагал є досить розмитою і дифузною. Вважаємо, що термін «арго», дотримуючись традиційної диференціації, варто застосовувати до таємної мови, яка передбачає: 1) паралельний словесно-смісловий ряд на рівні дискурсу, а не окремих лексичних вкраплень, напр.: *гавритка клеотна до альма* – корова добра на молоко (арго волинських лірників); *яка хилка, така швилка* (арго нововижвівських кожухарів); розуміння жаргонного дискурсу передбачає знання окремих лексичних вкраплень...; 2) штучний, таємний характер номінації (як у лірницьких і професійних арго XIX ст.): *антубити–латати, ремонтувати, атира* – земля, *бивон* – він... Отже, арго – це закрита лексична підсистема спеціальних номінацій, які обслуговують вузькі соціально-групові інтереси частіше за професійні» [Ставицька. С. 20].

«...штучно створювані мовні підсистеми, використовувані вузькими соціальними чи професійними групами як засіб замкнутого спілкування в їх межах; це умовна мова, що застосовується як засіб приховування предмета комунікації, взаємного розпізнавання або відмежування її носіїв від інших мовців... У вузькому розумінні термін «арго» вживають переважно у трьох значеннях: 1. Таємна мова людей мандрівних професій доби середньовіччя. 2. Сучасний злодійський жаргон («феня», «блатна музика»). 3. Криптологічне (секретне) мовлення будь-яких вузьких груп людей (дитяче арго тощо)» [СУЛМ ЛФп. С. 95].

АРГО СЛОВНИК – лексикографічна праця, яка «...містить лексику штучно створеної умовної говірки невеликої соціальної або професійної групи. В українській мові існували арго кобзарів, **лірників** (так звана лебійська, або шлепецька, мова), кушнірів, кожухарів, **шаповалів**, рашевців (бродячих торговців) тощо. Однак словників для цих арго в Україні не укладено» [СУМ Ф. С. 305].

Зазначимо проте: окремі лексико-семантичні групи арго подано у додатках (с. 351-385) до праці Лесі Ставицької

(Ставицька Л. *Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціяція укр. мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.*). Напр.: назви одягу, взуття, аксесуарів (*запаска – фартійка, ...жилетка, безрукавка – камізіельчик...* тощо); назви харчових продуктів, страв, напоїв (*вареники – ставрєники, саврєснїк, тирїжники, сьобрик, ...крупн – крїхти, ...мак – макєус* тощо); родинні назви (*онук – внукєвус, онука – внукєвуса* тощо) та інші [Ставицька. С. 352-358].

АРГОТІЗМИ – «слова і вислови з А. [Арго], уживані в загальнонар. мові» [Винник. УМЕ. С. 31].

«...раціональні номінації, які використовують у практичних інтересах професії, ремесла, справи» [Ставицька. С. 20].

«Слова, дібрані й використовувані певною соціальною групою для мовної відокремленості від інших носіїв мови ... Арготизми, як правило, мають прямі відповідники в загальнонародній мові і є назвами найважливіших явищ природи, предметів, дій, ознак, пов'язаних із діяльністю, вчинками людей певної соціальної групи. Ось як Г. Хоткевич відтворив мову лірників (у дужках подано переклади арготизмів): *В хаті дулясно* (тепло). *Ботень* (борщ) *із крисом* (м'ясом), *а мо, і з варнагою* (куркою). *Кусно* (хліб) – як *яшпурка* (булка)... *А мо, і пундії* (пирого) *чи пухтавки* (пампушки) *будуть, бо моя теща – баба ого! Одне слово – похозниця* (господиня)» [Ющук. С. 223].

«...арготизми використовувались не тільки як засіб таємного спілкування, а й як своєрідний засіб мовного розважання» [СУЛМ Л і Ф. С. 209]. Див. **шифрїзми**.

АРЕАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – «регіональні фразеологічні одиниці, не зафіксовані загальнономовними словниками, або видозмінені загальнонародні чи з локальними значеннево-формальними ознаками їх вираження.., «народна фразеологія» (Б. Ларін): *під школою ночував* (неук), ... *дати пуду* (налякати)» [Ужченко. ФСУМ. С. 263-264].

Наприклад: **БЎТИ ВІШШИМ ЧЬОГОС** – знати наперед, могли передбачити щось: *Хто мих бЎти віш:им тóго / шо ї цис'ї ур'їдоўц'ї ни мут гон':ї дати раду / дал'ї зач'нут сварїтисе ї думати ни про нарит / а про себе / ми могли цисє знати?; Де йа бЎла віш':а тóго / шо хлопец найде с'їрнїк і розкладє ватру у вознїци? / хто мих би такє подумати?; Де ми бЎли віш':ї тóго / шо*

йéгодин'и хтó нимебрáти? / к'іл'ко л'уцкогo тpуду пропáло / ни думáй соб'і; БЎТИ (НИ БЎТИ, СИДІТИ) В КУТИКЎ – не відчувати (відчувати) шанобливе ставлення, повагу до себе; бути (не бути) проігнорованим кимось: Заклікали / таї пишлá / вагáласе / шо робіти / бо знáйіте / йек мáйиц:е стáри'а л'удинá / але зибрáла себе і ни шкуду́йу / менé опступіли / ўс'éке роспітували / йа ни бұла ў кутику́ / а мáла гóнир / Улáдѣо кáже / шо тепérки ік метé їти ў Кұтах / то вас пизнáйут / ни мут минáти / бо йістé ни дáли се забұти; А ви йек гадáли? / шо метé сид'їти ў кутику́? / хто би ц:е позволіу́ таким поважним гóс'т'ам? [Голянич. МП. С. 107].

АРХАЇЗМ – «(від грец. ἀρχαῖος – стародавній) – мовна одиниця, що на даному етапі є застарілою в мові або зовсім вийшла із загального вжитку. Відповідно до мовного рівня розрізняють: а) лексичні А. (див. **застарілі слова**); б) фразеологічні А. (*во врем'я оно, ситник берднику не товариш*); в) фонетичні ... (*вольний, невольний, безродний, ...ізгаснути, ісходити*); г) морфологічні А. ... (діал. *вовци, птаси*); г) словотвірно-афіксальні або суто словотвірні А. ... (*бондаренко, бондарівна, ...базарне, містове*); д) морфологічні А. ... (*молодая, ...дрібен, ...еси*). А. служать для відтворення мовного колориту минулих епох, для мовної характеристики представників православного духівництва (старослов'янізми), для надання мові піднесено-урочистого («*Благословенна ти в віках, Як сонце наше благовісне, Як віщий білокрилий птах*». – М. Рильський) або, навпаки, жартівливого чи іронічно-сатиричного [«*Умре* (форма аориста) *муж велій в власяніце. Не плачте, сироти, вдовиці, А ти, Аскоченський, восплач Воутрієна тяжкий глас*». – Т. Шевченко] звучання» [Тараненко. УМЕ. С. 33-34].

«Застарілі для певної епохи назви предметів, явищ, звороти, форми слів, афікси, що вийшли з активного вжитку або витіснені сучасними відповідниками. Напр.: *рать – військо, перст – палець, піит – поет, зело – дуже, уповати – надіятися, живіт – життя, вої – воїни* тощо» [Єрмоленко. УМ. С. 118-19]. Див. **застарілі слова**.

АРХІСÉМА (ІНТЕГРÁЛЬНА СÉМА, ГІПЕРСÉМА, РОДОВÁ СÉМА) – «(від гр. archi – головний, старший) – головна сема у структурі значення слова, що демонструє віднесення позначеного словом

видового поняття до певного класу, ознака роду понять. Цей тип сем доповнив диференційні семи у 60-ті р. ХХ ст. на підставі розроблення однієї з методик компонентного аналізу – побудови лексичних полів (Ю. Найда, Д. Шмельов, М. Толстой та ін.). Archisema»; «Інтегральна сема: головна сема у структурі значення слова, що демонструє віднесення позначуваного словом видового поняття до певного класу...» [Селіванова. С. 41; 202].

«...категоріально-лексична сема, ... надсема (Б. Портъє, Ю. Караулов, Й. Стернін)... Прикладом архісеми є сема 'рідина' у значеннях слів *вода, молоко, сік* та ін., яка уточнює в них лексико-граматичну сему 'речовина' й уточнюється за допомогою ще більш конкретних сем диференційного характеру... Архісема – загальна (інтегрувальна) для певної групи слів, сема родового значення, диференційні семи – семи видового значення... » [СУЛМ ЛФп. С. 43-44].

«Сема, спільна для певного лексико-семантичного поля чи тематичної групи (час, погода, переміщення, почуття тощо)» [Кочерган. ЗМ. С. 239].

АСИМЕТРИЧНИЙ ДУАЛІЗМ МОВНОГО ЗНАКА – «непаралельність плану вираження і плану змісту мовного знака, суть якого полягає в тому, що позначувальне прагне мати інші значення, а позначуване (значення) прагне виразитись іншими знаками» [Кочерган. ОЗМ. С. 351].

АСОЦІАТИВНА СТРУКТУРА СЛОВА – «фрагмент семантичної структури слова, представлений сукупністю (мережею) найбільш частотних асоціацій, що складають ядро асоціативного поля. А.с.с. є інваріантним асоціативно-смісловим комплексом, закріпленим за словом і сформованим на підставі наявної в суспільстві традиції його вживання. Термін уведений американським психолінгвістом Дж. Дізом у 1965 р. у книзі «Структура асоціації у мові й думці» [Селіванова. С. 42].

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ (АСОЦІАТИВНА ГРУПА) – «асоціативна група (поле) – це сукупність слів, пов'язаних у свідомості людини з яким-небудь словом. Асоціативні групи не входять в ієрархічну організацію (тематична група – лексико-семантичне поле – лексико-семантична група – синонімічний ряд), а пронизують у

різних напрямках усю лексичну систему мови» [СУЛМ ЛФп. С. 22].

«Сукупність лексичних одиниць, отриманих у результаті психолінгвістичного експерименту як реакції на певне слово-стимул» [Кочерган. ОЗМ. С. 127]. Напр., *мама – жертовність, добро, ласка, любов...*

«Сукупність асоціатів, реакцій на слово-стимул, виявлених шляхом асоціативного експерименту. А.п. має ядро (найбільш частотні реакції) і периферію (одиничні реакції)» [Селіванова. С. 43]: *Мама моя – павутинка, калинка, росинка, слово моє, моя барва, мій ангельський звук* (Н. Попович).

АСОЦІАТИВНИЙ СЛОВНИК (СЛОВНИК АСОЦІАТИВНИХ НОРМ) – лексикографічна праця, де «...до кожного реєстрового слова наведено асоціації, які це слово викликало у людей, що брали участь у психолінгвістичних експериментах» [Кочерган. ВДМ. С. 257]. Напр.: *Асоціативний словник української рекламної лексики. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Філологічний факультет. Одеса : Астропринт, 2001. 151 с.* Або: *Мартінек С. В. Український асоціативний словник. М-во освіти і науки України. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. Т. 1 : Від стимулу до реакції. 2007. 344 с. Т. 2 : Від реакції до стимулу. 2007. 468 с. Т. 3 : Від стимулу до реакції. 2021. 542 с. Т. 4 : Від реакції до стимулу. 2021. 646 с.* Наприклад:

ХЛІБ (988) – свіжий 202, смачний 83, черствий 81, білий 60, житній 40, їжа 36, сіль 33, чорний 32, м'який 31, пшеничний 24, теплий 20, запашний 19, насущний 18, булка 16, пахучий 15, поле 14, життя, їсти 13, праця, спечений 9, добро 8, буханець, зерно, магазин, масло, пшениця, сірий 7, твердий, тминний 6, добрий, земля 5, батьків, голод, запах, народний, ніж, сіяти 4, гіркий, духмяний, жито, мати (дієслово), московський, пироги, поживний, священний, стіл, сухий. хлібниця 3, багатство, глевкий, добробут, жати, золото, київський, коштувати, крихти, круглий, м'ясо, потреба, приємний, пухкий, руки, рум'яний, рушник, солодкий, трудовий, український 2, апетитний, батьківський, ваза, вечеря, вино, вирощувати, війна, власний, гірчичний, день, домашній, домівка, жарений, жувати, зароблений, здоров'я, їдальня, кавун, калина, кислий, ласка, мільйонів, мокрий, молоко, мука, необхідність, основа, парувати, підгорілий, піт, піч, плуг, продукт, робота, свято, селянський, ситний, сітка, смак, сніданок, солоний, сонце, спілий,

тарілка, тяжкий, урожай, хлібний, хлібороб, хрумкий, цінність, часник, черга, чудовий, шматок, щедрість 1.

(САН, с. 200).

АСОЦІАТИВНО-ДЕРИВАЦІЙНІ ВІДНОШЕННЯ. Див. епідигматичні відношення.

АСОЦІОНИМ – «троп, що ґрунтується на переході загальної назви предмета, істоти, явища у власну, привертає увагу до незвичного, нетрадиційного сприйняття слова, позначеного великою літерою, і переводить його до розряду так званих суперслів» [Святовець. С. 34]: *Від доторків вітрів у Морі **Н**аших **Д**оль; Я вірую в тебе, **В**селенська **Л**юбове. / ... / Спочатку насправді таки було **С**лово. / Що Бог написав як **Н**айкращий **П**оет; Іменник по імені **Т**и (2, 41); В соборах **Н**езмарнованих **Р**оків; казино **В**ередливого **Р**азу (Б. Томенчук).*

«В українській літературі, як і в цілому у світовій, досить часто зустрічаються тропи, утворені **шляхом переходу загальної назви у власну** (онімізації апелятивів). Незвичність графічного зображення апелятивної лексики з великої літери посилює чуттєво-образне сприймання літературного твору, спонукає читача до роздумів, пошуків художньої істини. Персоніфікацію загальних моральних понять в алегоричних образах Доброчинності, Заздрості, Розуму, Пам'яті, Волі, Перемоги, Тріумфу можна знайти вже в перекладних повістях давньої української літератури, проповідях, полемічних творах, шкільній драмі. Особливо часто до цього тропу звертаються письменники ХХ століття: *Орел, Тризубець, Сонячні Кларнети* (П. Тичина); *Кострубата блакить* (Г. Михайличенко); *Любов, Страждання* (Є. Плужник); *Кафедра Злиднів, Університет Ікри* (І. Драч)... Серед асоціонімів виділяються три великі групи: **асоціоніми-алегорії** (*Мати Чиясь, Художник, Титан*); **асоціоніми-символи** (Океан, Світло); **асоціоніми-референції** (*Велика Армія, Героїня*) [<https://ukrtvory.in.ua/asocionim/>].

«Такі тропотвірні лексеми в художньому тексті автоматично стають образами, включаючись в авторську естетизацію дійсності» [Стефурак. С. 74].

АСПЕКТИ ВІВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ – кути зору, під якими розглядається ФО у мовознавчій науці. Учені традиційно виокремлюють власне лінгвістичний, денотативний,

сигніфікативний, структурний аспекти вивчення фразеологічної одиниці (див. **Аспекти лексичного значення слова**). Крім наведених, актуальними є «когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти, які передбачають простеження знакових понять культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, забобонів, міфів, відбитих у фразеологізмах, опис закономірностей знакової інтерпретації у фразеосистемі культурних кодів українського етносу, вияв ціннісних орієнтацій етносу, встановлення механізмів збереження і передачі знань фразеосистемою української мови, характеристику постійно відтворюваних зв'язків фразеологічних одиниць зі структурою етносвідомості, смислотворчими механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція» [СУЛМ ЛФп. С. 132].

АСПЕКТИ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ – це кути зору, під якими розглядається слово у мовознавчій науці: «**сигніфікативний** або, **власне семантичний аспект** – це специфічно мовне відображення об'єктивної дійсності, основний мовний зміст лексичної одиниці... **Денотативний аспект**... – це предметне значення лексичної одиниці... **Структурний аспект** – це формальна характеристика властивостей лексичної одиниці, яка визначає її місце у системі мови... Структурний аспект є своєрідним формальним «каркасом» лексичного значення, який наповнюється мовним змістом... **Прагматичний аспект** – це оцінний, емоційний, експресивний компонент лексичного значення. Він включає емоційно-експресивну оцінку й різні конотації...» [СУЛМ ЛФп. С. 32-33].

Учені виділяють «чотири аспекти значення слова: денотативний, сигніфікативний, конотативний та прагматичний... Прагматичний компонент значення стосується передусім внутрішнього світу учасників спілкування, він є надзвичайно складно сформульованим, а тим більше дефініційованим. Семантичні компоненти мовного коду образно уявляються, а прагматичні – переживаються, упізнаються» [Тараненко. ППА. С. 43].

АСПЕКТНІ СЛОВНИКІ – «(прикм. від ім. аспект) – лінгвістичні словники, що містять спеціалізовані дані про слово (*словники синонімічні, словники антонімічні* і под.), його граматичні властивості (*словники граматичні, словники словотвірні, словники*

морфемні, словники сполучуваності, словники керування, словники труднощів тощо), про історію слова та його походження (словники історичні, словники етимологічні, словники тюркізмів та ін.), правилах написання та вимови (словники орфографічні, словники орфоенічні, словники наголосів і под.), про поширення на тій чи іншій території (словники діалектні тощо) чи в межах певних соціальних груп (словники жаргонізмів, словники арготизмів та ін.) і под..» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 315].

АСТРО́НІМ – «(від грец. *ἀστρον*– зоря і *ὄνομα* – ім'я, назва) – слова)» [УМЕ. С. 34]. «Те саме, що **КОСМОНІМ**».

АФОРІЗМ – (від грец. *ἀφορισμός* – стислий вислів) – короткий влучний вислів, що передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконіч. увиразненій формі. Особливість А. полягає у тому, що це гранично стисле і водночас вичерпне визначення предмета чи ситуації, яке конденсує набутий досвід суспільного життя, реальності, що оточує людину («Я знаю, що я нічого не знаю» – Сократ)» [Гнатюк. УМЕ. С. 38].

«Стислий влучний вислів, узагальнена, глибока думка, виражена в лаконічній формі. Напр.: *Борітеся – поборете* (Т. Шевченко)...» [МФЕ. С. 38]. Див. **крилатий віслів, сентенція, максима, парадокс, літературна цитата, ремінісценція**.

АФОРІЗМІВ СЛОВНІК. Див. **крилатих висловів словнік**.

Б

БАГАТОЗНАЧНЕ СЛОВО. Див. **полісемант**.

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ. Див. **полісемія**.

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ І АНТОНІМІЯ – лексико-семантичні універсалії, тісно пов'язані між собою. «Оскільки «слово може мати кілька значень, то ... теоретично кожне із значень може мати антонім... Зазначимо тільки, що в різні антонімічні ряди буде входити не слово як лексема, а тільки окремі його значення... Між полісемією і антонімією існує складна залежність, яка виявляється, по-перше, у відмінностях семантичної структури слів-антонімів,

по-друге, у тому, що окремі значення полісемантичної лексеми вступають в антонімічні зв'язки з різними словами.

Антонімічні відношення

Синоніми	Синоніми
1) легкий, простий (легке питання, просте питання)	1) важкий, складний (важке питання, складне питання)
2) легкий, слабкий (легкий удар, слабкий удар)	3) важкий, сильний (важкий удар, сильний удар)
4) легкий, тонкий, слабкий (легкий запах, тонкий запах, слабкий запах)	4) важкий, сильний, міцний, густий (важкий запах, сильний запах, міцний запах, густий запах)
5) легкий, лагідний, гарний (легкий характер, лагідний характер, гарний характер)	5) важкий, поганий (важкий характер, поганий характер)»

[Лисиченко. С. 97; 100-101].

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ І ОМОНІМІЯ – одне зі складних питань лексикології, оскільки зовні «омонімія подібна до полісемії. Але за своїм змістом явище омонімії суттєво відрізняється від полісемії. Кожне переносне значення полісемантичного слова обов'язково так чи інакше пов'язане з його первинним значенням, бо розвинулося воно внаслідок певної подібності визначуваних понять, напр., слово *пропускати* в словосполученнях *пропускати* воду через фільтр, *пропускати* старших уперед, *пропускати* зупинку, *пропускати* м'яч у ворота, *пропускати* літеру і под. виступає з різними значеннями, але, незважаючи на це, семантична єдність цього слова не порушується, тобто всі його значення об'єднуються в ньому навколо одного первинного – «дати змогу пройти»... Ті слова, що перебувають в омонімічних відношеннях, семантичної спільності не мають, напр., *балка* – улоговина і *балка* – залізний або дерев'яний брус... Одні вчені вважають, що омоніми і багатозначні слова можна розмежувати за допомогою підстановки відповідних синонімів, інші – засобом їх розрізнення схильні вважати виявлення в них різних словотворчих можливостей або належність їх до різних семантичних груп; дехто критерієм розмежування омонімії і полісемії вважає особливості морфологічних ознак

відповідних слів та їх синтаксичних зв'язків з іншими словами» [СУЛМ Л і Ф. С. 46].

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ І СИНОНІМІЯ – це зв'язок лексичної синоніміки з полісемією слова. «Коли ми говоримо про синонімічні зв'язки двох слів, то маємо на увазі синонімічність не двох лексем, а двох значень, або лексико-семантичних варіантів їх... Оскільки існують багатозначні слова, а кожне значення може мати синонім, то цілком природно, що різні значення багатозначного слова можуть входити в різні синонімічні ряди. Так, іменник *бесіда* має чотири значення: 1) розмова з ким-небудь, 2) доповідь, повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном думками; співбесіда, 3) гуляння в когось; бенкет, 4) товариство, компанія. Чотири значення слова відповідно вступають у чотири синонімічні ряди: 1) *бесіда* – розмова, 2) *бесіда* – співбесіда, 3) *бесіда* – гуляння – бенкет, 4) *бесіда* – товариство – компанія. При цьому слід мати на увазі, що кожне зі слів, які входять до складу синонімічної групи, реалізують у ній тільки один лексико-семантичний варіант» [Лисиченко. С. 79].

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ – «наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення... Багатозначність ФО засвідчується практично всіма фразеологічними словниками... Найчастіше серед них трапляються фраземи з двома значеннями: *на кожному кроці* 1. «Скрізь, усюди», 2. «Весь час, постійно»...» [Ужченко. ФСУМ. С. 89].

«Шляхи розвитку семантики фразеологічних одиниць різні. На базі вільного словосполучення внаслідок його переносного вживання може виникати так зване первинно-образне значення фразеологічної одиниці. Наступне значення породжується вже на основі повторного переосмислення фразеологічної одиниці і має назву вторинно-образного. Цей семантичний процес можна умовно зобразити такою схемою:

Вільне словосполучення

Фразеологізм із первинно-образним значенням

Фразеологізм із вторинно-образним значенням

...Термінологічний зворот... *віддати кінці*: ...«відв'язувати канати, коли судно відшвартовується», уживався переважно в середовищі моряків. Підхоплений розмовною мовою, цей вислів став уживатися переносного і щодо людей: «іти чи від'їздити звідкись, переважно швидко, тікаючи»... Пізніше... – «іти з життя, помирати»...» [СУЛМ Л і Ф. С. 414].

«На відміну від слів, багатозначність фразеологізмів обмежена і має свої специфічні особливості, які обумовлюються ступенем семантичної цілісності, структурно-семантичною залежністю окремих компонентів стійких словосполучень. Напр., *крутити голову* може означати 1) захоплювати кого-небудь, закохувати і 2) збивати з пантелику, говорити неправду: *Чи захоче Тоня з ним дружити? ... Адже їй одне задоволення – крутити голови хлопцям...* (О. Гончар); *Мені теж довго голову крутили з пасікою* (М. Стельмах)» [СУМ П. С. 100].

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА – «слова певної мови, що позначають специфічні явища культури і не мають однослівного перекладу на іншу мову» [Кочерган. ОЗМ. С. 351]. Напр.: япон. *кімоно*, укр. *дідух* (*різдвяний сніп*).

«Слова (лексеми), у значенні котрих немає спільних семантичних компонентів (сем) зі словами (лексемами) рідної мови іншого учасника міжкультурної комунікації. Л.б. неможливо зіставити з будь-якими словами (лексемами) іншої мови; в певному сенсі ця лексика не підлягає перекладу» [Бацевич. С. 98]. Див. **екзотізми, лакúна**.

БІБЛЕЇЗМИ – «вислови із Святого Письма, що вживаються в літературній мові, зокрема в художньому та публіцистичному стилях, з метою створення словесно-художніх образів. Напр.: *нести свій хрест, Адамові діти, святая святих, вавилонське стовпотворіння*» [Єрмоленко. УМ. С. 23].

«... вживані в художній творчості слова чи вислови з Біблії... Біблеїзми переважно старослов'янського походження, меншою мірою – запозичення давньогрецької або давньоєврейської мов. До Б. обов'язково звертаються при перекладах або переспівах релігійно-біблійних текстів для збереження стилістичного забарвлення першотвору, як у Кулішевому перекладі 68 псалма: *Дивен Бог в своїй святині; / в своїм храмі – у вселенній: / долю*

щасну, славу чисту / він дає, благословенний... Слова з біблійних текстів можуть уживатися й поза біблійною тематикою як алюзії, ремінісценції, літературні цитати» [Лексикон. Волков. С. 68]:
Святвечір пахне святістю, але не святом. На душі дощі, на цвинтарі прикрашені ялинки й сумні прапори. У хатах кутя, над дахами перша зірка... Ісус уже знає, що його розіпнуть, але посміхається Мамі... Мама все знає, але тікає від Ірода... Рахиль ще нічого не знає... Україна – Рахиль. Сирени невтомні. Кров проливається... Христос рождається! Іроди множаться зі швидкістю світла, але нічого не знають про світло... Українці світлі й мовчазні. Вони заплакані, але привітні, бо готові вітати Дитя, народжене в місті Марії. Там зірка давно проросла у відсутність оселі... Зірка низько. Ісус близько. Світ любов'ю засвітився! Христос в серці народився!!! (Р. Стефурак).

БІЛОРУСІЗМ – «елемент білоруської мови, що виявляється як запозичення в іншій мові. Напр.: *дъоготь, жлукто, шула, ківш, бадьорий* (в українській мові)» [Єрмоленко. УМ. С. 23].

«... білорусизмами в сучасній укр. літературній мові вважаються слова *гарячий, кажан, калач, качан, хазяїн* тощо» [Півторак. УМЕ. С. 682].

БОГЕМІЗМ – «чехізм – різновид запозичення; слово або вислів, запозичені з чеської мови або утворені за її зразком... У сучасній українській літературній мові Б. вважаються: *бавовна, вагатися, влада, ганити, гасло, єдваб, замок, табір* та ін.» [Андерш. УМЕ. С. 50].

Передусім богемізми «...засвоювалися через польську мову...: *брама, вагатися, влада, власний, ганити, ганьба, гасло, замок, наглий, постать, праця, смутний, табір, чекати, огида, огидний...*» [СУЛМ П. С. 178].

В

ВАЛЕНТНІСТЬ – «(від лат. *valentia* – сила) – здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього слівформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями. Так, властивості дієслова «керувати» передбачають його поєднання з іменними формами називного й орудного відмінків у позиціях

підмета і додатка» [Андреш. УМЕ. С. 59].

«Потенціал семантико-синтаксичної сполучуваності лексичних одиниць, що є виявом системно-мовної синтагматики. При описі значення слова В. виступає змінною, що відображає здатність слова до семантичного зв'язку з іншими словами. В. є терміном семантики й синтаксису, що ввійшов до наукового обігу в середині ХХ ст.Щоб запобігти домінуванню термінів «валентність» і «сполучуваність», М. Степанова розрізнила В. як потенційну здатність слова до поєднання з іншими словами, а сполучуваність як конкретну реалізацію цієї здатності» [Селіванова. С. 57-58].

«Здатність слова до семантичного та синтаксичного сполучення з іншими словами в реченні» [МФЕ. С. 54].

«Властивість слова сполучатися з певним колом лексичних одиниць... Наприклад, слова в парах *юний – молодий, кохати – любити* відрізняються тим, що перші сполучаються з іменниками, які називають осіб, а другі не мають такого обмеження і можуть сполучатися із назвами істот і неживих предметів» [Лисиченко. С. 17].

«Здатність слова створювати навколо себе певні вільні позиції, що займаються певними обов'язковими та факультативними актантами, тобто є лише потенційною сполучуваністю без реалізації сполучувальних задатків слова» [Левицький. АМВЛС. С. 24]. Див. **колокація**.

ВАРВАРІЗМ – «(гр. *barbarismos* – властивий іноземцеві) – «іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальноживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення. Залежно від того, якого походження слово (зворот), розрізняють **латинізми** (з латинської), **галліцизми** (з французької), **германізми** (з німецької), **грецизми** (з грецької), **полонізми** (з польської) та ін. В. уживаються переважно в описах життя й побуту інших народів для відтворення місцевого колориту, назв чужих реалій, звичаїв, специфічних понять (*мадам, шериф, консьєрж, імпічмент, уїк-енд, ... , харакірі*)» [Ленець. УМЕ. С. 59].

«...іншомовні слова та звороти, що не стали загальноживаними, повністю не засвоїлися в мові: *леді, авеню, хепіенд, тет-а-тет*. В. використовують при характеристиці

особливостей життя, побуту, звичаїв інших народів. Нерідко В. зберігають іншомовну графічну форму слова. Напр.: *temento mori* (пам'ятай про смерть), *alma mater* (мати-годувальниця), *nota bene* (занотуй добре)» [Єрмоленко. УМ. С. 26].

«Іншомовне слово або вираз, ще не засвоєні мовою, що запозичує, через труднощі граматичного засвоєння (наприклад, незмінність для флективних мов, невідповідність нормам реципієнтної мови). В. використовується для опису звичаїв, побуту, реалій життя іншого народу, для передачі мовлення чужоземців. В. зберігають національно-культурні конотації донорської мови та служать для створення етнічного колориту, комічного ефекту тощо. *Barbarism*» [Селіванова. С. 58].

«... слово з особливо виразними ознаками іншомовності; наприклад, *олайн*, *о'кей* – з англійської; *мерсі*, *тет-а-тет* – із французької» [Ющук. С. 198].

«В українській мові є слова, що не входять до її лексичного складу, але іноді вкраплюються в текст для відтворення місцевого колориту, для надання мовленню жартівливого, книжного, урочистого забарвлення. Це так звані варваризми: *alter ego* – «друге я», *idee fixe* – «нав'язлива думка» (фр.), *хепіенд* – «щасливий кінець» (англ.)» [СУМ П. С. 78].

ВАРІАнти СЛОВА – «(...від лат. *varians*, (*variantis*) – змінний) – «видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лекс. склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.), але не порушують принципу її тотожності» [Тараненко. УМЕ. С. 59].

«...різновиди одного й того ж слова, що мають тотожний морфемний склад і деякі незначні відмінності (в фонетичному складі, наголосі, афіксах), які не порушують єдності лексичної одиниці в цілому... **Семантичними варіантами** слова вважаються різні значення багатозначного слова» [Ганич. С. 31].

«...видозміни того самого слова, що регулярно відтворюються і зберігають тотожність морфолого-словотвірної структури, лексичного і граматичного значення та розрізняються або з фонетичного боку (вимовою звуків, складом фонем, місцем наголосу чи комбінацією цих ознак), або формотворчими афіксами (суфіксами й флексіями). Найбільш поширеним є такі варіанти слів: **акцентуаційні**

(беззахисний – безза́хисний, по́милка – помі́лка), орфоепічні (соня[чн]ий – соня[шн]ий, бе[зп]ечний – бе[сп]ечний), фонематичні (онук – внук), морфологічні (зал – зала)» [СКМ. С. 12-13].

ВАРІАНТИ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ – «це видозміни фразеологічної одиниці, що виявляються в модифікаціях її компонентного складу та синтаксичної структури. Виділяються: а) власне В. фразеологічних одиниць, що розрізняються чергуванням у тій самій позиції різних слів: «як (мов, неначе, ніби і т. ін.) у Бога за пазухою (дверима)»; б) В. тих слів і синтаксичних одиниць, що лежать в основі фразеологічної одиниці, такі В. функціонують і поза її межами: «ні пари з уст / вуст», «як горох / горохом сипати» – дуже швидко говорити; «голова йде обертом / голова обертом» (повна й неповна конструкції)» [Тараненко. УМЕ. С. 60].

«Фразеологічні варіанти – ...лексико-граматичні різновиди фразеологічної одиниці, які за тотожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їх порядкового розташування та граматичних форм.: не розкривати (не роззявити) рота (вуст) ... «мовчати, нічого не говорити»» [Ужченко. ФСУМ. С. 106].

«Під фразеологічними варіантами розуміємо різновиди фразеологічних одиниць, які є тотожними за значенням, стилістичними і синтаксичними функціями, але частково відрізняються лексичним складом або порядком слів: стинати (знизувати) плечима, взяти гору (верх), брати (взяти, вбрати, забрати) в шори» [СУМ. П. С. 101].

«...співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома ... компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури... Заступають один одного в оболонці фразеологізмів і так звані контекстуальні ... синоніми, значення яких збігаються лише в певному контексті мовлення, як-от: спати (заснути) міцним (твердим..., непробудним; мертвим, мертвоцьким) сном» [Скрипник. С. 122, 125].

«Характерна риса варіантів фразеологічної одиниці – спільний внутрішній образ, який не залежний від того, чим відрізняються варіанти фразеологізму... Вони широко

вживаються в мові, збагачуючи її виразові засоби: ... *чужим розумом жити – жити позиченим розумом; теревені розводити – теревені правити*» [Медведєв. С. 68].

ВИГУКОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – це такі фразеологічні одиниці, які «вказують на почуття, емоції: *от тобі й на, от тобі й раз, туди до лиха, тим-то й ба*» [Ющук. С. 232] людини.

Вони «...виражають експресивно-вольові реакції мовця (Л. Куценко): емоції, волевиявлення, побажання, прохання, накази, заборони, клятви, реакції на слова співбесідника чи ситуацію, запевнення в достовірності сказаного, формули соціального етикету та ін.: *Боже мій!, бодай тобі заціпило...*» [Ужченко.ФСУМ. С 134].

ВИМОВИ СЛОВНИК – «у прикладній лінгвістиці – елемент статистичної система розпізнання мовлення, електронний словник, де до кожного слова подано фонетичну транскрипцію. До такого словника можуть входити не тільки слова, а й навіть словосполучення чи цілі фрази» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 311].

ВІСЛОВЛЕННЯ – «конкретна реалізація речення у мовленні з урахуванням усіх контекстних впливів» [Бацевич. ФМ. С. 216].

ВІСЛОВЛЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНЕ – «(лат. praecedent – той, що йде попереду) – предикативна або непередикативна завершена і самодостатня одиниця, складний знак, який неодноразово відтворюється у мовленні носіїв певного лінгво-ментального комплексу, певної етнічної (національної) культури. В.п. відоме більшості членів конкретної національної лінгвокультурної спільноти. До В.п. належать цитати з текстів (*Хто винен? Що робити? ...*), а також прислів'я (*Не спіши поперед батька в пекло*), приказки, прецедентні тексти культури» [Бацевич. С. 34].

Прецедентне висловлення: «із погляду лінгвокультурології (...носій часово маркованої лінгвокультурної інформації, квантів культурних знань, акумулянтів лінгвокультурного досвіду), лінгвокогнітології (...вербалізатор базових універсальних і національних концептів), соціо- і психолінгвістики (...маркер мовної свідомості й мовної особистості), лексики та фразеології (...одиниця активного словника та продуктивних неофразеологічних ресурсів)... Зокрема, основою багатьох слоганів стали відомі, канонічні цитати з казок (*Кредити на будь-які цілі! Не золоті, а прості! Прості та*

прозорі умови кредитування від 0,90 грн/день (реклама послуги кредитування); *Ростіть, гроші, великі і маленькі* (реклама депозитних послуг))...» [Сюта. С. 31, 30].

Вікіпедія – «(англ. Wikipedia) – загальнодоступна вільна багатомовна онлайн-енциклопедія, якою опікується неприбуткова організація «Фонд Вікімедіа».

Назва утворена від слів «вікі» (технології для створення сайтів) та «енциклопедія». Засновниками Вікіпедії є Ларрі Сенгер та Джиммі Вейлз. Офіційне відкриття відбулося 15 січня 2001 року.

Будь-хто, у кого є доступ до читання Вікіпедії, також може редагувати практично всі її статті. Вікіпедія – п'ятий за популярністю вебсайт у світі.

Станом на 15 січня 2022 року містить понад 58 млн статей, що написані добровольцями з усього світу. Як інтернет-довідник Вікіпедія є найбільшою і найпопулярнішою серед подібних сайтів. За обсягом відомостей і тематикою Вікіпедію вважають найповнішою енциклопедією, яку коли-небудь створювали за всю історію людства.

Матеріали Вікіпедії, як і інших проєктів Фонду Вікімедіа, є вільними до використання, розповсюдження та вдосконалення на умовах ліцензій Creative Commons Attribution Share-Alike 3.0 Unported та GFDL, а сам сайт проєкту не містить рекламних банерів і працює завдяки добровільним пожертвам. Деякі оператори мобільного зв'язку надають доступ до Вікіпедії без стягнення плати за Інтернет-трафік.

Однією з переваг Вікіпедії є можливість подання інформації рідною мовою – сайт складається з 333 мовних розділів. Найбільшою Вікіпедією за кількістю статей є англійська, яка містить понад 6 млн статей...

...Українська Вікіпедія – українськомовний розділ Вікіпедії, багатомовного інтернет-проєкту зі створення інтернет-енциклопедії на базі вікі-сайту, яку може редагувати кожний охочий користувач Інтернету.

На цей час кількість статей української Вікіпедії становить 1 268 025. За цим показником вона перебуває на 15-му місці серед усіх мовних розділів, на 10-му місці серед європейських Вікіпедій та на 3-му місці серед Вікіпедій слов'янськими мовами» [<http://surl.li/lifx>].

ВЛАСНЕ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТІЗМИ – «слова, що позначають поняття, яким у літературній мові відповідають інші лексичні одиниці, з іншим планом вираження. Це своєрідні лексичні дублети до загальноживаних слів: *завушниця* 'сережки'» [СУЛІМ ЛФп. С. 91]: **ВГУЛЯТИСЯ** – натанцюватися; **ВЕРШЕНІТИСЯ** – метушитися; **ГАРМУШЄТИСЯ** – 1) створювати безлад, скупчуватися, перемішуватися, переплутуватися: *Абі́ ни гармуш'э́лосе / то заведі́ пор'э́док / де шо ма́йї сто́йэти / і д'іти на́й змалку приу́ч'эйуц:е / йа ў́же ниў години шука́йу / де ў тебе с'і́л' / і ни го́н:а на́йті / а то ўсе́му ма́йї бу́ти сво́йе м'і́сце; Мо́й / шо ц:е за так'і́ пор'э́тки ў ха́т'і? / нидо́йіден'ц'і на стол'і́ / на лу́шку гармуш'эйіц:е і́кес катра́н'і / то шо? / нима́ рук оц:э́ позабе́рати? / Мамо́ / ру́ки йе / але од'н'і́ на ўс'о / ікра́с р'іхту́йу / шо́би ві́фрасувати дитин'э́ч'е / т:о / шо скла́дено ў ку́пу на лу́шку / а де йа ма́йу скла́сти / ік у хач':э́н'і на́в'іт' ш':е один табо́рик нима́ де покла́сти?; 2) морщитися, збиратися складками (про тканину, одяг): *Зле скройэ́но / на плéч'ах ни ма́йї так гармуш'э́тисе / Ма́те́р'і́йа лупка́ / то́го стирч'эйі́ / Ні́ / л'у́боч'ко / зле скройі́ли / то́го пидо́йма́йіц:е / стирч'эйі́ / то́го горп се ро́би*» [Голянч. МП. С. 128, 135, 283]. Див. діалектізми, лексичні діалектізми.*

ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКА (СПЕЦИФІЧНО УКРАЇНСЬКІ СЛОВА) – найбільший за обсягом лексичний пласт у словниковому складі української мови; «слова, що утворилися тільки в українській мові в період її формування й історичного розвитку. Саме ці слова виражають специфіку української мови. Власне українські слова позначають предмети і явища природи, всі сторони життя і побуту народу... Більшість власне українських слів виникла на основі лексичного матеріалу, успадкованого від давньоруської, спільнослов'янської та індоєвропейської мов...: *багаття, батьківщина, будинок, кремезний, малеча...*» [Ганич. С. 43].

«Специфічність власне української лексики зумовлюється перш за все її словотворчими засобами. Наприклад, суфікс **-ин(а)**, крім тих значень, які спільні з російською мовою (*горошина, баранина, хвилина*); **-ник, -івник (-івниця), -альник (-альниця), -ильник (-ильниця), -ець** (*представник, заступниця, газівник, фрезерувальник, волочильник, кравець*); **-овець (-івець), -к(а), -ій, -ок, -ень, ищ(е), -н(я), от(а), ств(о) (-цтво), -неч(а): урядовець,**

зв'язківець, лікарка, водій, припічок, красень, днище, офіцерня, голота, лицарство, жіноцтво, порожнеча; подовження попередніх приголосних в іменниках на **-я** (гілля, манаття, клоччя, коріння); віддієслівні іменники на означення дій, стану, продуктів або наслідків дії з суфіксами **-ання (-яння), -ення, -іння (-їння)** й похідні **-вання, -ування** (зростання, нищення, поривання); суфікси **-ач (-яч), -аль, -ич, -овий, -ун, -ух(а), -ака (-яка), -л(о), -інь, -ур, -івк, -іт, -ття, -ив(о), -ощі, -ість, -енк(о), -чук, -инн(я), -івна, -их(а), -ки, -ма, -ома**: викладач, коваль, керманіч, вартовий, реготун, цокотуха, писака, літак, сіряк, стовбур, костур, платівка, гуркіт, злиття, вариво, ласощі, буденність, коваленко, паламарчук, картоплиння, титарівна, ковалиха, пошепки, лігма, жартома; суфікси здрібнілості, пестливості та згрубілості **-ик, -ичок, -ок, -к(о), - очок, -ечок, -ечк(о), -инк(а), -иночк(а), -еньк, -оньк, -ятк(о), -есеньк, -ісіньк, -юсіньк, -юк(а), -юр(а), -езн(ий), -елезн(ий)**: вогник, кілочок, мішечок, батечко, хатиночка, рученька, серденько, яворонько, каченятко, білісінький, тонюсінький, зміюка, носюра, страшенний, довжелезний тощо; префікси **су-, перед-, між- (межи-), по-, прі-, під-, попід-, зне-** (суміш, передмова, міжгір'я, межиріччя, прізвище, підспівувати, попідгортати, знесилювати); займенники, утворені за допомогою часток **аби-, де-, бозна-, казна-, хтозна-, будь-, небудь-, -сь** (абихто, бозна-який, казна-чий, чийсь тощо); складні слова з числівниками **два, три, чотири** (двотомник, трирічний, чотирикутник); складні іменики, перша частина яких – наказовий спосіб дієслова (перекотиполе, пройдисвіт); власне українські прийменники: **біля, від, з, серед, посеред, між, поміж, під, попід, задля, коло, навколо, проміж, щодо, з-під, з-над, з-перед, з-поза, з-понад, з-посеред, з-поміж** та ін.; частки **хай, нехай, невже, хіба, тільки, ось, ще, це, майже, таки, саме, хоч би, ані, ... навіть** та ін.; модальні слова: **можливо, звичайно, зрозуміло, дійсно, безумовно, безперечно, здається, ймовірно, мабуть, певно, напевне** тощо; вигуки: **цить, геть, гай-гай, ов-ва, матінко, лишенько, лелечко, цур, пек, добридень, добраніч, гей** та ін.» [за Лисиченко. С. 116-120].

Лексика, «...утворена в період формування та розвитку української мови; ... слова, утворені на власне українському ґрунті за допомогою словотвірних ресурсів української мови. ...Власне українська лексика охоплює такі найпоширеніші тематичні та лексико-семантичні групи:

- суспільно-політичні, адміністративні та військові назви: *власність, галузь, громада, ... підпорядкування, працівник, промовець, розбудова, свідоцтво, суспільний, товариство, відрядження, держава, співдружність, уряд, військовик, гвинтокрил, заручник, козацтво, курінь, ланка, наступ, обороноздатність, прикордонник, рушниця;*
- назви житла, будівель та їх частин: *будівля, криниця, помешкання, приміщення, садиба, хата, віконниця, завіси, закуток, комірка, одвірок, сволок, стеля, хвіртка;*
- назви одягу та взуття: *брить, капелюх, кожух, намітка, очіпок, свита, сорочка, штани, спідниця, стрічка, хустка, хустина, черевик, чобіт;*
- назви продуктів, страв, напоїв: *борошно, пластівці, яловичина, борщ, вареники, галушки, голубці, затірка, капуста, картопляники, корж, куліш, локишина, маківник, мандрика, млинці, морозиво, паляниця, пампушка, пиріжок, хрустики, бражка, горілка, наливка, самогонка, узвар;*
- назви, пов'язані з сільським господарством: *віялка, гречка, жниварка, зернохочище, мірошник, молотарка, олійня, оранка, ... рільництво, сіяч, соняшник, тваринництво, хлібороб, цукроварня;*
- абстрактні назви: *добробут, зміст, мрія, надія, поступ, розпука, свідомість, сумнів, уважність, уява, халепа;*
- назви якостей: *високоякісний, кмітливий, мужній, обачний, похлипливий, сумлінний, чемний» [СУМ Ф. С. 244-246].*

«Серед власне українських слів є чимало прислівників: *зопалу, напростець, осторонь, заздальгідь, навперейми, зрештою, наодинці, вранці, влітку, взимку, праворуч, нашивидкуруч, обіруч, мимохідь, торік, споконвіку.* Тільки в українській мові є прийменники *біля, від, посеред, між, задля, коло, щодо;* сполучники *та, бо, чи, аби, або, проте, зате, якщо, якби, наче, мов, ніби, ніж, дарма що, незважаючи на те що;* частки *хай, невже, хіба, майже, навіть» [Ющук. С. 196-197].*

ВЛАСНЕ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – фразеологізми, які «своїм лексичним значенням рівнозначні окремим словам або словосполученням: *бути на сьомому небі – почуватися щасливим, брати за душу – розчулювати» [Ющук. С. 229].*

ВЛАСНИХ НАЗВ СЛОВНИК. Див. ономастичний словник (ономастикон).

ВНУТРИШНІ ПРИЧІНИ МОВНИХ ЗМІН – «причини, закладені в самій мові; суперечності, боротьба між якими спричиняє мовні зміни» [Кочерган. ОЗМ. С. 351].

ВНУТРИШНЬОСЛІВНІ ВІДНОШЕННЯ – відношення, «характерні для багатозначних слів... Значення полісемічного слова утворюють певну структуру, елементи якої по-різному залежать один від одного і по-різному пов'язані між собою» [Кочерган. УМЕ. С. 282]. Див. **ланцюжкова, радіальна, радіально-ланцюжкова полісемія.**

ВНУТРИШНЯ ФОРМА СЛОВА – «звуковий або морфемний комплекс (рідше окремий звук), що з різним ступенем виразності розпізнається всередині звукової оболонки слова як її мотивувальний образ... В.ф.с. вказує на ознаку, що з тих чи ін. причин була виділена мовцем як визначальна й диференціювальна для певного об'єкта і покладена в основу його назви» [Тараненко. УМЕ. С. 80]. Наприклад: «українські назви місяців: **Березень** – березоль, березозоль, сочень, соковик, потальник, «з гір потоки», заграйярочки, капельник, зимобор, сухий. **Квітень** – запалисніги, снігогін, заграйярочки, цвітень, краснець, дзюрчальник, водолій, лукавець. **Травень** – май, травник, пісенник, місяць-громовик. **Червень** – красник, червець, ... хліборост, різноцвіт. **Липень** – липець, сінокіс, косень, грозовик, ... сінозарник, маківка літа. **Серпень** – жнивень, копень, тедзень, хлібочол, жнивець, спасівець, різносол. **Вересень** – вересовий місяць, сівень, вереснець, ... зоревник, хмурень, «бабине літо» (від давнього свята). **Жовтень** – весільник, зазимник, позимник, листопад, ... свадебник. **Листопад** – падолист, листогон, напівзимник, грудень, братчин (язичн. мисливське свято). **Грудень** – (мерзлі грудочки землі) – хмурень, мочавець, ... андрієць, ... студень, студний, стужайло. **Січень** – тріскун, сніговик, льодовик, переломзими, перезим'є, просинець («просити в богів добра»). **Лютий** (люті морози, люті вовки) – крутень, зимобор, бокогрій, криводоріг, сніжень, громник (за Г. Лозко)» [Бабич. С. 382].

«Концептуальна ознака, закріплена в слові» [Голянич. С. 57]. Напр.: **берегиня** – «та, що береже», **підсніжник** – «той, що під

снігом», *лепетуха* – «та, що лепече».

«Семантична і структурна співвіднесеність морфем слова з іншими морфемами цієї ж мови; ознака, покладена в основу номінації при творенні нового лексичного значення» [Кочерган. ОЗМ. С. 352]: *Україно! / А до тебе такої прострільної / Уже їдуть з усіх усюд. / І якоїсь неділі недільної / Ти позбудешся зайд-паскуд* (Р. Стефурак).

ВНУТРІШНЯ ФОРМА ФРАЗЕОЛОГІЗМУ – «образна основа фразеологізму, його безпосередня семантика, а також той спосіб, яким ця семантика виражається (О. Потебня). Внутрішня форма фразеологічної одиниці становить собою взаємодію вільної словосполуки із семантикою переосмисленого на її основі фразеологізму... На відміну від внутрішньої форми слова, що вказує на ознаку, за якою названо предмет, внутрішня форма фразеологізму передає певне уявлення про якийсь факт, подію, явище, які колись були актуальними, часто повторювалися і були наділені подібними ознаками інших явищ, здатних узагальнюватися, набувати оцінного характеру. У результаті тривалого вживання словосполучення втрачається актуальність його первісного змісту, яка витісняється узагальнено-переносним значенням, і в кінцевому результаті стає домінантним» [Авксентьєв. С. 29, 34].

Наприклад, у фразеологізмі «**підкласти свиню**» ні слово «підкласти», ні слово «свиня» не відповідають своєму прямому значенню. Цей своєрідний вислів, як і інші подібні, незважаючи на смислову трансформацію, затемнення внутрішньої форми в ньому протягом століть, може бути розкритий тільки тоді, коли вивчати його історично. Історичний аналіз свідчить, що цей вислів походить зі сфери воєнного мистецтва. У давній Русі воєнна тактика мала різноманітні бойові порядки, прийоми наступу «кабаном», «свинею», «клином» та ін. Звідси і вислів «підкласти свиню», який пізніше почав уживатися в переносному значенні... **Товкти воду в ступі**. Вираз цей, що означає займатися марною роботою, попустому витрачати час, поширений був ще, либонь, у Київській Русі. У монастирях за провину люди «товкли» воду в ступі. У прямому значенні вислів ще почав вживатися в першій половині ХІХ століття... Отже, значення першоджерел, точне висвітлення первинного значення того чи того фразеологізму, розкриття його

внутрішньої форми становить не тільки теоретичну, але й певну практичну цінність. Воно вчить правильно користуватися фразеологічними скарбами, що являють не раз неповторно-своєрідну ... красу загальнонародної мови» [Медведєв. С. 71-72].

«... культурно детермінований образ (за В. Виноградовим), що виражає не тільки тлумачення дійсності, але і її оцінку... Розрізняють ФО з живою і втраченою внутрішньою формою. У перших мовці легко переходять від елементів значення вивідних систем (вільних словосполучень, фраз, лексичних стійких словосполучень, словом, прототипічних утворень) до цілісного метафоричного значення ФО (*віддавати життя, втоптати в багнюку* (кого)...). Другі втратили внутрішню форму (...*точити баляси*...) й потребують етимологічних розшуків» [Ужченко. ФСУМ. С. 63].

ВОКАБУЛА – «(від лат. *vocabulum* – назва, слово) – окреме слово чужої мови, перекладене рідною мовою, як предмет заучування в процесі вивчення іноземної мови» [Ганич. С. 43].

«1) окреме слово як предмет лексикології чи лексикографії; 2) у лексикографії – заголовок словникової статті; 3) іншомовне слово з перекладом рідною мовою» [Пустовіт. С. 223]. Див. **заголівкова одиниця, реєстрóва одиниця.**

ВТОРІННА НОМІНАЦІЯ– «використання в акті номінації наявного вже слова як назви для нового позначуваного» [Кочерган. ОЗМ. С. 352]. Напр.: *мишка* (гризун) – *мишка* (комп'ютерна).

«Номінативні засоби мови найпершими реагують на зміни в житті суспільства: у зв'язку з появою нових понять або актуалізацією певних сфер сусп. життя виникають нові номінативні одиниці... Ось, напр., ... у військовій лексиці: з одного боку, *котел, мішок, кліщі, підкова* (назви різного роду оточень противника); з іншого – особистий *фронт*, трудова *армія*... Лекс. і словотв. Н. відображає як рух люд. пізнання від більш до менш помітного і відомого, від наявного до нового, тобто етапи пізнання навкол. дійсності, так і етапи практ. освоєння цієї дійсності. Напр., Н. морської флори та фауни, водного транспорту «сухопутними» іменами: морська *капуста*, морський *заєць*, річковий *трамвай*, водні *лижі*; Н. засобів

повітряного транспорту назвами водного транспорту: повітряний флот, летючий корабель (з казки)» [Тараненко. УМЕ. С. 386-387].

ВУЛЬГАРИЗМИ (ЛАЙЛИВА І ВУЛЬГАРНА ЛЕКСИКА, ІНВЕКТИВА) – (від лат. vulgaris – звичайний, простий) – «грубі, брутально-лайливі слова або звороти, ужиті в літературній мові» [Ленець. УМЕ. С. 84].

«Грубе лайливе слово або зворот, ужиті в літературній мові всупереч її нормі» [Селіванова. С. 74].

В. «...передає незадоволення в образливій, нетактовній формі, напр.: *бевзь, бидло, карга, наскуда*» [СУМ Ф. С. 274].

«Інвектива – образливе слово чи вираз; лайка, словесний випад... Інвективи використовують для вираження обурення, протесту, загострення дисгармонії стосунків, самозахисту, приниження співрозмовника... Найчастіше в ролі лайки вживаються слова для образи слабких розумових здібностей людини (*дурень, йолоп*), негативних рис її характеру (*скнара*), поведінки (*базіка*), моральних цінностей (*блудниця...*) тощо. Розрізняють такі інвективи: 1) діалогічна: спрямована на співрозмовника (напад, захист, нейтралізація ситуації, вирівнювання «кутів») («*Дурень! Аби тебе качка копнула!*»), 2) монологічна: промовлена до самого себе (лаяння самого себе, докір, самодокір, самозаспокоєння, висловлювання думки без присутності інших, «лайка собі під ніс») («*Який я дурень, що... Аби мені добро було*»), 3) вигукова: реакція на певну ситуацію («*Блін!*»). Для поглиблення розладу стосунків може використовуватися будь-яке нейтральне слово, яке, залежно від ситуації, стає інвективним... Кожна лінгвокультура репрезентує своє ставлення до інвективи, так само, як і кожна мова володіє певним вокабуляром лайливої лексики. Однак інвектива однієї лінгвокультури не може накладатися на матрицю іншої, як не можуть бути однаковими позначення та їхня емоційна наповненість, що має своє історичне культурне підґрунтя» [Ткачівська. С. 32-52].

«В. є найхарактернішою особливістю низького стилю. Відчуття вульгарності історично змінюється залежно від зміни звичаєвих і культурних норм. У художній літературі – від стилю та літературного етикету певної доби та напряду. Є тенденція до поступового проникнення В. до нейтрального стилю. Так, В. широко вживаються в літературі постмодернізму... У художньому

тексті В. мають дві основні функції. Перша: відображення щоденно-побутової мови персонажів... Друга функція – вживання В. з гумористичною, сатиричною чи викривальною метою. В. гостро знижують стилістичну забарвленість твору» [Лексикон. Волков. С. 113]

Г

ГАЛИЧАНІЗМ (ГАЛИЦІЗМ, РУТЕНІЗМ) – «слово, стійке словосполучення, словоформа, синтаксична конструкція, що набули поширення в українській літературній мові кін. 19 – поч. 20 ст. під впливом західноукраїнської мовної практики. Термін «галичанізм» і його синоніми виникли в ході мовної дискусії 90-х рр. 19 ст., найактивніше використовувалися Б. Грінченком та І. Нечуєм-Левицьким. За походженням Г. – слова, звороти, властиві південно-західному наріччю (*огень, тручати, дотикати землі*), давній українській мові (*питомі, устроїти, много*), запозичені з польської та західноєвропейських мов (*абнегація, адорація, еманципація, влада, ошукувати, мусить бути...*), новотвори галицьких учених і письменників (*звіт, людство, дійство*)» [Муромцева. УМЕ. С. 86].

ГАЛЛІЦІЗМ – «(від лат. Gallicus – галльський, у сучас. знач. – французький) – слово, його окреме значення, вислів тощо, запозичені з французької мови або утворені за її зразком» [Семчинський. УМЕ. С. 86].

«...слова або вислови, запозичені з французької мови; зазвичай мовці відчують чужомовність цих елементів у своїй рідній мові, бо Г. не завжди повністю адаптуються в нових мовних системах. Напр.: *мерсі, пардон, кашне, комюніке*» [МФЕ. С. 69].

«До запозичень із французької мови належать такі тематичні і лексико-семантичні групи:

- суспільно-політична термінологія: *...авантюра, агресивний, ...бенкет, буржуа, візит, ...департамент, депеша, ідеаліст, ...інтрига, кар'єра, мораль, парламент, ...режим;*
- лексика мистецтва та літератури: *акомпанемент, ...альбом, антракт, артист, афіша, балет, бемоль, бюст,*

ваза, гравюра, грим, ескіз, роль, силует, суфлер, тембр, шедевр, жанр, сюжет;

- *військова та мореплавська лексика: авангард, армія, атака, база, батальйон, батарея, бомба, бригада, гарнізон, ...дезертир, ...демобілізація, кавалерія, калібр, канонада, лейтенант, маршал, ...сапер, ...абордаж, команда, ...флот;*
- *фінансово-економічна термінологія: аванс, ...акціонер, тариф;*
- *технічна термінологія: екіпаж, ресора, шасі;*
- *лексика будівництва: бельетаж, бульвар, кабінет, тераса, тротуар, фасад;*
- *назви одягу й тканин: блуза, вуаль, костюм, краватка, пальто;*
- *назви предметів побуту: абажур, браслет, ...канана, люстра, маскарад, одеколон, ...пудра, трюмо, туалет;*
- *кулінарна лексика: антрекот, вінегрет, гарнір, десерт, делікатес, желатин, філе.*

Слова, запозичені із французької мови, мають такі ознаки:

а) сполучення звуків [ya]: *будуар, буржуа, вуаль, експлуатація, тротуар;*

б) звукосполучення [ан] перед приголосними: *аванс, авантюра, антракт, брильянт, баланс;*

в) суфікси **-аж, -ант, -анс, -ер, -он**: *екіпаж, пасаж, плюмаж, фураж, лейтенант, реверанс, сапер, батальйон, гарнізон» [СУМ Ф. С. 256-257];*

г) «пом'якшення губних ... перед [y]: *бюро, бюст, вестибюль; ...звукосполучення [ам] ...перед приголосними: ... ампула, асамблея..; невідмінювані форми іменників з кінцевими наголошеними голосними...: *дражé.., жабó...; наголос на кінцевому складі: *гарнізón, плісé, трикотáж, тротуáр» [СУМ Л і Ф. С. 139].***

ГЕБРАЇЗМ – «(лат. hebraios – єврейський) – слово, рідше вислів, запозичені з гебрайської (давньоєвр.) мови, а також сучас. івриту... Частину Г. становлять аргі (бахур, махлювати, ... хохма, шабаш, шмон та ін.) і кр. лекс. одиниці (бегемот). До Г. слід віднести і нові лекс. запозичення з івриту (кібуц, кнесет тощо)» [Рибалкін. УМЕ С. 88].

«... слова, зрідка вислови, запозичені з давньоєврейської мови або із сучасної мови іврит. В українську мову потрапили через посередництво інших мов. Належать до біблійної та релігійної лексики (*Адам, амінь, осанна, манна, міся...*)» [МФЕ. С. 71].

ГЕНЕТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ (ДЖЕРЕЛА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ) – «класифікація, що передбачає групування фразеологічного матеріалу за джерелами походження... Академік Л. Булаховський визначає такі групи: 1) прислів'я та приказки; 2) професіоналізми, що набули метафоричного вжитку; 3) усталені вислови з анекдотів, жартів тощо; 4) цитати й образи зі «Старого» й «Нового» завітів; 5) численні ремінісценції античної старовини; 6) переклади поширених іншомовних висловів (французьких, значно рідше – німецьких, італійських, англійських); 7) крилаті слова ... письменників; 8) влучні фрази видатних людей» [Скрипник. С. 21].

«У фразеологічному складі української мови виділяють різну кількість генетичних груп. Л. Скрипник називає: 1) питомо українські фразеологічні одиниці; 2) запозичені фразеологічні одиниці; 3) фразеологічні кальки й напівкальки.

За часом походження Я. Спринчак поділяє фразеологізми на три генетичні групи 1) спільнослов'янські, тобто наявні в усіх або в більшості слов'янських мов: ...*бити в очі*; 2) східнослов'янські, представлені тільки в східнослов'янських мовах, а в інших слов'янських мовах уживані як запозичення з них: *роззявити рота*; 3) властиві окремим слов'янським мовам: укр. *передати куті меду, пекти рака (раків) (...перестаратся, краснеть)*» [Ужченко. ФСУМ. С. 125-126]. «Фразеологізми праслов'янського походження – стійкі звороти, які увійшли в українську мову із спільнослов'янської й відомі усім (чи майже усім) слов'янським мовам. Наприклад: укр. *мати зуб на кого, проти кого*; білор. *мець зуб на каго-небудзь*; польськ. *ostrzyć zębynahogo*; болг. *ймазѣб на някого...*» [Скрипник. С. 149].

ГЕРМАНІЗМ – «слово, його окреме значення, вислів тощо, запозичені з німецької мови (чи інших германських мов) або перекладені чи утворені за її зразком. Частина Г. уже втратила ознаки свого походження (*дратва, лантух, рада, стельмах* та ін.), частина усвідомлюється мовцями як чужорідний елемент. Такі Г. зберігають типові фонетичні (*штуцер, шпиталь, лейтмотив, зумпф, купферштейн*) і словотвірні (*ланд/шафт, штрейк/брехер*)

риси німецької мови» [Муромцева. УМЕ. С. 89].

«Виокремлюють такі тематичні групи слів, запозичених з німецької мови:

- адміністративно-ділова та військова лексика: *верстат, гетьман, канцелярія, оренда, варта, комісар, куля, муштра, панцир, шанець*;
- виробничо-професійна лексика: *бровар, грабар, гонт, дзигарі, дратва, кошт, крам, маляр, майстер, муляр, обценьки, пензель, пошта, слюсар, цвах, цех*;
- суспільно-політична лексика: *бунт, герб*;
- побутова лексика: *барило, будинок, гак, гаплик, гаптувати, танок, тніт, дах, дріт, келих, кухоль, шнур, клямка, ланцюг, ліхтар, льох, ляда, ринва*;
- назви дій, процесів, станів: *віншувати, мандрувати, мусити, міркувати, плюндрувати, шукати*;
- назви якостей: *барва, гарт, татунок, шик*;
- інші назви: *барвінок, буришин, гурт, грунт, карб, крейда, мавпа, фарба, фунт, цегла*» [СУМ Ф. С. 251]. Див. **слова давньогерманського походження**.

ГІБРИДНЕ СЛОВО – «(від лат. *hibrida* – помісь) – складне слово, утворене з компонентів різного походження, один з яких є питомим, другий – іншомовним і таким, що сприймається мовцями як запозичений. Г.с. бувають **юкстапозитами** (*альфа-проміння, бета-залізо, бізань-щогла, гамма-частинки, мюль-машина*) і **композирами** (*агросани, бактеріовловлювач, гідробудівництво, телебачення*)» [Клименко. УМЕ. С. 89].

ГІДРОНІМ – «(грец. *ύδωρ* – вода і *όνωμα* – ім'я, назва) – вид топоніма, власна назва будь-якої водойми (як природної, так і штучної)» [Карпенко. УМЕ. С. 89].

«...географічна назва водних об'єктів, вид топонімів. Залежно від типу водойми серед Г. розрізняють **океаноніми** (назви океанів: *Тихий океан, Атлантичний океан*); **пелагоніми** (назви морів: *Чорне море, Червоне море*); **лімніоніми** (назви озер: *Біле озеро*); **гелоніми** (назви боліт, мочарів: *Зелене болото*)» [МФЕ. С. 76].

ГІДРОНІМІВ СЛОВНИК. Див. **ономастичний словник**.

ГІДРОНІМІКА – «розділ мовознавства, який вивчає власні назви водойм (утворення, розвиток, функціонування)» [МФЕ. С. 76].

«...розділ ономастики..., який присвячений вивченню гідронімії» [Бучко. С. 52].

ГІДРОНІМІЯ – «сукупність гідронімів на певній території, напр., *Г. басейну Дніпра, Г. Волині*» [МФЕ. С. 76].

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЯ – «як вид парадигматичних відношень, так і тип семантичних змін та полісемії, який полягає в утворенні нового значення на основі родо-видового включення в нього ознак попереднього» [Левицький. АМВЛС. С. 24].

ГІПЕРОНІМ – «(грец. ὑπερ – префікс, що означає надмірність, підвищення, і ὄνομα – ім'я, назва) – родове слово за гіпонімічних відношень між словами» [СУМ Ф. С. 356]. Напр.: *квітка*– *троянда*.

ГІПОНІМ – «(грец. ὑπο – префікс на означення зниження, нестачі, і ὄνομα – ім'я, назва) – видове слово за гіпонімічних відношень між словами» [СУМ Ф. С. 356]. Наприклад, під «гіперонімом *користувач* (жаргонні *юзер, нетизен*) зібралось вже чимало **гіпонімів** різного рівня конкретизації цього поняття, що позначають користувачів певних мереж або інших комп'ютерних ресурсів: *інтернетівець, інтернетник, інтернет-користувач, мережник, мережєвик, мережани (мережанин і мережанка), гугляни (гуглянин і гуглянка), чатяни (чатянин і чатянка), форумчани (форумчанин і форумчанка), блогер, блогівець, блоговик, фейсбуківець, інстаграмник, твіттерівець* тощо» [Карпіловська. С. 28].

ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ – «це родо-видові відношення, які характеризуються привативною опозицією і включеною дистрибуцією: *слон – тварина, троянда – квітка, ранок – день*. Родове слово називають гіперонімом, видове – гіпонімом. Це найфундаментальніші семантичні відношення, які структурують словниковий склад мови» [Кочерган. УМЕ. С. 283].

ГЛЮСА – «(лат. glossa – слово, що потребує тлумачення...). 1.

Незрозуміле або малозрозуміле (рідковживане, архаїчне, діалектне) слово чи вислів (переважно у давніх текстах). 2. Пояснення, переклад таких слів або висловів» [Німчук. УМЕ. С. 92].

«1. Слово. 2. Невживане або незрозуміле слово чи вираз, що зустрічаються у тексті, пояснення або переклад до них. 3. Троп, у якому замість загальноживаного слова використане менш уживане. Наприклад, *розвій* замість *розвиток*» [СКМ. С. 15].

Глоса («грецьк. glossa – слово, що потребує тлумачення, від грецьк. glossa – мова, говір) – 1) те саме, що і слово; 2) переклад або тлумачення незрозумілого, застарілого або ж діалектного слова; 3) перекладний варіант (у двомовних словниках); 4) троп, у якому використовуваним є маловживане слово замість узвичаєного: *Між тим сільські цвокальники не на жарт розходилися – звідусіль чути було дзвін металу* (Михайло Івченко) (*цвокальники* у цьому разі *косарі*); у віршованій стилістиці – зла критика, римована пародія відомої поеми» [Загнітко. ССЛ. Т. 1. С. 159].

ГЛОСАРІЙ – «(лат. glossarium ... – словник, зібрання слів, що потребують пояснень) – зібрання глос» [Німчук. УМЕ. С. 92].

«... словник з перекладом чи тлумаченням маловживаних слів, переважно з античної доби та стародавніх пам'яток писемності» [МФЕ. С. 79].

«(Лат. glossarium – словник, зібрання слів, що потребують пояснення) – 1) словник глос (див.: **Глоса** (2)); 2) короткий перелік лексичних одиниць зі стислою інформацією про них; 3) короткий словник спеціальної термінологічної лексики; словник із тлумаченням маловживаних слів. Використовується як тлумачний коментар до текстів, що містять багато незнайомих та незвичних понять» [Загнітко. ССЛ. Т. 1. С. 160].

ГЛОСÉМА – «... переважно запозичене (іншомовне), застаріле або вузькодіал. слово...» [Німчук. УМЕ. С. 93].

«1) лексема; 2) основна структурна одиниця як носій певного значення або найкоротша одиниця мови, що має певне значення і відтворюється та варіюється у мовленні» [СКМ. С. 15].

ГЛОСОГРАФІЯ – «(від грецького γλῶσσα – мова, мовлення і γράφω – писати), несловникова лексикографія: 1) сукупність лінгвістичних засобів і технічних прийомів, застосовуваних у давнину при перекладі (поясненні, тлумаченні) слова без відриву від тексту, в якому воно виступає; 2) сукупність глос певної доби, конкретного твору.

Як одиниця Г. глоса складається з **глосеми**, тобто пояснюваної лексеми (пор. вокабула – реєстрове слово в словниковій лексикографії) та **перекладу** (пояснення, тлумачення). Глосемами виступають переважно запозичені (іншомовні), застарілі або вузькодіалектні слова, а пояснення здебільшого даються зрозумілою літературною або розмовною мовою певного середовища.

Глосування застосовувалося не тільки в текстах, створених чужою мовою, генетично віддаленою або близькоспорідненою (напр., старослов'янською) відносно живого мовлення, а й у творах, написаних в основі народною мовою (давньоруською, староукраїнською), при запозичених елементах і при словах, не розповсюджених на всій етнічній території. Специфічною особливістю цього виду лексикографічної праці є те, що еквіваленти до глосем міг дібрати сам автор твору (літературного, наукового) чи перекладач, а також особа, не пов'язана безпосередньо з первісним формуванням тексту.

Традицію пояснювати незрозумілі та малозрозумілі лексичні елементи за допомогою глос давньоруські книжники успадкували від греко-візантійських і старослов'янських. До 2-ї пол. 16 ст. Г. була основним видом лексикографічної праці в Україні. Найбільшого поширення набула в 16-17 ст. У Пересопницькому Євангелії, напр., налічується близько 200 глос, у Крехівському Апостолі – 115.

Г. хронологічно випереджує словникову лексикографію. Глоси були будівельним матеріалом для перших давньоукраїнських словників. Зібрання глос – **глосарій**, що міг функціонувати й у відриві від тексту, з якого зібрано глоси, – найдавніший тип словника.

Г. використовували Лаврентій Зизаній і Памво Беринда. Існувала вона і в період розвиненої лексикографії, бо лексикони не були доступні широкому загалу, а в мову постійно входили іншомовні запозичення і власні неологізми, окремі елементи

лексики застарівали. Невеликі глосарії під різними назвами (напр., «Словник маловживаних слів», «Словник рідковживаних слів та діалектизмів») нині друкуються при виданнях творів письменників, особливо давніх» [Німчук. УМЕ. С. 99].

ГÓВІР – «діалектне утворення, що об'єднує у своєму складі групу споріднених говірок. Говори входять до складу наріч, або діалектних груп. Напр.: середньонадніпрянські, слобожанські і степові говори входять до складу південно-східного наріччя» [Єрмоленко. УМ. С. 39].

«Різновид загальнонародної мови, що функціонує як комунікативна система на порівняно обмеженій території й має сукупність специфічних особливостей у фонетиці, граматиці, лексиці, акцентуації. Г. – це об'єднання говірок, близьких за своєю структурою, він уходить до більшої одиниці діалектного членування – наріччя. Г. набором певних своїх ознак відрізняється від інших Г. та літературної мови. Досить часто на позначення цього поняття використовують термін **діалект**» [МФЕ. С. 80].

ГОВІРКА – «найменша одиниця тер. диференціації діал. мови. У структурі мовно-тер. утворень (Г. – *говір / діалект – наріччя*) лише Г. є реальною комунікат. системою, засобом спілкування мешканців одного, рідше кількох нас. п., принципово рівнозначною мові. Г. відзначається єдністю структури, протиставляється іншим Г. набором диференц. ознак на фонет., акцентуац., грамат., лекс., семант. рівнях» [Гриценко. УМЕ. С. 94].

«...найдрібніша діалектна одиниця, поширена на невеликій території, напр., одного чи кількох населених пунктів, однотипних щодо мовних особливостей. Говірка входить до складу говору» [Єрмоленко. УМ. С. 39].

«Найменша діалектна одиниця; різновид загальнонародної мови, що функціонує на невеликій території (охоплює один, рідше кілька населених пунктів) і має однотипні мовні особливості. Г. – реальна комунікативна система, на відміну від говорів і наріч, які тільки об'єднують близькі за релевантними рисами групи Г.» [МФЕ. С. 80].

ГОЛОНІМ – «слово, яке позначає ціле, наприклад, *текст* (він складається з абзаців)» [СУМ Ф. С. 224].

ГРАДУАЛЬНА СЕМА – «(від лат. *gradus* – крок, ступінь) – різновид семи у структурі значення слова, який виявляється в синонімічному ряді слів різного ступеня інтенсивності або у складників словотвірного ланцюга експресивної модифікації й репрезентує цей ступінь ознаки (наприклад, така сема виокремлюється у ряді *великий, величезний, гігантський, грандіозний*; у ланцюжках *рука – ручка, будинок – будиночок* тощо)» [Селіванова. С. 100].

«... сема, яка не представляє якоїсь нової ознаки, а лише ступінь вияву, інтенсивність тієї ж ознаки, що є і в інших близьких за значенням словах. Так, скажімо, слова *літєлий, теплий, жаркий, гарячий* протиставлені між собою градуальною семою: різняться ступенем вияву ознаки тепла» [Кочерган. ЗМ. С. 240].

ГРАМАТИЧНА СЕМА – сема, яка «має високий ступінь узагальнення і входить до граматичного значення мовних одиниць, які не можуть самостійно виконувати номінативну функцію (морфем). Так, граматична сема числа у словах *хати, черевики, ясени* виражена морфемою **-и**, яка є спільною для цих слів» [СУМ Ф. С. 217].

ГРАМАТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ – «абстрагований мовний зміст граматичної одиниці, який відносить її до того чи іншого класу або підкласу і служить засобом вираження відношень між словами. Граматичне значення є додатковим (супровідним) щодо лексичного. Лексичне та граматичне значення співіснують, взаємодіють в одному слові, відображаючи в ньому і світ реальних предметів, явищ і відношень між ними» [Ганич. С. 87].

«...узагальнене, абстрактне мовне значення, властиве багатьом словам, словоформам, синтаксичним конструкціям і яке має у мові своє регулярне (стандартне) вираження» [Кочерган. ОЗМ. С. 354].

ГРАМАТИЧНИЙ СЛОВНИК – лексикографічна праця, що «...подає граматичні характеристики словоформ. Г.с. поділяють на:

- **морфологічні** (містять форми відмінюваних частин мови, напр.: *Грамматичний словник української літературної мови. Словозміна* / укл.: В. І. Критська та ін. ; відп. ред.

Н. Ф. Клименко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 757 с.;

- **морфемні** (відображають морфемне членування слів або подають морфеми в алфавітному порядку. Існує кілька різновидів М.с. залежно від одиниць реєстру і способів їх упорядкування. У М.с. за алфавітом подають: 1) слова, поділені на морфеми (це словник **морфемної будови** слова); 2) морфеми в алфавітному порядку з частотними характеристиками використання – це **частотний** (прямий чи зворотний) словник морфем; 3) морфеми з їх валентними та частотними характеристиками – **частотно-валентний** словник морфем; 4) корені зі спільнокореневими словами, поділеними на морфеми – **гніздовий** М.с.» [Клименко. УМЕ. С. 375]. Напр.: *Полюга Л. М. Словник українських морфем: понад 45 000. Вид.3-є, допов. і випр. Київ : Довіра, 2009. 554 с.);*
- «...**синтаксичні** (вказують на синтаксичну сполучуваність слів або містять переклад синтаксичних конструкцій, напр.: *Лучик А. Польсько-український словник еквівалентів слова. Укр. мовно-інформ. фонд НАН України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.»*, *Ин-т славістики Пол. акад. наук = Słownik ekwiwalentów słowa polsko-ukraiński / Alla Luczyk, Olga Antonowa. Київ : [б. в.], 2013. 243 с. [СУМ Ф. С. 310].*

Наприклад (зразок статті зі словника морфем):

... з/ціл/ен/ий
з/ціл/ій/тель
з/ціл/ій/ти
з/ціл/ія/ти
з/ціп/ій/ти (~ ці [пл'у])
з/ціпл/ен/ий ...

(СУМП, с. 163).

ГРАМАТИЧНІ ДІАЛЕКТІЗМИ – «слова, що відрізняються від літературної норми певними граматичними формами: *дві руки – дві руці...*, *буду ходити – буду ходив*» [СУЛМ ЛФп. С. 90]: *се сміЮ*–*сміюся*, *се боЮ* – *боюся*, *головОв* – *головою*, *рукОв* – *рукою*, *людИй* – *людей*.

ГРА СЛІВ – «використання звукової, лексичної, граматичної форми мовних одиниць (слів, їх окремих значень та частин,

фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій і т.п.) для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ, що ґрунтується на зіставленні і переосмисленні, обіграванні близькозвучних або однозвучних одиниць з різними значеннями: «*вибори без вибору*» – газетна замітка» [Тараненко. УМЕ. С. 100]: *Старі записнички не можна викидати. / Там неповторні записи і дати. / Там небуденні навіть наші будні. / Там дивляться нам вслід забуті незабутні* (Л. Костенко).

ГРЕЦІЗМ – «слово, його окреме значення, вислів, морфема тощо, запозичені з грецької мови або утворені за її зразком» [Пономарів. УМЕ. С. 112].

«Виокремлюють такі групи грецизмів:

- суспільно-політична лексика: *автономія, аристократія, анархізм, антагонізм, гегемонія, економія, олігархія, політика, утопія, хартія*;
- астрономічна та географічна термінологія: *астероїд, галактика, Арктика, клімат, гідросфера, паралель, полюс, тропіки*;
- медична та біологічна термінологія: *анемія, атеросклероз, бактерія, біологія, мікроб*;
- математична, фізична та хімічна термінологія: *гіпотенуза, катет, призма, теорема, тригонометрія, енергія, термометр, хронометр, азот, барій, бром, гелій, йод, калій, каталіз*;
- мовознавча та літературознавча термінологія: *афоризм, дифтонг, метафора, метонімія, морфема, парадигма, критика, фантазія*;
- спортивна лексика: *атлет, атлетика, гімнаст, гімнастика*.

Слова грецького походження, а також слова, утворені на ґрунті грецьких основ, можна розпізнати за такими фонетичними та словотвірними ознаками: голосні [а], [е] на початку слова; приголосний [ф] на початку слова; звукосполучення [кс], [пс], [мв], [мп], [гм], [ск]; префікси **а-**, **ан-** (**ана-**), **анта-**, **анти-**, **ев-**; суфікси **-ад(а)**, **-ид(а)**, **-ід(а)**, **-іск**» [СУМ Ф. С. 254-255].

Д

ДЕВАЛЬВАННЯ СЛОВА – «(від лат. de – префікс, що означає віддалення, припинення, і valeo – мати значення) – втрата дієвості, смислового навантаження слова, коли його вживають без урахування умов і завдань комунікації» [СКМ. С. 16].

ДЕВІАНЦІЯ МОВНА – «тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні, недосягнення очікуваного перлокутивного ефекту (перлокуції), причиною яких є недостатня комунікативна компетенція адресанта, зокрема в міжкультурній комунікації» [Бацевич. С. 41].

ДЕМІНУТИВИ – «(лат. diminutivum – зменшувальне слово) – похідні іменники, що виражають знач. зменшеності, яке здебільшого супроводжує ще і значення суб'єктивної оцінки: позитивної (пестливість – **кони́к**) або рідше негативної (зневажливість – **ідейка, гімназистик, дільце**); протилежне – **збільшувальні утворення**» [Клименко. УМЕ. С. 189-190].

«Демінутив – зменшено-пестлива форма слова: *деревице, квіточка, ластовенятко*» [Ганич. С. 90].

«...слова, що виражають значення зменшення та переважно мають відтінки позитивної оцінки, пестливості (рідше – негативної оцінки й зневажливості), уживаються здебільшого в розмовному мовленні. Д. є формами суб'єктивної оцінки, лексичними та словотвірними синонімами. Значення зменшення передається за допомогою відповідних афіксів і має градацію кількох ступенів. ...Д. протиставлені **аугментативам** – збільшуваним словам» [Селіванова. С. 114].

«Демінутив ... – онім, найчастіше ім'я з пестливо-зменшувальним, переважно позитивним відтінком значення у певному контексті, яке створюється за допомогою окремого чи групи суфіксів, що виражають демінутивне значення; демінутив – це варіант імені, утворений за допомогою суфіксів оцінки, наприклад: *Андрійцо, Андрієчко, Андрунь, Андрусь, Андрусенько*» [Бучко. С. 77]: *Життя жене свою вузькоколіюку, / і хто збагне душі людської вік? / Жіночий голос погукав: — Андрійку! — / А озирнувся сивий чоловік*(Л. Костенко).

ДЕНОТАТ – «(від лат. denotatus – позначений, визначений) – предмет чи явище навколишньої дійсності, з яким співвідноситься

певна мовна одиниця; те, що можна назвати певним іменем» [Ганич. С. 60].

«... позначуваний предмет; об'єкт позамовної діяльності, який має на увазі мовець, коли говорить про нього» [Пустовіт. С. 339].

«Екстралінгвістичний корелят сигніфіката»; «клас ідентичних предметів, об'єднаних у свідомості мовця визначеними (часто ... інтуїтивно), сприйнятими і засвоєними в процесі вербальної діяльності ознаками» [Левицький. С. С. 72].

«...під денотатом, як правило, розуміють не конкретний, реальний предмет, про який ідеться у певній ситуації спілкування, а клас відповідних предметів, виділюваний носіями мов за найзагальнішими критеріальними ознаками» [СУЛМ П. С. 108].

ДЕНОТАТИВНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА – «співвіднесеність слова як знака з певним об'єктом дійсності (класом таких об'єктів), що виражається як мовне їх позначення останнього з метою його виділення (ідентифікації та актуалізації). Синонім: **екстенціонал**» [Кочерган. ОЗМ. С. 354].

ДЕНОТАТИВНИЙ – той, «який служить для вираження співвіднесення мовної одиниці з предметом чи явищем, указує на предмет безвідносно до його природних чи відмітних рис» [Ганич. С. 60].

«... той, що пов'язаний з відсиланням свідомості мовця до предметів і явищ позамовного світу через називання їх певними мовними виразами. ... *Д. значення слова*» [Єрмоленко. УМ. С. 46].

ДЕРИВАЦІЙНИЙ СЛОВНИК. Див. **словотвірний словник.**

ДЕРИВАЦІЯ СЕМАНТИЧНА – «продукування нових семем, які поєднуються з вихідним значенням епідигматичними зв'язками на основі різних асоціацій. Для деривації характерні певні риси: регулярність / ірегулярність (Ю. Д. Апресян), продуктивність / непродуктивність (С. Д. Кацнельсон), похідність тощо» [Левицький. АМВЛС. С. 24].

ДЕСЕМАНТИЗАЦІЯ – «(від лат. de... – префікс із значенням віддалення, припинення, скасування, усунення, і *семантика*) – один із наслідків змін значення: ослаблення аж до повної втрати

первісного більш чи менш конкретного або «наочного» значення слова чи морфеми. Напр.: розвиток модальності припущення на основі значення впевненості: *очевидно, мабуть* у значенні вставних слів» [Тараненко. УМЕ. С. 128].

«Звуження значення полягає в тому, що слово набуває більш вузького смислу внаслідок обмеження кола явищ, що ним називаються. Так, слово *чоловік* у давньоруській мові мало значення «людина», а в сучасній українській цим словом ... називається тільки людина чоловічої статі, отже, воно звузило своє значення» [Лисиченко. С. 37].

«...зникнення семем у структурі лексеми або сем у структурі семемивнвслідок семантичного розвитку»[СУМ Ф. С. 357].

«Протилежним до розширення значення є процес його звуження – спеціалізація, деталізація характеру значення. Широке й вузьке (часом спеціальне, термінологічне) поняття співіснують у семантиці слова й реалізуються в сучасній мовній практиці залежно від контексту. Спеціалізацію значення спостерігаємо в семантичній парадигмі іменника *риторика*, який прийшов в українську мову з грецької та зафіксований у СУМ з кількома значеннями: 1. Наука красномовства, ораторське мистецтво; // Навчальний предмет, в якому викладена теорія красномовства, ораторського мистецтва; // рідко. Підручник з цього предмета; 2. перен. Зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство; 3. заст. Назва молодшого класу духовної семінарії (СУМ VIII: 544). Мовна практика сьогодні засвідчує нове значення іменника *риторика* ‘викладення певних думок, концепцій, програми дій, які покликані здеморалізувати, заплутати, дезорієнтувати аудиторію’...» [Цигвінцева. УМЕ. С. 126].

ДЕСИНОНІМІЗАЦІЯ – «(від лат. de... – префікс із значенням віддалення, припинення, скасування, усунення і синоніми) – втрата синонімічних відношень між одиницями мови, що приводить до обмеження у вживанні та поступового витіснення однієї (чи кількох) з них або, рідше, до їх семантичного розподібнення. Напр., у ряду *жебрак, старець, дід* останнє вже застаріло» [Тараненко.УМЕ. С. 129].

ДЕСКРИПТИВНІ СЛОВНИКІ – (описові) «словники, у яких зафіксовано усі наявні в окремій сфері лексеми, представлено

повний їх опис за певними характеристиками; вони лише описують зафіксовані явища, і їх якість залежить від повноти й точності такого опису. Напр., «*Словарь української мови*» за ред. Б. Грінченка, мета якого – якнайширше представити слова живої народної мови та лексику творів українських письменників до 1870 р. Також Д.с. є словники діалектної лексики, етимологічні, жаргонні, сленгові тощо» [СУМ Ф. С. 300]. Див. також **прескриптивний словник**.

ДЕСКРІПЦІЯ – «(лат. *descriptio* – опис) – мовна конструкція, що замінює власну або загальну назву предмета» [МФЕ. С. 97].

«Описові одиниці, які здійснюють номінативно-референційну функцію власного імені та використовуються для класифікації денотата за певною (постійною / ситуативною, одиничною / комплексною) ознакою, виділяючи його з-поміж інших об'єктів» [Бабій. ХТСО. С. 176]. Напр.: «*Ці вже вайлуваті ловеласи*», — показала разок зубів і помітила, що чоловіки за столом якісь підтоптані. Той і той, і той, що хрумкотить яблуком, і той із палевою краваткою, і повний брюнет, що важко дихає, поклавши біля ноги ковільку, і худий жовтляк, у якому ледь тримається дух. Тільки молодик у костюмі кольору маренго... Єдиний, здається, на кому нема печаті приреченості» (В. Даниленко «Місто Тіровиван»).

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ – «(від лат. *de...* – префікс із значенням віддалення, припинення, скасування, усунення; + термін; грец. *λόγος* – слово, вчення) соціально мотивоване явище міграції термінів за межі своїх терміносистем» [Панько. УМЕ. С. 129].

«Таке явище спостерігаємо при уподібненні терміна до загальноповживаних слів у зв'язку з активним використанням його поза межами спеціальної термінологічної системи. Наприклад, коли суто наукова термінологія, потрапляючи через ЗМІ до свідомості пересічних громадян, увиходить у побутове мовлення, вона втрачає ознаки лексеми обмеженого вживання: *мікроб, вітамін...*» [СУЛМ ЛФп. С. 108].

«Проникнення термінів у лексику загального вжитку зумовлюється екстралінгвістичними факторами: поняття виробничо-інтелектуального життя засвоюється рівнем загальнонаціональної свідомості, що знаходить безпосередне

відображення у мові. Термін покидає вузьконаукову систему свого функціонування і стає відомим не тільки обмеженому колу спеціалістів конкретної галузі знань, а й усім носіям мови» [Панько. УТ. С. 206]. Наприклад, *передсердя, симбіоз, матриця* тощо.

ДЕФІНІЦІЯ – «(лат. definitio – визначення <definitio – визначаю, обмежую) – стисле, наукове визначення якогось поняття, що містить у собі найістотніші ознаки визначуваного поняття; тлумачення слова» [МФЕ. С. 97].

У лексикографії – «...пояснення, тлумачення, з'ясування суті мовної одиниці, що підпадає під процедуру лексикографування, під процедуру словникового опису. Д. треба розуміти не лише як з'ясування значення описуваної реєстрової одиниці, а значно ширше – як тип лексикографічного осмислення мовної одиниці. Найважливішими вимогами до Д. є: а) уникнення так званого замкненого кола, тобто коли А пояснюють за допомогою В, а В – за допомогою А; і б) подання необхідної, але водночас і достатньої інформації» [Демська. С. 27].

ДИСТРИБУЦІЯ – «(від лат. distributio – розчленування, розподіл) – сума всіх оточень, у яких виступає певна мовна одиниця (фонема, морфема, слово), бо кожна з них (крім речення) має більш чи менш обмежену здатність поєднуватися з іншими подібними до неї одиницями, одиницями того ж рівня мовної системи» [Ганич. С. 63].

«...узагальнена сукупність усіх оточень, у яких трапляється одиниця мови – фонема, морфема, слово і т.д., на відміну від оточень, у яких вона траплятися не може» [Кочерган. ОЗМ. С. 355].

ДИСФЕМІЗМ (КАКОФЕМІЗМ)– «троп, що полягає в заміні звичайної, нейтральної назви грубим, вульгарним словом або висловом з метою приниження об'єкта її позначення, для емоційного підсилення та увиразнення висловлення; іноді це є виявом мовної бравади, прагненням епатувати слухача: ...стосовно людини (змія, паща, кубло, здохнути, не гавкай)» [Тараненко. УМЕ. С. 132]: *Клопи. Блощиці. П'яний гар. / Гидь московитського болота. / Ні саду, ні ставка, ні плота: Скамейка. Водка. Сенавал* (О. Слоньовська).

Дитяча лекси́ка – «слово, характерне для мови дітей раннього віку, утворене за допомогою деформації звичайних слів або звуконаслідування, алітерації, напр., *papa* – хліб, *жижа* – вогонь, *дюдя* – холодно, *моня* – молоко й т.ін.» [МФЕ. С. 104].

«...фонетично спрощені експресивно забарвлені слова, якими спілкуються з дітьми раннього віку, напр.: *бі-бі* (машина), *ляля* (дитина), *руця* (рука)» [СУМ Ф. С. 274].

Дитячої лекси́ки словни́к – лексикографічна праця, у якій представлена «дитяча» мова. Наприклад, словник «О детском языке» Л. Яценка («Основа», 1881, кн. 8; 45 слів), «Еще о детских словах» І. Новицького («Основа», 1862, кн. 9; 37 слів), «[Дітські слова в українській мові](#)» І. Франка («Світ», 1881, № 7; 61 слово)» [Дзендзелівський. УМЕ. С. 300].

Праця такого типу «...охоплює слова, якими послуговується дитина у ранній період розвитку (з кінця першого до початку третього року життя). Такі словники невеликі за обсягом, оскільки діти цього віку використовують не більше сотні слів» [СУМ Ф. С. 316].

ДИФЕРЕНЦІЙНА СЕ́МА (РОЗРІЗНЮВАЛЬНА, ВИДОВА́ СЕ́МА, ГПОСЕ́МА) – сема у структурі значення слова, яка «є показником відмінностей позначеного словом поняття від понять того самого класу в межах одного лексичного поля. Д.с. виділяються шляхом компонентного аналізу. Д. с. може витіснити архісему (інтегральну сему) у випадках метонімічних і метафоричних перенесень» [Селіванова. С. 131].

«...сема, за якою розрізняють значення (диференційною семою для *йти* і *бігти* є інтенсивність, для *йти* і *ходити* – односпрямованість / різноспрямованість)» [Кочерган. ЗМ. С. 239].

Диференційні семи «визначають індивідуальність слів, диференціюють їх... Диференційні семи перебувають з архісемою у родо-видових відношеннях. Так, у слів *син* («особа чоловічої статі стосовно своїх батьків») і *дочка* («особа жіночої статі стосовно своїх батьків») спільними ідентифікаційними семами є «особа стосовно своїх батьків», а диференційними – «чоловіча» і «жіноча стать»» [СУЛМ ЛФп. С. 44].

«В. Гак поділяє диференційні семи на описові і відносні.

Описові семи відображають властивості предмета (розмір, будову, форму, зовнішній вигляд, спосіб дії тощо), відносні – зв'язки об'єкта з іншими об'єктами в різних відношеннях (просторові, часові, функціональні та ін.)» [СУЛМ ЛФп. С. 44].

ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ СЛОВНИК – «(лат. *differentia* – розрізнення, відмінність) – розрізнявальний. Диференційний словник – це: 1) словник, що містить слова певної літературної мови, якими вона відрізняється від іншої спорідненої мови; 2) словник специфічних діалектних слів, за межами якого лишається загальнонародна лексика» [МФЕ. С. 104].

ДІАЛÉКСІЇ– «лексичні розбіжності в зіставлюваних мовах» [Кочерган. ОЗМ. С. 356].

ДІАЛÉКТ – «(грец. *διάλεκτος* – наріччя, говір) – 1. Територіальний Д. – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості. Д. територіальний ототожнюють з **говором**. Сукупність структурно близьких Д. утворює **наріччя**, сукупність усіх наріч – **діалектну мову**, що є однією з двох основних форм (поряд з літературною мовою) існування національної мови. У межах наріччя чи діалектної мови Д. протиставляється іншим Д. сукупністю ознак у звуковій, граматичній, словотвірній будові, лексиці, фразеології, хоч і має з ними спільні риси на різних структурних рівнях. ...2. Соціальний Д. – відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення. Серед різновидів соціальних діалектів звичайно виділяють професійні і групові **жаргони, арго**, різновиди таємних засобів спілкування» [Гриценко. УМЕ. С. 132].

«...різновид загальнонародної мови, яким розмовляє частина нації, пов'язана територіальною спільністю. Діалект, або наріччя, об'єднує групу говорів, пов'язаних між собою рядом спільних ознак, невластивих іншим говорам. Українська загальнонародна мова має три такі наріччя: північне, південно-західне й південно-східне» [СКМ. С. 17].

ДІАЛЕКТІЗМ – «позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність. Розрізняють Д. акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні, семантичні, фразеологічні ... (*война, хтіти, меї, свеї, рихметика, баче, просе, до його, тайстра* (торба), *чудно* (незручно), *ні долів – ні берегом – ні водов*)» [Гриценко. УМЕ. С. 132].

«Слова або словосполучення, характерні для мови певних територій. Напр.: *я му ходити – ходитиму, вуйко – дядько, кибель – відро, когут – півень, пор'ядок – порядок*. Д. вживаються в художній літературі зі стилістичною метою (для відтворення місцевого колориту, мовної характеристики персонажів тощо)» [Єрмоленко. УМ. С. 49].

ДІАЛÉКТНЕ СЛÓВО – «(грец. *διάλεκτος* – наріччя, говір) слово або сполука, які не належать до літературної внормованої мови, а до регіональних діалектів цієї мови» [Селіванова. С. 133]:
«ВИТЧІКРІЖИТИ – *знев.*, відрізати: *Витч'ікріжила ото ї кавáлок / а йék йа тепер сукн'у ш:ійу? / ни стайé матér'і йї / х'ібá доточ'éти / але ч'ем? / нимá нич'ó / шобі штимувáло*.
ВИТЧИМХАТИ (ВІЧЧИМХАТИ) – відламати: *Ни витч'імхáй / дивісе / ото ї суч'ók наї ростé / з нéго кóнар' бúде*.
ВИТЧИПНÉ (ВИТЧИПНÓГО) – *субст.*, відступне, здеб. спол. з *дати, зробити*; означає “трохи”, “абияк”: *Лиши́се пу́стóго / даї витч'іпнóго / шобі збу́тисе / так / абі лиш рахувáлосе / і ўс'о / це ни йе т'éшко*» [Голянич. МП. С. 223].

ДІАЛÉКТНИЙ– той, «який властивий діалектам, характеризує діалект (діалекти)... *Д. лексика...*» [Єрмоленко. УМ. С. 49].

ДІАЛÉКТНИЙ СЛОВНІК – «словник, в якому подана лексика територіальних діалектів, її значення і слововживання. За способом пояснення значень більшість Д.с. належить до словників тлумачного типу. За обсягом відтворення лексики і семантики Д.с. поділяються на **тематичні** й **загальні**. ...Тематичні Д.с. репрезентують лексику однієї тематичної групи. ...Загальні Д.с. об'єднують лексику безвідносно до її тематичного поділу.

Д.с. будують за диференційним принципом відносно норм літературної мови: вони охоплюють лексику, яка відсутня у

словниках літературної мови або в діалектній мові має відмінності морфемної будови, значення. Створення Д.с. повного типу, який подавав би всю лексику діалекту безвідносно до літературної мови, допускається лише теоретично, але на практиці ще не реалізовано.

Базу Д.с. становлять записи діалектного мовлення у вигляді текстів чи відповідей на питання програми, а також фольклорні тексти та, зрідка, твори художньої літератури. Характер джерел зумовлює повноту відтворення Д.с. словникового складу і семантики. Специфічною ознакою Д.с. є локалізація лексики – співвіднесення з конкретним діалектом, говіркою у мовному просторі; у словникову статтю включають інформацію про зону поширення лексеми чи її окремих значень» [Гриценко. УМЕ. С. 147-148].

«Словник тлумачного типу, у якому подана лексика територіальних діалектів, зокрема значення і вживання слів. Д.с., у яких представлено всю діалектну лексику безвідносно до тематичного поділу, називають загальними (напр.: *Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.* Або: *Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови: Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.*). Д.с., в яких подано діалектну лексику лише певних тематичних груп, є тематичними (напр.: *Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, Східноpodіл. лінгвокраєзн. центр. Умань : Уман. комунал. вид.-полігр. п-во, 2010. 348 с.* Або: *Омельковець Р. С. Словник ботанічної лексики західноpodільських говірок. Луцьк : Іванюк В. П., 2016. 219 с.*)» [СУМ Ф. С. 304].

Наприклад: (зразок статті із загального діалектного словника):

біло́тка, -і // едельве́йс, -а // шовко́ва косі́ця бот.
(*Leontopodium alpinum*) білотка альпійська, едельвейс.
(ГГЗ, с.25).

ДІАЛЕКТОЛО́ГІЯ – «(грец. *διάλεκτος* – наріччя, говір, і *λόγος* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає діал. мову, її просторову варіативність і тер. диференціацію, історію формування мовно-тер. утворень і окр. мовних явищ, співвідношення і взаємодію з ін. формами існування мови етносу

– літературною, просторіччям, соціальними діалектами» [Гриценко. УМЕ. С. 138].

«...розділ мовознавства, що вивчає територіальні (місцеві) говори певної мови» [Кочерган. ОЗМ. С. 356].

ДІАХРОНІЯ – «(гр. δια... – префікс, що означає проникнення, розділення, і χρόνος – час) – історично-часова змінюваність мовних одиниць; зміна мовної системи у зв'язку з її еволюцією» [Єрмоленко. УМ. С. 50].

«1. Аспект дослідження мовних елементів і явищ як частин мовної системи або вивчення мовної системи в історичному розвитку. 2. Історична послідовність розвитку мовних явищ і розвитку мовної системи в цілому як об'єкт лінгвістичних досліджень» [МФЕ. С. 107].

«1) Історичний розвиток мови; 2) дослідження мови в часі, в її історичному розвитку. Антонім: **синхронія**» [Кочерган. ОЗМ. С. 356].

«Часовий аспект мовної діяльності, що стосується еволюційної динаміки як окремого компонента, так і системи в цілому» [Левицький. АМВЛС. С. 25].

«...вісь послідовності, де кожне окреме явище розміщується в історичному розвитку з усіма змінами» [Бацевич. ФМ. С. 218].

ДІАХРОННІ СЛОВНИКІ – лексикографічні праці, «у яких відображений розвиток одиниць мовної системи протягом тривалого часу. До них належать **історичні** та **етимологічні** словники» [СУМ Ф. С. 301].

ДІЄСЛІВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – фраземи, стрижневим словом у яких виступає дієслово. Вони, «маючи виразне емоційне забарвлення, вживаються для позначення різноманітних дій, пов'язаних здебільшого із сферою суспільного життя, із взаєминами людей, а також для позначення психічного стану осіб, яких вони стосуються... Більшість їх розвинулася із вільних словосполучень, зазнавши при цьому певних семантичних змін... (*зіп'ястися на ноги; махнути рукою; утерти носа; сісти на шию...*)» [СУЛМ Л і Ф. С. 383].

Д.ф. «називають дію або стан: *накивати п'ятами, мотати на вус, бити себе в груди, дерти носа, дибки ставати*» [Ющук. С. 232].

ДІЛОВА ЛЕКСИКА – «слова й усталені звороти, що належать до офіційно-ділового стилю і виконують функції офіційного спілкування, вживаються в законах, указах, договорах, статутах та інших документах, в усній діловій практиці: *секретаріат, ...письмова заява, ...зарахувати на посаду*» [Єрмоленко. УМЕ. С. 146].

«До Д.л. належать назви документів, посад, організацій, назви дій, характерних для міждержавних, адміністративних відносин тощо. Напр.: *документ, канцелярія, приймальня, вищезазначений, оголосити конкурс, зарахувати на посаду і под.*» [Єрмоленко. УМ. С. 52].

ДОМІНАНТА СИНОНІМІЧНОГО РЯДУ (ОПОРНЕ СЛОВО, СЛОВОПОКАЗНИК, СТРИЖНЕВЕ СЛОВО) – «(від лат. *dominans (dominantis)* – панівний) – слово, найуживаніше серед інших, звичайно стилістично нейтральне і таке, що найточніше і найповніше виражає значення всього ряду: *говорити / казати /...*» [Тараненко. УМЕ. С. 541].

«...один з членів синонімічного ряду як носій головного, найзагальнішого значення, стилістично й експресивно нейтральний. Д. підпорядковує собі всі додаткові змістові й стилістичні відтінки значення, виражені іншими членами ряду, напр., *складний, важкий, трудний, нелегкий, нерозв'язаний, непростий, заплутаний, тонкий, головоломний, проблематичний, хитромудрий, мудрий, премудрий, каверзний, мудруватий, хитросплетений*» [МФЕ. С. 113].

«...це слово найбільш чітко визначає основний зміст, властивий членам синонімічного ряду. Стрижневе слово характеризується найзагальнішим значенням у синонімічному ряді, воно є носієм основних прикмет, спільних усім членам того самого синонімічного ряду, в якому воно виступає як головне... У ролі стрижневого слова виступає здебільшого нейтральний синонім, тобто синонім без виразного стилістичного забарвлення» [СУМ Л і Ф. С. 75].

«Слово в своєму прямому номінативному значенні, яке безпосередньо і прямо виражає зв'язок з предметом, явищем, поняттям, інакше кажучи, таким, що являє в сучасній літературній мові найбільш пряме і точне його найменування без додаткових (експресивних, емоціональних, стилістичних) елементів... Отже,

домінанта, чи опорне слово, потребує найменше диференціальних знаків для виявлення значення, дуже часто для цього достатньо самої предметно-понятійної віднесеності.: *боліти – нити – щеміти – тріщати – ломити – густити – колотити*)» [Лисиченко. С. 83].

ДУБЛІТИ – «(фр. doublet, від double – подвійний) – «слова (два або більше – питома і запозичена чи всі запозичені), спільні походженням і тому фонетично подібні, які внаслідок різних причин (зокрема, при різночасовому запозиченні або запозиченні за участю мов-посередниць) розійшлися значеннями. Напр., східнослов'янські і старослов'янські: *хором і храм, голова і глава*» [Тараненко. УМЕ. С. 151].

«1) один із двох термінів, що виражає одне і те ж наукове поняття. Наприклад: *слово – лексема, значення – семантика*; 2) варіантний різновид мовної одиниці: фонетичної, морфологічної, лексичної тощо. ...Наприклад: дублети **акцентуаційні** (*завжди – завжди*), дублети **морфологічні** (*Івану – Іванові*)» [СКМ. С. 18].

Е

ЕВФЕМІЗМ – «(грец. εὐφημοσμός – пом'якшений вислів, від εὖ – 'добре' і φημι – розголошувати, прославляти) – слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви (вже існуючої при перейменуванні або логічно найбільш умотивованої при первинному найменуванні). Джерела Е. – у явищах табу і взагалі в прагненні уникнути з тих чи інших міркувань прямої назви предмета (шляхом заміни небажаної назви її нейтральним, «позитивним» або, навпаки, «негативним» еквівалентом. Функції Е.: магічно-забобонна.., логічно-маскувальна.., політико-ідеологічна.., пом'якшувально-меліоративна.., жартівливо-іронічна...)» [Тараненко. УМЕ. С. 155].

«Слова і вирази, що вживаються з метою уникнення слів із грубим, непристойним змістом чи забарвленням» [Єрмоленко. УМ. С. 55]: *Я втомився лише заробляти гроші, – говорив він Тепер, коли втратив друзів, маю на увазі, втратив по-справжньому – я прийшов до Бога Це моя єдина втіха* (Ірен Роздобудько).

«Стилістична фігура; навмисна заміна ознаки певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом

їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, наприклад, абсценної лексики» [Селіванова. С. 144]. Наприклад: *похилого віку – старий, специфічний запах – поганий запах, хірургічне втручання – операція.*

«...слова або словосполучення, які не прямо, а приховано, ввічливо чи пом'якшено визначають назви якогось предмета, явища: *поважного віку – старий, навіки спочити – померти...* Евфемізми як контекстуальні синоніми поширені переважно в усному мовленні та художній літературі» [СУМ Л і Ф. С. 89].

«У лінгвістичній галузі розроблено ряд визначень евфемізму (усі вони акцентують на їх важливій ознаці – заміні «грубого» найменування кореферентною назвою предмета, явища, ознаки чи дії)... Евфемізми характеризуються такими основними ознаками, як образність..., оцінність..., експресивність..., імпліцитність..., функціональна активність: евфемізми, на нашу думку, здатні виявляти й інтертекстуальний потенціал у художньому тексті. У ньому вони не тільки виконують роль значущої сполучної ланки між текстом-джерелом і текстом-«наступником», а й виступають важливим засобом смислотворення, урахування чого і сприяє ґрунтовнішому декодуванню текстової інформації: *Безуставничо говорив... князів Гнів, котрого Митуса й не слухав зовсім..., однак зрозумів одразу, що коли Гніву дозволяв найпершому князь говорити, то, мабуть, замахнулася десь уже сокира на ту сосну, з якої йому славетному співцеві Митусі, споряджатимуть труну (Н. Бічуя)...* Евфемізми в художньому тексті виконують такі функції: розширюють семантику текстових сегментів; виконують роль проспективних маркерів, що коригують напрям розгортання сюжету та впливають на емоційну базу персонажів; формують систему образів та характерів; містять імпліцитний смисл, що сприяє «інвентаризації» підтекстового простору; виступають засобом вираження різних емоційно-психологічних процесів і явищ, конструктивних та деструктивних дій, зокрема: повчання, застереження, попередження тощо; служать важливим текстотвірним засобом, структуруючи текст відповідно до ідейного задуму автора та його стилістичних установок...» [Багрійчук. С. 82-84].

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ МОВНИХ ОДИНІЦЬ – «(лат. *aeguivalens* – рівноцінний) – рівнозначність» [Кочерган. ОЗМ. С. 357].

«...значення, стилістична і прагматична відповідність одиниць рідної й іноземної мов у випадках міжкультурної комунікації» [Бацевич. С. 47]. Див. **лексика еквівалентна**.

ЕКВОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ – тип відношень, що «ґрунтується на семантичному зв'язку між словами одного рівня узагальнення, що підпорядковані спільному гіпероніму» [СУМ Ф. С. 224].

ЕКЗЕМПЛІФІКАЦІЯ – «приклади, текстові ілюстрації: типові конструкції, цитати, фрагменти реальних текстів, які засвідчують функціонування пояснюваного у тих чи тих мовних умовах з таким чи таким значенням. Е. типова не для всіх словників, наприклад, вона недоцільна в орфоепічних або орфографічних словниках» [Демська. С. 27]. Наприклад:

САМОАНАЛІЗ, у, ч. Аналіз власних вчинків і переживань. **Самоаналіз – така тонка і хибка річ, що, на мою думку, її не варто починати прилюдно** (Л. Укр., V, 1956, 174); **Штукаренко ніколи не мав нахилу до хворобливих рефлексій чи витонченого самоаналізу** (Голов., Тополя., 1965, 377).

(СУМ-11, Т. 9, с. 28).

ЕКЗОТИЗМИ – «(гр. ἑξωτικός – чужий, іноземний) – слова, запозичені українською мовою з інших мов для позначення реалій життя іншого народу чи країни. Е. можуть бути: назви установ (*меджліс, сейм, бундестаг*), посад, професій (*полісмен, тореадор, гейша*), житла, поселень (*аул, вігвам, фазенда*), предметів одягу (*паранджа, сарі, кімоно*), страв, напоїв (*саке, барбекю, чебурек*), явищ культури (*рамазан, ханука, тамтам*), звертань до людей (*мадам, синьйорита, містер*) та ін.» [Єрмоленко. УМ. С. 56].

«Слова для позначення екзотичних, незвичайних реалій, для яких у мові немає назв: *кімоно, чалма, сакля, аул, меджліс, хурал*» [Ющук. С. 198].

«Слова (лексеми), які позначають реалії, притаманні лише певній національній лінгвокультурній спільноті й відсутні в інших мовах і культурах...» [Бацевич. С. 99].

«Розрізняють в лексиці екзотизми вузькі, пов'язані з життям однієї країни чи одного народу (*бундестаг* –

парламент...) і широкі, що відображають явища, властиві для життя кількох країн (*полісмен* – поліцай в Англії та Америці)» [СУМ Л і Ф. С. 148]. Див. **безеквівалентна лєксика, лакўна.**

ЕКСПРЕСЄМА (ЕКСПРЕСІВ) – «емоційно забарвлена лексема, яка слугує для опису почуттів, а також для передачі емоційних відтінків в оцінці явищ, подій, людей... Виокремлюємо дві групи лексичних експресивів: 1. **Внутрішньосистемні** (інгерентні, фонові, словникові, парадигматичні) **Е.** – слова, семантичне ядро яких саме собою привносить позитивну або негативну інформацію; більшість таких одиниць належить до абстрактної лексики, наприклад: *радість, сум, ненависть, ніжність...* Експресія таким мовним знакам притаманна внутрішньо, вона є постійною і невід’ємною їхньою ознакою у будь-яких ситуативно-контекстних умовах... Інгерентна експресивність характерна також для вигуків та звуконаслідувальних слів... Апріорі емоційно забарвленими словами є вульгаризми..; жаргонізми..; лайливі слова. Мають яскраво виражену внутрішню експресію авторські неологізми (оказіоналізми)..; поетична лєксика (поетизми)... 2. **Контекстуальні** (адгерентні, синтагматичні) **Е.** – нейтральні одиниці, які набувають експресії лише у відповідному контексті: *...змія* (про злу людину); *котик* (про людину лагідну)...» [СУЛМ ЛФп. С. 119-120].

«Елемент лінгвостилістичної системи, мовна одиниця, вжита в експресивно-стилістичній функції, яка суміщає власне лінгвістичне з емотивним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо. Експресемами можуть бути різнорівневі одиниці поетичної мови, диференційними ознаками яких є логічно-емоційне підсилення як наслідок формальних і семантичних трансформацій порівняно з узуальними одиницями мови. Розрізняють експресеми різних рівнів: фонетичні, лексичні, словотворчі та граматичні (морфологічні й синтаксичні)» [Гуйванюк. С. 87].

«Експресиви фіксують певні явища (за умови їхньої незвичайності, специфічності чи аномальності) або передають гаму почуттєвих інтенцій суб’єкта мовлення, напр.: *бородач, крутько, талалай, ... базікати, чимчикувати, розтринькати*; перен. *ягідка, маківка, ангел ...* та ін. (про людину)» [Бойко. С. 22-23]. Див. **експресивна лєксика.**

ЕКСПРЕСІВНА (ЕМОЦІЙНО-ОЦІННА) ВЛАСНА НАЗВА – «будь-яка власна назва, що містить емоційну оцінку об'єкта, виражену семантично чи формально, напр.: топонім *Березолупи, Жабокрязи*; антроп. *Непийпиво, Скоробреха, Неминайкорима; Мартюха, Грицинда* і под.» [Бучко. С. 84].

Такі назви можна розглядати і з погляду закладеної в них внутрішньої форми слова. Власна назва з прозорою етимологією – «власна назва із прозорою внутрішньою формою, напр.: р. *Бистриця*, м. *Долина*, с. *Заріччя*, м. *Львів*; прізви. *Бортник, Василюк, Десятник, Коваль, Лисий, Шульга, Якимчук* і под.» [Бучко. С. 125].

ЕКСПРЕСІВНА ЛЕКСИКА – «слова, які не тільки виражають якийсь поняття, а й мають емоційний відтінок» [Ганич. С. 118].

Лексика, «... пов'язана з конкретною оцінною семантикою, яку вносять у закінчення слова суфікси пестливості, згрубілості, зневаги, фамільярності тощо. У словотвірній семантиці слів типу *матусенька, батечко, рученята, однаковісінський, голівань, товстелезний, костюмаха, машинерія* і под. постійно наявний оцінний компонент (позитивна або негативна оцінка) незалежно від контексту, в якому вживається подібне слово-поняття» [Єрмоленко. УМ. С. 156].

Слова, «що виражають якісну оцінку предметів, явищ дійсності, осіб та стану й почуттів людини... (*щастя, сумний, млосно*)... Емоційного забарвлення ... слова набувають у переносному значенні ... (*Собака він, а не брат* (Панас Мирний))... емоційні синоніми до стилістично нейтральних слів (*ненька* – до *мати*)... урочисті слова ... (*благовістити, благословляти*)... вульгаризми... фамільярні... лайливі... слова. Крім слів, стилістичне забарвлення яких безпосередньо пов'язане з їх лексичним значенням, в українській літературній мові широко вживані також слова, експресія, емоційне звучання яких досягається засобами словотвору (...*хатка.., дібровонька.., бурмило.., дівчисько...*)» [СУМ Л і Ф. С. 174-177].

«...конотативна підсистема, одиниці якої належать до різних стилістичних реєстрів (від високого до низького) й зумовлюються комунікативними ситуаціями та частотністю вживання... Семантика, функція та форма – три найважливіші категорії, що забезпечують реалізацію виражально-зображальних можливостей експресивного слова... Лексична експресивна підсистема

формується на тлі нейтральної лексики. Її сутність і специфіку визначає низка чинників, а саме: 1) психоповедінкові архетипи, які відтворюють узагальнені риси української ментальності, гумористично-іронічне ставлення до себе та довколишньої дійсності; 2) основна сфера використання експресивної лексики – усне розмовне мовлення, якому притаманні такі ознаки, як невимушеність, виразність, емоційність, жвавість, спонтанність, ситуативна зумовленість; ...3) сфера комунікації – неофіційне спілкування, яке дозволяє вживання емоційно-оцінної, образної лексики позитивного або негативного значеннєвого плану; 4) характер мовлення – емоційне висловлення, яке безпосередньо виступає виразником комунікативних намірів адресанта, його почуттєвих виявів, ставлення до адресата; ...5) тональність (емоційний план) висловлення – ласкава, урочиста (піднесена), співчутлива, схвальна, шаноблива, поблажлива, вибаглива, милостива, зверхня (погордлива), нешановлива, лайлива, іронічна, ущиплива, нищівна (знущальна), зневажлива, презирлива тощо; 6) соціальний статус комунікантів – вік, освіченість, рівень культури, вихованість» [Бойко. С. 486-487].

Див. **експресивно-емоційна лєксика, вульгаріزمи (лайлива і вульгарна лєксика (інвектіва)), фамільярна лєксика.**

ЕКСПРЕСІВНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ – значеннєве нашарування, «пов'язане з виражальними особливостями фразеологічної одиниці. Експресивність детермінована насамперед «інтенсифікованою напругою» семантики ФО, показником якої в дефініції виступають семи типу *дуже, надзвичайно, зовсім, повністю: (білий) як сніг* «дуже, надзвичайно (білий)», *і в ложці води не спіймаєш* «дуже хитрий»» [Ужченко. ФСУМ. С. 244].

ЕКСПРЕСІВНО-ЕМОЦІЙНА ЛЄКСИКА – «слова, що, крім називання предмета, передають ще й його суб'єктивну оцінку мовцем. Спектр додаткового стилістичного забарвлення широкий, а саме: від урочистого, піднесеного, пестливого до фамільярного, іронічного, зневажливого. Напр.: *знамено, керманіч, швендяти, носюра, старісінський, їстоньки, писака, пуцьвірінок*» [Єрмоленко. УМ. С. 56-57].

«Лєксична експресивність належить до внутрішніх властивостей слова, у її основі – семантичний контраст, який локалізується в конотативному макрокомпоненті семантики лєксичної одиниці»

[Бойко. С. 23]: *Ще в колисці немовля / Слово МАМА вимовля. / Найдорощче в світі слово / Так звучить у рідній мові: / Мати, матінка, матуся, / Мама, мамонька, мамуся! / Називаю тебе я, / Рідна ненечко моя!* (В. Гринько).

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ. Див. **експресивне забарвлення, емоційність, оцінність фразеологічних одиниць.**

ЕКСТЕНСІВНИЙ СЛОВНИК – «такий, що намагається охопити максимальну кількість одиниць (напр., *термінологічний словник певної галузі науки, тлумачний словник* тощо)» [Тараненко. УМЕ. С. 610].

ЕКСТЕНСІОНАЛ – «(лат. *extensivus* – розширювальний) – 1) див. **денотативне значення слова**; 2) обсяг поняття. Антонім: **інтенсіонал**» [Кочерган. ОЗМ. С. 357].

ЕЛЕКТРОННИЙ СЛОВНИК – лексикографічна праця, представлена на електронних носіях інформації; «...на противагу паперовим версіям словників або книжок (видрукуваних на папері) можна поставити електронні словники, записані за допомогою електронних пристроїв на електронних носіях інформації. Серед електронних носіїв інформації та пристроїв необхідно виокремити такі, як персональний / портативний комп'ютер, кишеньковий перекладач / словник, мобільний телефон, компакт-диск.

...Таким чином, **електронні (або автоматичні) словники, за їх носієм та засобами відтворення, поділяємо на:**

- 1) **комп'ютерні** (словники, які відтворюються з допомогою персонального або портативного комп'ютера):
 - **стаціонарні** (встановлюють на жорсткому диску комп'ютера);
 - **переносні** (записують на компакт-дисках і відтворюються на комп'ютері тільки за наявності в дисководі);
 - **інтернет-словники** (розміщують на комп'ютері-сервері в мережі й доступні з Інтернету).

Можливі комбінації таких комп'ютерних словників.

- 2) **кишенькові** (записані на кишенькових електронних пристроях тощо та відтворюються їх засобами, напр., кишенькові перекладачі);
- 3) **мобільні** (записані в мобільних телефонах та відтворюються на екрані телефону) тощо...» [Демська. С. 66].

«Відповідна комп'ютерна база даних, що містить особливим способом закодовані словникові статті (створення електронних словників також належить до актуальних завдань комп'ютерно-прикладної лінгвістики). Це дозволяє зреалізувати швидкий пошук необхідних слів, здебільшого з урахуванням морфологічних форм, із можливістю пошуку сполук слів (прикладів вжитку), а також з можливістю зміни напряму перекладу (наприклад, *англо-український* або *українсько-англійський*, *російсько-український* або *українсько-російський* і под.), що дозволяє поповнювати наявні на сьогодні словники і програми. Оптимізація епістемічної (гносеологічної) мовної функції прямо пов'язана зі створенням словників та їхнім функційним призначенням. Центром уваги будь-якої лексикографії загалом, а прикладово-комп'ютерної зокрема є способи організації словникової статті, структурування словника і технологія його створення. Створення словників безпосередньо корелює з особливостями мовно-державної політики, постає однією зі сфер прикладної лінгвістики. Сучасна лексикографія суттєво поліпшила інструментарій комп'ютерними технологіями створення та експлуатації словників. Взаємодія власне словникового підходу з комп'ютерними технологіями постала результатом створення напряму прикладної лінгвістики – комп'ютерної лексикографії, де активно застосовними є спеціальні програми – бази даних, комп'ютерні картотеки, програми опрацювання текстів. Такі програми уможливають в автоматичному режимі формувати словникові статті, зберігати словникову інформацію та опрацьовувати її. Сукупність комп'ютерних лексикографічних програм містить два компоненти: 1) програми підтримки лексикографічних праць; 2) автоматичні словники різних типів, у тому числі й лексикографічні бази даних» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 311].

Наприклад: *Інтегрована лексикографічна система «Словники України», Інститут мовно-інформаційних*

досліджень НАН України (версія 1.05 – реєстр понад 233 000 слів, вміщує 5 словників української мови: орфографічний, орфоенічний, словник синонімів, словник антонімів та словник фразеологізмів).

Див. також **комп'ютерна лексикографія, автоматичний словник.**

ЕМОЦІЙНА ЛЕКСИКА— «слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності. Як виразник емотивної функції мови Е.л. характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців. Безпосереднім виразником людських емоцій виступають вигуківі слова (*цур! леле! тю!..*). З почуттєвою сферою пов'язані також слова, що називають: а) психічні, внутрішні стани, характер світовідчуження, переживання (*радість, любов, щастя, журба, сум, ненависть, гнів; ніжний, любий, щирий, веселий; тяжко, сумно; радіти, гніватися* та ін.); б) будь-яке поняття з оцінним компонентом – позитивним або негативним... (*красень, лебідонька, пава, сонечко, пройдисвіт, баламут...*). Емоційне забарвлення слів досягається за допомогою типових словотворчих засобів української мови, суфіксів із значенням пестливості, здрібнілості або згрубілості.: слова *татусь, матінка, носище, старезний*» [Єрмоленко. УМЕ. С. 157-158].

«...категорія слів, яка, крім об'єктивного лексичного значення, містить і суб'єктивне. Це додаткове стилістичне забарвлення може мати якнайширший спектр – урочисте, піднесене, шанобливе, ввічливе, пестливе, лагідне, схвальне, фамільярне, жартівливе, іронічне, зневажливе, грубе, вульгарне. Наприклад: *злато, знамено, предтеча, милий, донечка, бовкун, плентатись, бовдур, тюхтій, мудрагель*. Щодо способу передачі експресивно-емоційних відтінків виділяються три групи слів: 1) слова, у яких емоційне забарвлення є частиною прямого значення: *вікопомний, перст, баракло, негідник*; 2) слова, у яких емоційне забарвлення виникає у переносних значеннях: *каша, дубина, гадюка, шкура, свиня* (про людину); 3) слова, що набувають емоційного забарвлення завдяки суфіксам: *дідусь, дідок, дідочок, дідуган, дідуганище; спатки, спаточки, спатоньки*» [СКМ. С. 19].

ЕМОЦІЙНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ – властивість фраземи, «пов'язана з функцією передавання настрою, почуттів, емоцій, переживань (радість, ненависть, гордість, захоплення, тривога, відроза, переживання, хвилювання, співчуття тощо: ...душа болить, аж душа радіє, серце тенькає)» [Ужченко. ФСУМ. С. 245].

ЕНАНТІОСЕМІЯ – «(грец. *έναντίος* – протилежний і *σήμα* – знак) – розвиток у мовної одиниці протилежних значень, поляризація її значень. Виявляється на різних мовних рівнях як при власне семантичних змінах (*слух* «те, що чується» – «здатність чути, слухати»: *немає ні слуху ні духу від когось – сприймати слухом*), так і при змінах емоційно-оцінної конотації (явище антифразису; з часом емоційно-оцінний компонент може зникати: *пресловутий* «преславний, знаменитий» > «горезвісний»)» [Тараненко. УМЕ. С. 158].

«...наявність у слові протилежних (антонімічних) значень; внутрішньослівна антонімія» [Кочерган. ОЗМ. С. 357].

«...розвиток протилежних, антонімічних значень у слові...: *слава* – почесна, широка популярність як свідчення визнання заслуг, таланту, доблесті і чутка, поголос про щось негативне...» [СУМ П і Ф. С. 44-45].

«Особливий, непродуктивний різновид антонімії, який являє собою протилежність значень (ЛСВ) одного і того самого слова і знаходить зовнішнє вираження у синтаксичних і лексичних засобах... (*позичити* 'дати комусь у борг' і 'взяти в когось у борг')» [СУЛМ ЛФп. С. 83].

«В українському мовознавстві це явище частково вивчали Л. О. Булаховський, О. О. Тараненко, А. П. Критенко, Т. О. Федоренко, Н. П. Плющ, Н. І. Бойко, М. М. Донець та ін... У контексті осмислення енантіосемії як різновиду антонімії з'являються термінопоняття «внутрішньослівна антонімія», «внутрішньолексемна антонімія», що позначають наявність у слові (поєднання в слові) протилежних значень або сем... Іноді енантіосемію розглядають як вияв семантичної поляризації тих чи тих сем (так званої антисемності) або варіантів однієї лексеми, а також аксіологічного значення, що спричинило появу термінопонять «антонімосемія» (О. М. Соколова) і «внутрішньосемна поляризація» (Л. Є. Безсонова)... На конотативному рівні енантіосемію можна кваліфікувати як

поєднання в структурі лексичного значення сем, протилежних за знаками раціональної та емоційної оцінок, або полярних власне емоційно-оцінних сем... Явище енантіосемії часто вивчають у контексті порівняння та взаємодії з різними фігурами мови (наприклад, з іронією, евфемізмами, антифразисом та ін.)... Енантіосемія як мовне явище – це поляризація (сем, семем, конотем) у межах полісемії мовного знака (слова, морфеми, фразеологізму, стійкої сполуки, речення, тексту і т.ін., тобто мовної одиниці); енантіосемія як мовленнєве явище – це амбівалентність у просодичному оформленні мовного знака та комунікативно-прагматичних настановах мовця» [Ващенко. С. 255].

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК – «енциклопедичні словники подають стисло характеристику предметів, явищ, подій, абстрактних понять, осіб і тому включають до реєстру здебільшого тільки іменники та іменникові словосполучення, не дають власне мовних параметрів реєстрових слів (за винятком наголосу та етимології для іншомовних слів), широко наводять власні назви, вміщують графічні ілюстрації. До цього лексикографічного жанру належать енциклопедії, енциклопедичні словники та довідники, біографічні словники одномовні термінологічні словники. Протиставлення мовних і енциклопедичних словників не є абсолютним. Так, серед термінологічних словників лише перекладні можна вважати мовними; проміжним за своїм жанром є словник іншомовних слів. Тлумачні словники застосовують елементи енциклопедизму при поясненні значень слів, особливо етнографічної та термінологічної лексики, наводять графічні ілюстрації (у вітчизняній лексикографії останнє поки що не практикується) [Тараненко. УМЕ. С. 611-612].

«Лексикографічна праця проміжного типу, яка має ознаки і енциклопедії, і лінгвістичного словника, що виявляються в доборі реєстрових слів, особливостях укладання статей; в енциклопедичних словниках ілюстрації до статей менш поширені або зовсім відсутні. До цього типу словників ...належить, напр., *«Країнознавчий словник-довідник» І. Дубовича (Львів, 2003)*» [СУМ Ф. С. 299].

«Е.с. описують світ, пояснюють явища, поняття, дають бібліографічні довідки про знаменитих ... людей, відомості про країни й міста, про видатні події тощо... До енциклопедичних

належать і галузеві термінологічні словники... Філологи повинні бути обізнані зі словниками лінгвістичних термінів, серед яких слід назвати «Словник лінгвістичних термінів» С. В. Кротевича і Н. С. Родзевич (К., 1957), «Словник лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича і І. С. Олійника (К., 1985)...» [Кочерган. ВДМ. С. 250].

Напр.: Голянич М. І. *Мовний портрет села Тюдів: словник / у 2 т. Том І. А-М. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. 1000 с. Т. ІІ. Н-Я. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. 1262 с.* Або: Штерн І. Б. *Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформатики / Міжнародний фонд «Відродження». Київ : АртЕк, 1998. 335 с.* Наприклад:

Адресат □ **адресат** □ **speaker, producent, sender** □ **der Adressat** – партнер комунікативно-мовленнєвого акту, отримувач мовного повідомлення ♦ категорія теорії мовної комунікації, теорії мовленнєвих актів.

Див АРГУМЕНТАТИВНИЙ ДІАЛОГ, ДІАЛОГ, ДІАЛОГОВІ МОДЕЛІ, КОМУНІКАЦІЇ МОВНОЇ ТЕОРІЯ, МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ТЕОРІЯ.

(ШВТ, с. 29).

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ – «грец. *enkyklopaideia* – кругове (загальне) виховання (навчання) – наукове чи науково-популярне довідкове видання, яке містить зведення знань з усіх (універсальна енциклопедія) чи окремих (галузева енциклопедія) галузей знань» [МФЕ. С. 127].

«Довідникове видання, у якому зібрані найістотніші відомості з усіх або окремих галузей знань, подані у формі доступного пояснення. В Е. подана нелінгвістична інформація (опис понять, фактів, подій) із залученням різних графічних ілюстрацій» [СУМ Ф. С. 298]. Напр., *Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.* Або: *Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.* Наприклад:

КОНВЕРСІЯ [< лат. *conversio* – перетворення, зміна] –

1. Спосіб утворення слова внаслідок зміни його граматичних характеристик. Передусім це – перехід слова до іншої

частини мови зі зміною лексичного й граматичного значення. Різновиди К.: субстантивізація, ад'єктивізація, адвербіалізація. 2. Спосіб утворення нових слів шляхом зміни парадигми слова. Притаманний аналітичним мовам (англійській, французькій та ін.). У слов'янських мовах К. можна вважати утворення типу *кум* – *кума*.

(МФЕ, с. 191).

ЕПІДИГМА́ТИКА– «один із трьох аспектів системного вивчення лексики, який визначається асоціативно-дериваційними зв'язками між словами за формою і за змістом» [Кочерган. ОЗМ. С. 357].

ЕПІДИГМА́ТИЧНІ ВІДНО́ШЕННЯ – «це асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і змістом, наприклад, за формою: слово *земля* у значенні «грунт» асоціюється з такими словоформами, як *земелька, земляний, землистий, земельний, землекоп, землероб, землевласник, землеволодіння, землемір* тощо, тоді як *земля* у значенні «суша» асоціюється з такими формами, як *земний, наземний, підземний, земноводний* тощо. Асоціативно-дериваційні зв'язки за змістом мають місце тоді, коли переносне значення слова семантично не мотивується прямим. Так, слово *чорнити* має значення «ганьбити, знеславлювати кого-, що-небудь», яке пов'язане з його основним значенням «робити що-небудь чорним» чисто асоціативно... Асоціативно-дериваційні відношення особливо помітні тоді, коли переносне значення «вступає в конфлікт» з прямим. Так, скажімо, слово *ремісник* має основні значення «особа, яка володіє ремеслом і виготовляє на продаж чи на замовлення певні вироби» і переносне «той, хто працює шаблонно, без творчої ініціативи, натхнення». Основне і переносне значення тут не мають спільних сем. Переносне значення в цьому разі має суто асоціативну природу (між цими двома значеннями існують стійкі асоціації), бо ремісник не обов'язково позбавлений ініціативи і не завжди працює шаблонно, що засвідчує хоча б така фраза, як *високе ремесло*» [Кочерган. ЗМ. С. 132, 276].

«Внутрішньоструктурні інтегральні відношення у знаковій структурі між структурними елементами одного значення чи між значеннями того самого полісемічного слова, які відображають різні референти (предмети) чи денотати (класи предметів) дійсності» [Левицький. АМВЛС. С. 25].

«Асоціативно-дериваційні зв'язки за формою і за змістом, що виявляються на рівні слів та окремих значень і об'єднують в систему

генетично пов'язані твірні й похідні одиниці, а також слова, відношення між якими базуються на псевдомотиваційному зв'язку (явище хибної етимології). У межах багатозначного слова асоціативно-дериваційні відношення об'єднують у систему (мікроепідигму) твірні й похідні значення» [Пітель. С. 5].

ЕПІТЕТИВ СЛОВНИК – «словник, де подано художні означення і обставини способу дії. До реєстру Е.с. входять прикметники, прислівники, рідше іменники та словосполучення» [СУМ Ф. С. 313]. Напр.: *Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови. За ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 432 с.* Або: *Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бибик С. П. Новий словник епітетів української мови. Київ : Грамота, 2012. 488 с.* Наприклад:

УСПІХ **Удача, перемога в досягненні чогось; суспільне визнання досягнутого** (часто вживається у множині).

Абсолютний, безсумнівний, безумовний, блискучий, божевільний, бурхливий, великий, величавий, видатний, визначний, винятковий, випадковий, вражаючий, галасливий, голосний, грандіозний, гучний, деякий, завидний, запаморочливий, зворушливий, казковий, камерний, колосальний, легкий, майбутній, малий, малоймовірний, міцний, надзвичайний, надійний, наочний, небачений, невеликий, незвичайний, незначний, немалий, неослабний, неочікуваний, нестримний, нечуваний, однаковий, очевидний, певний, перемінний, повільний, повний, порядний, рішучий, сенсаційний, серйозний, скороминущий, скромний, справжній, тріумфальний, фантастичний, феноменальний, хвилевий, частковий, шалений, широкий, яскравий.

Під час загальною наступу, серед блискучих успіхів на всіх фронтах і раптом опинитися... в мішку? (О. Гончар).

Усім своїм виглядом Іван демонстрував, що ніколи не сумнівався в неперевершеності будь-кого ним народженого матеріалу, але цей камерний успіх зовсім його не обходить (В. Дрозд).

Я був розігрітий, як віск, своїми планами, майбутніми успіхами, романтичністю природи.. (Ю. Яновський).

Марко поставив самовар і швидко вийшов. — Ну, як вам подобається мій Льоха? — запитав Андрій

Андрійович. — Дуже цікавий і інтелігентний хлопчак. Вчу його і він робить п о р я д н і успіхи (У. Самчук).

Претич знав, що перемога ще не остаточна, лише х в и л е в и й успіх (Б. Лепкий).

(СЕУМ, с. 372-373).

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК – «словник, що містить основні відомості про етимологію слів однієї мови чи групи або сім'ї споріднених мов. Існують різні види Е.с. Найбільш виразно розрізняються Е.с. **короткі** (популярні, шкільні) і Е.с. **повні** (наукові). Короткий Е.с. має обмежений реєстр слів, відзначається загальнодоступним викладом словникової статті, відсутністю бібліографічних посилань у статтях.

...Науковий Е.с. відзначається більшим (іноді максимальним) реєстром слів, докладнішим аналізом різних точок зору на етимологію відповідного слова, наявністю бібліографії. Реєстр наукового Е.с. однієї мови складається лише зі слів літературної мови... або, частіше, поряд з ними містить у більшому чи меншому обсязі також слова діалектні (напр.: *Етимологічний словник української мови. У 7-ми т. / Укл. Г. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Крищенко та ін. Ред-кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка. Т. 1. 1982. 631 с. Т. 2. 1985. 570 с. Т. 3. 1989. 550 с. Т. 4. 2033. 653 с., Т. 5. 2006. 704 с. Т. 6. 2012. 568 с. Т. 7 (покажчики) в роботі*).

Численні відмінності між різними Е.с. наукового типу існують у будові словникових статей. Кожна стаття будується як розгляд етимології одного слова, кореневого чи похідного, або має гніздову структуру, коли під розглядуване реєстрове слово підводяться похідні від нього слова. В Е.с. групи або сім'ї споріднених мов роль реєстрового слова в статті виконує реконструйоване слово відповідної прамови або його основа чи корінь» [Мельничук. УМЕ. С. 176].

Словник, «...у якому представлено походження слів однієї мови, групи або сім'ї споріднених мов. Існують різні види Е.с. Найбільш виразно розрізняються Е.с. **короткі** (популярні, шкільні) і Е.с. **повні** (наукові). Короткий Е.с. має обмежений реєстр слів, відзначається загальнодоступним викладом словникової статті, відсутністю бібліографічних посилань у статтях. Науковий Е.с. відзначається більшим (іноді максимальним) реєстром слів, докладнішим аналізом різних точок зору на етимологію відповідного слова, наявністю бібліографії. Реєстр наукового Е.с.

однієї мови складається лише зі слів літературної мови» [СУМ Ф. С. 302]. Наприклад:

ВИДНОКО́ЛО; – власне українське складне слово пізнього походження, утворене з основ прикметника *в́идний* та іменника *ко́ло* «обрій», можливо, під впливом п. *widnoscąg* «тс.». – Див. ще **вид, ко́ло**. – Пор. **виднокру́г**. (ЕСУМ, Т.1, с. 371).

ЕТИМОЛО́ГІЯ – «1. Походження та історія розвитку слова або морфеми. 2. Розділ мовознавства, в якому вивчаються походження і минулі етапи розвитку слів та морфем» [Мельничук. УМЕ. С. 162].

ЕТИМОЛО́ГІЯ НАРО́ДНА– «переосмислення в народній мові етимологічного кладу незвичних слів (частіше запозичених) і зближення їх з відомими словами рідної мови за значенням на основі зовнішньої звукової подібності... Наприклад, слово *коклюш* ... часом у говорах вимовляється *кашлюк* унаслідок зближення з словом *кашель*...» [Ганич. С. 77]. Див. **паронімі́чна атра́кція**.

ЕТИМО́Н – «...це «застигла» внутрішня форма слова, яка зафіксована в етимологічних словниках» [Голянич]: *Одні вважають, що Трускавець – видозмінена форма польського «truskawka» (полуниця)... Насправді в тій назві радше сіль, литовське «druska». Колишня й теперішня прикарпатська перлина* (Ю. Андрухович).

ЕТНОГРАФІ́ЗМИ (ЕТНОГРАФІ́ЧНІ ДІАЛЕКТІ́ЗМИ) – «(від гр. *ἔθνος* – народ, *γράφω* – писати) – «різновид лекс. діалектизму, назва предмета, поняття, характерного для побуту, господарювання представників певної етн. групи чи культ.-етногр. регіону» [Гриценко. УМЕ. С. 163].

«...слова на позначення традиційних форм побуту, звичаїв, обрядів народу і т. ін. Напр.: *полонина, паляниця, трембіта, куманець, кутя* (українські), *кумис, аул, домбра, яничар* (тюркські), *хоровод, сарафан, самовар* (російські)» [Єрмоленко. УМ. С. 58-59].

«...назви місцевих реалій і понять, що не відомі або не використовуються поза межами певного говору чи групи споріднених говорів. З цієї причини етнографічні діалектизми звичайно не мають відповідників у загальнонародній мові, а означувані ними реалії й поняття або передаються описово, або

позначаються тими словами, що й у говорах. Таким чином, етнографічні діалектизми можуть входити в систему загальнонародної лексики без змін, як єдино можливі слова для передачі означуваних ними понять..: 1) назви одягу і взуття, що мають поширення тільки серед жителів певної місцевості: *гуня* – жіноча свитка з сукна домашнього виробу..; *чипиці* – чоловічі черевики без застібок, подібні до чобіт..; 2) назви страв місцевої народної кухні: ...*потанці* – їжа з накришеного хліба, перемішаного з олією; *потрібка* – їжа з подрібненої печінки; 3) назви житлових і господарських приміщень та їх частин, знарядь праці, робочих процесів, предметів побуту, пов'язаних з специфікою природно-кліматичних умов і занять населення: ...*ванькир* – бічна кімната, відокремлена тонкою стінкою, що використовується як спальня; ... *ламнач* – велика цегла з глини та соломи; сирцева цегла..; *санетка* – велика корзина; 4) назви, пов'язані з місцевим народним мистецтвом: *трембіта* – музичний інструмент, довга сурма; *фльоєра* – вид чабанської сопілки..; 5) деякі слова, пов'язані з місцевою народною демонологією: *мольфар* – чаклун, ворожбит, чорнокнижник; *нічниці* – демонологічні істоти – душі загиблх не своєю смертю» [СУЛМ Л і Ф. С. 187-188].

«...слова, що називають предмети і явища, поширені лише в певній місцевості, наприклад, назви предметів побуту, одягу, виробів, знарядь виробництва, об'єктів природного середовища тощо..: *керсетка* – жіночий одяг без рукавів, ...*балабухи* – вид печива, *дримба* – залізний інструмент у вигляді пружинистої залізної пластинки» [СУЛМ П. С. 187].

ЕТНОЕЙДÉМА – «(гр. *ethnos* – народ, і *eidos* – образ, форма, сутність) – наскрізні словесно-образні лейтмотиви дискурсу (тексту); закріплені у межах певної ідіоетнічної культури в мовному кодi емоційні стани і ситуації, притаманні певному етносу; специфічні в межах певної культури національно-образні концепти» [Бацевич. С. 49].

ЕТНОЛГВІСТИКА – «наукова дисципліна, яка перебуває на межі етнографії і лінгвістики та вивчає стосунки між етносами і мовами. Включає елементи соціолінгвістики, етнології, паралінгвістики, охоплює сфери етногенезу та етнічної історії, етномовні процеси у внутрішніх і міжмовних контактах, роль мови

у формуванні етнічних спільнот, специфіку комунікативної поведінки членів певної національної лінгвокультурної спільноти тощо» [Бацевич. С. 50].

«Напрямок у мовознавстві, який вивчає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови» [Кочерган. ОЗМ. С. 358].

ЕТНОНІМ – «(від гр. *ἔθνος* – народ, плем'я, і *ὄνομα* – ім'я, назва) – термін на позначення назви будь-якого етносу – роду, племені, народності, народу, нації, а також групи народів, націй» [МФЕ. С. 132].

«...назва народу, племені, етнографічної групи, народності, нації. Напр.: *українці, слобожанці, сіверяни, древляни, анти, склав'яни, скіфи* та ін.» [Єрмоленко. УМ. С. 59].

ЕТНОСЕМАНТИКА – «(грец. *ethnos* – плем'я, народ і *semantikos* – той, що позначає) – розділ семантики, який вивчає специфіку і неповторність значень елементів мовного коду (мови) різних національних лінгвокультурних спільнот» [Бацевич. С. 52].

ЕТНОТЕКСТ – «текст, мовний код котрого (мова) є рідним для автора – носія певних етнокультурних рис, в структурі, семантиці одиниць якого відбилися особливості світосприйняття (мовна картина світу) конкретного етносу [Бацевич. С. 52].

Ж

ЖАРГОН – «(франц. *jargon*, первісно – пташина мова, цвірінкання, незрозуміла мова, від галло-романського *garrigue* – базикати) – один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови. У широкому розумінні Ж. часом називають мову неосвічених верств суспільства, зокрема спотворену міжмовною інтерференцією» [Винник. УМЕ. С. 179].

«...соціальний діалект, яким користуються мовці, об'єднані спільними інтересами, захопленнями, професією, віком, ситуацією. Відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і

вимовою, існує не окремо, а на основі певної мови. *Ж. військовий, Ж. спортивний, Ж. молодіжний, Ж. канцелярський*» [Єрмоленко. УМ. С. 60].

«Сьогоднішні функції жаргону – це **виражальна** (називати не так, як усі це роблять), **ідентифікаційна** (самопозначення – виражене чи удаване – як належного до певного соціуму), **компенсаторна** (відсутність у кодифікованій мові номенів на позначення актуальних – нових чи наявних – референтів)» [Бибик. С. 85].

ЖАРГОНІЗМИ (ЖАРГОННА ЛЕКСИКА) – «лексеми або вислови **жаргону** (соціального, професійного) певної мови. На відміну від **арготизмів**, жаргонізми використовуються не для приховування інформації, а для надання експресивного забарвлення назвам предметів та явищ, що важливі для членів соціальної групи, яка послуговується даним жаргоном. Наприклад, студентський жаргон: *хвіст (академічна заборгованість), читалка (читальний зал)*... **Професійні ж.** – неофіційні назви предметів чи понять у сфері тієї чи іншої професії. Наприклад, із жаргону музикантів такі лексеми: *лабух (музикант), лабати (грати), фанера (фонограма)*. Жаргонізми охоплюють невелике коло понять і предметів. Вжиті без почуття міри й художнього такту, засмічують і вульгаризують мову. У художній літературі жаргонізми використовуються зі стилістичною метою» [СКМ. С. 22].

«Позанормативні слова, вживання яких обмежене певним соціальним середовищем (певною субкультурою) і які виникають у великих, переважно молодіжних, групах мовців, об'єднаних спільними інтересами (фахом, однаковими захопленнями чи уподобаннями, тривалим перебуванням у певному середовищі). Жаргонізми вирізняються високим ступенем експресивності, напр.: *адіки* (кросівки фірми «Адідас»), *бабло* (гроші), *в'їжджати* (розуміти)» [СУМ Ф. С. 275].

«Термін «професійні жаргонізми» вживають на позначення образно-експресивних, лаконічних слів та висловів, що мають нейтральні відповідники і побутують переважно в усному мовленні людей певної професії чи роду занять, об'єднаних спільністю інтересів, звичок, соціального стану. Розмовне мовлення будь-якого професійного середовища завжди включає певну кількість емоційно забарвлених слів вузького вжитку, що відбивають

професійну спеціалізацію носіїв мови» [Ставицька. С. 37-38].

ЖАРГОННИЙ (СЛЕНГОВИЙ) СЛОВНИК – «словник із зафіксованою лексикою соціальних діалектів, що виникає і функціонує у великих групах мовців (переважно молодіжних), об'єднаних спільністю інтересів, насамперед професійних, однаковими захопленнями чи уподобаннями (спорт, мисливство, рибальство, театр, філателія та ін.), тривалим перебуванням у певному середовищі (військова служба, навчання, виїзди на сезонні роботи, лікування в умовах стаціонару, ув'язнення тощо). Напр.: Ставицька Л. *Український жаргон: Словник: Містить близько 4070 сл. і понад 700 стійких словосполучень. Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту ; Інститут критики ; НАН України; Інститут української мови. Київ : Критика, 2005. 496 с. Або: Мельник П. О. Сленгові українські слова і вирази. Компендіум : діалект. слова і вирази; жаргон. слова і вирази; зневажл., лайл. слова і вирази; жартивл., ірон. слова і вирази : словник-довідник. Чернівці : Місто, 2021. 323 с.» [СУМ Ф. С. 305]. Наприклад:*

ДРАЙВ, -у, ч.

1. муз. Особливе звучання, емоційна насиченість, внутрішня напруга музичної композиції. [У мові металістів] *драйв* (англ. «енергія») вживається на позначення музичної енергетики (Шовгун). БСРЖ, 166, ПСУМС, 23.

2. жрм. Почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення; велика емоційна напруга. *Напевно, це великий драйв – звести храм за свої гроші* (Кг, 2001, № 18); *От часи ж були! Стільки оптимізму, стільки надій на драйв і декласований відчай, на автентичну першоспіву, на аморальність першотворення...* (Там само, 2001, № 16). * Образно. <...> писання в порожнечу / країна з аграрним драйвом <...> (С. Жадан, Балади про війну і відбудову).

♦ Важкий драйв, комп. Жорсткий диск. БСРЖ, 166, Синишин, 25.

(СУЖ, с 127-128).

3

ЗАБАРВЛЕННЯ (МОВНОЇ ОДИНИЦІ) – «додаткові стилістичні відтінки, яких набувають у мові одиниці, уживаючись у конкретних текстах і виконуючи емоційно-експресивну чи оцінну функції. Поряд із загальною оцінкою, напр., позитивною або негативною,

можна виокремити у висловлюванні З. урочистості, доброзичливої іронії, фамільярності, грубуватості тощо» [Єрмоленко УМ. С. 61]: *Мово українська, звідки прилетіла, як тут виросла, розцвіла й зарясніла? Чи пила ти воду з Дніпра? Чи купалася в його ласкавих водах? Чи злітала з його мільйоннокрилим птаством? Мово! Течеш вічно, як Ріка. «Тече вода в синє море, та не витікає»... А на ній човни золотії звуків, слів, мови – «Із сивої давнини причалюють човни золотії» (П. Загребельний); ...завойовники завжди везуть за собою лакиз, блюдолизів, ложкомиїв, і хоч уже давно прошуміла орда., та обози і далі котяться й котяться, і з високолісних возів зістрибують бадьорі підтакувачі, чужі підхлібці, жваві підскакувачі, доскакувачі, перескакувачі (П. Загребельний).*

ЗАГАЛЬНОВЖИВАНА (ЗАГАЛЬНОНАРОДНА, МІЖСТИЛЬОВА) ЛЕКСИКА – «найбільший тематично-стилістичний шар лексики мови, використання якого вільне, необмежене. З.л. становить основу словника. Включає в себе слова, пов'язані зі спільними для більшості носіїв мови поняттями, а також є звичайними, зрозумілими для всіх назвами предметів і явищ довколишньої дійсності (напр.: *земля, людина, пшениця, батько, рука, дім, ліжко, Україна, каша, сірий, слабкий, думати, весело, ти, один, і, за, ой, ні*)» [Муромцева. УМЕ. С. 172].

«...лексика, яку використовують усі носії мови незалежно від професії і спеціальності, освіти, місця проживання тощо. Це слова, що вживаються на всій території, де функціонує мова, представниками всіх верств суспільства. До загальновживаної лексики належать насамперед назви реалій і понять, що зв'язані з суспільним життям людини, виробничою діяльністю, побутом тощо. Наприклад: *дерево, стіл, рука, читання, червоний, ти, працювати*. Ця лексика стилістично нейтральна, однаковою мірою використовується в усній і писемній мові, в усіх функціональних стилях, а тому її ще називають **міжстильовою**» [СКМ. С. 23].

ЗАГАЛЬНОМОВНІ АНТОНІМИ – антоніми, що «характеризуються суспільно усвідомленими системними відношеннями, стійкою належністю до певної системи лексико-граматичної парадигми, регулярністю відтворювання в однакових (або подібних) синтагматичних умовах, закріпленістю у словниковому складі, відносно стійкою стильовою приналежністю і

стилістичною сутністю (наприклад, емоційно-експресивними відтінками) тощо. Такі антоніми існують у лексико-семантичній системі мови відносно незалежно. Вони складають так звану об'єктивну сукупність антонімічних можливостей мовної системи» [СУЛМ ЛФп. С. 84]: «*Золотий пішов, а срібний прийшов*» [Антологія. С. 328].

ЗАГАЛЬНОМОВНІ СИНОНІМИ (вільні, постійні) – «слова, що перебувають у синонімічних зв'язках незалежно від контексту, бо їх значення усталене, пов'язане з лексичною системою мови в цілому: *сміливий, відважний, хоробрий, мужній; сум, смуток, журба, печаль*» [Ганич. С. 250].

ЗАГОЛÓВКОВІ ОДИНИЦІ – «одиниці, що формують, творять реєстр словника. Кожна реєстрова одиниця паралельно є елементом мікроструктури словника – заголовковою одиницею, пояснюваним» [Демська. С. 25]. Див. **вокабула, реєстрова одиниця**.

ЗАПЕРÉЧНІ СЛОВА – «слова, що виражають заперечення, до них належать частки *не, ні, ані*, які передають заперечення, займенники і прислівники *ніхто, ніщо, ніякий, ніде, ніколи, нікуди, аніскільки, анітрохи* та ін., заперечні сполучники *ні...ні, ані...ані*, заперечний предикатив *немає* та ін.» [Озерова. УМЕ. С. 178].

ЗАПОЗÍЧЕНІ СЛОВА – «іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. З.с. не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, З.с. подаються у загальних словниках разом з питомою лексикою» [Ткаченко. УМЕ. С. 179].

«При використанні запозиченої лексики варто керуватися такими правилами: 1. Не вживати слів, які мають українські відповідники (не в термінологічному значенні), напр.: *аргумент* – *підстава, мотив, обґрунтування, доказ; авторитет* – *повага, пошана, вага; компенсація* – *відшкодування, оплата, покриття; пріоритет* – *перевага, першість, переважне право*. 2. Іншомовні слова повинні бути зрозумілими для тих, хто їх слухає або читає: *апелювати* – *звертатися, домінувати* – *переважати*,

координувати – погоджувати, лімітувати – обмежувати. 3. Вживати слова точно, відповідно до значення. 4. Не вживати в одному контексті і запозичене слово, і український відповідник – зупинити вибір на одному із них, напр.: *патент – авторське свідоцтво, санкція – непорушна постанова*». Наявність власних відповідників до запозичених слів свідчить про багатство та самобутність наукової мови [Мацюк. УМПС. С. 125-126, 139].

ЗАПОЗІЧЕНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – «стійкі сполуки слів, що як готові відтворювані одиниці склалися в іншій мові і були перенесені на український мовний ґрунт без перекладу – в транслітерованому чи не транслітерованому вигляді. Напр., *Колеги, ми відбилися від теми, почнім abovo і приймім adhoc без доказу, що і скульптура вічна* (Леся Українка)» [СУЛМ Л і Ф. С. 397].

ЗАПОЗІЧЕННЯ – «звук, морфема, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення. Найчастішим є 3. окремих слів, напр.: *глас* (*голос*) із ст.-сл. (давньоболгарської) мови, *директор* – з латинської, *хлопець* – з польської, *майстер* – з німецької» [Ткаченко. УМЕ. С. 179].

«1. Звернення до лексичного фонду інших мов для визначення нових понять і предметів, причому часто самі ці поняття і предмети разом з їх назвами засвоюються від інших народів. 2. Слова, словотворчі афікси, конструкції, що ввійшли в мову внаслідок запозичення. **Запозичення книжне** – слово чи вислів, що засвоєні з іншої мови через літературу. **Запозичення прямі** – запозичення, які засвоєні певною мовою безпосередньо з іншої мови. **Запозичення лексичні – ... іншомовні слова**» [Ганич. С. 82].

«...процес переміщення різних елементів однієї мови в іншу, а також самі елементи чужої мови (слова, морфеми, синтаксичні конструкції тощо), які перейшли з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів» [Бацевич. С. 56].

Запозичення – це «не тільки просте передавання сформованих елементів однієї мови у володіння іншої мови, це водночас і процес їх органічного освоєння системою мови, яка запозичає, пристосування іншомовізмів до власних потреб мови, перетворення – структурне, фонетичне і семантичне – в умовах іншої системи» [Гудима. С. 14].

«...запозичення – це процес уведення до певної мови морфем,

слів або висловів іншої мови; слово чи сполука, уведена до певної мови з іншої мови» [Селіванова. С. 174].

«Семантичне запозичення – поява в українському слові або вислові нового значення під впливом аналогічного процесу в слові або вислові іншої мови. Напр., до первісного значення в слові **блискучий** «осяйний» (*Сонце обдало землю блискучим промінням*) додалося друге, переносне значення «надзвичайний, видатний» (*блискучий талант*) під впливом фр. *brillant*, яке має обидва значення. Так само слово **лев** – «хижий звір родини котячих» і «світський франт, підкорювач жіночих сердець» під впливом фр. *lion*» [СУМ П. С. 74].

ЗАСТАРІЛЕ ЗНАЧЕННЯ – «значення або одне зі значень слова, яке сучасні мовці сприймають як елемент попередніх періодів розвитку мови. Напр.: *кобила* (раніше не тільки назва свійської тварини, але й назва колоди, до якої прив'язували людей для покарання різками; друге значення – застаріле), *пенсія* (раніше вживане в значенні 'платня', 'стипендія') тощо» [МФЕ. С. 143].

ЗАСТАРІЛІ СЛОВА – «слова, а також їхні окремі значення та номінальні словосполучення, що на даному етапі розвитку мови вийшли із загального вжитку. За ступенем застарілості виділяють: 1) слова, що вже зовсім не вживаються в мовній практиці, напр., такі назви спорідненості, як *братучадо, братанич, братиччич, синовець* 'син брата'; ...2) слова, що в сучасній мові вживаються рідко (належать до пасивного словника), з певними, переважно стилістичними настановами і здебільшого зрозумілі мовцям: *брань* 'битва', *вікторія* 'перемога'. ...Серед З.с. виділяють **історизми** та **архаїзми**. Історизми – це слова або їх окремі значення (семантичні історизми), що вийшли з ужитку разом з позначуваними ними реаліями і не мають у сучасній мові синонімічних заміників. Це назви понять матеріальної культури (одягу, їжі, знарядь праці та зброї, грошей і т. п.), соціально-політичної сфери, професій, звичаїв та обрядів і т.ін. минулих епох: *кобеняк, саламаха, рало, гаківниця, злотий, боярин, соцький, волость, зборня, панщина, непман, дружина* (військо князя), *магдебурзьке право, кожум'яка, гувернер, досвітки, справляти колодія*. Архаїзми – це витіснені іншими синонімами назви понять, що існують і в наш час (напр., *аероплан* – літак, *перст* – палець) Розрізняються такі типи архаїзмів: 1) власне

лексичні – слова, що застаріли в цілому (*чадо, ректи, понеже*); 2) лексико-фонетичні, що відрізняються від сучасних варіантів тільки одним чи кількома звуками або місцем наголосу (*сей, паишпорт, глас, піит, філозоф*); 3) лексико-морфологічні – застарілі словоформи та граматичні характеристики слова (*люде* – сучасне *люди, авто* – раніше ч.р.); 4) лексико-словотвірні, що відрізняються від сучасних однокореневих синонімів словотворчим формантом – суфіксом або префіксом (*податель, подаяніє, возгордитися*); 5) лексико-семантичні, у яких застарілими є лише окремі значення (*броня* у знач. ‘зброя’, *худий* ‘поганий’, *машина* ‘паровоз, поїзд’, пор. *машиніст*)» [Тараненко. УМЕ. С. 180]. Див. **архаїзми**.

ЗВОРОТНИЙ СЛОВНИК. Див. **інверсійний словник**.

ЗВУЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. Див. **десемантизація**.

ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ СЛОВА – «слова, що передають акустичні уявлення мовців про звуки і шуми природи, деяких процесів, крики тварин: *дінь-дзінь!*, «*ку-ку*»» [Мацько. УМЕ. С. 186].

ЗВ’ЯЗАНЕ (НЕВІЛЬНЕ) ЗНАЧЕННЯ СЛІВ – «значення слів, лексична сполучуваність яких обмежена не тільки предметно-логічними, а й власне мовними відношеннями... Серед лексично невірльних значень виділяють фразеологічно зв’язані і синтаксично зумовлені» [СУЛМ ЛФп. С. 37]. Див. **синтаксично зумовлене значення слова, фразеологічно зумовлене значення слова**.

ЗМІНИ ЗНАЧЕННЯ (СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ) мовної одиниці – «зрушення у співвіднесеності між одиницею мови і об’єктом її позначення, що приводять до модифікації її значення аж до розвитку в її семантичній структурі нового значення, до утворення полісемії і навіть енантіосемії» [Тараненко. УМЕ. С. 190]. Див. **полісемія, енантіосемія, десемантизація, семантизація**.

ЗНАК (МОВНИЙ)– «показник, виразник певного мовного значення» [Ганич. С. 85].

«...матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для

отримання, зберігання і передачі інформації» [Кочерган. ОЗМ. С. 358].

«Єдність формальної та змістової сторін, що передає в процесі комунікації необхідний мінімум натякової інформації і відзначається при цьому «асиметричною непостійною рівновагою» (Закон Куриловича-Карчевського)» [Левицький. АМВЛС. С. 26].

ЗНАКОВИЙ РІВЕНЬ МОВИ – «рівень мови, на якому її одиниці виступають як знаки (словосполучення, слова і морфеми)» [Кочерган. ОЗМ. С. 359].

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА – «закладений у слові зміст, відображення предмета, явища чи відношення у свідомості носіїв мови, що утворює в структурі слова його внутрішній бік, щодо якого звучання виступає як матеріальна оболонка» [Ганич. С. 87].

«1. Відбиття предмета дійсності (явища, відношень, якості, процесу) у свідомості, яке стало фактом мови внаслідок закріплення сталого й непорушного його зв'язку з певним звучанням. Це відбиття дійсності входить до структури слова як його внутрішній бік (зміст), а звучання цієї ж мовної одиниці виступає як матеріальна оболонка, потрібна не тільки для вираження З. й повідомлення його іншим, але й для самого його виникнення, формування, існування й розвитку. З. слова – закладений у ньому зміст, закріплений історичною традицією народу. Загальне З. слова складається з лексичного З., тобто сенсу слова, закріпленого народним досвідом, і граматичного З., що виступає в ролі показника різних відношень і зв'язків з іншими словами в реченні. 2. Сукупність функцій мовних одиниць. Усе те, що ці мовні одиниці позначають, виражають, і становить їхній зміст...» [МФЕ. С. 148].

«...це зміст, створюваний у конкретній мові на основі наявних у ній опозицій у лексико-семантичній системі. Значення в принципі неперекладні» [Кочерган. ОЗМ. С. 304].

«...Конвенційні, умовні знання (про сукупність мовних та позамовних ситуацій, предметів та відношень між ними), що ґрунтуються на процесі відображення оточуючої дійсності в процесі комунікації. ... Здобуваються партнерами завдяки їх мовному досвіду в процесі комунікації для того, щоб бути використаними відповідно до ситуації в реченні. Звідси виникає

образ багатовимірного значення, що містить: а) сукупність понятійних ознак (сем як відображальних елементів дійсності); б) сукупність синтагмо-парадигматичних характеристик (семантична синтактика); в) сукупність правил про умови вживання, що залежать від комунікативних дій (синтаксична прагматика)» [Левицький. АМВЛС. С. 10; 26]. Див. **прямé знáчення (вихіднé), переносне знáчення (вторінне).**

ЗНЕВА́ЖЛИВА ЛÉКСИКА – мовні одиниці «стилістично обмеженого вжитку, що в грубій формі виражають незадоволення, фамільярність, несхвалення та ін., напр.: *волоцюга, голодранець, погань* тощо» [МФЕ. С. 148].

Така лексика «... вказує на відсутність поваги до когось, як правило, з приниженням чиеїсь гідності, напр.: *базіка* (тюхтій), *канючити* (просити), *лакуза* (лакей)» [СУМ Ф. С. 274].

Зóвнiшнi при́чини мóвних змiн – «причини, які знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні та інші чинники, пов'язані з розвитком і функціонуванням мов...» [Кочерган. ОЗМ. С. 359].

Зóни мікрострукту́ри (зóни словнико́вої статті) – «розділи мікроструктури, у яких міститься певний тип інформації про заголовкову одиницю. Загально визнаними є такі типові зони: граматичні (морфологічні, синтаксичні) і стилістичні відомості про пояснюване, транскрипція (у мікроструктурі перекладних словників), скорочена етимолого-семантична інформація, опис, з'ясування, трактування значення пояснюваного, прикладовий матеріал» [Демська. С. 25-26].

I

Ідеографічний словні́к – «[грец. *idea* – образ, поняття і *graphō* – пишу, креслю] – словник, у якому слова розміщені не за алфавітом, а за тематичним принципом» [МФЕ. С. 150].

«Словні́к ідеографі́чний (прикм. від ім. *ідеографія*) (словні́к анало́гічний (прикм. від ім. *аналогія*), словні́к семанти́чний (прикм. від ім. *семантика*), словні́к тематі́чний (прикм. від ім. *тема*), теза́урус (грецьк. *thēsauros* – запас) (2)) – словник, у якому лексичні одиниці систематизовано за

семантичним принципом з послідовним урахуванням тих чи інших чинних асоціацій; словник, що подає лексичний склад мови за семантичними ознаками – розрядами (поняттєвими рубриками) – з урахуванням наявних асоціативних зв'язків. Синоніми: *Словники ідеологічні; Словники тематичні; Тезауруси*» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 312].

ІДЕОГРАФІЧНІ (СЕМАНТИЧНІ, ПОНЯТТЄВІ, ЛОГІЧНІ) СИНОНІМИ – «стилістично нейтральні слова, які відрізняються додатковими значенневими відтінками, обсягом семантики, напр.: ... *безмежний, безкрайї, безкрайній, безбережний, безмірний, незмірний, неосяжний, неозорий...*» [Ганич. С. 25, 50].

«Логічні або ідеографічні, за термінологією В. В. Виноградова, синоніми виникають внаслідок фіксування в слові диференціальних ознак поняття. Вони відрізняються тим, що в синонімічному слові фіксується якась нова риса самого явища, риса, що в значення синонімічних слів, які існували до цього, не включалася. Основна функція синонімів цього типу – уточнювати характеристику поняття... Так, слова *підозрілість* і *недовіра* відрізняються тим, що *підозрілість*, крім недовіри, передбачає ще й підступний задум підозрюваного» [Лисиченко. С. 71].

«Слова, інтенціонали яких (домінантні когнітивні і прагматичні семи) тотожні, а імплікаціонали (недомінантні семи) відрізняються когнітивними семами.: *недолік* («негативна риса» – інтенціонал, «відхилення від норми взагалі» – імплікаціонал) – *вада* («негативна риса» – інтенціонал, «фізичний недолік» – імплікаціонал)» [СУМ Ф. С. 225].

«...характерна особливість понятійних синонімів полягає в тому, що вони, означаючи те саме поняття, різняться між собою додатковими значенневими відтінками, тобто обсягом семантики, яка притаманна кожному з них. Напр.: *хотіння, охота, бажання, жадання, жадоба, жага...*» [СУМ Л і Ф. С. 69]. Див. **семантичні синоніми**.

ІДІОЕТНІЧНИЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ СЛОВА (КОМПОНЕНТ СЛОВА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ, КОМПОНЕНТ СЛОВА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ) – «специфічно національний компонент у значенні слова, зумовлений місцем слова в національно-мовній системі, яка виконує функцію інтерпретатора

значення» [Кочерган. ОЗМ. С. 359]. Напр., *Щедрий вечір* – «вечір напередодні старого Нового року (13 січня)..; відзначався *щедрою вечерею*; у цей вечір звучать щедрівки; їх виконують частіше діти й дівчата, беручи участь у старовинному українському обряді щедрування» (В. Жайворонок «Знаки української етнокультури»).

«...складова значення слова, яка віддзеркалює окремі особливості етнічної (національної) культури, мовної картини світу» [Бацевич. С. 80]. Див. **сема культу́рна**.

ІДЮЛÉКТ – «(від гр. *ídyos* – свій, особливий і *dialektos* – розмова) – мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову» [Єрмоленко. УМ. С. 67].

«Сукупність формальних і стилістичних особливостей, характерних для мови окремої людини. Властиві кожному мовцеві манера висловлюватись, спілкуватись у різних ситуаціях, своєрідний словник» [СКМ. С. 24].

«Характерні особливості мовлення індивіда як сукупність стилістичних, словотвірних та інших властивостей. Найчастіше пов'язується з кількісним і якісним володінням словниковим запасом мови» [Бацевич. С. 64]. Див. **словник мóвця, теза́урус**.

ІДІО́МА – «(гр. *ídiōma* – особливість, самобутній вислів) – одиниця мови, якій притаманна ідіоматичність, тобто властивість слів, словосполучень і речень виражати свої значення цілісно, нерозчленовано. Значення в таких випадках не виводиться із суми значень складових частин мовних одиниць... Лексична І. – словосполучення або речення з узагальнено-цілісним значенням, що не розкладається на значення слів-компонентів. Функціонально вона еквівалентна слову ... (*віддати сторицею*)» [Алефіренко. УМЕ. С. 38].

«...властиве лише даній мові нерозкладне словосполучення, значення якого не збігається із значенням окремо взятих його складників. Напр.: *піймати облизня, як Пилип з конопель, варити воду, бити байдики, дати відкоша*. І. здебільшого не перекладаються. При перекладі послуговуються І.-відповідниками, властивими мові перекладу» [Єрмоленко. УМ. С. 67].

Стійка сполука, семантика якої «не виводиться зі значень її складників, а інтегрована нею формально; виникає внаслідок

утрати мотиваційних відношень» [Селіванова. С. 192].

Ідіоми – «...своєрідні вирази з певних мов, що за своїм ужитком є цілісні й одиничні за змістом, звичайно не можуть бути точно передані іншими мовами й вимагають при перекладі заміन схожого стилістичного забарвлення: *знати чимдуж (щодуху)*» [Ужченко. ФСУМ. С. 122].

«Ідіоми характеризуються семантичною цілісністю, нерозкладністю, здатністю за своїм значенням співвідноситися з окремими словами: *полічити ребра, п'ятами накивати, дуба врізати, гайки підкрутити, море по коліна, у рот води набрати*» [Авксентьєв. С. 47].

ІДІОМАТИКА – «1. Сукупність усіх ідіомних засобів конкретної мови (фразеологізмів, крилатих слів, прислів'їв, приказок тощо); 2. Неповторність кожної ідіоетнічної мови; сукупність особливостей мови, які відрізняють її від інших етнічних мов» [Бацевич. С. 64].

ІДІОМАТИЧНІСТЬ – «(від гр. *ιδίωμα* – особливість, своєрідність) – властивість мовних одиниць формувати цілісне значення не із суми значень їх складників або незалежно від семантики компонентів» [Селіванова. С. 192].

ІДІОСТИЛЬ – «індивідуальний стиль, у якому виразні, марковані засоби мови утворюють певну систему. І. часто ототожнюють з ідіолектом» [Єрмоленко. УМ. С. 67].

«(... гр. *ιδίος* – свій, особливий + стиль) – неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складових, чинників мовної й комунікативної компетенції окремого представника національної лінгвокультурної спільноти» [Бацевич. С. 64].

ІЄРАРХІЧНІ ВІДНОШЕННЯ У МОВІ – «відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонема до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення» [Кочерган. ОЗМ. С. 359].

ІЗОГЛОСА – «лінія, якою на лінгв. картах позначають межі поширення певного мовного явища (фонетичного – ізогона, морфологічного – ізоморфна, лексичного – ізолекса та ін.)»

[Прилипко. УМЕ. С. 198].

ІЗОЛÉКСИ – «(гр. *isos* – рівний, однаковий і *lexis* – слово) – однакові в зіставляваних мовах лексичні одиниці» [Кочерган. ОЗМ. С. 359].

ІЗОСÉМИ – «(гр. *isos* – рівний, однаковий і *sema* – знак) – однакові в зіставляваних мовах семи» [Кочерган. ОЗМ. С. 359].

ІМЕННИКÓВІ ФРАЗЕОЛОГÍЗМИ – фразеологічні одиниці, що «...називають предмет чи явище: *козацьке сонце, рятівна соломинка, наріжний камінь, сім чудес світу*» [Ющук. С. 231].

Вони «...виступають здебільшого в ролі образних характеристик людини – розкривають певні ознаки її вдачі, поведінки тощо... Значна група таких фразеологічних одиниць формується навколо іменників, що в прямому значенні є найменуваннями тварин, птахів, а метафорично – означають особу: *старий лис; біла ворона; ...мокра курка*» [СУЛМ Л і Ф. С. 379].

ІМЕННІ ЧАСТІНИ МÓВИ – «загальна назва повнозначних частин мови, об'єднаних граматичною категорією відмінка – іменників, прикметників, числівників» [Єрмоленко. УМ. С. 68].

Ім'я – «1) спільна назва змінних слів, що мають форми відмінка, числа та роду, на противагу дієсловам, які характеризуються формами часу, способу та особи; 2) у вужчому розумінні – слово, що називає предмет (рiч) або істоту. В українському мовознавстві поняттям «ім'я» звичайно поєднують слова чотирьох частин мови: 1) слова, що означають предмети та істоти, тобто мають граматичне значення предметності (**іменники**); 2) слова, які виражають ознаку предмета (**прикметники**); 3) слова на означення кількості предметів або астрономічно-математичного числа (**числівники**); 4) слова, які вказують на предмет, істоту, ознаку предмета і кількість, але не називають їх (**займенники**)» [Вихованець. УМЕ. С. 202-203].

«1) Загальна назва іменних частин мови, яким властива категорія відмінка; 2) слово, рідше словосполучення, що виконує роль називання, найменування осіб чи предметів» [Єрмоленко. УМ. С. 68].

ІМ'Я КУЛЬТУРИ ПРЕЦЕДЕНТНЕ – «(лат. praecedens– той, що йде попереду) – індивідуальне ім'я, географічна чи історична назва, пов'язані або з широковідомим текстом (прецедентним текстом культури), наприклад, *Тарас Шевченко, Тарас Бульба, Гонта*, або з прецедентною ситуацією (*Богдан Хмельницький, Переяславська рада*). І.к.п. – особливий складний знак, у випадку вживання якого в першу чергу актуалізуються конотативні ознаки, пов'язані з національною (етнічною) культурою. Знання І.к.п. – необхідна умова соціалізації особи, її культуризації» [Бацевич. С. 66].

ІНВЕРСІЙНИЙ (ЗВОРОТНИЙ, ОБЕРНЕНИЙ) СЛОВНИК – це такий словник, у «... якому слова розміщені у зворотному порядку, за кінцевими літерами. Серед них розрізняють: **одноджерельні** – побудовані на основі реєстру одного словника; **різноджерельні** – охоплюють слова, взяті з рівних словників (в українській лексикографії такі словники відсутні). Використовують їх переважно з науковою та навчальною метою» [СУМ Ф. С. 308].

«...в українській лексикографії відомий *Інверсійний словник української мови* / Уклад. С. П. Бевзенко, О. І. Бондар, З. І. Волосевич та ін. / Відп. ред. С. П. Бевзенко. Київ : Наукова думка, 1985. 811 с., що є інверсованим словником-індексом до «Словника української мови» (т. 1-11. Київ, 1970-1980). Разом з додатками він включає понад 137 000 слів і статистичні таблиці (кількісні характеристики розподілу слів за кінцевими літерами, кінцевих дво- і трилітерних сполук тощо).

І.с. використовуються як посібники для наукових досліджень різних структурних рівнів мови, зокрема словотвору, фонетики, морфології, у програмах машинного опрацювання текстів тощо. З деякими застереженнями ними можна користуватися і як словниками рим» [Бевзенко. УМЕ. С. 221].

Наприклад:

...шість
мёншість
нацмёншість
пёршість
більшість
віщість
тямўщість
нетямўщість
скороминўщість

невсипу́щість
невмиру́щість
значу́щість
посидю́щість
цілю́щість
роботя́щість...
(ІСУМ, с. 771).

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ЛЕКСИКА – «слова (точніше, корені слів), що ведуть свій початок від праіндоєвроп. епохи і мають відповідники в ін. індоєвроп. мовах» [Тараненко. УМЕ. С. 273].

«...найдавніший шар корінної української лексики, що є її ядром, ... слова, успадковані через праслов'янську та давньоруську мови від індоєвропейського лексичного фонду» [СУМ Л і Ф. С. 101].

Виокремлюють такі тематичні групи індоєвропейської лексики:

- «назви об'єктів і явищ природи, рослин: *земля, небо, сонце, день, вечір, весна, зима, вогонь, дим, вода, роса, вітер, дерево, береза, жолудь, зерно, солома, льон, біб, мак*;
- назви тварин, птахів, комах: *бобер, вивірка, видра, вівця, вовк, свиня, їжак, миша, олень, порося, тур, ягня, ворона, гуска, журавель, орел, сорока, оса, муха, блоха*;
- назви на позначення частин і органів тіла людини та організму тварин: *брова, волосся, вуста, вухо, долоня, жила, зуб, кров, лікоть, лоб, мозок, ніготь, ніс, око, селезінка, серце, череп, вим'я*;
- назви спорідненості і свояцтва: *брат, вдова, дівер, дочка, жінка, мати, свекор, сестра, син*;
- назви помешкання та його частин: *дім, двері*;
- назви продуктів харчування: *мед, сіль, юшка*;
- назви знарядь праці та засобів сполучення: *ярмо, вісь, жорно, віз, путь, стежка*;
- назви основних життєвих процесів: *вести, відати, жити, знати, їсти, лежати, мерти, мішати, молоти, текти, орати, пити, плести, просити, сидіти, спати, стояти, сьорбати, терти, тесати, шити*;

- назви якостей: *високий, жовтий, довгий, малий*» [СУМ Ф. С. 241].

ІННОВАЦІЯ – «поява нового явища, закономірність змін у мові, які не були характерні для неї в попередній період розвитку. Наприклад, аббревіація як засіб словотворення була І. в українській мові на початку ХХ ст. Лексичними І. в українській літературній мові 90-х років є активізація запозичень з англійської мови» [Єрмоленко. УМ. С. 69-70]. Напр.: *вінчестер, Інтернет-сайт, ноутбук* тощо.

ІНСТРУКЦІЯ – «практичні правила користування словником для читача, або ж практичні правила укладання словника для укладача. І. характеризує, які саме одиниці увійдуть до реєстру і за яким порядком вони розташовуватимуться (абетковим чи оберненим, гніздовим чи тематичним), яким чином лексикографуватимуться, як оформлено граматичну і стилістичну інформацію, як організовано дефінітивну частину мікроструктури, які символічні позначення використано і за яких умов, як оформлено прикладовий матеріал, які саме шрифти використано для виділення тих чи тих зон» [Демська. С. 29].

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ МОВИ – «розповсюдження мови за етнічні (національні) межі, і як результат – ця мова стає спільною для низки етносів (народів) і може використовуватись як засіб міжкультурної комунікації» [Бацевич. С. 69].

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ, ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ СЛОВА (МІЖНАЦІОНАЛЬНІ, МІЖНАРОДНІ СЛОВА) – «(від лат. *inter* – між і *patrio* (*nationis*) – народ) – слова або вислови, що належать до спільноетимологічного фонду ряду мов, близьких походженням або історичною належністю до певної зони. І. становлять важливе джерело спільної лексики та фразеології, особливо термінів, у мовах, де вони поширені» [Ткаченко. УМЕ. С. 180].

«...слова, які виражають поняття міжнародного значення й існують у багатьох споріднених і неспоріднених мовах світу, зберігаючи близьке або спільне значення і фонетико-морфологічну удову. Інтернаціоналізми, як правило, позначають поняття науки, техніки, економіки, мистецтва, спорту, політики. В українській мові

інтернаціоналізми в основному грецького та латинського походження: *географія, біологія, еволюція, диференціація*. Джерелами інтернаціоналізмів є також живі європейські мови: англійська (*старт, бізнес*), французька (*парфуми, карт-блани*), німецька (*штаб*)» [СКМ. С. 25-26].

ІНТЕРНЕТ-СЛОВНІК. Див.електронний словник.

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ – «(від лат. *inter* – між і *ferens(ferentis)* – той, що несе, приносить) – «взаємодія мовних систем при двомовності, яка виникає при мовних контактах, або при індивідуальному засвоєнні нерідної мови. ...У лексиці – уживання слів із невласливою їм семантикою: *я рахую, що...* під впливом «*я вважаю, що...*»» [Ткаченко. УМЕ. С. 209].

«...перенесення особливостей однієї мови на іншу, спричинене мовними контактами» [СКМ. С. 26].

«...взаємодія мовних систем, мовленнєвих механізмів, вплив системи рідної мови на мову, що вивчається, в процесах оволодіння нею. Виявляється у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної. І. може бути міжмовною і внутрішньомовною» [Бацевич. С. 72].

ІНШОМОВНИХ СЛІВ СЛОВНІК – словник, у якому «дається пояснення слів іншомовного походження, тобто слів, що на тому чи іншому мовному рівні зберегли сліди вихідної мови і відчуються в даній мові як чужі (на відміну від запозичених слів узагалі). В І.с.с. переважно зазначається джерело запозичення, тобто мова, через яку слово прийшло...» [Паламарчук. УМЕ. С. 229].

Словник, «...у якому пояснюється значення слів іншомовного походження, зазначається мова, з якої або через яку було запозичено дане слово, вказується його звуковий склад і значення у цій мові та значення у мові, що запозичила дане слово» [СУМ Ф. С. 306].

Напр.: *Словник іншомовних слів: 10000 слів / Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка. 2000. 680 с. Або: Словник новітніх англійців / Укл. Л. Белей, А. Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрук. Київ : Наукова думка, 2022. 320 с. Наприклад:*

БАЙОПІК, -у, ч. (*biopic*), *кіно*. Біографічний фільм

про відому персону. До дня народження Лесі Українки представлений перший тизер майбутнього байопіку про відому поетесу (ЗМІ).

(СНА, с. 46).

ІНШОМОВНІ СЛОВА – «слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється як у їхній формі, так і у семантиці» [Ткаченко. УМЕ. С. 214]. Напр.: *кіно, метро, табло* (фр.); *штанга, мольберт, бутерброд* (нім.) тощо.

ІСТОРИЗМИ (МАТЕРІАЛЬНІ АРХАЇЗМИ) – «це слова або їх окр. значення (семант. історизми), що вийшли з ужитку разом з позначуваними ними реаліями і не мають у сучас. мові синонім. замінників. Це назви понять матеріальної культури (одягу, їжі, знарядь праці та зброї, грошей і т.п.), соціально-політ. сфери, професій, звичаїв та обрядів і т. ін. минулих епох: **кобеняк, саламаха, рало.., злотий.., справляти колодія**» [Тараненко. УМЕ. С. 180]. Історизми не мають синонімів у сучасній літературній мові: *З місією, oprіч архієпископа, ідуть два маркізи, графівна, п'ять великих бояр франкської столиці Парижа й шістдесят королівських комонників як охорона. Місія везе багате віно за світлу князівну Ганну Ярославну* (Ф. Дудко).

«...застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок зникнення реалій, які вони позначали. Наприклад, *вурда, зупці, лемішка, путря, соломаха, шпундри, шулик, щербя, варенуха, сирівець, сита* (назви страв і напоїв); *жупан, запаска, кирея, намітка, очіпок, плахта, сап'янці, свита, сіряк, чемерка* (назви одягу); *гака, драпак, копистка, коцюба, жорно, рало, рогач, цип* (назви знарядь праці); *булава, гаківниця, меч, мушцр, мушкет, пірнач, самопал, ятаган* (назви зброї); *гутник, кушнір, лакей, лимар, покоївка, стельмах* (назви професій); *волость, земство, панщина, подушне, ратуша, вйіт, гетьман, градоначальник, осавула, пристав, соцький, урядник, комнезам, кріпак, неп, трудодень, челядь* (назви суспільно-політичних утворень, урядових чинів тощо); *братчина, пострижини, зливки, вертеп, вечорниці, досвітки, гилка, дук, перестриби, цурка* (назви народних звичаїв, традицій, розваг); *аршин, верста, гони, гріш, золотник, копа, лікоть, вершок, пуд,*

сажень, чисниця, шаг, шеляг (назви одиниць виміру)» [СУМ Ф. С. 264]: «Вранці на сажень, опівдні на п'ядень, а вечором через поле (тінь)» [Антологія. С. 329].

«Історизми, звичайно, не мають синонімів у сучасній літературній мові. Тому до цієї категорії лексики звертаються тоді, коли виникає потреба дати характеристику минулим епохам, назвати якусь реалію старовини, зникле явище чи поняття. Використовують історизми із стилістичною метою. Можливий процес ре актуалізації історизмів, повернення їх до активного словникового складу. Наприклад: *віче, гривня*» [СКМ. С. 26]: *А коли світала неділя, сталося замішання **ковуїв**... Ігор же був у той час на коні, тому що був поранений, і рушив він до полку їх, намагаючись вернути їх до військ.* Примітка: *ковуї* – осілі степовики у княжій дружині («Слово о полку Ігоревім»).

ІСТОРИЧНИЙ СЛОВНИК – «словник, у якому подається з поясненням та документацією лексики давніх писемних пам'яток» [Гринчишин. УМЕ. С. 231].

Лексикографічна праця, яка «...подає історію всіх слів, що функціонували протягом певного часового проміжку, із вказівкою на виникнення нових слів та значень і на їх зникнення» [СУМ Ф. С. 301]. Напр.: *Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. У 2-х т. / Ред. колегія: Л. Л. Гумецька (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1977-1978. Або: Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс : у 3 т. : [близько 300 тис. слів] / редкол.: П. Ю. Гриценко (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. Т. 1 : А-Й. 2017. 669 с. Т. 2 : К-Позагусати. 2017. 637 с. Т. 3 : Позад-Я. 2017. 747 с.* Наприклад:

***ПРАВДИВЫИ** прикм. (3) 1. справедливий, слухний, правильний (1): *Петръ жалова(л) на соу(д)ю и(ж) неисправедливе его соудилъ а тамъ на соудѣ его не нагонилъ мы такы осожени (!) не нагонены сказоуемъ мы правдиве а петра сказоуемы оу винѣ которая(ж) пісана о соу(д)яхъ (XV ст. ВС 23).*

2. (який має законну силу) дійсний, правомочний (2): *ишо якоубово свѣдо(ч)ство є(ст) правдиво (XV ст. ВС 20 зв.).*

ФОРМИ: *наз. одн. с. правдиво* (XV ст. ВС 20 зв.; СЯ 42 зв.); *знах. одн. с. правдиве* (XV ст. ВС 23).

(ІстСУМ, Т.2, с. 219).

К

КАЛАМБЎР – «(фр. calembour – гра слів) – алогічний мовний витвір, дотеп, побудований на грі слів, зокрема, на смисловому поєднанні в одному контексті або різних значень одного слова, або різних слів (словосполучень), тотожних чи подібних за звучанням; або слів, що формально є синонімами чи антонімами, а за змістом перебувають у різних синонімічних чи антонімічних рядах... Засобами створення К. є полісемія слів і сполук, омонімія різних типів, подібність слів і сполук за звучанням (парономазія) та ін.» [Селіванова. С. 218-219].

«Стилістична фігура, яка виділяється специфічністю своєї мовної форми: слово вживається у такому лексичному оточенні, яке примушує сприймати його у двох планах, з двома значеннями, що надає думці несподіваного комічного напрямку. Наприклад: *Йшов дощ і два студенти*. Комічне переосмислення слів і виразів відбувається переважно на основі їх багатозначності або співзвучності: *Цей критик розсмішив мене – / І то ж бува в житті курйозне: / Писав **серйозно** про **смішне**, / А вийшло **смішно** про **серйозне*** (Д. Білоус)» [СКМ. С. 27].

КАЛЬКА – «(франц. calque, італ. calco – копія, від лат. calcare – давити, тиснути, гнітити, топтати) – слово, його окреме значення, звороти, запозичені з інших мов шляхом буквального перекладу (як правило, за частинами). ...Однослівні К. поділяються на словотвірні (*світогляд* < нім. Weltanschauung, *міжнародний* < франц. international) і семантичні, утворені завдяки семантичному перенесенню за іншомовним зразком (*мережа* < рос. сеть, *навантаження* < рос. нагрузка, політичні терміни *лівий*, *правий* < франц. gauche, droit)... В окрему групу об'єднують напівкальки – проміжний тип між запозиченнями і К., що поєднують у собі особливості перших і других. При цьому одна частина слова запозичується матеріально, а інша калькується: *міні-спідниця* < англ. mini-skirt» [Клименко. УМЕ. С. 227].

«Слово або вираз, створені питомими мовними засобами за зразком слів і виразів іншої мови; буквальний переклад кожної частини іншомовного слова. **Лексична К.** (словотвірна) – слово, створене за іншомовною моделлю з матеріалу своєї мови. Напр.: *літописець* (гр. choronographos), *хмарочос* (англ. sky-scraper), *землеробство* (лат. agricultura), *прамова* (нім. Ursprache).

Семантична К. – це нове переносне значення, якого набуває слово під впливом відповідного іншомовного слова. Напр., слово *гуманітарний* у сучасній мові вживається у значенні *гуманний, добродійний*, як К. англ. humanitarian «гуманний, гуманістичний»...

Синтаксична К. – синтаксична модель, що складається в певній мові під впливом іншої мови. **Фразеологічна К.** – дослівний переклад фразеологічної одиниці за частинами. Напр.: *жереб кинуте* (лат. aleajactaest), *поставити крапки над «і»* (фр. mettrelespointsurles «і»)) [Єрмоленко. УМ. С. 74].

КАЛЬКУВАННЯ – «процес творення нових слів, словосполучень, фразеологізмів, при якому засвоюється лише значення та принцип організації іншомовної одиниці, що передається засобами (морфемами, словами) даної мови» [Клименко. УМЕ. С. 227].

«...копіювання структури іншомовного слова засобами рідної мови: ... *багатозначність* – гр. polysemia, *півострів* – Halbinsel... Вислів *медовий місяць* є калькою фр. la lune de miel» [СУМ П. С. 74-75].

«...творення нових слів і виразів шляхом копіювання лексико-семантичних та синтаксичних моделей іншої мови. Напр., складноскорочене слово *лікнеп* (*ліквідація неписьменності*) утворене К. відповідного російського вислову *ликбез* (*ліквідація безграмотності*)... Калькуватися можуть не всі частини іншомовного слова. Напр., слово *телебачення* утворене з гр. tele – *далеко* і українського *бачення*... Інколи одне й те саме слово калькується і запозичується паралельно. Напр., *інтернаціональний* – запозичення, а *міжнародний* – калька з фр. internationale (від лат. inter – між і patio – народ)» [Єрмоленко. УМ. С. 74].

КАНЦЕЛЯРІЗМ – «(від пізньолат. cancellaria – відділ установи, що відає діловодством, з лат. cancelli – решітка, рамки, межі) – слово, стійке словосполучення, граматична форма, конструкція, що є специфічною одиницею офіційно-ділового стилю літературної мови, зокрема його канцелярсько-ділового підстилю. Відзначається сухістю, безбарвністю, беземоційністю, словотвірною одноманітністю, часто архаїчними кліше (мовними штампами) з переважанням багатокомпонентних іменних конструкцій, безособово-предикативних форм (на **-но**): ...*циркуляр, заява, нижчепідписаний, заактовано, доповідна записка, доводити до*

відома» [Муромцева. УМЕ. С. 228].

«Слово, сполука, граматична форма чи конструкція офіційно-ділового стилю (сфер діловодства, судочинства і т.ін.), що використовуються в іншому стилі, сфері спілкування, де таке вживання призводить до порушення стилістичних норм або створює певний стилістичний ефект. К. переважно є шаблонними формами, характеризується відсутністю емоційного забарвлення» [Селіванова. С. 219].

КАРТІНА СВІТУ– «сукупність знань, думок, уявлень тощо учасників спілкування стосовно реальної або уявної дійсності. Формується за допомогою мови конкретної національної лінгвокультурної спільноти»; К.с. **«аксіологічна** – складова концептуальної і мовної картин світу, яка моделюється як сукупність взаємопов'язаних оцінних суджень, що співвідносяться з юридичними, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями здорового глузду, типовими фольклорними, літературними сюжетами тощо»; К.с. **концептуальна** – «(лат. *conceptus* – думка, уявлення) – ...уявлення певної національної лінгвокультурної спільноти, людства в цілому про елементи, організацію тощо об'єктивної дійсності (чи дійсності, яка вважається об'єктивною), відображені в наукових поняттях» [Бацевич. С. 71]. Див. **мóвна картина світу**.

КАТЕГОРІЙНА СÉМА (КЛАСÉМА, КАТЕГОРІАЛЬНА СÉМА)– «різновид семи, що представляє ядерний компонент дефініції слова в аспекті його частиномовної належності та найбільш загального категорійного значення (*стіл* – іменник, предметність)» [Селіванова. С. 222].

«...найбільш узагальнена за змістом сема, що відповідає значенню частин мови (предметність, ознака, дія тощо)» [Кочерган. ЗМ. С. 239].

КАТОЙКÓНИМИ – «(грец. *κάτοικος* – мешканець і *ὄνομα* – ім'я) – назви людей за місцем їхнього народження або проживання, напр., *кияни* < *Київ*, ...*галичани* < *Галичина*» [МФЕ. С. 170].

КЛАСÉМА – «найбільш узагальнена за змістом сема, що

відповідає значенню частини мови (предметність, ознака, дія тощо)» [Кочерган. ОЗМ. С. 362].

КЛІШЕ – «(від фр. *cliché* – відбиток) – «мовний засіб, стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і контекстах; мовний стереотип з позитивною функцією. На відміну від штампа, який характеризується «стертістю» лексичного значення, заяложеністю, К. є конструктивними одиницями мовлення, що відображають у свідомості часто повторювані явища дійсності, зберігають свою семантику і виразність, служать характерними ознаками певного стилю чи певної ситуації (форми привітання, прощання, пробачення, зачини та кінцівки казок, словесні рамки документів тощо)» [Сологуб. УМЕ. С. 237].

«...стандартні відтворювані засоби мовлення, які регулярно повторюються в певних контекстах і служать ознаками певного стилю або мовленнєвого акту (привітання, вдячності, вибачення, резолюції на документах тощо). На відміну від штампів, які характеризуються «утертістю», К. виконують функцію економії мовленнєвих зусиль, забезпечують відтворення певних жанрів ділового спілкування» [Селіванова. С. 230].

«Будь-яка готова мовленнєва формула, критерієм виділення якої є регулярність її вживання у мовленні й комунікації в певних повторюваних мовленнєвих і комунікативних ситуаціях. К., як правило, мають національно-культурні особливості й характеризують ідіоматику мови...» [Бацевич. С. 73]. Напр.: «у весільному обряді..: *благослови, Боже, і отець та мати*» (В. Жайворонок «Знаки української етнокультури»).

КЛЮЧОВІ СЛОВА – «1. У лексичному складі мови – слова з високою частотністю, що позначають поняття важливих для суспільства сфер життя і характеризують лексику певних історичних етапів, періодів... 2. К.с. як ознака стилю – слова, яким належить визначальна роль у звуковій і семантичній організації поетичного тексту» [Тараненко. УМЕ. С. 237-238].

«Виділена в тексті лексична одиниця, яка несе на собі стильове навантаження залежно від особливостей вияву індивідуального стилю, а також від змістової, художньо-естетичної структури тексту» [Єрмоленко. УМ. С. 76].

КНІЖНА ЛЕКСИКА – «слова, що вирізняються на тлі

стилістично нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливістю словотвірної будови та вузькою сферою ужитку. Вони вносять у спілкування відтінки офіційності, урочистості, науковості, часом штучності книжної мови. Як К.л. сприймаються старослов'янські типи *животворящий, благовіст, предковичний, древній*, слова-терміни, що співвідносяться із стилістично-нейтральними назвами (пор. *асоціація – об'єднання, апробація – перевірка*). Ознакою книжності виступають суфіксальні утворення на **-ація, -изація, -изм, -ість, -ання**, слова з префіксами **архі-, ультра-** і т. п.» [Єрмоленко. УМЕ. С. 238].

«Слова, що використовуються в діловому, науковому, художньому й публіцистичному стилях і майже не вживаються в розмовному: *корифей, ізотоп, благословенний, деструктивний, диференціювати* та ін.» [Єрмоленко. УМ. С. 76].

«...лексика.., властива писемній формі літературної мови (*релікт, репрезентувати.., креатура...*)... До книжної лексики належить насамперед багато слів, що означають різного типу абстрактні поняття: *...старанність, нездоланність..*, книжно-урочисті слова: *...возз'єднання, достоїнство, корифей, торжество..*, старослов'янського походження: *благоговійний.., глава, хранитель..*; слова з виробничо-професійної галузі.., наукова, технічна, суспільно-політична й офіційно-ділова термінологія.., поетичні слова» [СУМ Л і Ф. С. 154-156].

«Книжність – текстова категорія писемної форми реалізації літературної мови, яка охоплює різнорівневі мовні засоби з відтінком офіційності, урочистості, науковості.

Виразниками категорії є книжна лексика, писемні усталені звороти, ускладнені синтаксичні структури з підрядними граматичними зв'язками, які створюють високий стиль тексту» [Єрмоленко, 2000, с. 372].

«Книжність наукового стилю забезпечує широке застосування термінів, що максимально уніфікують наукові знання, абстрактних узагальнювальних слів (*активізація, видозміна, координація, буття, простір*). Книжність є опорою логічності наукового тексту, яку виразно відбивають **книжні слова** та звороти (*завдяки, унаслідок, незважаючи на, встановлено критерії, переконливо доведено*)...» [Коць. КПО. С. 47].

КІВАНІ СЛОВА– «неологізми, що творилися діячами укр.

культури кін. 19 – поч. 20 ст., «коли українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих досі понять» (І. Франко). К.с. виникали насамперед у перекладах на укр. мову творів світової літератури, у публіцистичних і наукових працях. «Кованими» їх називали тому, що вони часто творилися за моделями, відсутніми у тодішній укр. мові. ...М. Старицькому належать слова *нестяма, байдужість, загарт, приємність, млявий, страдниця, противовага* (сучасне *противага*); Олені Пчілці – *мистецтво, переможець, променистий*; Лесі Українці – *невідборонно*; І. Франкові – *недвижно, невпинний, отвір, привид, припис, пречудовий, проблиск, прямовісно, свідоцтво*; А. Кримському – *зміст* та ін.» [Регушевський. УМЕ. С. 240].

«Серед авторів «К.с» Т. Шевченко: *передмова, післямова*; Нечуй-Левицький: *байдужість, самосвідомість, світогляд*; М. Старицький: *мрія, чарівність*; М. Левченко: *обрій*; Леся Українка: *провесна, промінь*. Отже, доцільність кування слів було підтверджено життям: усі вищеназвані «К.с» сьогодні увійшли до основного словникового фонду» [Лексикон. Волков. С. 255].

«Явище okazіонального творення термінів у нових або стрімко оновлюваних терміносферах (інформатики, суспільствознавства, політології) є поновленням традиції «кування слів» в українській мові на заміну, зокрема, запозичень. У такому термінотворенні виявлено двоспрямовані процеси: а) okazіональне авторське творення вдалої номінації, яка набуває поширення в узусі, стає терміноідом і має шанси увійти до кодифікованих терміносистем та б) свідоме творення терміна на питомій основі на противагу поширеному інтернаціоналізму, яке в системі української мови вже сформувало розгалужене словотвірне гніздо. Прикладом першого процесу є новостворений термін інформатики *застосунок* як питомий відповідник до англійського *application* у значенні «прикладна програма, додаток». Другий процес можемо проілюструвати низкою пропонованих українських відповідників до англізма *спам*, на зразок *шкул (дошкуль), непотріб, сміття, причена, відпадки, побічнина* та інші, запропоновані учасниками проєкту «Перекладаємо слово» на сайті «Словотвір» (www.slovotvir.org.ua). Мовна практика доводить, що такі новотвори через свою образність або асоціації, спричинені семантикою відомих слів, не мають шансів узуалізуватися як терміни» [Карпіловська. С. 38].

КОДИФІКАЦІЯ – «1. Цілеспрямовані й свідомі селективні

процеси вироблення норм літературної мови. 2. Закріплення кодифікаційних норм у загальноновизнаних авторитетних текстах (кодифікаційних текстах)» [МФЕ. С. 183].

«...навоскована дощечка для письма, книга і лат. *ficatio*, від *facio* – роблю) – становлення і фіксація об'єктивної літературної норми, її офіційне визнання й опис у граматиках, словниках, довідниках, що мають авторитет у суспільстві. Кодифікація характерна тільки для літературної мови. Норма живої мови є категорією динамічною. Кодифікація, навпаки, статична. З моменту вироблення і введення в дію кодифікація виступає – і в цьому її особлива суспільна роль – як стабілізатор і регулятор функціонування і розвитку літературної норми. Із статичності кодифікації не випливає висновок про те, що вона не може активно впливати на вживання мовних засобів і здійснювати вплив на зміни в узусі та нормі. Перспективність кодифікації стає можливою завдяки кодифікації варіантів у літературній мові і відповідному ставленню до них з боку мовців» [СКМ. С. 29].

«Кодифікація – це процес, сутність якого розкривається внаслідок мовознавчого пізнання норм літературної мови і практики їхньої реалізації, який у конкретні періоди розвитку літературної мови має теоретичний і практичний вияви й експлікується на описовому, регулятивному етапах та етапі реалізації» [Мацюк. С. 41].

«...встановлення об'єктивних норм, збір правил про вживання слів, словоформ, конструкцій у всіх стилях літературної мови, офіційне визнання й опис у словниках, граматиках, правописі, довідниках. Кодифікація є результатом наукового пізнання закономірностей вияву норми на певному етапі розвитку мови» [КМ. С. 15].

КОД КУЛЬТУРИ ДУХОВНИЙ – «код, у якому відображені моральні цінності й еталони і пов'язані з ними базові опозиції культури, такі як «добро – зло», «погано – добре», «верх – низ» тощо. К.к.д. певно мірою аксіологічний» [Бацевич. С. 75].

КОД МОВНИЙ – «сукупність засобів мови, що використовуються у комунікації і характеризуються певною однорідністю (літературна мова, соціальні чи територіальні діалекти)» [Бацевич. С. 76].

КОЙНÉ (ЗАГÁЛЬНА МÓВА)– («грецьк. *koine* ... – спільне

наріччя) – назва загальнонародної грецької мови, що утворилася на основі іонійсько-аттічного наріччя і в період III – I ст. до н. е. витіснила старі давньогрецькі діалекти. Койне лягло в основу розвитку середньо грецької (візантійської), а потім новогрецької мов...» [Ганич. С. 108].

«...функціональний тип мови, що використовується як основний засіб повсякденного спілкування з широким діапазоном комунікативних сфер в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів чи мов» [СКМ. С. 29].

КОЛОКАТИВНА (КООКУРЕНТНА) СЕМА – сема, яка «прогнозує» «лексичну сполучуваність... Колокативною семою в слові *лементує* є «людина», а у слові *ячить* – «птаха», у слові *карий* – «очі», а у слові *гнідий* – «кінь» [СУМ Ф. С. 219-220].

КОЛОКАЦІЯ СЛОВА – «його звичне асоціювання з іншими словами в реченнях, ...чи **колокабельність**, яку можна передбачити та яка характерна для певного стилю відповідних соціальних груп. Колокабельність визначається як «новий спосіб аналізу синтагми, який ґрунтується на лексичній очікуваності користувачів мови стосовно ймовірності появи тих чи інших комбінацій лексичних одиниць, які творять разом синтагму». У східноєвропейській лінгвістиці звично розрізняють два інші терміни: валентність та сполучуваність» [Левицький. АМВЛС. С. 28].

«Критерії розмежування колокацій та фразеологізмів. *Колокація* – неідіоматичність, пряме значення словосполуки, неможливість заміни одним словом, кожний елемент словосполуки є незалежним. *Фразеологізм* – ідіоматичність, переносне значення словосполуки, відтворюваність, синонімічна заміна словосполуки, не розчленовуються, виступають як один елемент. Отже, колокація – це звичне асоціювання слова, яке ґрунтується на ймовірності появи тих чи тих комбінацій лексичних одиниць, які утворюють словосполуку, і має менше семантичне навантаження, ніж фразеологізм... *Ми вже тоді відчували, що українська нація, зокрема інтелігенція, схильна передовсім до красномовства і мрійництва, до зарозумілої заспокоєності й телячого оптимізму.* [Р. Іваничук. Бо війна війною];... (6) *На Бальзаміна?! – вигукнув Сухоровський і, не стримавшись, голосно зареготав.* [Р. Іваничук. Вода з каменю]... Речення (4-6) мають у своєму складі колокації:

українська нація, ... голосно зареготав. Ці конструкції відображають звичне асоціювання слова, мають неідіоматичний характер, їхнє поєднання в тексті передбачене контекстом. Структура колокацій представлена залежними зв'язками між компонентами словосполучення: основного елемента (нода) і залежного (колоката). Колокації можуть мати кілька варіантів колокатів, що належать ноду, до того ж зв'язок між нодом і колокатом досить гнучкий.., їм властива умовність. Наприклад, *нація українська, етнічна, політична; ...голосно, раптово зареготати.* Ноду і колокату властива семантична самостійність і відсутність лексикалізації словосполучення... Колокація як конструкція має структуру вільної словосполучення, підпорядкованої цілісності значення вислову, їй властива регулярність уживання у контексті, ця словосполучення трапляється в тексті частіше поряд, ніж за випадковою вірогідністю окремо. Відповідно, фразеологізми мають найвищий ступінь зв'язку, тимчасом як колокації займають проміжну ланку між фразеологізмами і вільними словосполученнями відповідно до їхньої внутрішньої семантичної структури» [Левченко. С. 196-197]. Див. **валентність, сполучуваність.**

КОЛОКВІАЛІЗМ – «(від лат. *colloquim* – розмова, бесіда)» [УМЕ. С. 240] – мовна одиниця розмовної лексики. Див. **розмовна лексика.**

КОМБІНАТОРНА СЕМАНТИКА – «напрям лінгвістичної семантики, який вивчає правила й умови семантичної сполучуваності слів, що дозволяють одні сполучення та забороняють інші, розрізняють зміст одних сполук й ототожнюють зміст інших» [Селіванова. С. 230].

КОМПОНЕНТ ЗНАЧЕННЯ. Див. **сема, маркер.**

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ – «методика опису структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічним відношеннями. К.а. ґрунтується на парадигматиці й синтагматиці лексичного рівня мовної системи» [Селіванова. С. 258].

«...система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів,

суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами. Для компонентного аналізу важливими є встановлення не тільки сем, а і їх структурної організації, тобто місця і ваги кожної семи в компонентній (семній) структурі значення, оскільки простий перелік сем не дає вичерпного уявлення про смисловий зміст значення слова, який залежить також від структурної організації сем, їх способу групування, тобто від місця кожної семи в структурі значення, векторних відношень між ними тощо» [Кочерган. ЗМ. С. 237-238]. Напр.:

семи слова /	‘переміщення’	‘земля’	‘вода’	‘повітря’	‘односпрямованість’	‘різноспрямованість’	‘інтенсивність’
іти	+	+	-	-	+	-	-
ходити	+	+	-	-	-	+	-
бігти	+	+	-	-	+	-	+
плавати	+	-	+	-	-	+	-
летіти	+	-	-	+	+	-	-

[Кочерган. ЗМ. С. 239]. Див. **класема, архісема, диференційна сема, потенційна сема, градуальна сема, конотема.**

КОМПОНЕНТ СЛОВА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ. Див. **ідіотнічний інтерпретаційний компонент.**

КОМПРЕСІЯ – «вияв мовної економії, стягнення складеної номінативної одиниці до одного графічного слова при збереженні семантики вихідної сполуки (*залікова книжка – заліковка, електричний потяг – електричка*). Різновидом К. може бути й аббревіація за умови скорочення слова чи сполуки до звуків і букв, складів, частин слів... Те саме, що й **універбація**» [Селіванова. С. 260]. Наведемо інші приклади: читальний зал – *читалка*, мобільний телефон – *мобілка*, флеш-карта – *флешка*, гуманітарна допомога – *гуманітарка* (і секондхенд), маршрутне таксі – *маршрутка*.

«...регулярність утворення універбів на основі сполуки іменників з атрибутом-ад’єктивом... засвідчує іменник *плазма*. У СУМ він зафіксований зі значеннями: 1. Рідка частина крові; 2. заст. Протоплазма; 3. Речовина в дуже іонізованому стані (СУМ

VI: 557). Нові контексти вживання цього слова доводять формування в нього нового значення: *Шкіряний диван і плазма на стіні: у слідчому ізоляторі Дніпра відкрили платну камеру* (УНІАН, 01.06.20). Іменник *плазма* в новому значенні фіксує СУМД: 4. розм. Телевізор із газорозрядним екраном (СУМД II: 236). Універбація призвела до семантичної конденсації словосполучення *плазмовий телевізор* і появи нового омоніма *плазма*» [Цигвінцева. С. 131].

КОМП'ЮТЕРНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ – «лінгвістична дисципліна, у якій розробляються та використовуються комп'ютерні методи лексикографічних досліджень, підготовки лексикографічних баз, термінологічних банків тощо; напрям комп'ютерної лінгвістики» [Штерн. С. 198].

«Комп'ютерна лексикографія займає чільне місце в комп'ютерній лінгвістиці як комп'ютерний лексикографічний інструментарій у мовознавстві.

...Лексикографічні системи дають змогу формувати словникові статті; зберігати текстову, візуальну та звукову інформацію; здійснювати обробку словникової інформації (аналіз, пошук, фільтрування, відтворення тощо). Використання у словникових статтях аудіо- та відеоінформації вимагає потужного програмного та технічного забезпечення і призводить до ускладнення структури баз даних та інтерфейсу користувача лексикографічних систем.

...Комп'ютерні лексикографічні системи і програми залежно від мети їх використання можна поділити на дві великі групи:

- програми підтримки лексикографічних робіт;
- автоматичні словники різних видів, що містять лексикографічні бази даних.

Автоматичні словники розробляють як для інших програм обробки текстової інформації (програм-перекладачів, програм перевірки орфографії та автоматичного виправлення граматичних помилок тощо), так і для кінцевого споживача у вигляді окремого програмного лексикографічного виробу» [СУМ Ф. С. 319].

КОМП'ЮТЕРНИЙ СЛОВНИК. Див. **електронний словник.**

КОНВЕРСИВИ (ЛЕКСИЧНІ КОНВЕРСИВИ) – «1) Синонімічні речення, що мають однакові семантичні компоненти й позначають ту саму ситуацію, змінюючи синтаксичні позиції (*Поет написав вірш – Вірш написаний поетом*); 2) лексеми, які виражають відношення зворотності, можливої інверсії (*відкрити – закрити, продавець – покупець*). Термін введений Дж. Лайонзом, явище конверсивності досліджено Ш. Баллі й О. Єсперсеном» [Селіванова. С. 279].

«... (семеми), які характеризуються семантичною спільністю і протиставляються за значенням на основі причиново-наслідкових та умовних зв'язків, наприклад, *якщо Іван сусід Петра, то Петро сусід Івана*» [СУМ Ф. С. 232].

«...виділяють два основні типи лексичних конверсивів – структурні і семантичні. **Структурні типи К.** виділяють залежно від того, до якої частини мови вони належать: конверсиви-дієслова (*лякати – боятися...*), конверсиви-іменники (*автор – твір...*), конверсиви-прикметники (*...дорожча за ту – дешева за цю*)... **Семантичні типи К.** виділяють на основі узагальненого значення, властивого групі лексичних конверсивів. Такі значення відображають взаємозалежність, взаємодію, причино-наслідкові зв'язки предметів і явищ тощо, наприклад: 'передача' – 'набуття' ... Основна функція конверсивів – бути центральним семантичним і конструктивним елементом при формулюванні еквівалентних висловлювань, які представляють у мові одну і ту саму ситуацію в різних напрямках: від одного її учасника до іншого, й навпаки» [СУЛМ ЛФп. С. 77-78].

КОНВЕРСИЯ – «(від лат. *conversio* – обертання, перетворення) – 1. У семантиці – зміна перспективи мовного подання позамовної ситуації (дії або стану) на протилежну, зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін зі зміною лог.-комунікат. акцентів у її висвітленні...: *Риба кишить у річці – Річка кишить рибою...*» [Клименко. УМЕ. С. 246].

«...спосіб вираження суб'єктно-об'єктних відношень в еквівалентних за смыслом реченнях. Конверсія виражає зворотні відношення у мовних одиницях у вихідному і похідному висловлюваннях... **Лексична К.** – це категоріальне лексико-семантичне відношення протилежно спрямованих за своїм значенням слів (ЛСВ), що виражають їх суб'єктно-об'єктні відношення в прямому й оберненому висловлюваннях, які позначають одну і ту саму ситуацію» [СУЛМ ЛФп. С. 76-77].

КОНКОРДАНС – «(лат. *concordare* – узгоджуватися) – 1) перелік усіх випадків вживання слів у певних текстах, отриманий шляхом комп'ютерного опрацювання даних; 2) алфавітний покажчик слів або висловів, що наявні в тій чи тій книзі або в певного автора, і контекстів, які відображають і підтверджують використання цих слів або висловів (пор. конкорданс творів Тараса Шевченка); 3) словник, у якому біля кожного слова подано його контекст» [Загнітко. ССЛ. Т. 2. С. 83].

«(Франц. *concordance* – узгодження, від лат. *concordia* – згода, від лат. *cum* – з, разом і *cor, cordis* – серце) – словник, у якому біля кожного слова подано його контекст. Укладається здебільшого на одному тексті або на текстах одного письменника (див. **авторський словник**).

В основі К. завжди лежить певний закінчений текст чи закрита однорідна група таких текстів (вір, ряд творів, усі твори одного автора). Цим К. відрізняються від тлумачних словників, де наводяться уривки з текстів. К. задають синтагматику, тобто обов'язково показують хоча б мінімальне лексичне оточення кожної словоформи. Словопоказчики фіксують синтагматику слова непрямо, вказуючи сторінку і рядок, де слово зустрілося, а К. – прямо, подаючи оточення словоформи. На відміну від тлумачних словників, у К. відсутні пояснення значень слів і (відповідно) розподіл ілюстративних прикладів за значеннями. Реєстровою одиницею К. можуть бути слова, словоформи (впорядковані за алфавітом), компоненти складних слів, кожен з яких поданий окремо. Для кожного слова наведено набір словоформ, що зустрілися у тексті. Характеристиками реєстрових одиниць виступають абсолютна і відносна частота, рідше статистичні дані про використання в одному чи кількох творах.

К. укладають як вручну, так і за допомогою ЕОМ. На сучасному етапі створюють словниково-довідкові служби конкордансного типу (такі, напр., передбачені в межах машинного фонду української мови, в системах автоматизованого аналізу українських текстів, розроблених в Інституті мовознавства НАН України). Вони забезпечують точність, надійність зберігання текстової інформації, дають відповіді про всі контексти вживання кожного слова чи словоформи, всі типи їх варіантів як в окремому джерелі, так і в усій сукупності текстів» [Дарчук. УМЕ. С. 267].

Напр., *Ільницький О., Гавриш Ю. A Concordance to the Poetic*

Works of Taras Shevchenko: Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка : В 4-х т. Нью-Йорк; Едмонтон; Торонто, 2001. Або: Бук С., Ровенчак А. [Онлайн-конкорданс роману Івана Франка «Перехресні стежки»](#). Або: [Онлайн-конкорданс повної збірки творів Сковороди](#).

КОНОТАТÉМА – «...у межах системно-структурного підходу до мови – матеріальний носій (морфема, лексема, фразеологізм тощо) різноманітних конотацій (національно-культурних зокрема)»; **К. національна** – «матеріальний носій (морфема, лексема, фразеологізм та ін.) конотацій національно-культурного характеру, які віддзеркалюють етнічні особливості осмислення «культурних предметів», культурних феноменів» [Бацевич. С. 85-86]. Напр.: *-есеньк-, благовіст, підносити гарбуза* тощо.

КОНОТА́ЦІЯ – «(від. лат. *connote* – маю додаткове значення) – додаткові семантичні і прагматичні особливості («співзначення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект і можуть бути зумовлені як змістовою стороною, так і внутрішньою формою слова. На рівні власне семантичного аспекту К. – це різноманітні асоціації, пов'язані в сприйнятті мовців з тим або іншим позначуваним предметом, які можуть об'єктивуватися в переносних значеннях слова, фразеологічних одиницях та порівняннях на його основі тощо (напр., К. швидкості, стрімкості в лексичних значеннях слів *куля, стріла*, пор. «*летіти як стріла, стрілою*»)... На рівні прагматичного аспекту К. виявляється в різних мовних формах емоційного ставлення мовця до позначуваного об'єкта і взагалі до предмета мовлення та його емоційної оцінки (напр., несхвально: *смаківщина, красунчик, тютюнище*; зневажливо: *людці, молокосос*; пестливо: *доня, голубчик* та ін.)» [Тараненко. УМЕ. С. 248].

«...додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації. К. протиставляється денотації як предметно-логічному компоненту значення, хоч таке протиставлення є не завжди логічним і чітким.

Зв'язок денотата й конотата переважно розглядають як залежність другого від першого при вторинності другого. Дискусійним є питання щодо місця К. у семантичній структурі слова. К. розглядають як складову семантики номінативних одиниць (В. Телія, П. Арнольд, В. Шаховський) або виводять її за межі мовної семантики, зважаючи на її відношення до мовця у процесі мовлення (Ю. Апресян, Д. Шмельов, М. Комлев й ін.)» [Селіванова. С. 281].

«1. Елементи смислу повідомлення (висловлення), які виникають із взаємодії вихідних значень речень і слів з фоновим знаннями учасників спілкування під впливом контексту і ситуації. 2. Додаткові до основного значення семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні, національно-культурні тощо відтінки основного значення, фразеологізму, словосполучення, висловлення тексту (дискурсу), які надають їм особливого, неповторного забарвлення в спілкуванні» [Бацевич. С. 86]: «*Купили кругленьке, думали – новеньке, / а воно все в дірках, труситься в руках (сито)*» [Антологія. С. 342].

«Доповнення до денотативно-сигніфікативного змісту слова, смислові відтінки, асоціації, а також емоційні, експресивні, оцінні і стилістичні компоненти» [Левицький. С. С. 93].

«Конотативне значення слова – сукупність прагматичних сем у структурі семема» [СУМ Ф. С. 360].

КОНОТÉМА (КОНОТАТІВНА СÉМА) – «...конотативна сема» [Левицький. С. С. 87]. Напр.: *носище* (сема згрубілості).

«...**конотативні семи** бувають оцінними (*тава, орел*), емотивними (виражають симпатію, захоплення, презирство тощо (*чарівний, колосальний, вояка*), стилістичними (*візуальний, ефемерний, піт, протокол*)» [СУЛМ ЛФп. С. 46].

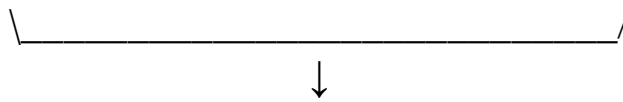
КОНТАМІНА́ЦІЯ – «(лат. *contaminatio* – забруднення, змішування...) – взаємодія мовних одиниць, яка приводить до утворення нового слова чи виразу шляхом об'єднання, схрещення двох синонімічних чи близьких за звучанням слів або виразів. Наприклад, контамінованими є українські слова *хилитати* (з *хитати* і *хилити*), *цурпалок* (з *цурка* і *палка*)» [Ганич. С. 111].

«...об'єднання мовних (номінативних) одиниць або їхніх частин на підставі структурної, функціональної або асоціативної

близькості чи з певною комунікативно-прагматичною метою, що зумовлює творення нової мовної (номінативної) одиниці» [Селіванова. С. 285].

«...контамінація близькозначних чи співзвучних фразеологізмів на зразок:

не нюхати пороху – не бачити смаленого вовка

не нюхати смаленого вовка»

[СУЛМ Л і Ф. С. 392-393].

КОНТЕ́КСТ – «(лат. *contektus* – поєднання, зв'язок) – мовне оточення або ситуація, в яких уживається лінгвістична одиниця. К. не зводиться лише до безпосереднього мовного оточення і не може розглядатися поза такими факторами, як мовленнєва ситуація, культурно-історичний чинник тощо, які істотно впливають на розуміння мовної одиниці... 1. К. є засобом відбору та актуалізації потрібного значення... 2. К. модифікує смисл у межах одного значення, уточнює його, розширюючи або обмежуючи клас денотатів... 3. К. служить засобом синкретизації значень полісемічного слова... 4. К. формує okazіональне значення... 5. К. виступає засобом десемантизації... Мінімальним К. для слова є словосполучення, максимальним – завершений текст» [Кочерган. УМЕ. С. 252];

«1) Уривок тексту, який визначає основний і додатковий зміст вислову; 2) мовне оточення певної одиниці, особливості вживання її поряд з іншими одиницями» [Єрмоленко. УМ. С. 79].

«1. Завершений у смисловому відношенні відрізок усного або писемного мовлення, який об'єднує значення усіх мовних елементів, що входять у нього. 2. Умови вживання даної мовної одиниці в мовленні, її мовне оточення, а в широкому сенсі – ситуація мовленнєвого спілкування. 3. Дискурс (текст) разом із усіма можливими обставинами його творення: часом, простором, психічним і психологічним станом учасників спілкування, культурним середовищем, соціально-історичними і політичними умовами, особливостями технічних засобів його розповсюдження (каналами) тощо» [Бацевич. С. 88].

Системний К. – «це такий контекст, коли сполучуваність зумовлена індивідуальним значенням слова», **несистемний** –

«...коли сполучуваність не впливає з його [слова] семантики», **ситуативний (побутовий)** – «час, місце спілкування, учасники комунікативного акту тощо» [Кочерган. ЗМ. С. 131].

«Позамовні умови вживання слова: культурно-історичний фактор у вигляді суспільних установок, позамовні ситуації, в яких відбувається комунікація; учасники комунікації; текст як предмет комунікації з його найважливішими характеристиками (мотив, тема, стиль), які простежуються у сфері словесного вжитку» [Левицький. АМВЛС. С. 28-29].

КОНТЕКСТУАЛЬНІ (ТЕКСТУАЛЬНІ) АНТОНІМИ – антоніми, які «виникають унаслідок переносного вживання слова в значенні, яке не закріплене в мові, а з'являється тільки в певному контексті. Наприклад: *Мати в'яне, дочка червоніє* (Т. Шевченко)» [Ганич. С. 17].

«...слова, що «набувають протилежного значення тільки в контексті внаслідок переносного вживання слова. Напр., у вислові *Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля* (М. Рильський) завдяки контексту сприймаються як антоніми пари слів *пишний – сумний, яр – провалля*» [Ющук. С. 177]: *Бо що життя? Це усмішка двойлеза. / Ридання чардаша і гордість полонеза* (Л. Костенко).

КОНТЕКСТУАЛЬНІ (ТЕКСТУАЛЬНІ) СИНОНІМИ – «слова, які зближуються своїми значеннями і вступають в синонімічні зв'язки лише в умовах певного контексту. Поза контекстом слова *повний і мертвий, глибокий і німий* не усвідомлюються як слова-синоніми, але вони синонімізуються, коли вживаються як означення до іменника *тиша*» [Ганич. С. 250]: *Ти до ставум– стежечкою, / Я – горбочком, / Ти – зорі мережечкою, / Я – листочком* (А. Мойсієнко, «Спалені камені»).

«...слова, які в словнику не є синонімами, але виступають у певному контексті як синонімічні» [Лисиченко. С. 88]. Напр.: *Від погляду, що обіцяє втечу У світ, давно для Тебе не чужий, Але від цього праведніший, легший?* (О. Слоньовська).

КОНТРАСТІВНІ ВІДНОШЕННЯ, АНТОНІМІЧНІ, КОНВЕРСІВНІ – «семантичні відношення між словами з протилежним значенням» [СУМ Ф. С. 360]. Див. **антоніми, конверсиви**.

КОНЦЕПТ – «[лат. *conceptus* – думка, поняття, від *concipio* – збираю; задумую] – ...у логіці – смисл знака (імені)» [Пустовіт. С. 556].

«...абстрактна одиниця ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною... Концепти здатні розростатися і збагачуватися завдяки індивідуальному емоційному і культурному досвіду носіїв мови, що спричиняє їхню еластичність, нестійкість і рухомість» [Скаб. С. 5-6].

«У когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку., усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу» [Кочерган. ОЗМ. С. 365].

«Термін, уведений для пояснення процесів мислення і пов'язаний з одиницями ментальних і / або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам'яті й усієї картини світу (зокрема мовної); смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які віддзеркалюють зміст досвіду і знань, результатів усієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання. К. – багатовимірне смислове утворення, що має фреймовий, поняттєво-дефінітивний і аксіологічний виміри. К. містять те, що людина знає, думає, передбачає, фантазує тощо про об'єкти світу. К. фіксується в одиницях і категоріях мови, мають національно-культурну специфіку; їх врахування – важлива умова успішності міжкультурної комунікації» [Бацевич. С. 90].

«У будові концепту необхідно розрізняти «значення» і «смисл». Значення, наприклад слова *вовк* – «хижак родини собачих, звичайно сірої масті» (СУМ). Проте для «наївного» мовця й ця дефініція дещо спеціальна («родина собачих»). Звичайно його сприймають насамперед як «страшний звір», «хижак». Спеціаліст-зоолог додав би: поширений у Європі, Азії і Північній Америці. В Україні не зустрічається лише в Кримській області. Вага до 49 кг.

Смисл концепту складають дещо інші, переважно імпліцитні, інгредієнти його семантичної структури, багато з яких

усвідомлюються широким «наївним» суб'єктом. Вовк живе 1) у лісі, у глухомані; 2) далеко від людей, на відлюдді; вовк відлюдкуватий (*жити вовком*); 3) усамітнено (*як вовк*); 4) вовк уособлення ворожості, неприязні (*вовком дивитися*); 5) символізує найвище покарання (*бодай тебе вовки з'їли!*); 6) шкідник тваринництва, а тому підлягає винищенню; 7) найбільше йому до вподоби вівці, ягнята, телята (ці антиподи вовка відбиті відповідно у фраземах *вовк в овечій шкурі* і жарт. *дай боже нашому телятку вовка з'їсти*); 8) його боялися називати навіть на ім'я, а тому іменувати *дядьком*; 9) один із найуживаніших персонажів фольклору (*вовк, заєць, лисиця*); 10) об'єкт народних вірувань, повір'їв (за міфологічними уявленнями людина може перекидатися у вовка, «вовкулаку»)...) Концепт у своїй «смісловій» частині здійснює «стиснення» смислового коду, позачасовий вимір, знання представляє як результат... Концепти як інтерпретатори смислів весь час уточнюються й модифікуються... Зміст концепту як ментальної сутності визначається всією розмаїтістю контекстів уживання й залежить від світоглядних домінант» [Ужченко. СГК. С. 42-47].

КОНЦЕПЦІЯ СЛОВНИКА – «система поглядів на статус, тип, призначення, обсяг, структуру, принципи відбору описуваних одиниць і засади їх словникового опису. К.с., за усієї своєї типовості, має індивідуальний характер, тобто кожен конкретний словниковий опис ґрунтується на власних засадах, вдається до власних рішень» [Демська. С. 28].

КОРЕНЕВІ ОМОНІМИ– «невивідні слова, які збіглися за своїм звуковим складом. Наприклад: *бал* – вечір з танцями і *бал* – одиниця виміру сили якогось природного явища; цифрова оцінка успішності» [Ганич. С. 167].

«... непохідні.., напр.: *біда* – лихо, нещастя і *біда* – двоколісний віз» [СУМ П і Ф. С. 55].

КОСМОНІМ – «(грец. *κόσμος* і *ὄνομα* – ім'я) – власна назва природних космічних об'єктів. Серед К. виокремлюють наукові (*Венера, Мала Ведмедуця...*) та народні (*Зірниця, Пасіка, Ківш...*). Інша назва **астронім**» [МФЕ. С. 198].

«П. Куліш та його соратники, І. Огієнко та І. Хоменко...

намагалися донести до свого християнського читача значення іноземних назв, використати зрозумілі й широко відомі українцям космоніми. Тому в Кулішевій Біблії читаємо: «*Він створив Віз, Косарів, Квочку і Комори*» (Куліш, Йов 9 : 9), «*Чи міг би ти зв'язати Вузли Квочки? Чи Косаря мотуззя розв'язати?*» (Куліш, Йов, 38 : 31, 32). Ті ж самі *Косар і Квочка* наявні в Амоса 5 : 8 та Косарі – в Ісаї 13 : 10. *Віз* – українська назва *Великої Ведмедиці* – входить до низки слов'янських назв з тією ж семантикою: п. *wóz*, бр. *коляса*, рос. *воз, телега, арба*, болг., серб. *Кола* (SłowSSL : 239)... Лексемою *Косарі* із сингулятивним варіантом *Косар* позначене в Кулішевому перекладі сузір'я *Оріон*... Назва *Квочка* для зіркового скупчення в сузір'ї *Тельця* також характерна для слов'янського світу. Такі назви, як *Kura, Kwoczka, Kwoczka z kurczętami*, відомі українцям, чехам, словакам, полякам, болгарам, росіянам (SłowSSL : 246)... У І. Огієнка знаходимо в Книзі Йова та в Амоса для цієї зоряної групи назву *Волосожар*: «*Він Вожа створив, Оріона та Волосожара, та зорі південні*» (Огієнко, Йов 9 : 9), «*Той, хто Волосожара й Оріона створив*» (Огієнко, Амос 5 : 8). Існує принаймні дві інтерпретації цього космоніма: багато вчених указує на можливий зв'язок з ім'ям бога багатства і добробуту *Волосом / Велесом* у першій частині та зі словом *жар* у другій... Мабуть, не завжди вдало можна поєднати давні біблійні назви з їхньою своєрідною семантикою з народними українськими космонімами і, безумовно, слід брати до уваги найближчий контекст» [Фоміна. С. 55-56].

Космоніми часто використовуються в художніх текстах, виконуючи в них текстотвірну й образотвірну функції. Наприклад: *У анти-світі, / там, де анти-я / на все дивлюся іншими очима, / мені моя / малесенька Земля / всього лише у Космосі мачина. / Кассіопея просвіщає зорі. / Альдебаран п'є ночі із Ковша. / І над Землею хмари непрозорі / розсунуть хоче крилами душа* (Л. Костенко, «Мадонна перехресть»).

КОСМОНІМІВ СЛОВНІК. Див. ономастичний словник.

КРИЛАТИХ ВІСЛОВІВ СЛОВНІК – лексикографічна праця, що «...містить сталі словесні формули: влучні вислови, звороти мовлення видатних осіб, які набули узагальненого змісту (стали афоризмами) і подані як цитати з їхніх творів; окремі слова і

словосполучення на позначення назв історичних та міфологічних подій, що набули переносного значення; власні імена історичних, міфологічних та літературних персонажів, які стали символічними, тощо» [СУМ Ф. С. 315].

Напр.: Коваль А. П. *Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові*. Київ : Либідь, 2001. 312 с. Або: Коваль А., Коптілов В. *Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми, літературні цитати, образні вислови*. Вид. 2-е перероб. і доп. Київ : Вища шк., 1975. 336 с. Наприклад:

А́льма ма́тер

У прямому значенні латинський вислів "Alma mater" – мати-годувальниця. Так звичайно студенти називали ще з часів середньовіччя свій університет. У ширшому значенні – місце, де хтось виховувався, навчався, здобував професійні навички.

— А Ольвію ми ще розкопаємо, — нагадав професор, коли Богдан, потиснувши йому руку, вже виходив. — Щастя ж вам і не забувайте свою *альма матер*! Гадаю, нічого поганого вона вас не навчила... (О. Г о н ч а р. Людина і зброя).

(КВУЛМ, с. 11).

КРИЛА́ТІ ВИСЛОВИ (КРИЛА́ТІ СЛОВА́), АФОРІЗМИ – «1. Образні, влучні вислови, афоризми, що походять з літературних джерел або історичних документів і широко вживаються в мові як стійкі звороти з глибоким узагальнюючим змістом, довершеною формою і виразністю. Наприклад: *Бути чи не бути* (В.Шекспір); *Факти – уперта річ* (Е. Елліот); ... *І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь* (Т. Шевченко). 2. Слова з узагальнено-метафоричним значенням, які набули широкого вжитку і здебільшого мають експресивне забарвлення: ... *самран* (деспотичний самодур-правитель), *фурія* (зла, сварлива жінка)» [Ганич. С. 115].

«Влучні яскраві вислови, що стисло й образно передають думку. К.с. широко вживаються в мові. Вони є одним з важливих засобів образності літературної мови. За походженням К.с. – це вислови видатних історичних осіб, цитати з творів письменників різних епох і народів, вислови з античної літератури та міфології, з церковно-релігійних джерел тощо. Напр.: *Прийшов, побачив, переміг* (Юлій Цезар), *Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік*

нікого не любив (Леся Українка) та ін.» [МФЕ. С. 201].

«Образні, влучні вислови, афоризми, що походять з літературних джерел або історичних документів і широко вживаються у мові як стійкі звороти з глибоким узагальнюючим змістом, довершеною формою і виразністю. Крилаті вислови мають такі джерела: 1) антична література та історія: *ахіллесова п'ята, менторський тон, прокрустове ложе, дамоклів меч, канути в Лету*; 2) Біблія та Євангеліє: *кари єгипетські, вигнання з раю, манна небесна, віра без діла мертва*; 3) література та історія народів світу: *китайський мур, буря в склянці води, важко в навчанні, легко в бою, вікно в Європу, час – це гроші*; 4) українська література та історія: *великих слів велика сила, я на сторожі коло їх поставлю слово, вогонь в одежі слова, вільна неволенька, тіні забутих предків*» [СКМ. С. 31].

«Структурні групи крилатих слів: а) **окремі слова** узагальнено-метафоричного вжитку, слова-символи, як-от: назви певних чимось визначних (часто за міфологічними уявленнями) географічних об'єктів (*Аркадія, Едем, Олімп, Парнас, Голгофа...*), у тому числі найменування населених пунктів, місцевостей, де відбувалися вирішальні бої чи якісь історично важливі події (*Грюнвальд, Канни, Полтава...*), особові назви певних історичних, міфологічних і літературних персонажів із світової та вітчизняної класики (*Крез, Колумб, Антей, Прометей...*); б) **словосполучення** типу: *мертві душі* (за назвою твору М. В. Гоголя); *...гарматне м'ясо* – про безправну солдатську масу – слова французького письменника Шатобріана...» [СУЛМ Л і Ф. С. 351].

«...поширені й загальновідомі влучні звороти мови, джерело яких може бути встановлене» [СУЛМ ЛФп. С. 137].

«...влучні вислови видатних осіб, цитати з літературних та інших творів, назви літературних, історичних і міфологічних персонажів та реалій, які набули узагальненого значення й часто повторюються в мовленні.: *доглядати свій сад* (Вольтер), *на крилах пісень* (Г. Гейне), *іскра Божя* (Ф. Шиллер), *...мужича правда є колюча* (І. Котляревський), *колотопська відьма* (Г. Квітка-Основ'яненко)» [Ющук. С. 256].

КРИТИКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНА – «оцінювання словникової продукції» [СУМ Ф. С. 296]. Див. **лексикографія**.

КУЛЬТУРА МОВИ (МОВЛЕННЯ) – «дотримання усталених мовних норм ... усної і писемної літ. мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. Наука про К.м. – окр. галузь мовознавства, яка, використовуючи дані історії української літературної мови, граматики, лексикології, стилістики, словотвору, виробляє наук. критерії в оцінці мовних явищ» [Єрмоленко. УМЕ. С. 263].

«1) свідоме й критичне використання мовних засобів, володіння нормами усної та писемної літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання; 2) розділ мовознавства, а також навчальна практична дисципліна, що вивчає нормування і кодифікацію норм літературної мови, встановлює критерії нормативності й стабілізаційні процеси в літературній мові, пропагує зразки досконалої мови, а також поширює лінгвістичні знання серед носів мови... Культуромовні тенденції по-різному виявляються в історії літературної мови. Це і явища пуризму, і антинормалізаторська діяльність, що суперечить одне одному...» [Єрмоленко. УМ. С. 81].

Л

ЛАКУНА – «(лат. *lacuna* – заглиблення, яма, пробіл) – 1. Пропуск (невідтворення) у перекладі якоїсь частини тексту оригіналу. 2. Слово чи вираз, який не має прямого відповідника в іншій мові» [Ажнюк. УМЕ. С. 268].

«...відсутність лексичних еквівалентів у одній із мов, які вивчаються чи зіставляються (рідній чи іноземній). Л. пов'язані в основному з позначенням національних, історико-культурних реалій, «культурних предметів»» [Бацевич. С. 97]. Напр., відсутність у чужих мовах лексем типу *дівич-гора* (стародавнє святилище біля с. Трипілля на Київщині, присвячене богині Діванні), *мати-пшениця* (у Галичині вінок, сплетений з останніх колосків), *козак Мамай* (втілення українського характеру, образ волелюбності, стійкості та невмирущості народу) – В. Войтович «Українська міфологія». Див. **фóнова лéксика**.

ЛАНЦЮЖКОВА ПОЛІСЕМІЯ – вид багатозначності слова, при якому «кожне наступне значення є похідним від попереднього.

Прикметник *дозрілий*, наприклад, має три значення: 1) «який дозрів; доріплий»; 2) «який досягнув певного розвитку»; 3) перен. «який повністю сформувався (про абстрактні поняття – гнів, розум, любов тощо)». Тут друге значення мотивоване першим, а третє – другим» [Кочерган. ЗМ. С. 126].

«Ланцюжкову багатозначність демонструє іменник *глосарій*, який у СУМ зафіксований як лінгвістичний термін у значенні ‘словник до тексту (перев. до стародавнього), що пояснює маловідомі або застарілі слова’ (СУМ II: 87). У наукових та офіційно-ділових текстах він також вживається зі значенням ‘словник термінів з певного фаху’, що мотивоване першим з вищеподаних значень. Напр.: *Глосарій термінів, що вживаються в актах acquis communautaire у пріоритетній сфері «Захист прав споживачів»* (МЮ, 12.08.21); *Глосарій термінів з хімії* (Сл, 09.08.21). Окрім того, в сучасних публіцистичних текстах аналізований іменник набув нового значення ‘сукупність слів певної епохи, сфери’ та функціонує як синонім до слів лексикон, вокабулярій (вокабуляр) та аналітичних номінацій-словосполук словниковий запас, словниковий склад, лексичний фонд. Напр.: *Не менш звичним є використання глосарію і понятійного апарату радянських часів* (Я: 249); *А в контексті гібридної війни, можливо, насамперед це і потрібно, бо нового глосарію, який би описав наш подив та неприйняття факту воювання, до пуття ще ніхто не виробив* (Д, 07.09.17). Це значення, на нашу думку, утворилося внаслідок детермінування попереднього й мотивоване ним. Наведені аргументи й дають підстави вважати аналізовану лексему *глосарій* прикладом багатозначності ланцюжкового типу» [Цигвінцева. С. 129].

ЛАТИНІЗМ – «(від лат. *latinus* – латинський, римський) – різновид запозичень; слово, його окреме значення, вислів, морфема тощо, запозичені з лат. мови або утворені за її зразком... Серед Л. укр. мови вирізняються латинські за походженням засоби словотворення: префікси **де-, екс-, ім-, ін-, інтер-, ре-, ультра-**; суфікси **-аль(ний), -ат, -ац(ія), -ент, -ій, -тор, -ту-, -ум, -ус**» [Семчинський. УМЕ. С. 270].

До латинізмів «... належать...:

- суспільно-політична лексика: *агітація, агресія, актив, архів, демонстрація, декрет, депутат, губернатор,*

диктатура, імператор, імперія, інспектор, інструкція, республіка, секретар;

- правнича термінологія: *адвокат, алібі, нотаріус, прокурор, цивільний, юрист, юстиція;*
- медична та біологічна термінологія: *абсцес, ампула, ампутація, вегетація, галюцинація, депресія, інстинкт, компрес, корпус;*
- технічна термінологія: *агрегат, апарат, генератор, колектор, конденсатор;*
- математична, фізична та хімічна термінологія: *абсциса, коефіцієнт, лінія, радіус, синус, формула, вібрація, індукція, вакуум, абсорбція, амоній;*
- мовознавча термінологія: *адвербіалізація, акцент, алітерація, асиміляція, інфінітив, префікс, суфікс;*
- лексика освіти: *абітурієнт, атестат, декан, інститут, клас, лекція, університет;*
- адміністративно-ділова лексика: *атестація, директор, дисципліна, документ, резолюція, фактор, циркуляр;*
- лексика культури та мистецтва: *аквамарин, грація, декламація, декорація, дикція, диригент, овація, цирк;*
- власні імена: *Валентина, Валерій, Віктор, Вікторія, Віталій, Марина, Юлія та ін.»* [СУМ Ф. С. 253-254].

ЛЕКС. Див. слововжиток.

ЛЕКСЕМА – «(грец. *lexis*– слово, мовний зворот) – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови – на відміну від слова в його конкретних реалізаціях (словоформах, слововживаннях, «словозначеннях» – окремих значеннях полісемічного слова)» [Тараненко. УМЕ. С. 271].

«Слово у сукупності його лексичних і граматичних значень... Для багатозначного слова лексемою є сукупність його лексичних значень у різних граматичних формах. Так, для лексеми *зірка* властиві п'ять лексичних значень, що можуть виявлятися у 12 граматичних формах. У контексті ж реалізується тільки одна з потенційно закладених у лексемі словоформ: «*У небі сяяли мільйони зірок*» (О. Довженко). Тут слово *зірок* виступає в лексичному значенні «самосвітне небесне світило» в граматичній

формі родового відмінка множини... Лексема як одиниця мовної структури є певною абстракцією і для конкретизації своєї семантики потребує мовного оточення» [Лисиченко. С. 20].

«...знак, звукова чи графічна оболонка мовної одиниці» [СУЛМ ЛФп. С. 26].

ЛЕКСИКА (ЛЕКСИЧНИЙ / СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД МОВИ) – «(від грец. λέξις – словесний, словниковий) – сукупність слів, словниковий склад мови в цілому або її діалекту, а також певної сфери спілкування, стилю мови (побут., профес., жаргонна, розм., ділова та ін. Л.), творів письменника або певного твору. Л. є об'єктом вивчення лексикології... Л. будь-якої мови – це складна і різнопланова сукупність слів, що об'єднуються в певні ряди, групи, шари на основі тієї або ін. спільності, подібності семант., форм., стиліст., функт., генет. та ін. характеру і водночас розрізняються, протиставляються в межах цих угруповань за вужчими, диференц. ознаками» [Тараненко. УМЕ. С. 273].

«1) Словниковий склад, сукупність слів якоїсь мови; 2) сукупність слів певної сфери вживання. **Л. загальноживана, Л. спеціальна, Л. термінологічна**» [Єрмоленко. УМ. С. 83].

«Усі слова, наявні в мові, становлять її лексичний, або словниковий, склад... Лексичний склад, як відомо, найбільш безпосередньо пов'язаний з позамовною дійсністю, при значній стійкості і традиційності він безперервно реагує на найменші зміни в природі і суспільстві; із змінами в позамовній дійсності пов'язане виникнення нових, зникнення, відхід на периферію лексичної системи застарілих слів і значень» [Лисиченко. С. 8].

«Словниковий склад (лексику) можна розглядати в різних аспектах: в історичному, етимологічному, семантичному, стилістичному, соціолінгвістичному та ін.» [СУЛМ ЛФп. С. 16].

«... це словниковий склад мови з фразеологією включно. За допомогою лексики ми членуємо навколишній світ та внутрішній світ на частини і кожній із них присвоюємо назву-замінник» [Ющук. С. 149].

ЛЕКСИКА БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА. Див. екзотизми, лакүна.

ЛЕКСИКА БІЛОРУСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ. Див. білорусизми.

ЛЕКСИКА ЕКВІВАЛЕНТНА – «слова (лексеми), значення котрих мають спільні семантичні компоненти (семи) зі словами (лексемами) рідної мови іншого учасника міжкультурної комунікації. Л.е. легко перекладається іншими мовами і при їх засвоєнні може спостерігатися семантичне перенесення» [Бацевич. С. 99].

ЛЕКСИКА ЕКЗОТИЧНА. Див. **екзотізми, безеквівалентна лексика, лакүна.**

ЛЕКСИКА ІТАЛІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ – лексика, що прийшла в українську мову з італійської і «...стосується переважно музики: *адажіо, акорд, алєгро, альт, бас, сопрано, тенор, апасіоната, арія, баркарола, дуєт, унісон, імпровізація, інтермецо, кантата, соната, квартет, квінтет, композитор, віолончель, мандоліна, піаніно.* Невелика частина запозичених з італійської мови слів належить а) до фінансово-економічної термінології: *брутто, нетто, валюта, каса, інкасатор, фірма;* б) до архітектурно-будівничої лексики: *бароко, арка, цоколь, фонтан, мозаїка*» [Ющук. С. 209].

«Словами італійського походження є, як правило, музичні і сценічні терміни, а також деякі фінансово-економічні та інші терміни: *...клавесин, ...мозаїка, паста, торт, фонтан*» [СУМ Ф. С. 258].

ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ – «(грец. *λεξικός* – словниковий) перетворення компонента слова, словоформи чи сполучення слів на окреме слово або стійке словосполучення як еквівалент слова. Основні різновиди Л.: 1) Л. однієї з морфем або певного формального елемента слова (переважно в іншомовних словах) із збереженням його значення – префіксів: **контра-** «контрреволюціонер»; **екстра-** «дуже хороший» (на основі слів типу *екстраклас*); **-ізм** (на позначення різних теорій, напрямів); **хай** (з *нехай*), **фан** (з *фанатик*); ...компонентів складного слова або неморфологічних елементів слова: **унтер-** (з *унтер-офіцер*)... Способом лексикалізації утворені запозичені з інших мов слова: *авто, кіло, кіно, метро; алєгроформи «ма» (з мамо), «диви!» (з дивись);* 2) Л. відмінкової.., числової та інших словоформ: напр., у назвах церковних свят (*Миколая, Покрова*), у прислівниках (*верхи, миттю, вгорі*), у вигуках (*Боже!*)..; 3) Л. словосполучень та речень як їх зрощення (*Великдень, добридень...*); 4) перетворення вільного

синтаксичного словосполучення на лексично і фразеологічно стійке словосполучення: *білий гриб* (боровик), *до схід сонця...*» [Тараненко. УМЕ. С. 273-274].

«Перетворення словоформ або сполучень слів у повнозначні слова чи стійкі словосполучення, що функціонують у мові як еквіваленти слова: *заробітна плата, білий ведмідь, атомне ядро*. Наслідком Л. є перетворення в прислівники форм непрямих відмінків з прийменниками чи без них: *вниз, догори, гуртом, миттю, тим часом, поки що*» [Єрмоленко. УМ. С. 83].

«Перетворення сполучень слів на стійкі одиниці мови: *кліпати очима, ...розмахувати кулаками після бійки, ...ковтати слину*» [Ющук. С. 247].

ЛЕКСИКА ПИТОМА. Див. **питома лексика.**

ЛЕКСИКА РОСІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ. Див. **русізм (росізм).**

ЛЕКСИКА ФОНОВА. Див. **фенова лексика.**

ЛЕКСИКА ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ. Див. **галліцизм.**

ЛЕКСИКА ЧЕСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ. Див. **богемізм.**

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ – «новий лексикографічний жанр: репрезентація лексикографічної структури лексеми у словниковій статті за концепцією інтегрального опису мови Ю. Д. Апресяна.

Принципи інтегрального опису мови вимагають, щоб словник та граматики узгоджувалися між собою за типами розміщеної в них інформації та за способами її запису. Це означає, з одного боку, що кожній лексемі у словнику мають бути в явному вигляді приписані усі ті інформаційні одиниці, на які орієнтовані правила граматики (загальнолінгвістичні правила, у тому числі просодичні, семантичні, прагматичні, комунікативні та правила сполучуваності). З другого боку, кожне правило граматики має бути побудовано з урахуванням того, яка інформація приписана лексемам, що входять до сфери його дії.

Лексикографічні портрети лексичних одиниць, за Ю. Д. Апресяном, суттєво відрізняються від звичайного словникового опису: до них включаються деякі принципово нові типи інформації про лексему, що раніше ніколи не входили до словників. У той же час традиційні типи інформації, потрібні для тлумачення лексеми, суттєво розширюються. Таке тлумачення складається з цілої низки окремих семантичних структур, таких як асерція, пресупозиція, модальна рамка, рамка спостереження. Семантичні компоненти самого тлумачення розподіляються на сильні (такі, що зберігають вживання лексеми за будь-яких умов) та слабкі (такі, що знімаються, викреслюються більш сильними елементами контексту). Збільшується й обсяг інформації, що сполучується. Якщо раніше у словникових описах лексичних одиниць враховувалася, переважно, лексична сполучуваність, то у лексикографічному портреті, натомість, обов'язково наводяться і моделі сполучення іншої природи: просодичні (зв'язані з логічним акцентуванням), морфологічні, синтаксичні, семантичні, прагматичні та комунікативні, а також обмеження на сполучуваність.

Напр., у загальному випадку лексикографічний портрет дієслівної лексеми складається з восьми зон, відповідно до кількості типів лексикографічної інформації: 1) морфологічної, 2) стилістичної, 3) семантичної, 4) прагматичної, 5) просодичної та комунікативної, 6) синтаксичної, 7) зони моделей сполучення слів, 8) фразеологічної» [Штерн. С. 199-200].

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ПАРАМЕТР – «(грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) (прикм. від ім. *лексикографія*) – спосіб словникового опису мовної одиниці; особливе словникове подання структурних ознак мови» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 22].

ЛЕКСИКОГРАФІЯ – «(від гр. *lexicos* *словниковий* або *lexicon* «словниковий запас» і *grapho пишу*) – розділ мовознавства, що займається укладанням, дослідженням словників і розробленням їх теоретичних засад.

...Незважаючи на те, що лексикографію вважають науково-прикладною дисципліною, вона має і практичну, і теоретичну частини. **Практична** частина цього розділу мовознавства являє собою процес укладання словників, який охоплює такі основні

етапи, як збирання даних, укладання тексту і видання словника. **Теоретична частина (металексикографія)** розробляє засади укладання словників різного типу для забезпечення доступу до інформації, яку вони містять.

До теоретичної частини української лексикографії відносять також:

- вивчення **історичного розвитку лексикографії**, традицій укладання словників в Україні, умов, які впливали на укладання словників у минулі часи;
- **лексикографічну критику**, що виявляється в оцінюванні словникової продукції;
- **лексикографічну типологію**, яка пов'язана з класифікуванням словників за різними ознаками відповідно до призначення;
- вивчення **різних аспектів використання словників** (у навчальному процесі, як довідкова система даних, як матеріал для розгортання наукових досліджень) [СУМ Ф. С. 296].

«Доцільно організоване знання, що дає цілісне уявлення про все різноманіття питань та завдань, пов'язаних зі словниковим описом мови, або, ширше, словниковим осмисленням мовної картини світу» [Демська. С. 22].

«(Грецьк. *λεξικον (lexicon)* – словник і *γραφο (grapho)* – пишу) – 1) розділ мовознавства, що описує принципи укладання словників, структур словникової статті, макропозицію і мікропозицію словників; 2) збирання слів певної мови, зведення їх у систему і видання як лексикону, словнику; 3) сукупність словників, словникова література» [Загнітко. ССЛ. Т. 2. С. 133].

ЛЕКСИКОГРА́ФІЯ ДВОМÓВНА – «розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням двомовних (перекладних) словників та опрацюванням їх теоретичних засад» [Кочерган. ОЗМ. С. 354].

ЛЕКСИКОГРА́ФІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУ́РНА – «розділ лексикографії, у межах якого розглядаються теоретичні питання й випрацьовуються практичні рекомендації та прийоми створення лінгвокраїнознавчих словників» [Бацевич. С. 100].

ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ – «процес і процедура опрацювання довільної мовної одиниці, факту, явища згідно з визначеними теоретичними засадами, концепцією та інструкцією у словниковій праці» [Демська. С. 29].

«(Грецьк. *lexikon* – словник і *grapho* – пишу) – 1) лінгвістична діяльність щодо створення словників; 2) словниковий опис мовних одиниць (тлумачний, етимологічний, історичний тощо)» [Загнітко. ССЛ. Т. 2. С. 134].

ЛЕКСИКОЛОГІЯ – «(від грец. *λεξικόν* – словесний, словниковий і *λόγος* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає слово як осн. одиницю мови і словниковий склад мови – лексику. Лексикол. дослідження ведуться в аспекті теорії слова, у семант., стиліст., функт., істор., етимол., соціолінгв. та ін. аспектах» [Тараненко. УМЕ. С. 281].

«...Л. розглядає лексему як найважливішу структурно-семантичну одиницю мови відокремлено та у її зв'язках з іншими словами, аналізує лексику з погляду її походження тощо. З Л. пов'язані семасіологія, ... етимологія, діалектологія, стилістика та ін. **Описова Л.** досліджує семантику слів, вивчає обсяг і структуру словникового запасу мови в плані синхронії, аналізує її з огляду на стилістичне вживання. **Історична Л.** вивчає словниковий склад мови в розвитку (залучає діахронічний аналіз)» [МФЕ. С. 214].

«...**загальна Л.** вивчає лексику різних мов і виявляє загальні закономірності її системної організації й функціонування. **Часткова Л.** досліджує словниковий склад окремої мови, його загальні закономірності і специфічні особливості. Словниковий склад мови може вивчатися у зіставленні з іншими мовами. Це є предметом **порівняльної Л.**, в якій співвідносні одиниці й категорії лексики розглядаються з погляду їх подібності та розбіжностей... Основними завданнями **теоретичної Л.** є вивчення найважливіших понять лексичної семантики, категоріальних й лексико-семантичних відношень (багатозначність, омонімія, синонімія, конверсія, антонімія), класифікація української лексики з погляду її формування (питомі й запозичені слова), характеру і сфери використання (застарілі й нові слова, діалектна, термінологічна і жаргонна лексика, нейтральні і стилістично марковані слова). **Практична Л.** вивчає важливі для практичного оволодіння мовою категорії» [СУЛМ ЛФп. С. 16].

ЛЕКСИКОЛО́ГІЯ ЗАГА́ЛЬНА. Див. лексиколо́гія.

ЛЕКСИКОЛО́ГІЯ ЗІСТА́ВНА. Див. лексиколо́гія.

ЛЕКСИКОЛО́ГІЯ СПЕЦІА́ЛЬНА. Див. лексиколо́гія.

ЛЕКСИКО́Н – «(від гр. *lexikon* – словник). 1. Застаріла назва словника. Наприклад: «*Лексиконъ славеноросскій и имень тлъкованіє*» Памви Беринди (1627 р.). 2. Запас слів і виразів, що характерні для певної особи чи якоїсь галузі людської діяльності. Багатий лексикон. Лексикон медиків» [Ганич. С. 120].

«1. Застаріла назва словника. 2. Запас слів певної особи або соціальної групи. 3. Іноді вживають на позначення фонду певної мови» [МФЕ. С. 214].

«Словниковий склад, необхідний для здійснення мовної діяльності, частково знаходить своє вираження в лексиконі-словнику. Отже, словник виступає способом організації та вираження лексичного рівня мови. Л. як словниковий склад мови, що мовними засобами опосередковано виражає систему об'єктивної дійсності, поза сумнівом, передає і соціально перероблений суб'єктивний досвід кожної людини» [Левицький. АМВЛС. С. 29].

«**Лексикóн** (грецьк. *lexikon* – словник) **ментáльний** (франц. *mentale*, від лат. *mens (mentis)* – розум, мислення) **Лексикóн вnúтрішній / Тезáурус** (грецьк. *thésaurós* – запас, скарб) **людіни інформаційний** (прикм. від ім. інформація) / **Пáм'ять словéсна** – система, що відображає в мовній здатності людини знання про слова та їхні еквіваленти, а також виконує складні функції, пов'язані з цими одиницями й відповідними структурами уяви екстралінгвістичного (енциклопедичного) знання, що закріплені за цими структурами; набір семантичних одиниць, що використовують для описування мисленнєвих процесів та когнітивних значень мовленнєвих висловів» [Загнітко. ССЛ. Т. 2. С. 134].

Лéксико-семантічна гру́па (ЛСГ) – «група слів однієї частини мови, об'єднаних одним словом-ідентифікатором або стійким словосполученням, значення якого повністю входить у

значення інших слів групи і яке може замінити інші слова в деяких контекстах (наприклад, *молоток, лопата, граблі, лещата, викрутка – інструменти*)» [СУЛМ ЛФп. С. 20].

«...автономна в межах лексико-семантичного поля сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою меншого ступеня узагальнення, ніж польова гіперсема, напр.: лексико-семантичною групою лексико-семантичного поля темпоральності є «позначення часового перебігу: *розпочинати, продовжувати, тривати...*» [СУМ Ф. С. 222].

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СИСТЕМА МОВИ – «один з ярусів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень. Системність лексики полягає: 1) у вивідності одних лексичних одиниць з інших, тобто у можливості тлумачення будь-якого слова іншими словами тієї самої мови; 2) у можливості опису всіх лексичних одиниць за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найважливіших слів; 3) у системності й упорядкованості зафіксованого в лексиці об'єктивного світу. У Л.-с.с. існують відношення 4 типів: 1) внутрішньослівні, 2) парадигматичні, 3) синтагматичні, 4) асоціативно-дериваційні» [Кочерган. УМЕ. С. 282].

«...складна єдність її частин (підсистем), що, виражаючи взаємопов'язані явища оточуючої дійсності, складається з окремих полів, а ті – із ЛСГ, синонімічних рядів та парадигм, ієрархічно організованих, як і їх складові частини, за гіперонімо-гіпонімічною моделлю» [Левицький. АМВЛС. С. 29].

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ (ЛСП) – відносно автономна «сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Це слова, пов'язані одним і тим самим фрагментом дійсності. Так, скажімо, в лексико-семантичній системі будь-якої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле погоди (метеорологічне), поле розумової діяльності (мисленнєве), поле почуттів тощо» [Кочерган. ЗМ. С. 121].

«...сукупність великої кількості слів однієї чи кількох частин мови, які об'єднуються спільним поняттям... Структурною специфікою польової моделі мови є виділення в полі **ядра (центра)** та **периферії**... Одиниця, яка має загальне значення поля та її

найближче оточення (варіанти, синоніми, антоніми) утворюють **ядро семантичного поля**. Ядерні елементи поля відзначаються більшою частотністю функціонування.., характеризуються певними, досить чіткими ознаками. **Периферію** утворюють мовні одиниці, які мають більш індивідуальні і тому нечітко виражені ознаки поля» [СУЛМ ЛФп. С. 21-22].

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ВАРІАНТ (ЛСВ) – «мовний знак, який складає єдність звучання та значення (тобто нормативу та семми), «зберігаючи незмінним лексичне значення в межах властивої йому парадигми та системи синтаксичних зв'язків» [І. В. Арнольд]» [Левицький. АМВЛС. С. 29].

«Система значення, чи ЛСВ – змістовна сторона семми, яка як складна єдність сем складається із мінімальних ієрархічно організованих системних ознак (сем різного рівня узагальнення та відношень між ними)»; «складна єдність (комплекс, інтеграл) сем чи семантичних ознак, що є мовно неструктурованим відображенням ознак дійсності» [Левицький. АМВЛС. С. 34].

«...елементарна «клітинка» лексичної системи, двобічна одиниця мови, яка являє собою єдність знака, представленого рядом граматичних форм, й елементарного значення. Отже, ЛСВ як елементарна лексична одиниця – це сукупність усіх граматичних форм слова, співвіднесених з одним конкретним значенням... Якщо слово є однозначним, то воно представлене одним ЛСВ...» [СУЛМ. ЛФп. С. 26].

«Кожне окреме значення полісемантичного слова називається лексико-семантичним варіантом (ЛСВ) або семмою... Кількість значень (ЛСВ) слова не є одиницею постійною. У процесі розвитку мови кількість ЛСВ може збільшуватись, і, навпаки, окремі значення можуть втрачатися» [Лисиченко. ЛСВ. С. 84]. Див. **семéма**.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ КАТЕГОРІЇ (РОЗРЯДИ) – «у середині лексико-семантичних груп ... ще тісніше пов'язані семантичні об'єднання... – синоніми, антоніми, конверсиви, гіпоніми» [Кочерган. ЗМ. С. 120-123].

«...граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна спільна семантична ознака (збірність, речовинність, зворотність тощо)» [Кочерган. ОЗМ. С. 366].

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ (ЛФП) – «це семантичне поле, в яке входять і фразеологічні одиниці» [СУЛМ. ЛФп. С. 21].

ЛЕКСИЧНА АНАФОРА – «повторення слів. Напр.: *Гнуться ясені до хвилі, Гнуться явори і квіти, Гнуться верби, гнуться лози, Гнеться, хилиться комиш* (О. Олесь)» [Єрмоленко. УМ. С. 15].

ЛЕКСИЧНА КАЛЬКА. Див. **калька.**

ЛЕКСИЧНА МЕТАФОРА – «вживання слова в непрямому значенні. Напр., *бджілка* (працьовита, невтомна людина), *трутень* (людина, що живе за рахунок праці інших)» [Єрмоленко. УМ. С. 88].

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ (ЛЗ) СЛОВА – «конкр.-індивід. зміст слова, який являє собою відображення або тільки вираження (в різних типах слів) та фіксацію в свідомості позначуваного словом елемента дійсності і є закріпленим за формою слова (відповідним звук. комплексом), унаслідок чого стає можливою його реалізація як явища мови, а не тільки свідомості» [Тараненко. УМЕ. С. 284-285].

«...закладений у слові зміст, який визначається співвіднесеністю слова з відповідним поняттям. Носієм лексичного значення є основа слова. Одне слово може мати кілька лексичних значень» [Єрмоленко. УМ. С. 84].

«...мовне відображення об'єкта, його коротка характеристика, мінімальний набір суттєвих ознак, узятих із числа ознак поняття, які дозволяють розпізнати цей об'єкт... Воно закріплене суспільно-мовною практикою і є основою семантичної структури слова» [СУЛМ ЛФп. С. 30].

«...конкретно-індивідуальний зміст слова, який відображає через поняття реалію дійсності і закріплений за певною звуковою формою» [СУМ Ф. С. 206].

«Оскільки кожен народ виражає себе у своїй мові, то в значеннях мовних знаків як елементах мовної свідомості закодована важлива частина етнічної самосвідомості, фрагмент національного світогляду... Лексичне значення є не дзеркальним відображенням пізнаної реалії, а певною інтерпретацією її бачення» [Яремко. С. 23-24].

«Здатність слова вживатися в тій чи тій синтаксичній функції, посідати певну позицію в реченні зумовлена лексичним значенням» [Синтаксис. С. 178].

ЛЕКСИЧНИЙ – «(грец. λεξικός – словниковий) – той, що стосується слів, словника...» [МФЕ. С. 214].

ЛЕКСИЧНИЙ / СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД МОВИ. Див. лєксика.

ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ – «найчисельніша група Д.; серед них розрізняють власне лексичні Д. і етнографізми. Лексичні Д. становлять дублети до літературних відповідників (**лєгінь** – **парубок**, **тáйстра** – **торба**, **фуду́льний**, **бу́тний** – **гордий**) або синоніми часто з виразним експресив. забарвленням (**баскалі́читися** **посмі́хатися..**, **єретува́тися** **сердитися...**)» [Гриценко. УМЕ. С. 136].

«...слова діалектного вжитку, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються назви, утворені від іншої непохідної основи. Критерієм для виділення цієї групи територіально обмеженої лексики є, таким чином, її семантична спільність у межах означуваних понять з словами загальнонародної мови і відмінність від них у матеріальній оболонці. Лексичні діалектизми – це власне своєрідні дублети до загальноновживаних слів..: *бараболя, крумплі – картопля*» [СУЛМ Л і Ф. С. 183-184].

Лексичні діалектизми «відрізняються від слів літературної мови всією лексемою (і звуковою формою, і змістом), або семантикою... Це найбільша група діалектизмів, серед яких можна виділити власне лексичні, етнографічні та лексико-семантичні» [СУЛМ ЛФп. С. 90]. Див. **власне лексичні діалектизми**.

ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗІЧЕННЯ З ІНШИХ МОВ – це слова різних мов, що з'явилися в українській мові: «а) ...внаслідок прямого запозичення...; б) ...за посередництвом слів (таким шляхом засвоюються звичайно іншомовні морфеми); в) ...внаслідок калькування» [СУЛМ Л і Ф. С. 121]. Наприклад: «...з голландської мови запозичено здебільшого терміни мореплавства та суднобудування: *боцман, вахта, вимпел, гавань, гарпун, каюта, камбуз, кіль, матрос, лоцман, трюм, фарватер, шлюпка, шкіпер,*

*шторм, штурвал..; з португальської: кашалот, кобра, макака; з іспанської: сигара; норвезької: акула; ісландської: гейзер; фіно-угорських мов: нарти, салака, севрюга, сьомга, тундра; угорської: гуляш, гусар, чардаш; румунської: бринза, кукурудза, мамалига; грузинської: сакля, тамада, чурек; китайської: чай, чесуча тощо» [СУМ Ф. С. 258]. Див. **іншомовні слова, кальки**.*

ЛЕКСИЧНІ НОРМИ – «узвичаєне вживання словникових одиниць у відповідному значенні» [Єрмоленко. УМ. С. 106].

«...загальноприйняті норми слововживання в сучасній українській літературній мові... Використання лексичних одиниць відповідно до їх значення, зафіксованого в словниках, і варіантів слововживання становить основу не просто грамотного мовлення, а й такого, яке зрозуміле для більшості: ... **вірний**: прийняти вірне рішення; невірна відповідь; копія вірна. Словник української мови фіксує таке значення: «Який заслуговує довір'я; постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий», іншими словами, семантика цього слова пов'язана передусім із почуттям. *Вірним може бути друг, вірною може бути дівчина, вірним можеш бути Батьківщині або ж бути невірним. Приймати ж рішення можна лише правильне або неправильне; так само відповідь – правильна або неправильна; копія документа, який засвідчується, що, власне, є доказом про її відповідність оригіналу, – згідно з оригіналом» [Стратулат. С. 253].*

ЛЕКСИЧНІ ОМОНІМИ– «слова, що належать до однієї частини мови, однакові за звучанням або написанням, але мають різне значення» [Єрмоленко. УМ. С. 84].

«...слова, які являють один звуковий комплекс, що має два і більше лексичних значення, не пов'язаних семантично в сучасній системі» [Лисиченко. С. 54].

«...слова, що звучать однаково, але не мають спільних елементів смислу (сем) і не зв'язані асоціативно» [СУЛМ ЛФп. С. 64]. Див. **омофони, омофори, омографи (повні / часткові, неповні омоніми)**.

ЛЕКСИЧНІ СЕМИ – семи, яким «властивий менший ступінь узагальнення, ніж граматичним та словотвірним, вони входять до складу лексичного значення, що пов'язане з одиницями (словами), здатними самостійно виконувати номінативну функцію» [СУМ Ф. С.

217].

ЛЕМА. Див. **вокабула, заголовкова одиниця, реєстрова одиниця.**

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СЛОВНИК – «(прикм. від ім. *лінгвістика*) – наукове довідкове видання, у якому за абетковим принципом розташовані слова (частини мови), стійкі сполуки слів з їхнім наголошуванням, тлумаченням, граматичними, стильовими, стилістичними та іншими спеціальними позначками. У таких словниках з'ясовується значення слова чи відповідно до типу словника подаються граматична, орфоепічна, орфографічна та інші характеристики слова, простежується етимологія, історія, здійснюється переклад іншою мовою тощо. Визначальною рисою лінгвістичного словника постає те, що в ньому у відповідному аспекті тлумачаться власне-слова як мовні одиниці. С.л. диференціюють на **одно-, дво-, три- і багатомовні. Одномовні словникі** бувають: **тлумачні**, у яких значення слова розкривається засобами рідної мови, характеризуються граматичні і стилістичні властивості слова, кожне значення слова (лексико-семантичний варіант ... підтвержене відповідним фактичним матеріалом; **орфографічні**, що подають правильне написання слова, його основні граматичні форми; **орфоепічні**, що виявляють особливості наголошення слова та його вимови; **етимологічні**, у яких пояснено походження слів, простежено їхній розвиток від найдавніших часів, встановлено їхню спорідненість зі словами інших одно- і різноструктурних мов; **історичні**, що подають лексику попередніх періодів розвитку національної мови з фіксацією її у відповідних історичних джерелах; **діалектні**, де з'ясовується значення слова та його вживання у відповідному діалекті або групі діалектів; **ономастичні**, у яких зібрано власні назви, подано аналіз їхнього походження та ін.: антропоніми (імена людей), топоніми (географічні назви), гідроніми (назви річок) тощо; **словникі іншомовних слів**, де розкрито значення іншомовного слова, що уже є набутком лексичного складу певної мови, до кожного слова подано також коротку етимологічну довідку; **термінологічні**, у яких подано систему термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва; **частотні**, що містять статистичні дані про частоту вжитку слів у чітко визначеному за обсягом тексті; **словникі мови видатних письменників**, у яких виявлено все розмаїття лексики

того чи іншого письменника; **словникі зворóтні / інверсійні**, у яких слова розташовані за абеткою кінця слова; **фразеологічні**, що охоплюють ті чи інші різновиди фразем (ідіоми та інші фразеологічні одиниці, прислів'я та приказки, крилаті вислови тощо); **словникі скорочень / абревіатур**, у яких подано повні словесні формули тих чи інших скорочень, найуживаніших абревіатур; **словникі синóнімів**, що подають синонімічні ряди певної мови; **словникі антóнімів**, у яких охоплено антонімічні пари слів з їхнім тлумаченням; **словникі парóнімів**, у яких розкрито значення співзвучних слів, указано відмінності в їхній семантиці та підтверджено відповідним фактичним матеріалом; **словникі омóнімів**, що пояснюють значення омонімів та ін. Сучасна лексикографія активно поповнюється словниками типу: **словнік перифр́аз, словнік рим, асоціатівний словнік** (означень і под.), **граматічний словнік** та ін.» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 312].

ЛІТЕРАТУ́РНА ЦИТА́ТА – «(нім. *Zitat*, від лат. *cito* – наводжу, виголошую) – фрагмент іншого тексту, що в художньому творі використовується для надання експресії, як засіб створення образності: *Могутній голос говорить стиха: «Нічого, брате, я не зрікаюсь, караюсь, мучуь, але не каюсь»* (А. Малишко)» [СУЛМ ЛФп. С. 138].

М

МАДЯРІ́ЗМ – «(від угор. *magyar* – угорець, угорський)– різновид запозичення; слово або вислів, запозичені з угорської мови або утворені за її зразком. Зустрічаються в українській літературній мові: *гуляш, паприка, чардаш*; у західноукр. говорах – *банувати* «тужити», *готар* «межа», *марга* «велика рогата худоба», *пугарик* «чарка, келих», *хосен* «вигода». Особливо поширені в південноукр. говорах Закарпаття: *бутор* «меблі», *вошар* «ринок», *гордів* «бочка»» [Лизунець. УМЕ. С. 298].

МАКАРО́НІЗМИ – «(фр. *makaronisme*, з італ. *maccherononi* – макарони) – слова або вирази з іноземної мови, введені в текст з неминучим спотворенням їхньої звукової форми і наданням текстові гротескного характеру: *Енеус ностер магнус панус і*

славний троянум князь (І. Котляревський). Це мало значити: *Еней, наш великий пан і славний князь троянців*» [Єрмоленко. УМ. С. 87].

«1. Чужомовні слова або вислови зі збереженням властивих їм граматичних форм... 2. Чужомовні слова, надміру вживані в усній та писемній мові» [МФЕ. С. 228].

МАКАРОНІЧНА МОВА – «механічна суміш слів чи висловів з різних мов або переінакшення їх на іноземний лад.: *«Мерсі, што прийшли»* (М. Старицький)» [Ленець. УМЕ. С. 299].

«У водевілі І. Котляревського *«Москаль-чарівник»* дійові особи говорять різними мовами: Михайло та Тетяна – укр., солдат Лихой – рос., Фінтик – якимось російсько-слов'янським покручем» [Лексикон. Волков. С. 311].

МАКРОСТРУКТУРА (СТРУКТУРА СЛОВНИКА) – «наповнення, співвідношення та принципи організації усіх частин словникової праці, які й творять сам словник: передмова, інструкція, граматична інформація, власне словник, додатки, література тощо. Тобто М.с. – це загальна структура словника, включно з характером лексикографічного опрацювання мовних одиниць у ньому. М.с. становить змістову основу словника» [Демська. С. 24].

МАРКЕР. Див. **сéma**.

МАКСИМА – «(від лат. *maxima* – основне правило) – афоризм, у якому в короткій формі виражене певне моральне правило, етичний принцип: *...в здоровому тілі – здоровий дух...* (Б. Вашингтон)» [СУЛМ ЛФп. С. 138].

МАТРОНІМ – «(лат. *mater* і грец. *ὄνομα* – ім'я, назва) – власна назва сина або дочки за іменуванням (особовим іменем, прізвищем чи прізвиською) матері або когось із предків по материнській лінії. Напр.: *Катериненко, Тетянчук, Оксанич*. Інша назва – **метронім**» [МФЕ. С. 232].

МЕЗОЇНІМИ – «слова, які за своїм лексичним значенням знаходяться на семантичній осі між двома антонімами. Напр.: *провідник – напівпровідник – ізолятор*» [Регушевський. УМЕ. С. 305].

МЕТАЛЕКСИКОГРАФІЯ. Див. лексикографія.

МЕТАМОВА СЛОВНИКА – «...набір типових формул при опису значень слів. Крім формул, М.с. включає пояснення, позначки, види скорочень, умовні позначення» [Демська. С. 66].

МЕТАФОРА – «(гр. μεταφορά, букв. – переміщення, віддалення) – вид тропа, що побудований на основі вживання слів або виразів у переносному значенні за подібністю, аналогією тощо і служить одним із засобів посилення образності й виразності мови. Наприклад: ... *І небо невмите, і заспані хвилі* (Т. Шевченко)» [Ганич. С. 125].

«...тип семантичних змін та полісемії, який полягає в утворенні нового значення на основі подібності за формою, ...внутрішньою ознакою, характерною рисою чи функцією» [Левицький. АМВЛС. С. 30]: *Тчуть дощі під звуки громограю / Тонкострунний рядна з бірюзи, / А вітрів лелекокрилі зграї / Розвивають їх під небокраєм / На пахучих кучерях лози...* (А. Мойсієнко, «Спалені камені»).

«...троп, побудований на вживанні слів у переносному значенні на основі подібності за кольором, формою призначенням. Наприклад, *вушко голки, язик полум'я* ... – так звані стерті метафори, які вже не є засобом створення образності, а джерелом виникнення нових лексичних значень, тобто одним із чинників розвитку багатозначності. Є метафори теж загальнономовні, але такі, що не втратили своєї образності, емоційності: *голубе, лебідонько, пташечко, соколе*. Вони є надбанням народнопоетичного мовлення. ...Випадки нової, оригінальної метафоризації: так звані індивідуальні авторські метафори: «*Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріща очі й немов порина ввесь у море лісових звуків*» (М. Коцюбинський)» [Пономарів. С. 43-44].

«В аспекті теорії номінації метафора – це один із способів передачі інформації (особливого змісту, побудованого на переосмисленні значень)... Основними напрямками дослідження метафори є семасіологічний, ономасіологічний, культурологічний» [Синтаксис. С. 166-167].

МЕТАФОР СЛОВНИК – це лексикографічна праця, у якій

«...кожне слово може бути вжите в переносному значенні за певного контексту, проте більшість метафор є okazіональними. У М.с. подаються лише слова, переносне вживання яких уже усталене. Метафоричного перенесення можуть зазнавати не лише окремі слова, а й лексико-семантичні групи, лексико-семантичні поля, тематичні групи. Так, систему термінів медицини використовують у публіцистичному стилі для опису економічних понять. Такі метафори теж вносять до М.с.» [СУМ Ф. С. 313].

Напр.: *Святовець В. Ф. Словник образотворчих засобів. Тропи та стилістичні фігури: Навч. посібник для студ. ін-ту, ф-тів та від-нь журналістики вищих навч. закл. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, 2003. 178 с.* Або: *Словник художніх засобів і тропів / уклад.: В. Ф. Святовець. Київ : Академія, 2011. 172 с.*

МЕТОДИКА СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ – «спосіб дослідження лексико-семантичних систем двох чи більше мов, який полягає в тому, що семантичне поле однієї мови накладається на відповідне поле іншої мови, і таким чином установлюються їх відмінності, зумовлені неоднаковим членуванням мовами навколишнього світу» [Кочерган. ОЗМ. С. 368]. Напр., укр. *лікарня* (внутрішньоформна сема «ліки») – рос. *больница* (сема «біль»).

МЕТОНІМІЯ – «(гр. μετωνυμία – перейменування) – вид тропа, суть якого полягає в перенесенні назви одного предмета на інший на основі внутрішніх чи зовнішніх зв'язків між цими предметами (назва матеріалу вживається як назва речі, назва предмета замість називання того, що в ній уміщується; властивість замість носія її, прізвище автора замість його творів, назва країни замість народу, що там проживає; назва знаряддя дії замість самої дії, назва предмета іноді разом з ознакою замість часу його вияву тощо). Наприклад: ... *відвага мед п'є...*» [Ганич. С. 127].

«...тип семантичних змін та полісемії, який полягає в перенесенні найменувань на основі відношення між предметами. Серед лексичних метонімії відрізняють перенесення з частини на ціле... і, навпаки, перенесення з назви приміщення на осіб у ньому..., з імені творця на його виріб» [Левицький. АМВЛС. С. 30].

«...троп, побудований на перенесенні значення за суміжністю, тобто на основі тісного внутрішнього чи зовнішнього зв'язку між

зіставляваними поняттями. Зв'язок цей може бути між автором і його твором (*читати Шевченка*); між дією і знаряддям дії (*усе пішло під ніж*); між посудиною і вмістом (*хоч відро виний*); між предметом і матеріалом (*ходить в золоті та діамантах*); між місцевістю і людьми, які в ній перебувають (*місто спить*)» [Пономарів. С. 44].

«...метонімічні перенесення найменувань з'являються внаслідок асоціації за просторовою, часовою чи логічною суміжністю, тобто за безпосередньою близькістю, тісним внутрішнім і зовнішнім зв'язком предметів і явищ» [СУМ П і Ф. С. 35].

МІЖМОВНІ ОМОНІМИ – «слова двох мов, які мають однакову форму, але різняться значенням. Наприклад, укр. *луна* «відгомін, відлуння» – рос. *луна* «місяць», укр. *булка* «хліб із білого пшеничного борошна» – болг. *булка* «молода, наречена», укр. *диван* «рід великих меблів для лежання і сидіння» – польськ. *dywan* «килим», укр. *геніальний* «винятково талановитий» – англ. *genial* «добрий, сердечний, веселий»» [Кочерган. ОЗМ. С. 324].

«Лексичні міжмовні омоніми (їх іще часто називають «фальшивими друзями перекладача») – це однакові за звучанням, але відмінні (або частково відмінні) за лексичним значенням та вживанням слова двох мов.

Розходження в семантиці міжмовних омонімів (або паронімів) мають різний характер. У сфері українсько-польської міжмовної омонімії та паронімії можна виділити кілька семантичних типів таких пар слів:

- 1) слова, які повністю розходяться за своїм значенням (або за всіма значеннями, якщо слово полісемічне), напр., укр. **чашка** (1. Посудина..; кількість рідини, яку вона вміщує... 2. бот. Віночок квітки такої форми... 3. анат. Надколінна кістка... 4. спец. Частина приладу або пристрою...) – пол. **czaszka** (1. Скелет голови хребетних тварин та людини... 2. Голова, верхня частина голови...);
- 2) слова, які розрізняються лише окремими лексичними значеннями (якщо хоча б одне слово пари полісемічне), напр., укр. **сепарація** (1. тех. Відокремлення однієї речовини від іншої... 2. політ. Відособлення, відокремлення від певної держави частини території, заселеної національною меншістю...) – пол. **separacja** (1. юр. Окреме проживання подружжя під час періоду, що

переважно передує розлученню, коли ні чоловік. ні дружина не можуть укласти новий шлюб... 2. книжн., перен. Відокремлення, ізоляція... 3. = **сепарація 1**... 4. = **сепарація 2**.);

3) слова, які входять до одних лексико-семантичних або тематичних груп, але позначають різні предмети чи явища, напр., укр. *мотиль* (яскраво-червона личинка комара-дзвонарика, що є цінним кормом для риб) – пол. *motyl* (1. Метелик... 2. Краватка, яка формою нагадує метелика...);

4) слова, що розходяться передусім за стилістичними характеристиками, пор.: укр. *зуба* (нейтр.) – пол. *zęba* (розм.)» [Кононенко. С. 6].

«Вираз «уявні друзі перекладача» запроваджено в перекладознавство М. Рильським. Найбільше міжмовних омонімів в близькоспоріднених, зокрема в слов'янських мовах... Напр., ... болг. *майка* – мати, *булка* – дівчина, *овчарка* – чабанка, дружина овчара (чабана)... Міжмовна омонімія може виникати від ступеня спорідненості чи неспорідненості мов унаслідок того, що інтернаціоналізми набувають різного семантичного наповнення. Напр., англ. *conductor* не лише кондуктор, але й провідник, керівник, диригент, навіть громовідвід. Польське *dekada* – не лише 10 днів, але й 10 років. *Dramaturg* у чеській і німецькій мовах – завідувач літературною частиною театру, радіо, телебачення, або літературний критик» [Лексикон. Волков. С. 584].

Міжмовні омоніми – «продукт взаємодії близькоспоріднених мов, сплутування однакових за звучанням слів, що позначають різні поняття у різних мовах. Це дало змогу називати міжмовні омоніми «фальшивими друзями перекладача», «підводними рифами у мовленні», «ключами, що відмикають зовсім різну дійсність». Провокаційна близькість слів – однаковість (чи приблизна однаковість) звучання – створює проблему в міжкультурній комунікації, є причиною двозначних ситуацій або словесною пасткою під час перекладу. Наведемо приклади: з польської: *pożrzeb* (похорон) – *погриб* (укр.); *charakterny* (відважний, рішучий) – *характерний* (укр.); *grzywna* (штраф) – *гривня* (укр.); *duma* (гордість, пиха) – *дума* (укр.); *dywan* (килим) – *диван* (укр.); *sielanka* (легке, безтурботне життя, ідилія) – *селянка* (укр.); *waza* (супниця) – *ваза* (укр.); з чеської: *biograph* (кінематограф) – *біограф* (укр.);

buchta (булка) – *бухта* (укр.); *holka* (дівчина) – *голка* (укр.); *črstvý* (свіжий) – *черствий* (укр.); *huba* (рот) – *зуба* (укр.); *zachod* (туалет) – *захід* (укр.); *rozor* (увага) – *позор* (рос., ганьба)...» [Мацюк. УМПС. С. 150].

МІКРОСТРУКТУРА (СЛОВНИКОВА СТАТТЯ) – «базова одиниця словника. Певний текст, що пояснює, з'ясовує, трансформує (у перекладному словникові) тощо заголовкову, чи реєстрову, одиницю словника, задаючи її основні характеристики, залежно від типу словника. Залежно від типу та призначення словника мікроструктура може подавати тлумачення слова чи фразеологічної одиниці, наводити синонімічні, омонімічні, паронімічні ряди або антонімічні пари, перекладати, з'ясовувати походження чи структуру тощо описуваних мовних одиниць» [Демська. С. 25].

МІФОНІМ – «власна назва, найменування вигаданого об'єкта або суб'єкта в переказах, казках, міфах тощо (*Вій, Змій-Горинич, Івасик-Телесик, ... Цар Горох, Добрий Дуб, острів Буян*). Укр. мова багата на М., їх осн. джерелом є фольклорні тексти... М. часто мають затемнену внутр. форму, іноді зберігають сліди давніх іншомов. запозичень. Кожен М. вимагає окр. аналізу, оскільки більшість із них зазнали дії «народної етимології»» [Железняк. УМЕ. С. 318].

«...власна назва, найменування вигаданого об'єкта або суб'єкта в казках, міфах. Напр.: *Ох, Коза-Дерева, Баба-Яга* та ін.» [МФЕ. С. 244]: *За ними слідом вигорало тло, / І овид застеляла Вічна Мряка, / І вічне небо стало Вічним Злом / І здався сам Кирило-Кожум'яка. / Та хтось такий у променях сивин, – / Його боявся навіть хитрий Щезник – / Горою виріс з наших пуповин, / І в небо вперся, як упертий Месник. / Увесь, немов прислав його Суддя, – / Ніхто ту доброту не міг збагнути, – / А він хотів на Дереві Життя / Зло Вічне межі гІлля розчахнути... (Б. Томенчук).*

«...власна назву будь-якого видуманого об'єкта онімного простору; назви богів, духів героїв, надприродних сил, які вживаються в міфах, епопеях, казках, билинах, напр.: *Котигорошко, Перун, Сварог, Світовид; Баба Яга*» [Бучко. С. 122].

МОВА-ДЖЕРЕЛО – «1. Мова, з якої запозичаються слова. 2.

Мова, з якої здійснюється переклад; мова оригіналу» [Ганич. С. 131].

МОВА ДИТЯЧА – «а) мова дітей молодшого віку, що характеризується спрощеною фонетичною, граматичною системою, наявністю специфічних дитячих слів; б) дитячі вислови, якими дитина називає найближчих родичів, заявляє про свої бажання, потреби тощо. Фонетично вони близькі до звуків природної мови, напр., *баба, вава, нана, тата, ляля* і под.» [Єрмоленко. УМ. С. 91].

МОВА ЛІТЕРАТУРНА – «унормована мова сусп. спілкування, зафіксована в писемній ... та усній ... практиці. Л.м. – одна з форм нац. мови, що існує поряд з іншими її формами – *діалектами (територіальними, соціальними), просторіччям, мовою фольклору*. Головні ознаки Л.м. – її наддіалектний характер, стабільні літ. норми в граматиці, лексиці вимові, ... функціонально-стильова розгалуженість... Л.м. становить культурне надбання нації, виступає важливим чинником єдності нац. мовного простору...» [Єрмоленко. УМЕ. С. 293].

«...унормована, стандартна, правильна (з погляду усталених кодифікованих норм) форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби національної лінгвокультурної спільноти, виконує консолідуючу функцію шляхом використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, культури та літератури. М.л. протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; має усну та писемну форми; у її межах існують функціональні стилі» [Бацевич. С. 110].

«1) поліфункціональний соціально-комунікативний інструмент нації, репрезентований у різних сферах повсякденного життя (державній, економічній, суспільній, культурній, зокрема навчально-освітній, а також у розмовно-побутовій); 2) культивованій інструмент продукування, поширення та трансформування людського знання про світ... Народнорозмовна мова (база літературної мови) – це над діалектний субстрат, конгломерат одиниць мови без їх нормативної оцінки та кодифікації, усвідомленої соціумом як національна модель мови, основа повсякденно-побутової культури» [Бибик. С. 475].

МОВИ ПИСЬМЕННОГО СЛОВНИКА. Див. **авторський словник**,

конкорданс.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ – «членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями. У М.к.с. відбиваються особливості сприймання мовцями навколишньої дійсності. Розрізняють національну, соціальну, індивідуальну М.к.с., кожна з яких залежить від культурно-історичних умов життя суспільства, соціуму, від індивідуального лінгвопсихологічного досвіду. Через М.к.с. пізнається ментальність народу, його міфологічне мислення, виявлення мовних форм, що відтінюють універсальні логічні закони людського мислення» [Єрмоленко. УМ. С. 93].

«...цілісне відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині й навколо неї. Здійснюване засобами мовної номінації зображення людини, її внутрішнього світу, дійсності, природи тощо...» [Бацевич. С. 72].

«...спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами» [Кочерган. ОЗМ. С. 368].

«Мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку» [Жайворонок. УЕ. С. 15].

«Одиницями виміру мовної картини світу є лексичні парадигми, побудовані за принципом організації тематичних груп лексики; лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднують лексичні, фразеологічні одиниці навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля, що формуються в конкретних текстах залежно від авторського світосприймання значення ключових слів-понять та їхніх асоціацій... Специфіку національної мовної картини світу показують на прикладі системи і функціонування лексичних одиниць, характеристики їхньої внутрішньої форми.., на прикладі семантичних і словотвірних дериватів, а також на прикладі фразеології» [Єрмоленко. С. 96-99].

«У мовній картині світу виділяється три основні рівні – ментальний домовний (домовна картина світу), концептуальний рівень як узагальнення превербальних знань про явища і власне лінгвальний – як мовне вираження, пов'язане і з суспільною концептуальною, і з мовною превербальною картинами» [Лисиченко. ЛСВ. С. 60].

МОВА КОМПЕТЕНЦІЯ – «(лат. *competentia*, від *competere* – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) – рівень знання своєї мови певним індивідом» [Кочерган. ОЗМ. С. 368].

МОВНИЙ (МОВЛЕННЄВИЙ) ЕТИКЕТ – «національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту з співбесідником, зокрема під час привітання, знайомства, звернення до співбесідника, висловлення подяки, прощання тощо. Кожна ситуація спілкування обслуговується групою висловлювань, які нерідко утворюють синонімічні ряди. Наприклад: *добрий день, здоровенькі були; будь ласка, прошу...*» [Ганич. С. 133].

«...усталені мовні звороти, типові формули, які використовуються у певних ситуаціях спілкування і відповідають національно-культурним традиціям певного соціуму» [Кочерган. ОЗМ. С. 368]. Напр., *Слава Богові (Богу), Слава тобі Господи, Слава Ісусу! – Навіки слава, славайсу* (скорочена форма) = *слава Йсусу* (В. Жайворонок «Знаки української етнокультури»).

«Мовний етикет українців постає із живої мовної практики українського народу. Він виробився впродовж тисячоліть і відбиває культурні традиції української нації, відповідає її духовним засадам... Поборник національного відродження, член «Руської трійці» Я. Головацький у статті «Слова вітання, благословенства, чемності і обичайності у русинів» засвідчує: «Його [народу] вітання, прощання, просьби, перепроси, поука, благословення дихають одним духом доброти, сердечні, ніжні, богобійні, а заодно чесні та гідні чоловіка». За умовами та змістом ситуації спілкування розрізняють 15 видів стійких мовних висловів: 1. Звертання. 2. Вітання. 3. Знайомство. 4. Запрошення. 5. Прохання. 6. Вибачення. 7. Згода. 8. Незгода. 9. Скарга. 10. Втішання. 11. Комплімент. 12. Несхвалення. 13. Побажання. 14. Вдячність. 15. Прощання». Відбором мовних формул у кожному виді мовленнєвого

етикету створюється та чи інша **тональність** спілкування, тобто соціальна якість спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання норм у процесі комунікації. У європейському культурному ареалі виділяють п'ять видів тональності спілкування: 1. Висока. 2. Нейтральна. 3. Звичайна. 4. Фамільярна. 5. Вульгарна» [Мацюк. УМПС. С. 110-111].

МО́ВНІ КОНТА́КТИ – «(лат. *contactus* – дотик) – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них» [Кочерган. ОЗМ. С. 369].

МОДА́ЛЬНІ СЛОВА́ – «лексико-граматична категорія, яка об'єднує незмінні слова і словосполучення, що виражають суб'єктивно-об'єктивні відношення людини до явищ дійсності та їх зв'язків, оцінюючи ці явища і зв'язки з точки зору їх імовірності, можливості, необхідності тощо. Модальні слова не виконують номінативної функції, бо втратили своє конкретне лексичне значення, не виступають у реченні в ролі його членів... За своїм значенням модальні слова поділяються на дві групи: а) слова, що виражають модально-логічну оцінку висловлення з погляду його реальності, ймовірності, прямого ствердження: *безумовно, безперечно, дійсно, звичайно...*; б) слова, що виражають значення можливості, впевненості, невпевненості, вірогідності, припущення: *видно, здається, можливо, може, мабуть, певно, напевно*» [Ганич. С. 133].

МОДА́ЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – фразеологічні звороти, які «не є членами речення й позначають ступінь упевненості: *звісна річ, треба думати, швидше за все*; емоційну оцінку: *дивна річ, як на лихо, легко сказати*; манеру мовлення, спосіб передачі думки: *між нами кажучи, так би мовити*; джерело повідомлення: *як той казав, як кажуть*; відношення між частинами висловлювання: *одним словом, таким чином, між іншим*; звертання до співрозмовника: *будь ласка, коли ваша ласка* та ін.» [Ужченко. ФСУМ. С. 135].

МОНОСЕМІ́ЧНИЙ – «(грец. *monos* – один, єдиний і *sema* – знак) – однозначний. **М. слово** – слово, що має тільки одне значення...» [МФЕ. С. 251]. Напр.: *сом, мінтай, традесканція*.

МОНОСЕМІ́Я – «(грец. *monos* – один, єдиний і *sema* – знак) – наявність у слові тільки одного значення» [МФЕ. С. 251]. Див.

однозначність.

МОРФЕМНИЙ СЛОВНИК. Див. **граматичний словник.**

МОРФОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК. Див. **граматичний словник.**

МОТИВОВАНИСТЬ МОВНОГО ЗНАКА – «певна закономірність, не випадковість відношення (зв'язку) між позначуваною і позначальною сторонами знака, між змістом і формою мовної одиниці, між поняттям і його назвою» [Тараненко. УМЕ. С. 353].

Н

НАГОЛОСІВ СЛОВНИК. Див. **акцентологічний словник.**

НАЗВА (НАЙМЕНУВАННЯ) – «мовне позначення пізнаного і вичленованого фрагмента дійсності (предмета, явища, ознаки, процесу і т.ін.) як результат пізнавально-номінативної діяльності суб'єкта. ...Мовними одиницями, що виступають у функції Н., є насамперед слово або його окреме лексичне значення – словозначення (при полісемії) та еквівалентні слову стійкі словосполучення» [Тараненко. УМЕ. С. 360].

«...слово, використане в мові в називній (номінативній) функції» [МФЕ. С. 256].

«...мовне позначення пізнаного і вичленуваного фрагмента дійсності, тобто об'єкта номінації (особи, речі, явища, ознаки, процесу), в результаті пізнавально-номінативної діяльності людини за допомогою мовних одиниць – слів, рідше словосполучень» [Бучко. С. 125].

НАЙДАВНІШІ ЗАПОЗІЧЕННЯ (СТАРОДАВНІ ЗАПОЗІЧЕННЯ) – це слова, походження яких сягає «ще праслов'ян. періоду і тому [вони] мають відповідники в ін. слов'ян. мовах. Відомі З.с. цього періоду походять з готської або діалектів прагерм. мови (*хліб, хижа, котел, князь, лихва, пила, скло, шолом*) чи запозичені через давні герм. мови з латинської (*дошка, купити, миска, оцет, осел*) або грец. мови (*церква*)» [Ткаченко. УМЕ. С. 179].

До найдавніших запозичень «...належать праслов'янізми, а також запозичення періоду VII-XIII ст., здебільшого зі старослов'янської, старогрецької мов і менше з давніх германських,

латинської, арабської, тюркських та іранських мов» [СУМ Ф. С. 247]. Див. **старослов'янізми, старогерманізми, грецизми, слова давньогерманського походження.**

НАРІЧЧЯ – «...найбільша одиниця тер. диференціації діал. мови, що становить сукупність близьких за визначальними рисами говірок, об'єднаних у говори» [Гриценко. УМЕ. С. 370].

«...найбільша одиниця діалектного членування мовного простору, різновид загальнародної мови, її відгалуження, що поширене на певній території. Складається з менших структурних одиниць – говорів. В українській мові виокремлюють три Н.: північне, південно-західне й північно-східне» [МФЕ. С. 257].

«Найширше діалектне угруповання певної мови, до складу якої входять однотипні діалекти цієї мови, що мають цілий ряд спільних мовних рис, якими вони виразно відрізняються від інших наріч або діалектних груп цієї самої мови» [СКМ. С. 41].

НАРІДНА ЕТИМОЛОГІЯ – «назва, яка вживається (на противагу науковій етимології) щодо фактів хибного розуміння походження або значення мовної одиниці, коли їй на основі випадкової формальної подібності або тотожності з іншою одиницею, знайомішою мовцеві, помилково приписуються і значення чи мотивація, аналогічні цій останній. Ґрунтується на основі дії аналогії: «*Хто в маї вінчається, буде вік **маяться***» (прислів'я)» [Тараненко. УМЕ. С. 371].

«Переосмислення запозиченого незрозумілого слова за зразком близького за звучанням слова рідної мови, встановлення між ними семантичних зв'язків на підставі зовнішнього випадкового збігу, без урахування походження. Напр.: *гульвар* замість *бульвар* (від *гуляти*); *вазелін* (від нім. Wasser – вода і гр. *elaion* – оливкова олія) трапляється у формі *мазелін* (за зближенням до *мазати*)» [Єрмоленко. УМ. С. 103].

НАУКОВИЙ СТИЛЬ – «функц. різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти» [Єрмоленко. УМЕ. С. 372].

«...один із функціональних стилів літературної мови. Сфера використання – наукова діяльність: наукові праці (статті, монографії), шкільні і вузівські підручники, науково-популярні журнали. Основне

призначення – повідомлення про результати дослідження, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, роз'яснення явищ, систематизація знань. Основні ознаки: понятійність, предметність, об'єктивність, логічна послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, переконливість, аргументація, висновки. Основні мовні засоби: велика кількість термінів, вживання слів у прямому значенні, слів з абстрактним значенням (часто іншомовних), цитати, посилання; відсутність емоційної лексики... Науковий стиль має такі підстилі: власне науковий (з жанрами текстів – монографія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, тези); науково-популярний (виклад наукових даних для нефахівців – книги, статті у неспеціальних журналах); науково-навчальний (інформація про досягнення науки і техніки в газетах і журналах); виробничо-технічний (мова літератури, що обслуговує різні сфери господарства й виробництва – інструкції, проспекти)» [СКМ. С. 42].

НЕЙТРА́ЛЬНА ЛЕ́КСИКА (МІЖСТИЛЬОВА́ ЛЕ́КСИКА), СТИЛІСТІ́ЧНО НЕЙТРА́ЛЬНА ЛЕ́КСИКА – «загальноновживана лексика, яка не пов'язана з певними функціональними різновидами (стилями) мови і не має експресивного забарвлення» [Нечитайло. УМЕ. С. 375].

«Загальноновживані слова, що називають звичні, поширені поняття, предмети, ознаки, дії тощо і не мають зв'язку з певним стилем чи сферою вживання, а також не позначені експресивним забарвленням, напр.: нейтральним словам *йти, зрозуміти, стілець* протиставляються стилістично виразні *плентатись, второпати, дзиглик*» [Єрмоленко. УМ. С. 104, 175].

«...стилістично нейтральна, або міжстильова, лексика... така, що вільно, без будь якого обмеження вживається в усіх стилях» [КМ. С. 14].

НЕЛІТЕРАТУ́РНІ СЛОВА́ – «слова, які не входять до лексичного складу літературної мови, а вживані на певній території або в якійсь соціальній групі людей. До Н.с. зараховують діалектизми, арготизми, вульгаризми та простомовні (просторічні) слова» [МФЕ. С. 262].

НЕОГРА́ФІЯ (НЕОЛОГІ́ЧНА ЛЕКСИКОГРА́ФІЯ) – «нова самостійна дисципліна, сформована в межах сучасної української

лексикографії. ...Її завдання полягає в лексикографічному моделюванні мовних інновацій. Українські лексикографи і до появи спеціальних неологічних словників не оминали своєю увагою мовних змін, зокрема нової лексики, проте обмежувалися фіксацією нових номінацій і не ставили своїм завданням з'ясувати ступінь їх усталення в українській мові та характер впливу на її розвиток. Для цього мали змінитися суспільно-політичні обставини функціонування української мови, минути час, достатній для виявлення тенденцій таких мовних змін, для вироблення поняттєвого та методико-процедурного апарату їх опису та пояснення.

...Зосередження уваги неологів і неографів передусім на змінах у лексиконі української мови цілком закономірне, адже саме номінаційний корпус мови першим реагує на потреби суспільної практики. Крім того, через нове слово як стрижневу номінативну одиницю дослідник мовної динаміки дістає змогу виявити й інші типи мовних інновацій: правописні, так звані неографізми чи орфографічні новації, морфемні (неоморфемі), словотвірні (неоформанти й неооснови, нові моделі словотворення), граматичні (морфологічні й синтаксичні), стилістичні.

...Фіксація в нормативних загальномовних і галузевих словниках засвідчує завершення кодифікації окремих інновацій, натомість неологічні словники, а також друковані й електронні тексти подають строкату картину побутування в мові означень нових понять суспільного життя, зокрема літературного стандарту й різнотипних субстандартів сучасної української мови» [Карпіловська. Ві. С. 149]. Напр.: *Шевченко Л. І. Нові слова та фразеологізми в українських мас-медіа : словник / Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонов ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2017. 112 с.* Або: *Словник новітніх англійців / Укл. Л. Белей, А. Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрук. Київ : Наукова думка, 2022. 320 с.* Наприклад:

ГЕЙМІФІКАЦІЯ, гейміфікація, -і, ж.
(gamification). Дія за знач. гейміфікувати.
Гейміфікація як засіб підвищення мотивації учнів (СІР).

(СНА, с. 80).

НЕОЛОГІЗМ – «(від гр. νέος – новий і λόγος – слово, поняття) – «слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові

на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальнономвні Н.) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські..., окаяоналізми)» [Тараненко. УМЕ. С. 377]: *Є серед поетів усякі. Віршомази є. Віршорізи. Віршолази. Віршолоами. Віршоловів не вистачає. Бо вірші не пишуться – ловляться... Ніч – це зона перелітання віршів. У ній діє закон мерехтіння слів* (Ю. Андрухович).

Слова або мовний зворот, створений «для позначення нового предмета чи поняття. З'являючись у мові, кожне слово спочатку є Н., згодом воно набуває широкого вжитку, входить до активного словникового складу. Розрізняють **загальнономвні** (загальноновживані) та **індивідуальні** (авторські) Н. До перших належать, напр.: ... *етнодержавознавство*... Індивідуальні Н. мають конкретне авторство. Так, з іменем П. Тичини пов'язані поетичні новотвори *яблуневоцвітно, історики, грохнути*, у поезії М. Рильського зафіксовано Н. *буйнокрилий, веселокрилий, розкрилювати, ясновидь*)» [Єрмоленко. УМ. С. 105].

«...загальнономвні неологізми можна поділити на: 1) **лексичні Н.** – нові слова, утворені за наявними в мові моделями, або запозичені з інших мов, або семантичні кальки: *шоу, піар, спічрайтер*..., *блютуз, органайзер*...; 2) **семантичні Н.** – відомі в мові слова, що на сучасному етапі функціонують з новим значенням, вони виникають з появою нових значень у раніше вживаних словах: ...*дерев'яні* (неконвертовані гроші), ...*перегони* (виборча кампанія)» [СУЛМ ЛФп. С. 118]. Інші приклади: *фортунатка* (жінка під покровом фортуни), *фанероспівачка, суржиконосиця, натякальченко, неповерненець* (емігрант), *офшорник, наметянин* (житель наметового містечка), *чужорай* та ін.

НЕОЛОГІЗМІВ СЛОВНІК – словник, який «...укладають на основі реєстру нових слів, що недавно з'явилися в мові, новизна яких відчувається мовцями. Н.с. дають цінний матеріал для доопрацювання інших лексичних словників відповідно до змін у лексичному складі мови» [СУМ Ф. С. 308]. Напр.: *Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. Київ : Довіра, 2009. 271 с. Або: Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2014) : словник /*

Анатолій Нелюба, Євген Редько ; заг. ред. А. Нелюби ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Харків. іст.-філол. т-во. Харків : Харків. іст.-філол. т-во, 2015. 219 с. Наприклад:

Клеймс, у. Претензія, вимога покупця до продавця, зумовлена недоліками у якості або станом запропонованого товару.

На вітчизняному ринку доволі часто поняття клеймсу взагалі невідоме ані продавцям, ані покупцям (із газети).

(НСЗ, с. 105).

НЕОЛО́ГІЯ – «розділ мовознавства, що досліджує нові слова (способи їх творення, типи значень, вживання)» [Єрмоленко. УМ. С. 105].

НЕПÓВНІ (ЧАСТКÓВІ) ОМÓНІМИ – «омоніми, в яких звуковий склад збігається тільки в частині граматичних форм. так, слово *кадри*, що означає склад працівників, вживається тільки у множині, а слово *кадри*, що означає окремі сцени чи епізоди з кінофільму, знімки на кіноплівці, є формою множини іменника *кадр*» [Ганич. С. 167].

«...омоніми, у яких не всі граматичні форми мають однаковий фонемний склад» [Лисиченко. С. 57].

Такі омоніми «...збігаються лише в частині граматичних форм., тут має місце омонімія певного слова у відношенні до частини парадигми, морфологічних форм чи навіть однієї форми іншого» [СУМ П і Ф. С. 49] слова. Див. **омофóни, омофóрми, омо́графи.**

НЕПÓВНІ СИНÓНІМИ. Див. **семанті́чні, стилісті́чні, семáнтико-стилісті́чні, загальномо́вні, контекстуальні синóніми.**

НЕПОВНОЗНА́ЧНІ СЛОВА́– «слова, що виражають різні семант.-синтакс. відношення між словами, реченнями і частинами речень, а також різні відтінки суб'єктив. модальності» [Вихованець. УМЕ. С. 579].

«...слова без самостійного лексичного значення, які не мають граматичних значень, не функціонують у ролі членів речення, а виконують службову синтаксичну функцію. До Н.с. належать

службові частини мови (сполучник, прийменник, частка), допоміжні дієслова, зв'язки та слова, які утворюють аналітичні ступені порівняння» [МФЕ. С. 265].

«...слова, що належать до неповнозначних частин мови» [Єрмоленко. УМ. С. 106].

НОМЕНКЛАТУРА – «(від лат. *nomenclatura* – перелік, список імен) – сукупність назв (номенів) конкретних об'єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо (на відміну від термінів, що позначають певні абстраговані поняття галузей науки... (напр., у географічній номенклатурі – *Чорне море, Шацькі озера, ріка Десна* і т.п.))» [Панько. УМЕ. С. 360].

«...номенклатурні слова становлять перелік (найчастіше систематизований) предметів тієї чи іншої спеціальної сфери діяльності» [СУЛМ ЛФп. С. 106].

НОМІНАТИВНА ФУНКЦІЯ МОВНОЇ ОДИНИЦІ – називна. «За характером вираження номінативної функції слова поділяються на: а) **власне-номінативні лексичні одиниці**, що мають як номінативну, так і сигніфікативну (вираження певного узагальненого поняття) функції, це – іменники-апелятиви (назви предметів та опредметнених ознак, дій, ситуацій), прикметники, дієслова, прислівники (крім займенникових), а також числівники та ін. рахункові слова.; б) **іменники-власні назви**, номінативна функція яких полягає в ідентифікації одиничного об'єкта серед класу однорідних об'єктів.; в) **невласне-номінативні лексичні одиниці** – займенники й займенникові прислівники, які не називають об'єкт, а лише вказують на нього або заступають його назву; г) **несамостійно-номінативні** – службові слова, які виконують номінативну функцію лише разом з повнозначними словами, виражаючи різноманітні відношення між елементами дійсності через вираження семантико-синтаксичних відношень між повнозначними словами (прийменники, сполучники), конкретизуючи в певному аспекті елемент дійсності через конкретизацію повнозначного слова (артиклі, окремі розряди часток) та ін.; г) **неномінативні** – вигуки, які лише виражають емоційні та емоційно-вольові реакції на навколишню дійсність, та звуконаслідувальні слова, що імітують звуки дійсності» [Тараненко. УМЕ. С. 385].

«Пізнаючи явища, людина дає їм назву, тобто закріплює за кожним з них певний звуковий комплекс. При цьому слово стає елементом мови тільки в тому разі, коли назва стає спільною для всього колективу... Таким чином, слово дає назву явищу, отже виконує в мові номінативну (називну) функцію» [Лисиченко. С. 11].

«...функція позначення предметів і явищ зовнішнього світу і свідомості. Синоніми: **репрезентативна функція, референтна функція**» [Кочерган. ОЗМ. С. 371]. Див. **функції слова**.

НОМІНАТИВНІ СЛОВА – «слова, які позначають (номінують) предмети і явища об'єктивного світу» [Кочерган. ОЗМ. С. 371].

НОМІНАЦІЯ – «1) творення і надання назв (та ін. мовних позначень) пізнаним і вичленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою і т.ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів» [Тараненко. УМЕ. С. 383].

НОРМА (МОВНА НОРМА) – «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок сусп. спілкування і певний період розвитку мови і суспільства. Н.м. – гол. категорія культури мови, а також важливе поняття заг. теорії мови» [Єрмоленко. УМЕ. С. 387].

«...сукупність найбільш стійких традиційних реалізацій мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації. Норми характерні не тільки літературній мові. Вони властиві й іншим формам існування мови (наприклад, діалектам)» [СКМ. С. 43].

«Закріплені в практиці зразкового використання мовні варіанти (в галузі вимови, словживання, граматичних та інших мовних засобів), які найкраще і найповніше з числа співіснуючих виконують свою суспільну роль... Норми літ. мови єдині і загальнообов'язкові» [Ганич. С. 156].

НОРМА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ – «реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає

системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови у процесі спілкування» [СКМ. С. 43].

НОРМАТИВНИЙ СЛОВНИК – див. прескриптивний словник.

НОСІЙ МОВИ – «представник певної соціокультурної та мовної спільноти, який володіє нормами мови, активно використовує певну ідіоетнічну мову (як правило, рідну) в побутових, соціокультурних, професійних тощо сферах спілкування» [Бацевич. С. 122].

О

ОБРАЗНІСТЬ – «1. Мотивувальна ознака (мовна реалізація чуттєвого уявлення або асоціації), що лягла в основу найменування певного елемента дійсності і з різним ступенем виразності виступає як внутрішня форма відповідного мовного знака... 2. У лінгвостилістиці – наявність у мовної одиниці слововживань або вже сформованого переносного значення з яскравим, «живим» виражально-зображальним ефектом, побудованим на метафоричних (*золоте волосся*), рідше метонімічних (*сивина – про старість*) та ін. асоціаціях» [Тараненко. УМЕ. С. 390-391].

«Образність мови – комунікативна якість мови, орієнтована на виникнення додаткових асоціативних зв'язків, тобто вживання слів і словосполучень у їх незвичному оточенні, зокрема, їх переосмислення у тропях» [СКМ. С. 44].

«Окремі слова в тексті мають первинну образність (символи, власні назви, що відсилають читача до певної інформації тощо), а є лексеми, що набувають образності в контексті. Так, завдяки валентності слів у тексті вибудовується їх образність (вторинна семантизація з потенційним стилістичним ефектом виражальності). Фігурантами образності в поетичному тексті вважаємо, як і більшість мовознавців, символічність, алегоричність, тропеїчність... Така асоціативно-образна актуалізація в тексті залежить від нестандартного індивідуально-авторського поєднання слів. Слід зазначити, що іноді вчені синонімізують терміни

«образність», «художність», «фігуральність», «виразність», «експресивність» в семантико-стилістичному, культурологічному та мовноестетичному аспектах» [Стефурак. С. 73].

ОБРАЗНО-ІДІОМАТИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ – «продукт народного образного мислення, який постає передусім через порівняння: предмета з іншим предметом (...«*паляниця, як дух, як пух, як милес щастя, як пір'ячко*»...), ознаки з предметом, якому властива та сама ознака («*гарна, наче рожса, як весна, як зіронька в небі, як калина*...»), дії з предметом, для якого така дія також характерна («*держиться, як ...реп'ях кожуха, як смола*»)» [Жайворонок. УЕ. С. 34].

«Цього типу фразеологізми цінні тим, що в них безпосередніше відбиваються особливості життя і побуту носіїв мови: *чистий як сльоза; їсть, як іржа залізо; мов у воду опущений; крутиться, як муха в окропі; білий, як стіна (як молоко, як сніг)* [СУМ. П. С. 96].

ОДНОЗНАЧНІ (МОНОСЕМІЧНІ) СЛОВА – слова, що співвідносяться «лише з одним предметом думки» [Ганич. С. 162].

Слова, що мають «одне лексичне значення, стійко закріплене за їхнім звуковим комплексом... Ці слова мають чітко виражену предметну співвіднесеність, одне стійке значення (представлені одним ЛСВ). Семантичні межі таких слів цілком визначені» [СУЛМ ЛФп. С. 47].

«Звичайно, кожне слово в час свого виникнення було однозначним, і поява його викликана потребою дати назву якомусь одному предметові, одному явищу чи одному класові їх. Якщо слово в процесі розвитку лексичної системи не використовувалося для позначення іншого предмета або явища іншого класу, то воно й збереглося в мові як однозначне. До однозначних слів належать назви деяких рослин (*вільха, ліщина.., осока...*), тварин, риб, птиць (...*судак, сазан...*), речей (*олівець ...*), а також числівники (*п'ять, двадцять*) та ін. До однозначних слів тяжіють термінологічні назви, тобто слова, що служать для точного вираження спеціальних понять у галузі науки, політики, мистецтва, культури. Сама природа терміна як лексичної одиниці вимагає однозначності, і ця семантична особливість великої кількості термінів нашої мови безсумнівна: *суфікс, префікс, ямб, дактиль...*» [СУМ П і Ф. С. 37].

ОДНОЗНАЧНІСТЬ (МОНОСЕМІЯ) – «наявність у слова тільки одного значення. Однозначними в більшості є терміни, номенклатурні назви» [Ганич. С. 162].

«...здатність слова мати одне лексичне значення» [СУЛМ ЛФп. С. 47]. Напр.: *аланін* – ациклічна амінокислота, дуже поширена в живій природі.

ОЗНАКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ – риси, властивості, особливості літературної норми: «1) відповідність літературної норми системі мови, 2) стабільність літературної норми, 3) варіантність літературної норми, 4) стилістична диференціація літературної норми, 5) кодифікованість літературної норми» [СКМ. С. 44].

ОЗНАКИ СЛОВА – риси, властивості, особливості слова, які полягають у тому, що «... структура С. складається з двоярусної форми – фонетичної (певним чином організованої сукупності сегментних і суперсегментних елементів, що становлять його звукову оболонку) і граматичної форми та двох принципово відмінних типів мовного значення – лексичного значення і граматичного значення. ...1) за **формою** – як найменша (для виконання зазначеної функції знакової репрезентації об'єкта) і відокремлено оформлена, виокремлювана одиниця... а) у фонетичному аспекті: як велика імовірність відокремлення С. в звуковому потоці паузами, наявність єдиного наголосу; ...б) у внутрішньоструктурному (морфемному) аспекті: як лінійна цілісність (нерозривність і непроникність) С., що виявляється в неможливості його розчленування і встановлення якоїсь іншої одиниці; ...в) у морфологічному аспекті: як граматичне оформлення (форми роду, числа, відмінка і т. ін.); 2) за **змістом**: а) протиставляючись в ономасіологічному плані, з одного боку, разом із словосполученням і реченням морфемі, яка не має номінативної функції, С., з другого боку, разом із стійким словосполученням протиставляється синтаксичному словосполученню і реченню за характером цієї функції; б) у власне семасіологічному плані С. має свій специфічний тип мовного значення – лексичне, виражаючи його разом з граматичним значенням; 3) за **функціонуванням**: С. (разом із стійким словосполученням) як самостійна, відносно

автономна одиниця протиставляється морфемі і синтаксичному словосполученню, а як вільно відтворювана в мовленні одиниця – синтаксичному словосполученню і реченню» [Тараненко. УМЕ. С. 565-566].

ОЗНАКИ ТЕРМІНА – риси, властивості, особливості термінологічної одиниці: «1) термін однозначний (Р. Будагов, Т. Секунда), виявляє тенденцію до однозначності (В. Даниленко, Л. Кутіна), однозначний у межах певної термінологічної системи (О. Реформатський, Т. Панько); 2) термін точний та байдужий до контексту (Т. Секунда, О. Толикіна); 3) значення терміна дорівнює поняттю в обсязі пізнаного (О. Вюстер, А. Дрезен); 4) термін стилістично нейтральний (О. Реформатський); 5) термін системний. Однак системність терміна розуміють по-різному. Одні автори вбачають у ній класифікаційну сутність (І. Ковалик, В. Даниленко), інші вважають, що термінові властива системність словотвірна (Л. Канделаки, Л. Лагутіна). На думку третіх, системність терміна є подвійною: як елемента терміносистеми і як елемента системи мовної (О. Реформатський, Т. Панько); 6) термін конвенційний, навіть двічі (В. Овчаренко); по-перше, існуючому поняттю можна дати назву за задумом мовця і за змістом існуючого знака-терміна; по-друге, найменування і зміст можуть бути конвенційно лише притяжними, але назви і зміст можуть бути конвенційно встановлені, вибрані; 7) наявність у терміна чіткої дефініції (майже усі дослідники); 8) у терміна не повинно бути синонімів чи омонімів (у межах однієї терміносистеми); ...9) ...короткість (стислість) у плані вираження» [Панько. С. 146-147].

«1. **Системність...** Кожна наукова термінологія обов'язково становить впорядковану систему, в якій місце кожного терміна визначається співвідносністю означуваного ним поняття з іншими поняттями цієї галузі науки... 2. **Наявність дефініції** (визначення)... 3. **Тенденція до однозначності** в межах свого термінологічного поля... 4. **Емоційна нейтральність...** Отже, основні ознаки термінів – системність, моносемічність, наявність визначення, відсутність емотивного тла – реалізуються лише в межах певної термінології. Поза нею термін втрачає свої дефінітивні та системні характеристики і детермінологізується, тобто переходить в загальноживану лексику» [СУЛМ ЛФп. С. 105-108].

ОЗНАКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ – риси, властивості, особливості фразеологічної одиниці: «...універсальні (загальномовні) й специфічні. До перших належать відтворюваність і стабільність компонентного складу, до других – семантичне перетворення фраземотворчих компонентів, смислова цілісність та експресивно-емоційний характер фразеологічної семантики. Одним з головних наслідків цих перетворень є цілісне значення Ф.» [Алефіренко. УМЕ. С. 708].

У лінгвістиці визначено такі ознаки ФО: «**Цілісність**– «семантична монолітність», «цілісність номінації» (формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу, мотивувального фрагмента дійсності... Цілісність семантики фразеологізмів виявляється у відносній (приблизній) ідентифікації їх словом (як *маків цвіт* – гарний; *і вуст не розтулити* – мовчати), у здатності їх виступати окремим членом речення, у відтворюваності в мовленні і в стабільності (з допуском варіантності) компонентного складу й структури. **Фразеологічна відтворюваність** зворотів у мовленні пояснюється тим, що вони існують в мовців (свідомості і пам'яті) вже як готові блоки, з яких ми й конструємо (разом зі словами) речення та які використовуємо для образної вторинної номінації реалій, найчастіше – ситуацій. **Відносна постійність компонентного складу та структури** виявляється як діалектична єдність константного (інваріантного) й змінного (варіативного). Фразеологізми відтворюються в мовленні в обмеженому, – *грошовий (золотий) мішок* «багатство» ... (однак неможливо сказати *діамантовий мішок*) – а саме тому й постійному складі слів-компонентів. **Експресивність** як онтологічна риса ФО постає з їхнього призначення – передавати через почуття наше ставлення до фактів навколишньої дійсності, підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. Фразеологізми виступають не для позначення нових реалій, а для оцінної характеристики вже названого. Експресивність базується насамперед на образності (*вага каменя* → *з каменем на душі...*), тобто на імпліцитному зіставленні вільного й фразеологічного омонімічних словосполучень, словокомплексу-прототипу з нейтральними його складниками й цілісної метафоричної одиниці» [Ужченко. ФУМ. С. 21-24].

ОЙКО́НІМ – «(від гр. οἶκος – помешкання, дім, житло і ὄνομα – ім'я...) – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення (міста, селища, села, виселка, хутора)» [Горпинич, Клименко. УМЕ. С. 399].

«...власне ім'я будь-якого поселення...: м. Одеса, м. Прилуки, с. Семенівка, Африка тощо» [Єрмоленко. УМ. С. 113].

ОЙКОНІМІ́ЧНИЙ СЛОВНІ́К. Див. **ОНОМАСТІ́ЧНИЙ СЛОВНІ́К.**

ОЙКОНІМІ́Я – «сукупність власних назв поселень різних типів (ойконімів) певної території. Напр.: *О. Наддніпрянщини, О. України*» [МФЕ. С. 274].

ОКАЗІОНАЛІ́ЗМ, ІНДИВІДУА́ЛЬНО-А́ВТОРСЬКИЙ, А́ВТОРСЬКИЙ, СТИЛІСТІ́ЧНИЙ НЕОЛОГІ́ЗМ – «(від лат. occasionalis – випадковий) – незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене з порушенням законів словотворення чи норми мовної й існує лише в певному контексті, в якому воно виникло. О. зіставляються зі словами узуальними, від неологізмів відрізняються тим, що зберігають свою новизну незалежно від реального часу їх утворення» (Остап Вишня)» [Пустовіт. УМЕ. С. 400]: *І залоскоче серце язичок / маленькою блакИтинкою* (В. Стус); *Наді мною калиноуста Лада / схилилась вишневою калиною* (І. Калинець).

Оказіоналізми «утворюються за наявними в мові моделями, але не використовуються в загальноживаному словнику. О. мають індивідуальний характер, вживаються тільки в умовах певного контексту, який дає змогу розкрити їхнє значення. Напр.: *Я не люблю, як на мене кричать. Я змалку закричаний* (В. Близнець)» [Єрмоленко. УМ. С. 113].

«Неолексеми є результатом пошуку письменниками вербальних актуалізаторів різнорівневих інваріантних і варіантних смислів... Оказіоналізми «запускають» механізми символічно-асоціативного сприйняття каталізації алюзій, ремінісценцій... Інновації, яким властива полісемантичність, сприяють синестезійному метафоротворенню та розгортанню символічних образів, рокриттю глибинних смислів модерних текстів, спрямовані на інтуїтивно-чуттєве перетворення світу» [Дюкар. С. 17]: *понад літо попід осінь / бистрозоро, ясноперо / всі птахи змагають в*

*ірій/ а моя лиш до жури; Пливе Дріма аж до Криму / та й через Дрімоту / позіхають **дрімайлики** – / спатоньки охота; Місячної ночі пішов юнак світ за очі / шукати сумну **місяцівну** (І. Калинець).*

«...такі лексеми є «разовими» контекстуальними новотворами, які не зафіксовані тлумачним словником, оскільки створені автором виключно для формування образності й новизни в конкретній мовленнєвій канві тексту: ...*В податливім світінні твого тіла, / В нагому танго слів і **довмлівань*** (Б. Томенчук). Лексема «довмлівання» не є словниковою, вона «щойно створена» автором саме в цьому контексті з метою асоціативно-образного розширення меж і плану вираження, і плану змісту, тобто образної виражальності самого текст. Проаналізуймо: *А він все наливає, **виночерпень**... / Давай по вінця. Лиш не половинь...* Оказіоналізм «виночерпень» має прозору внутрішню форму, яка додає образної ілюстративності в тексті – «той, що черпає вино». Читач ніби уявно уособлює поетичний образ, моделює його, асоціює із образною семантикою слова «серпень» тощо... Лінгвісти виокремлюють експресивність індивідуально-образних слів у певному одиничному контексті: *не спогади душі.., **щокраплинка.., передньовіччя...*** (Б. Томенчук). У досліджуваному тексті такі слова часто стають експресивно маркованими художніми означеннями: *Світ **святотатий**.., **нетриєдиний** гріх...* (Б. Томенчук). Таким чином, оказіоналізм формує не лише новизну форми поетичного тексту, а й змісту, який він розширює образно завдяки цілковитій залежності від контексту (саме з нього ми розуміємо зміст індивідуально-авторського слова)» [Стефурак. С.74].

ОКАЗІОНАЛЬНИЙ – «такий, що не відповідає загальноприйнятому вживанню, має поодинокі рідкісні значення» [Єрмоленко. УМ. С. 113-114]: *Аплодує дощ **в дахи-долоні**. / І **вітри-овації** гудуть. / Блискавиці – сині і червоні – / **Ріжуть** ночі синю каламуть* (Г. Чубач).

«Основними критеріями оказіональності мовної одиниці є: 1) структурний – порушення формальної структури (будови) деривата, передбаченої в нормі словотвірною моделлю, чи утворення похідного слова за унікальною моделлю – словом-зразком (слово може нагадувати звичайне або ж бути унікально-незвичним); 2) функціональний – «прив'язаність» оказіоналізма до контексту чи до конкретної ситуації, події – обмеженість

функціонування в часі та просторі; 3) прагматичний – okazіоналізми створюють і для оцінки (насамперед), і для номінації поняття, не категоризованого в словотвірній нормі мови» [Карпіловська. С. 36]: *Я єсм, Вітчизно, як і ти / еси на всевіки і віки; Доба іде. Доба не жде / І кружеляє світ знекрилений / ... / і в спогадів тумані, в тій журбі / наш білий човен плив золотовеслий* (В. Стус).

ОКСИМОРО́Н (ОКСЮМОРО́Н) – «(гр. *ὀξύμωρον, ὀξύς* – гострий, колючий і *μωρός* – дурний, безглуздий) – фігура мови, що полягає в навмисному поєднанні слів з протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи. В основі О. часто лежить поєднання двох антонімів: *гірка радість, красномовна мовчанка, знайомий незнайомиць, неінтелігентні інтелігенти* (Ю. Мушкетик)» [Тараненко. УМЕ. С. 400-401].

«...стилістична (риторична) фігура – поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, що зумовлює виникнення нового уявлення, викликає експресивний ефект: *лунка тиша, сталава ніжність, гарячий сніг; Ви чуєте, Як всюди дзвонить тиша, Як без Тичини тиша громом вибухає* (І. Драч)» [Єрмоленко. УМ. С. 114]. Інші прилади: *Я вільна й в неволі. Ти навіть на волі невільний. Що буде зі мною? Невже ти мене приручив?* (О. Слоньовська); *І, виявляється, куди важливішим є слухати. / Слухати голос. Слухати тишу. / Слухати перешепти, що родяться поночі, / з теплих водоюм сну, з улогвин прокидання. / А працює це так: бувають часи, / коли словники доповнюються лексикою мовчання, / коли важливими є не лише розділові знаки, / але й паузи в диханні, / коли звучання витворюється з цієї химерної / суміші сказаного і відчутого, / замовчаного і відчитаного* (С. Жадан).

Наприклад, у поетичному тексті Тараса Мельничука типовими є такі моделі оксиморонних конструктів: іменник + іменник (генітивна метафора): *Лишився лиш пісок у синьо-жовтій мушлі / Й на глиняних губах людей – безмов'я мови, / А на губах барвінку – дух сивушний...; Я Мольфар – віра в безвір'ї, / Міра безмір'я*; іменник + іменник (чи субстантив) + дієслово (дієслівна метафора): *А ненавидіти мусим. Ненавидіти. / І обертати ненависть на любов; Нескореному слову скоряюсь, / У смиренні смиренність*

убий. / Краще болем спалити радість, / Ніж забути радості біль; Бо зів'яне твій ряст, стане любом нелюб, / Змиють ружі з лиця твого роси; Спроможні, / Усвідомте свою неспроможність; іменник + прикметник чи дієприкметник (епітети, прикладки): *Місяць – в чорному капелан... / Місяць – білан; Прости, мій Друже, за любов останню – / За недолюблену любов прости; Не діждете цього ви, нехристи хрещені;* дієслово + іменник: *Вірю – не вірю. Невірою вірю: Щастя не держиться жодної хати; Прости й навчи: не стати каменем – / Навчи на камені рости;* прислівник + прикметник або прислівник-комполит: *А дідо нереволуційно наминав сало / В револуційну добу; Біла смерть іде жорстоко-ввічливо* [Стефурак. ЛК. С. 58].

ОМОГРАФИ (ГРАФІЧНІ ОМОНІМИ) – «(від гр. *ὁμός* – однаковий і *γράφω* – пишу) – слова, які однаково пишуться, але по-різному вимовляються і мають різне значення: *му́зика* (мистецтво) і *музика* (музикант), *білизна́* (білий колір) і *білизна* (спідній одяг), *обі́д* (прийняття їжі) і *обід* (частина колеса)» [Єрмоленко. УМ. С. 114].

«...ряд слів, які відрізняються фонемним складом, але мають однаковий графічний вигляд на письмі, тобто по-різному вимовляються, але однаково пишуться» [Лисиченко. С. 53].

ОМОНІМИ – «(грец. *ὁμώνυμος* – однойменний...) – слова або їх окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення (на відміну від полісемії)» [Тараненко. УМЕ. С. 401].

«...слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні, цілком самостійні за своїм значенням» [СУМ П і Ф. С. 45]: *Любити слово – не штука. Спробуй у слові штуку полюбити. Усі сенси, нонсенси й нюанси вдало донести* (Ю. Андрухович).

«...слова або окремі словоформи, тотожні за звуковим складом, але відмінні за значенням, напр.: *кран* («пристрій для перекриття трубопроводу»), *кран* («механізм для підймання вантажів»)» [СУМ Ф. С. 234]. Див. **кореневі (непохідні) і словотвірні (похідні) омоніми**.

ОМОНІМИ АБСОЛЮТНІ (ПОВНІ ОМОНІМИ) – «омоніми, в яких звуковий склад збігається в усіх граматичних формах. Вони

існують лише в межах однієї частини мови. Наприклад: *коса* (заплетене волосся) і *коса* (сільськогосподарське знаряддя) ...» [Ганич. С. 167].

Слова, у яких «... цілком ідентичні граматичні значення й способи їх вираження ...» [СУМ П і Ф. С. 48].

ОМОНІМІВ СЛОВНИК – словник, «...у якому вміщені слова, що однаково звучать чи пишуться, але мають різне значення. Словники омонімів є водночас і тлумачними» [СУМ Ф. С. 308]. Напр.: Демська О., Кульчицький І. *Словник омонімів української мови*. Львів : Фенікс, 1996. 224 с. Або: Різниченко О. С. *Одноримки. Словник омонімів та схожословів*. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Тернопіль: Богдан, 2011. 408 с.

Наприклад:

МАНДАРИН

Сидить під балдахіном мандарин,
їсть соковитий, свіжий мандарин.

МАРКИ

Коли були у франків марки, (гроші)
листи ходили ще без марки.

(РО, с. 200).

ОМОНІМІЯ ЛЕКСИЧНА – «звуковий збіг слів із різними значеннями, що виник внаслідок розпаду полісемії чи випадкового збігу» [Левицький. АМВЛС. С. 31].

«...категоріальне лексико-семантичне відношення не пов'язаних за значенням слів, які збігаються за формою (написанням, звучанням) і розрізняються у тексті завдяки різним контекстуальним оточенням» [СУЛМ ЛФп. С. 64].

«...явище збігу різних слів за звуковою формою» [СУМ Ф. С. 234]. Див. **лексичні омоніми**.

ОМОФОНІ – «(грец. *ὁμόφωνος* – однозвучний), або фонетичні О., – різні слова (переважно їхні окр. грамат. форми), що збігаються звучанням при відмінності їх фонемного складу і, відповідно, графіч. передачі: **лежу** (від **лежати**) і **лижу** (від **лизати**), **мене** (до **я**) і **мине** (від **минати**), **біль** і **білль**, а також синтакс. конструкції або слово й конструкція: **за шию** й **зашию**, **сонце** і **сон це**» [Тараненко. УМЕ. С. 403].

«...слова, які однаково звучать, але мають різне написання: *любов* – *Любов*, *незабаром* (прислівник) *не за баром* (іменникова відмінкова форма) *плету* (дієслово) *плиту* (іменник у знахідному відмінку)» [Єрмоленко. УМ. С. 114].

«...різні відрізки мовлення, що збігаються звучанням при розрізненні морфологічного складу» [Лисиченко. С. 53].

ОМОФОРМИ – «(від гр. *ὁμός* – однаковий і лат. *forma* – форма) – слова різних частин мови, які однаково звучать в окремих граматичних формах: *мило* (прислівник) і *мило* (іменник), *три* (числівник) і *три* (наказовий спосіб дієслова), *мати* (іменник) і *мати* (недоконаний вид дієслова), *посивіла* (дієслово минулого часу жіночого роду) і *посивіла* (дієприкметник)» [Єрмоленко. УМ. С. 115].

«...слова, звуковий склад яких збігається тільки в одній граматичній формі. Як правило, омоформами є лексеми, що належать до різних частин мови, напр.: іменник *мати*... і дієслово *мати*» [СУМ Ф. С. 235-236]: *У марафона вломилась нога. / Зупинитися час і подумати. / Ця дорога мені дорога, — / зупинитися, кажу, час і подумати... / Це ж не спорт, щоб до впаду мчатися, / не пробіжки і не турне. / І чого б то я ганялася за сучасністю? / Нехай вона мене дожене* (Л. Костенко).

ОНІМ (ВЛАСНА НАЗВА, ВЛАСНЕ ІМ'Я) – «власна назва, що виражена словом, словосполученням чи реченням і служить для виділення названого нею об'єкта серед інших об'єктів його індивідуалізації чи ідентифікації; оніми – це антропоніми, топоніми, зооніми, космоніми... та ін.; оніми різняться від загальних назв (апелятивів) за значенням, функціями, способами деривації. Кількість онімів багатократно домінує над кількістю апелятивів...» [Бучко. С. 134]: *І капала кров з вишиванки. / Вгризалось сонце у степ. / З «Азову» Марічка з Іванком / Вершили український вертеп* (Р. Стефурак).

«Власне ім'я – «мовний засіб (слово, словосполучення, речення), який служить для виокремлення певного об'єкта, його індивідуалізації й ідентифікації» [Бацевич. ФМ. С. 216].

Оніми паронімічні – «назви різних географічних об'єктів, які близькі за звучанням, напр.: с-ще *Козів*, с. *Кізілів*; с. *Кружелівка* і с. *Кушелівка*, с. *Кураж* і с. *Кураш*» [Бучко. С. 147].

ОНОМАСІОЛÓГІЯ – «(гр. *ὀνομασία* – назва, найменування) – розділ семасіології, в якому вивчаються способи номінації, принципи називання» [Єрмоленко. УМ. С. 115].

«1) наука про позначення, називання, номінацію апелювативну і онімну; 2) розділ семасіології, який вивчає принципи й закономірності позначення, називання предметів і вираження понять лексичними і лексико-фразеологічними засобами мови» [Бучко. С. 139].

«...аспект лексичної семантики, в якому значення вивчається у напрямку: від плану змісту до плану вираження. Вона вивчає номінацію: перехід від предмета чи явища до їх нього позначення в мові» [СУЛМ ЛФп. С. 39-40].

«...теорія номінації; один із двох аспектів семантики (поряд із семасіологією), який вивчає природу, закономірності й типи мовного позначення елементів дійсності» [Кочерган. ОЗМ. С. 372].

ОНОМА́СТИКА – «(гр. *ὀνομαστική* – майстерність давати імена) – розділ мовознавства, що вивчає історію виникнення, розвитку власних імен у літературній мові та діалектах. Відповідно до категорії власних імен має кілька розділів – антропоніміку, топоніміку, астроніміку» [Єрмоленко. УМ. С. 114].

ОНОМАСТІ́ЧНИЙ СЛОВНІ́К (ОНОМАСТИКÓН) – «словник або список, складений, як правило, окремо для різних категорій власних назв – антропонімів, топонімів тощо з лінгвістичними та екстралінгвістичними поясненнями» [Лобода. УМЕ. С. 82]. Напр.: Лукаш Г. П. *Словник конотативних власних назв*. Донець. нац. ун-т. Вінниця : Нілан, 2015. 391 с.

«Словники власних назв, які укладають на основі реєстру індивідуальних найменувань окремих одиничних об'єктів. Залежно від типу власної назви виокремлюють:

- **антропонімічні** (власних назв людей, напр.: *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник*. За ред. В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1996. 333 с. Або: *Зосимов А. М. Словник українських прізвищ : у 2 т. Харків : Золоті сторінки. Т. 1 : (А-Л). 2015. 579 с. Т. 2 : (М-Я). 2015. 602 с.*
- **космонімічні** (власних назв небесних об'єктів);

- **топонімічні** (власних географічних назв), серед яких розрізняють:

- **гідронімічні** (власних географічних назв водних об'єктів, напр.: *Габорак М. М. Гідронімія Івано-Франківщини : етимол. слов.-довід. Ін-т українознав. при Прикарпат. нац. ун-ті ім. В. Стефаника, Івано-Франків. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. Вид. 2-ге, допов., переробл., уточнене. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 564 с.*);
- **ойконімічні** (власних географічних назв населених пунктів, напр.: *Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. НАН України; Інститут української мови. Київ : Київ, 2001. 189 с.*) та ін.

О.с. можуть бути **етимологічними** (напр.: *Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.*), і **перекладними** (напр.: *Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2001. 168 с.*)» [СУМ Ф. С. 306]. Наприклад:

РОСТИСЛАВ слов.; від *рост-* (*рости*) і *слав-* (*слава*). РОСТИК, РОСТИЧОК, РОСТЯ; СЛАВА, СЛАВКО, СЛАВЦЬО, СЛАВИК, СЛАВЧИК.

— Не можу без *Ростислава*. Він же такий гарячий, як і Іванко. *Ростику* мій, *воїну* ти мій! (А.Хижняк).

(ВІЛСД, с. 95).

ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНІК – «словник, в якому в алфавітному порядку дано перелік нормативного написання слів та їх окремих форм відповідно до чинного правопису. О.с. належать до найпоширеніших лексикографічних посібників, оскільки вони безпосередньо використовуються в навчальному процесі й повсякденній практиці. Будь-які зрушення в правописному кодексі, що регламентує всі орфографічні зміни й нововведення, спричиняються до оновлення існуючих або створення нових О.с.» [Паламарчук. УМЕ. С. 443].

Словник, що «...подає в алфавітному порядку нормативне написання слів та окремих їх форм (напр.: *Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 896 с.* Або: *Полякова Л. О. Український орфографічний словник з*

граматичними таблицями + короткий правописний коментар : 80 000 слів. 3-тє вид., допов. Харків : Торсінг : Навчальна література, 2019. 491 с.). Реєстр О.с., як правило, обмежений лексикою, що викликає труднощі при написанні, однак можливі й повні орфографічні словники» [СУМ Ф. С. 311]. Наприклад:

...корегóваний і коригóваний
корегувáльний і коригувáльний
корегувáльник і коригувáльник
корегувáння, -я і коригувáння
корегувáти, -úю, -úєш і коригувáти
корéць, -éйця, ор. -éйцем, мн. -éйці, -éйців...

(СУОС, с. 298).

ОРФОЕПІЧНИЙ СЛОВНІК – «словник, в якому зафіксовані норми літературної вимови біля кожного з реєстрових слів, поданих в алфавітному порядку. Транскрипція застосовується у всіх випадках, коли треба передати вимову, відмінну від написання» [Єрмоленко. УМЕ. С. 444].

Словник, «...у якому представлена літературна вимова слів (напр.: *Орфоепічний словник української мови : в 2 т. / НАН України, Ін-т укр. мови, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Укр. мовно-інформ. фонд. Т. 1 / уклад. М. М. Пещак та ін. Київ, 2001. 955 с. Т. 2 : О-Я / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд ; уклад. М. М. Пещак та ін. Київ, 2003. 920 с. Або: Словник наголосів української мови / уклад.: Оксана Давидова ; ред.: Г. Давидов. Тернопіль : Підручники і посібники, 2019. 350 с.). Як правило, створюють комбіновані орфоепічно-акцентологічні словники, напр.: *Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник : близько 50 000 слів / АН УРСР, Ордена Трудового Червоного Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; уклад.: І. Р. Вихованець та ін. ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1973. 724 с.» [СУМ Ф. С. 310]. Наприклад:**

...напóвнений [напоўне^нниї], -на, -не; -ні [н'і]
напóвнення [напоўне^нн'а]
напóвнити [напоўни^ети], -ню, -ниш, -нить, -нять; *нак.*
-óвни...

(ОС, с. 358).

ОСВÓЄННЯ ЗАПОЗІЧЕНИХ СЛІВ – «пристосування запозичень до графічної, фонетичної, граматичної та семантичної будови української мови» [Єрмоленко. УМ. С. 117]. Напр.: в українській

мові дифтонги передаємо по-різному: *ау* – *автор, аудиторія*; усі іменники засвоюються без артиклів; втрачаються іншомовні суфікси: лат. *порт, актив* без суфікса *-ус-*; слово може в новому мовному середовищі, зберігаючи первинне значення, локалізувати й інше: *фр. пудра (порох)* – *косметичний засіб та ін.*

ОСНОВА ЛЕКСИЧНА МОВИ – «слова, виділені з лексичного континууму певної ідіоетнічної мови за критерієм найвищої частотності та функціонально-стилістичного об'єму, з метою компактного представлення всього словника мови. Має велике значення при вивченні якоїсь мови як іноземної» [Бацевич. С. 124].

ОСНОВНИЙ СЛОВНИКОВИЙ ФОНД – «лексична база мови, найбільш стійка частина словникового складу, що служить основою для творення нових слів. Найважливішими ознаками основного словникового складу є його стійкість, довготривалість, загальнонародність, загальноживаність слів, що входять до нього, їх здатність бути основою для творення нових слів. В основний словниковий фонд входять всі кореневі слова як його ядро» [Ганич. С. 173].

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ – «функц. різновид літературної мови, що використовується в офіц. спілкуванні (між установами, окр. особою та установою, між посадовими особами; ділові взаємини на виробництві тощо). Це і стиль держ. документів – указів, договорів, законів, кодексів, актів та ін. Належить до виразно об'єктивних стилів, виділяється найвищою мірою книжності» [Єрмоленко. УМЕ. С. 173].

«...один із функціональних стилів літературної мови. Сфера використання – спілкування у державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавство, адміністративно-господарська діяльність. Основне призначення – регулювати ділові стосунки мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, обслуговувати мовні потреби людей у типових ситуаціях. Основні ознаки: документальність (кожний офіційний папір повинен мати характер документа), стабільність (довго зберігає традиційні форми), стислість, чіткість, висока стандартизація вислову, суворе регламентація тексту. Основні мовні засоби: широке використання суспільно-політичної та

адміністративно-канцелярської термінології, специфічна фразеологія на зразок *порушити питання, подати пропозицію*; відсутність емоційно-експресивної лексики, обмежена синонімія, наявність безособових і наказових форм дієслів; чітко регламентоване розміщення і будова тексту, наявність обов'язкових стандартних висловів (тому в діловому спілкуванні прийнято користуватися готовими бланками)... Підстилі: законодавчий (закони, укази, статuti, постанови), дипломатичний (міжнародні угоди-конвенції, повідомлення-комюніке, звернення-ноти, протоколи), адміністративно-канцелярський (накази, інструкції, розпорядження, довідки, заяви, звіти)» [СКМ. С. 46].

ОЦІННІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ – здатність стійкої одиниці передавати «...схвальну / несхвальну характеристику предмета, пор. *битий вовк* «досвідчений моряк» – *вовк в овечій шкурі* «лицемірна людина, що приховує злі наміри»» [Ужченко. ФСУМ. С. 245].

П

ПАЛІНДРОМ – «(гр. *palindromos* – той, що вертається) – слово, фраза, віршовий рядок, який однаково читаються зліва направо і справа наліво. Інші назви: «вірш-перевертень», «рак літеральний». Напр.: *Козакою у казок; Хижих / мечем / мирим* (А. Мойсієнко)» [Єрмоленко. УМ. С. 120]: *Ми – дим. / Ми – дим віків, ми – дим. Ми – дим низин, ми – дим. / Ми – долом молодим. / Ви – дивами див. / Ви – душу димами, душу див. / Ви – духу за пазуху див. Ми – дух у дим* (А. Мойсієнко, «Вибране»).

ПАРАДІГМА – «(грец. *παράδειγμα* – приклад, зразок) – 1) у широкому розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших; 2) у вузькому розумінні – об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може у мовленні бути замінена іншою одиницею цього класу» [Кочерган. ОЗМ. С. 372].

«...системне угруповання, складова частина ЛСГ, що містить декілька взаємозамінних компонентів із близькими чи ідентичними епідигматичними, парадигматичними та синтагматичними характеристиками» [Левицький. АМВЛС. С. 31].

«...група елементів (мовних знаків), що мають певну загальну властивість, але розрізняються за якоюсь ознакою... Парадигмами можна вважати структуру багатозначного слова, синонімічні ряди, антонімічні пари, лексико-семантичні групи, семантичні поля» [СУЛМ ЛФп. С. 19].

ПАРАДИГМАТИКА – «1) один із аспектів системного вивчення мови ґрунтується на виявленні і протиставленні парадигматичних, або асоціативних, і синтагматичних, або лінійних, відношень між одиницями мови; розділ мовознавства, що займається парадигматичними відношеннями, будовою і класифікацією парадигм; 2) галузь граматики, яка вивчає сукупність парадигм у морфології (парадигми змінних частин мови або її розряди), синтаксисі (парадигми простих речень, словосполучень), словотворі (парадигми словотвірних афіксів) тощо; 3) система парадигм» [Єрмоленко. УМ. С. 120].

«...один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення» [Кочерган. ОЗМ. С. 372].

«Парадигматика передбачає розгляд однотипних одиниць мови у їх спільних і відмінних рисах. На лексичному рівні основними є семантичні особливості слова. Риса, які дають підставу включати слова до однієї парадигми на основі спільності, називаються рисами ототожнюючими. Семантичні особливості, за якими значення слів протиставляються, називаються диференціальними семантичними ознаками... Так, слова антонімічної пари *рух* – *спокій* ототожнюються за загальним значенням «стан» і протиставляються за характером стану. Це приклад простої парадигми. Більш складними є парадигматичні відношення між членами синонімічної групи, окремими значеннями полісемантичного слова, у семантичних групах. Так, у семантичній групі *діброва*, *гай*, *байрак*, *бір* ототожнюючим семантичним елементом є «ліс». Крім цієї основної ознаки, кожне зі слів має ще й диференціальні ознаки: *діброва* – «листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб», *гай* – «невеликий, переважно листяний ліс», *байрак* – «ліс у яру, в долині», *бір* – «шпильковий ліс». Отже, слова *діброва* і *гай*, крім значення «ліс», ототожнюються ще ознакою «листяний ліс», але

протиставляються розмірами (гай – «невеличкий ліс») і наявністю / відсутністю ознаки за породою дерев (діброва – «ліс., у якому переважає дуб»). Слова *діброва* і *гай* разом протиставляються слову *бір* за наявністю семантичної ознаки листяний / шпильковий ліс (*бір* – шпильковий, *діброва* і *гай* – листяний ліс). Слово *байрак* протиставляється іншим членам даної парадигми наявністю семантичної ознаки за місцем розташування «у яру, в долині» [Лисиченко. С. 9-10].

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ – «відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. Слова, як і фонемі, морфемі, конструкції, знаходяться між собою в різних опозиціях і об'єднуються в різноманітні парадигми. Найкрупнішим парадигматичним об'єднанням є лексико-семантичне поле» [Кочерган. ЗМ. С. 120-121].

«Парадигматичні відношення між словами дають можливість носіям мови добирати з мовної системи слово з найбільш точним і відповідним змістові висловлювання значенням» [Лисиченко. С. 10].

«Відношення чергування при зайнятті певної позиції; стосуються, як правило, системних відношень слова в парадигматичному угрупованні (групі слів, полі тощо)» [Левицький. АМВЛС. С. 31].

Парадигматичні відношення «...виявляються шляхом протиставлення одних лексичних одиниць іншим однорідним одиницям і встановлення їхніх подібних і специфічних ознак» [СУЛМ ЛФп. С. 19].

«ЛСВ багатозначного слова перебувають між собою в парадигматичних відношеннях, даючи можливість для кожного конкретного повідомлення вибирати один із них. Наприклад, іменник *дорога* в парадигматиці має такі ЛСВ: 1) Смуга землі, по якій їздять і ходять. 2) Місце для проходу, проїзду. 3) Перебування в русі (йдучи або їдучи куди-небудь). 4) У знач. присл. дорогою. Під час руху, подорожування кудинебудь. 5) Правильний напрямок для руху кого-небудь. У реченні ж воно реалізує тільки одне із значень. Наприклад, «Ліна стояла край дороги, обвіяна гарячим степовим повітрям» (О. Гончар) – актуалізується перше; «Даючи «Москвичеві» дорогу, капітан відступився» (О. Гончар) – друге; «А

Віталієві хочеться, щоб ще більше було таких віражів, щоб дорога їхня не кінчалася» – третє значення» [Лисиченко. ЛСВ. С. 85].

ПАРАДÓКС – «(від грец. *paradoxos* – несподіваний, дивний) – думка, що різко розходить з усталеними поглядами і спочатку нібито суперечить собі: ...*не говори своєму другові того, що не повинен знати твій ворог* (А. Шопенгауер)» [СУЛМ ЛФп. С. 138].

ПАРЕМІОЛОГІЧНИЙ СЛОВНІК – «словник, що подає в певному порядку (за алфавітом або частіше тематично, нерідко з покажчиком опорних слів) той чи інший різновид паремій.

П.с., поряд із фразеологічними словниками й словниками або збірками крилатих слів (висловів) та афоризмів, перифразів, фіксують і коментують різні усталені звороти народної мови. Найпоширенішим П.с. є словник прислів'їв і приказок та добірки різноманітних примовок (переважно при словниках прислів'їв і приказок), зокрема жартівливих (часто римованих, каламбурних) вітань і прощань, побажань, тостів, припрошувань (*Будьте здорові, в кого чорні брови!; Великий рости!; Дай, Боже, щоб усе було гоже!; Чим багаті, тим і раді!; Земля йому пухом!*), прокльонів і погроз, часто несерйозних (*Матері їх ковінька!; Щоб тебе дощ намочив!*).

Менше представлені словники (добірки) загадок (напр., «Малоруські та галицькі загадки» К. Сементовського, 1851; розділ «Загадки» в книзі «Українські приказки...» М. Номиса, 1864), народних порівнянь (*Лле як з відра; Темний як ніч*), скоромовок (*Кипить окріп, біжить окріп, без Прокопа ніхто не вийме окропа!*) та дитячих примовок, лічилок і дражнилок (*Гикавко, гикавко, піди до води, кого схочеш, того й напади; – Гарбуз! – Твій батько загруз!*), видані окремо й у словниках прислів'їв та приказок і в збірках дитячого фольклору, а також добірки примовлянь, замовлянь, ворожінь (*Ластівко, ластівко! На тобі веснянки, дай мені білянки!*), народних прикмет і забобонів (*Сіль розсипати – сваритися з кимось*), лайок, сонники і т. ін. (переважно у словниках прислів'їв і приказок, у різноманітних фольклорних, етнографічних збірках)» [Тараненко. УМЕ. С. 460]. Напр.: *Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу. Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.* Наприклад:

Слово вилетить горобцем, а вернеться волом [Ф–III, 159]. Репрезентовано комунікативну тенденцію, що

зумовлена дією закону, згідно з яким вимовлене слово поширюється зі швидкістю польоту маленької пташки. Схильність людей до поширення саме негативної інформації впливає на її форму — *обмова або брехня з малої дрібниці робиться помалу великою* (тлумачення І. Франка). Така особливість зумовлена дією ще одного закону комунікації — закону спотворення інформації (*див. також: закон спотворення інформації*). У мовленні цю паремію можна використовувати як повчання, настанову, попередження, коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації.

(К, с. 146)

ПАРЕМІОЛОГІЯ – «(грец. *παροιμία* – притча, вислів, прислів'я, приказка і *λόγος* – слово, учення) – «філологічна дисципліна, що вивчає паремії, або народні вислови, виражені реченням, а також короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог. До класу **паремій** належать: прислів'я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, «ділові» вислови, повір'я, «віщі» сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомолки, замовляння, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо... Це тексти, які мають самодостатнє значення та можуть вживатися самостійно, є ситуативними та мають три структурні плани: лінгвальної структури, логічної (і семіотичної) структури та план реалій» [Демський. УМЕ. С. 424-425].

ПАРЕМІЯ – «(грец. *παροιμία* – притча, вислів, прислів'я, приказка і *λόγος* – слово, учення) – народний вислів, виражений реченням, а також короткими ланцюжками речень, які передають елементарну сценку або найпростіший діалог. До П. зараховують прислів'я, приказки, примовки, загадки, прикмети, повір'я, віщі сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, замовляння, небилиці, нісенітниці, казкові формули та ін. П. – одночасно мовне і фольклорне явище» [МФЕ. С. 291]: *«Шабля ранить голову, а слово – душу. Рана загойться, але слово – ніколи. Від теплого слова і лід розмерзає. Гостре словечко коле сердечко. Добре слово варте завдатку. І від солодких слів буває гірко. Не говори, що знаєш, а знай, що говориш. Хто мовчить, той двох навчить. Що вимовиш*

язиком, то не витягнеш і волом» [Антологія. С. 142]. До паремій можуть належати й каламбурні сполуки: «Трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса; Сідайте, на чому стоїте, ще й ноги звішуйте; Воно б дуже добре, та нікуди не годиться; Дайте, тіточко, води напитися, бо так їсти хочу, що аж переночувати нема де» [Медведєв. С. 67]. Див. **вїсловлення прецедентне**.

ПАРОНІМИ – «(від грец. *παρά* – біля і *ὄνομα* – ім'я, назва) – слова, а також фразеол. одиниці й синтакс. конструкції, що при повній або частковій семант. відмінності є дуже подібними формою, внаслідок чого можуть сплутуватись в мовленні або спеціально обіграватися зі стиліст. настановою» [Тараненко. УМЕ. С. 425].

«Схожі за формою споріднені та неспоріднені слова, що розрізняються своїм значенням... У вузькому розумінні П. називають спільнокореневі слова однакової морфологічної категорії, значення яких часто сплутуються через близькість звучання. Це зумовлює розгляд П. як категорії культури мови. П. є важливим стилістичним засобом для створення каламбурів, антитез тощо. Вони широко використовуються у поетичній віршованій мові» [Єрмоленко. УМ. С. 121].

«...слова, досить близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням. Отже, своєрідність паронімів у тому, що вони мають і вимову, і написання подібні, близькі, проте не тотожні, наприклад, *адресат* – *адресант*, *афект* – *ефект*... До паронімічних належать лише ті слова, які характеризуються незначною відмінністю у звуковому складі та вимові й близькі за своєю предметною співвіднесеністю. Семантичні зв'язки між паронімами бувають різні – синонімічні й антонімічні, іноді пароніми можуть просто бути близькими за своїм значенням або принаймні знаходитися в складі однієї тематичної групи лексики, належати до однієї сфери діяльності... За характером семантичних зв'язків паронімічні слова умовно можна поділити на такі групи: а) пароніми синонімічні: *капля* – *крапля*..; б) пароніми антонімічні: *прогрес* – *регрес*..; в) паронімія з певною семантичною близькістю: *обмотати* – *обметати*..; г) пароніми однієї тематичної групи: *ніготь* – *кіготь*...» [СУМ Л і Ф. С. 58-59].

«...слова, які мають однакову кореневу частину, але

відрізняються семантикою. Найчастіше пароніми відрізняються один від одного суфіксами, рідше – закінченнями, ... ще рідше пароніми можуть становити пару «твірне слово» – «похідне слово», а також відрізнятися префіксами, напр.: *абонент, абонемент; адрес, адреса; визначальний, визначний; замір, намір* [СУМ Ф. С. 237].

«Паронімічна пара (або й більша кількість слів) може відрізнятися суфіксами, напр.: *ожеледиця* – тонкий шар льоду на поверхні землі; *ожеледь* – кристали льоду (снігу), якими обростають стовбури та гілки дерев, дроти тощо; *паливо* – горюча тверда, рідка або газоподібна речовина, яка служить джерелом теплової енергії, тепла; *пальне* – паливо для двигунів внутрішнього згоряння (бензин, солярка тощо); *україніка* – сукупність чогонебудь, крім наук, що стосується історії, культури України; *україністика* – сукупність наук, які вивчають мову, літературу, культуру, історію українського народу. Серед слів-паронімів, що відрізняються суфіксами, є дуже багато прикметників.: *військовий* – комісаріат, патруль, частина, госпіталь, квиток, звання; *воєнний* – стан, кампанія, тактика, стратегія, період, роки, маневр; *інформативний* – характер, лекція, функція, перевантаженість; *інформаційний* – агентство, бюро, служба, новини, канал, технології» [Мацюк. УМПС. С. 153].

ПАРОНІМІВ СЛОВНИК – лексикографічна праця, яка «...містить пароніми – слова, подібні за формою, але цілком або частково відмінні за значенням» [СУМ Ф. С. 308]. Напр.: *Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ : Освіта, 2008. 320 с.* Наприклад:

ЛІРИК // ЛІРНИК

Спільний корінь **лір-** (грец. *lira* – ліра); розрізняються суфіксами **-ик, -н / ик**.

ЛІРИК, а, ч. Автор ліричних поезій; емоційна, задушевна людина. *Ми знаємо Шевченка і як лірика м'якого, і як філософа глибокого* (Тич.); *За складом своєї душі я ... лірик* (Ст.).

У спол.: **л.** *талановитий, обдарований, ніжний; високої проби; серце, душа, задушевність, почуття, настрої, емоційність, перо, стиль л.; л.* за складом душі, характером, світосприйманням; **л.-епік; поет-л.; бути (стати) л.**

ЛІРНИК, а, ч. Народний співець-музикант, що акомпанує собі на лірі. *Сиділи лірники та грали по шелягу за танець* (Шевч.); *У кобзарів та лірників старого часу була навіть своя спеціальна* [«лебійська»] *мова для порозуміння між собою – так що сторонні люди їх не розуміли* (Рильський); *Та найбільше я* [Сухорський] *любив лірників і їх жебранки* (Іваничук).

У спол.: л. відомий, сліпий, нужденний, ярмарковий; л.-професіонал; мова, репертуар л.

(ГССП, с. 156).

ПАРОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ – «(від *пароніми* і лат. *attractio* – стягування, уподібнення) – найпоширеніший різновид «народної етимології», наявний між паронімами. Іноді П.а. ототожнюється з парономазією» [Тараненко. УМЕ. С. 425]: *Травнева тиша тоне, тане... / Танок тополь... Терновий тин... / Там тане Таня... Тонкостанно... / Там тільки ти, Танющик, ти...* (А. Мойсієнко, «Вибране»).

«...стилістична (риторична) фігура, побудована на текстовому зближенні співзвучних слів з метою створення комічного або образного ефекту. Напр.: *Десь був Дега. (Де? Га?) Дега. Художник. Дивак. Самітник* (Л. Костенко); *І фермери посадять помідори на шуканій ошуканій землі* (Л. Костенко)» [Єрмоленко. УМ. С. 122].

«...контекстуальне звуко-сміслові зіставлення не споріднених, але фонетично подібних одиниць. Ступінь звукової близькості, що дозволяє виділяти прийом паронімічної атракції, обмежується тотожними приголосними. Тотожність визначається – згідно з поетичною практикою – на орфографічному рівні. Наприклад: ... *А вітер плаче, плаче і стирає, стирає стронцій з наших образів* (О. Пахльовська)» [СКМ. С. 48]. Напр., «...*придушила душу й далі душиш, дихать мені диху не даєш*» (М. Вінграновський). Див. **парономазія**.

ПАРОНІМІЯ – «(грец. *παρά* – біля і *ὄνομα* – ім'я, назва) – явище часткової звукової подібності слів при їх повній чи частковій семантичній різниці» [СУЛМ ЛФп. С. 68].

ПАРОНОМАЗІЯ – «(від грец. *παρά* – біля і *ὀνομαζω* – називаю) – різновид гри слів, фігура мови, що полягає в навмисному зближенні в контексті паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм з певною стилістичною настановою... Напр.: «*Напружим в один*

бік, направим в другий, і крешем, і кришим, і крушим, як стій» (П. Тичина)» [Тараненко. УМЕ. С. 425]. Або: *Сім струн сумують серед світу, / Сміються сім, співають сім... / Сімом сим струнам сповіти – / Спів – сивосум, спів – світлосинь. / Сім слів, сім слив, сміються сім, сумують, / Сім слів синіють сливно, сім синінь... / Сміється сміх. Сумує сум. Самує / Сам Савооф... Сім самоспалень, сім спасінь...* (А. Мойсієнко, «Вибране»).

«...стил. прийом умисного зближення й зіставлення паронімів, напр., назва поет. зб. Є. Маланюка «Стилет і стилос» [Лексикон. Волков. С. 224]: *Отак самую і сумую, / Ношу свої жалі в сумі. / осіннім днем ще переднюю / Й презимую в цій зимі...* (А. Мойсієнко).

ПАРТИТИВ – «слово, яке позначає частину [чогось], напр., *гілка (дерева)*» [СУМ Ф. С. 224].

ПАРТИТИВНІ ВІДНОШЕННЯ – «...зв'язки, що ґрунтуються на відношеннях **частина – ціле** або **елемент – система**, напр., *ніжка (стола) – стіл, район – область*» [СУМ Ф. С. 224].

ПАСІВНА ЛЕКСИКА – «1) Слова зрозумілі, знайомі мовцю, але не вживані ним у звичному мовному спілкуванні. До П.л. належать здебільшого слова спеціального вжитку, архаїзми, діалектизми, запозичення, неологізми тощо; 2) словниковий запас мови в певний період її розвитку, який має відтінок застарілості або новизни» [Єрмоленко. УМ. С. 122].

«...рідковживані слова, які або застаріли (архаїзми, історизми), або ще не закріпилися в мові (неологізми). До пасивної лексики належать також діалектизми, багато запозичених слів» [СКМ. С. 48]: *Наскакалось, називалось, / Під **припідчком** заховалось (віник); Їхала пані / В срібнім **жупані**; / Як уїхала в сад, не вернулась назад (риба і ятір)* [Антологія. С. 342].

«...маловживані, але зрозумілі мовцям слова, у яких наявні ознаки застарілості або новизни і які обмежено функціонують у повсякденному спілкуванні» [СУМ Ф. С. 264].

ПАСІВНИЙ СЛОВНИК – «частина лексики, що мало або зовсім не вживається в повсякденному мовному спілкуванні, але зрозуміла носіям певної мови. Це слова, що виходять чи вже вийшли з

активного вжитку (*застарілі слова*) або, навпаки, тільки входять у вжиток (*неологізми*); слова неліт. мови з територіально або соціально обмежених шарів лексики (*діалектизми, професіоналізми, жаргонізми*, елементи *просторіччя*, зокрема груба та непристойна лексика); у межах літ. мови – маловживані слова книжної лексики (термінол, офіц.-ділової, публіцист., поетичної); лексика на позначення реалій життя ін. народів (*екзотизми*). П.с. протиставляється *активному словнику*, але абс. межі між ними немає» [Тараненко. УМЕ. С. 426].

«Словниковий запас мови в певний період її розвитку, який має відтінок застарілості або новизни» [Єрмоленко. УМ. С. 122].

ПАТРО́НІМ – «(від гр. *πάτήρ* (*патрós*) батько і *ὄνομα* – ім'я, назва) – власне ім'я, утворене від імені або прізвища батька: *Іванівна, Петрович*» [Єрмоленко. УМ. С. 122].

«1. Власна назва (ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько) сина чи дочки, утворена від батькового іменування. Напр.: *Васильович, Василенко, Сотниківна, Гетьманчук* тощо. 2. Власна назва, утворена від іменування когось із предків (по батьковій чи материній лінії), спадкова назва особи. Напр.: *Кобзаренко, Кобзарівський, Кобзарич ...*» [МФЕ. С. 294].

ПЕЙОРАТИ́В – «(лат. *reior* – гірший) слово з несхвальним значенням або відтінком значення. Напр.: *глушман, брехло, гібіти, мурмотіти* тощо» [МФЕ. С. 294]: *Що, Федоро – чи пак, федераціє? / Уже й «хлебушек» став у горлі? / ... / Алкоголічко безпробудна, / Ледацюго перфектна, / Ну, і треба тобі було Путіна / До такого страшного комплекту?* (О. Слоньовська).

ПЕРЕКЛАДНИЙ (ДВОМÓВНИЙ АБО БАГÁТОМОВНИЙ) СЛОВНИ́К – «словник, у якому до реєстрових слів однієї мови даються відповідники іншою мовою, тобто заголовні слова вихідної мови перекладаються лексичними засобами другої мови. П.с. поділяються на **загальномовні**, або філологічні, та **спеціальні**. Крім двомовних, є багатомовні П.с, які, зокрема, досить зручні для практичного вивчення кількох іноземних мов (напр., словники лексичних мінімумів різних мов), для наочного зіставлення різномовних термінів окремих галузей науки, техніки тощо і перекладу їх на потрібну мову...» [Паламарчук. УМЕ. С. 465].

«...у П.с. до реєстрових слів однієї мови подані відповідники іншою мовою (мовами), тобто здійснено їх переклад» [СУМ Ф. С. 311]. Напр.: *Новий українсько-англійський словник* / С. І. Гороть, С. В. Гончарук, Л. К. Малімон, О. О. Рогач. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 700 с. Деякі П.с. поєднуються з іншими типами словників. Напр.: *Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології* / Л. В. Коломієць, О. Л. Паламарчук, Г. П. Стрельчук, М. В. Шевченко. Київ : Освіта України, 2013. 455 с. – **термінологічно-перекладний**. *Латинсько-український словотвірний словник / 20 000 слів*. Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан», 2010. 880 с. – **словотвірно-перекладний**.

ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА (ПОХІДНЕ, ВТОРИННЕ, НЕПРЯМЕ) – «одне із значень багатозначного слова, що пов'язане з прямим значенням і виникло внаслідок перенесення назви на інший предмет чи явище за подібністю, суміжністю чи функцією. Переносне значення завжди вторинне, похідне, воно протиставляється прямому. П.з.с. мотивоване прямим значенням слова. Напр.: прокидається дитина – *прокидається день*, гострий ніж – *гостре слівце*, залізний дріт – *залізні нерви*, золота обручка – *золоті руки*. Кожне значення слова встановлюється в реченні або у словосполученні» [Єрмоленко. УМ. С. 123].

«...похідне, вторинне З., якого набуває слово внаслідок метафоризації чи метонімізації. Перенесення відбувається на ґрунті схожості форми, кольору, характеру тощо» [МФЕ. С. 148].

«...значення слова, зумовлене появою асоціацій, що поєднують один предмет з іншим» [СУЛМ ЛФп. С. 36].

Таке значення «...є вторинним, похідним від прямого значення, воно виникає внаслідок перенесення назв одних предметів, явищ, дій, ознак на інші і залежить від зв'язку з іншими словами (контексту), напр.: *миша* («комп'ютерний маніпулятор»)» [СУМ Ф. С. 209].

ПЕРИФРАЗ (ПЕРИФРАЗА, ПАРАФРАЗ, ПАРАФРАЗА) – «(1. У словотворенні – еквівалентне слову аналітичне висловлювання, що служить для встановлення семантики похідного слова ...(*нафтопереробний* – який переробляє нафту)... 2. У стилістиці – слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними і описовими найменуваннями предметів, явищ, істот,

осіб тощо; один з видів тропів. Напр., *чорне золото* – вугілля, *корабель пустелі* – верблюд» [Регушевський. УМЕ. С. 435].

«...описовий зворот мови, або поетична фігура, троп, з допомогою якого передається зміст іншого слова чи виразу, напр.: *цар звірів* – лев, *біле золото* – бавовна... Перифраз – це переносне, описово-образне найменування предметів, і в певних умовах його вживання може виступати контекстуальним синонімом. Наближаючись до розгорнутих метафор або метонімій, перифраз завжди несе в собі якусь оцінку явищ, допомагає яскравості, виразності зображення. Перифрази допомагають також уникнути повторень тих самих слів чи зворотів і цим підвищують стилістичну якість оформлення думки» [СУМ Л і Ф. С. 88].

«...стилістичний прийом, заміна назви явища його розгорнутим описом... Виникнення П. пов'язують з табуїстичною забороною називання певних явищ, зокрема фантастичних істот («Той, що в скалі сидить», «Той, що греблі рве»). У риторичі П. уважався вагомим засобом розвитку теми, поряд з ампліфікацією... На основі П. створюється загадка» [Лексикон. Волков. С. 417].

ПЕРИФРАЗ СЛОВНИК – лексикографічна праця, яка «...містить слова й усталені словосполучення, що є образними, описовими назвами предметів, явищ, істот, осіб тощо, позначених реєстровими словами» [СУМ Ф. С. 313]. Напр.: *Коломіць М. П., Регушевський Є. С. Короткий словник перифраз / За ред. М. М. Пилинського. Київ : Радянська школа, 1985. 151 с.* Наприклад:

Країна тисячі озер – Фінляндія.

В країні тисячі озер. Снігу в цьому році у Фінляндії випало надзвичайно багато. Він так щільно вкрив місцевість, що, подорожуючи нею, навіть не розумієш, ідеш ти, скажімо, шляхом чи вкритим кригою озером (РУ, 31.03.1978).

(КСП, с. 60).

ПЕСТЛІВА ЛЕКСИКА – лексика, що «виражає суб'єктивну позитивну емоційну оцінку, любов, ласку, ніжність, напр.: *братик, зелененький, їсточки, татусь*» [СУМ Ф. С. 274].

ПИТОМА ЛЕКСИКА – «споконвічна українська Л.», яка «становить кілька істор. ярусів: а) слова (точніше, корені слів), що

ведуть свій початок від праіндоєвроп. епохи і мають відповідники в ін. індоєвроп. мовах.; б) слова, відомі від праслов'ян. епохи і відсутні в неслов'ян. мовах.; в) слова, що походять із східнослов'ян. діал. зони, яка існувала від 6 ст. н.е. до становлення окр. східнослов'ян. мов і риси якої частково відбилися в літ.-книжній давньоруській мові...; г) власне укр. слова» [Тараненко. УМЕ. С. 273].

«...словниковий фонд, наявний у мові від самого початку її існування й не запозичений із жодної іншої мови. До основного словникового фонду питомої лексики належать назви спорідненості (*батько, мати, брат, сестра*), найважливіших реалій природи (*земля, небо, річка, море...*), основних кольорів (*білий, чорний, червоний...*), займенники, числівники, основні дієслова (*йти, їхати, вести...*)... Більшість питомої лексики української мови – праслов'янського походження... Питомій лексиці протиставляється іншомовна лексика...» [СУЛМ ЛФп. С. 85-86].

«...лексика, що була успадкована від прамов, або створена на власне українському мовному ґрунті. ... Охоплює групи слів, успадковані від ностратичної й індоєвропейської прамов, західноіндоєвропейської і балто-слов'янської мовних спільностей, праслов'янської мови і східнослов'янської мовної спільності, та власне українську лексику» [СУМ Ф. С. 240].

«...слова (лексеми), що утворились у певній ідіоетнічній мові в період її формування й історичного розвитку; слова (лексеми) не запозичені» [Бацевич. С. 99]. Див. **споконвічна українська лєксика, індоєвропейська лєксика, праслов'янська лєксика, спільнослов'янська (східнослов'янська) лєксика, власнеукраїнська лєксика.**

Питомо українські фразеологічні одиниці – «спільнослов'янські фразеологізми – вони увійшли до мови в спільнослов'янський період, тобто до V-VI ст. н. е. (*водити за ніс, з голови до п'ят, як на долоні*, див. також відшарування текстів Святого Письма: *умивати руки, берегти як зіницю ока*); власне українські фразеологізми, які відображають особливості національної історії, культури, побуту; тобто ті, що групуються навколо вітчизняних власних назв; одиниці, пов'язані з історією України; крилаті вислови українських історичних діячів, письменників (Л. Скрипник)» [Ужченко. ФСУМ. С. 126].

Піджин – «(від спотв. англ. pidgin) – загальна назва для ненормативних мов, які виникають на базі кількох мовних основ в екстремальній ситуації міжетнічних контактів. Прикладами мов-піджинів можуть слугувати білорусько-російська «трясянка», російсько-фінський «руссенорськ» та «суржик» – змішування українських і російських мовних елементів» [СУЛМ ЛФп. С. 103].

«Піджини – мови, що виникають унаслідок пристосування мов поневолених народів до мови загарбників для вироблення спільного засобу порозуміння. Піджинам властива запозичена лексика, місцеві вимова й словотвір, спрощення граматичної та словника... Цілком очевидно, що термін *піджин* не відповідає суті сучасного англізованого українського мовлення, оскільки українська мова має загальнолітературний стандарт, розвинену лексичну, граматичну та лексикографічну базу» [Баган. С. 45-46].

ПЛАН ВІРАЖЕННЯ – «сприйняття висловлення на основі граматичних ознак мовних засобів, які входять до складу цього висловлення» [МФЕ. С. 315].

ПЛАН ЗМІСТУ – «сприйняття висловлення на основі семантики мовних засобів, що утворюють це висловлення, тобто сприйняття внутрішнього елемента мовного знака» [МФЕ. С. 315].

ПЛЕОНАЗМ – **1.** Стилiстичний зворот, що полягає в уживанні однозначних *слів* та *словосполучень*, які, на перший погляд, нібито зайві, а насправді є компонентами художнього засобу (нагнітання почуттів, підкреслення чи перебільшення чогось тощо). Напр.: *Кожі Микита м'яв – / прийшли к ньому люди, / прийшли в сльозах к ньому люди: / – Ой горе, Микито, якби ти знав, / горе, якби ти знав!* (П. Тичина). П. часто вживаний у фольклорі («Дума про козака Голоту»). **2.** Вислів, у якому використано близькі за значенням, а тому зайві слова. Напр.: *моя автобіографія, порівняльне зіставлення, народний фольклор, місцеві автохтони та ін.*» [МФЕ. С. 315].

«Розрізняють обов'язковий і факультативний плеоназм. **Обов'язковий** ... набуває реалізації у граматичній площині – він зумовлений особливостями мовної системи. На рівні розбудови словосполучень це, наприклад, граматичне узгодження, що є

типовим для флективних мов: *над світом галасливим і патлатим* (В. Симоненко)... **Факультативний плеоназм**, або **власне плеоназм**, охоплює цілу систему явищ, для яких характерними є різного плану **надуживання виражальних засобів у представленні якогось поняття чи оформленні цілого повідомлення**; найпростішим і найуживанішим серед плеонастичних прийомів є повторення, наприклад: *Це ж ти мені ні слова, / ні слова не промовив там* (Л. Костенко)» [Коломійцева. С. 34].

«**Семантичний плеоназм** – ...дублювання інформації внаслідок семантичного збігу або зближення змісту слів, словосполучень або предикативних одиниць у межах тексту. Засобами вираження семантичного плеоназму є: 1. Поєднання в тексті української та запозиченої лексики, якщо обидва компоненти мають однакове стилістичне навантаження... 2. Словосполучення та утворене від нього складноскорочене слово. 3. Нагромадження лексичних елементів, значення яких зазнають зближення завдяки метафоричному перенесенню... 4. Конструкції, що включають узуальні перифрази... Плеоназм можуть утворювати стилістично нейтральні мовні одиниці, що зазнають дублювання стилістичними синонімами» (просторічними словами, жаргонізмами, варваризмами, індивідуально-авторськими новотворами; фразеологічними одиницями) [Книш. С. 6-17]: *Я виграла, я багата! Я пребагата! Я багатюцісінька...* (І. Карпа), *Можна ще повзати – казала вона, – стрибати, тьопати, телімпатися, їсти, жерти, наминати, спати. Але все-таки дуже хотіла б політати* (Т. Малярчук). Ще приклад: «**Тільки тобою** білий святиться світ, / **тільки тобою** повняться брості віт, / *запарувала духом твоїм рілля, / тільки тобою* тішиться немовля, / *спів калиновий піниться над водою, – / тільки тобою, тільки тобою!* (В. Стус)».

ПОБУТОВА ЛЕКСИКА – «лексика, до складу якої входять слова, що називають предмети і явища, поширені в побуті всіх груп населення. В укр. мові до П.л. належать назви житла, меблів, господарських предметів, ...одягу і взуття, ...їжі й напоїв, ...посуду та кухонного начиння, ...свійських тварин і птахів, ...знарядь праці, ...трудових процесів і дій, ...назви звичаїв, обрядів, ігор, розваг» [Нечитайло. УМЕ. С. 456].

«Лексика, що поєднує назви предметів, явищ із різних галузей

побуту, господарства (одяг, звичаї, їжа і под.). П.л. здебільшого входить до складу загальноновживаної лексики (*сорочка, черевики, хустка, світлиця, віконниці, борщ, узвар, ополоник, вечорниці, схованки*). У складі П.л. помітне місце належить архаїчній та діалектній лексиці (*свита, каганець, ослін, піл, лудиння, кептар, черес, табівка* тощо)» [Єрмоленко. УМ. С. 130].

«Слова, що означають реалії (предмети, явища, події) щоденного побуту. Це назви одягу і взуття (*костюм, пальто, туфлі, чоботи*), назви помешкання, його обладнання, різних господарських предметів (*кімната, вітальня, ліжко, плита, подушка*), назви їжі, напоїв (*борщ, вареники, узвар*) та ін. У своїй більшості специфічно-побутова лексика належить до загальноновживаної. Проте в її складі значне місце займають просторічні слова і лексичні діалектизми» [СКМ. С. 49].

ПОБУТОВІЗМИ – «лексична підгрупа», яка ілюструє «побутову культуру народу.., напр. *кабиця* – 1) пічка в землі (в сінях або у дворі) для приготування їжі, пізніше – відкрита літня кухня (піч) у дворі або в садку; 2) кругла або чотирикутна яма, в якій поміщають гончарну піч; 3) яма, де вміщують казан, під яким розкладають вогнище для варіння, топлення в ньому чого-небудь; 4) на Поліссі – димовідвідний мішечок із сіткою, під якою горів посвіт... Побутовізми тісно пов'язуються з тематичними етнографізмами, що значно розширює коло етнокультурних концептів. Оскільки ці слова позначають етнокультурні реалії, вони здебільшого не піддаються прямому перекладу іншими мовами»[Жайворонок. УЕ. С. 31].

ПОВНІ ОМОНІМИ. Див. **абсолютні омоніми.**

ПОВНІ СИНОНІМИ. Див. **абсолютні синоніми.**

ПОВНОЗНАЧНІ СЛОВА, САМОСТІЙНІ СЛОВА – «самостійні слова, які мають номінат. функцію, тобто називають предмети та ознаки або вказують на них, і здатні виконувати роль членів речення. Вони є осн. типом слів, на відміну від неповнознач. слів. П.с. поділяють за семант., морфол., синтакс. і словотв. (для похід. одиниць) ознаками на класи, або частини мови» [Вихованець. УМЕ. С. 458-459].

«...слова, що мають самостійне лексичне значення, тобто називають предмети, ознаки, кількість, дію тощо і виступають головними або другорядними членами речення. До них належать: іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники» [Єрмоленко. УМ. С. 130]: *Осінній день березами почавсь. / Різьбить печаль свої дереворити. / Я думаю про тебе весь мій час. / Але про це не треба говорити* (Л. Костенко). Див. **автономні слова, автосемантичні слова.**

ПОЕТИЧНА ЛЕКСИКА – «слова з додатковим стилістичним забарвленням, вживані в мові фольклору та художньої літератури... (*вітер, сонце, ...рута-м'ята, ...літечко, ...вітровінь...*)» [Єрмоленко. УМЕ. С. 462].

«Слова, які мають урочисте піднесене забарвлення і вживаються переважно в художньому, публіцистичному стилях і в мові фольклору. Напр.: *зорити, легкокрилий, живодайний, красний* (у значенні «красивий»), *хліба неокраї, журно, блакить, яблуновоцвітно, велет* тощо» [Єрмоленко. УМ. С. 131].

ПОЕТИЧНА МОВА – «1) мова віршованої поезії (пор. мова прози); 2) мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією; 3) система мовно-виразових засобів, серед них – тропів, стилістичних (риторичних) фігур, орієнтованих на досягнення стилістичного ефекту незвичного вживання вислову і естетизації загальномовного словника. Образність П.м. ґрунтується на звуковій, лексико-семантичній, структурно-граматичній організації національної мови. П.м. об'єднує одиниці естетичного змісту, що становлять характерні ознаки літературно-художніх та фольклорних текстів» [Єрмоленко. УМ. С. 131].

ПОЕТО́НІМ – «поетичне ім'я ... – особова назва персонажа художнього твору, напр.: *Назар Стодоля* (Т. Шевченко), *Захар Беркут* (І. Франко), *Лукаш і Мавка* (Леся Українка) та ін.» [Бучко. С. 150].

ПОЛІНОМІНА́ЦІЯ – «синхронне перенесення звичного терміна на позначення феномена з подібними характеристиками в одній термінологічній галузі (наприклад, *лев* – *нідерландський таляр із зображенням лева для позначення турецького піастра, згодом*

австрійського флорина)» [Левицький. АМВЛС. С. 32].

ПОЛІСЕМАНТ (БАГАТОЗНАЧНЕ СЛОВО) – слово, що має два чи більше «... зв'язаних між собою лексичних значень, що з'явилися в процесі розвитку первинного значення. Таким чином, одне слово служить назвою кількох різних предметів чи явищ дійсності. Наприклад, слово *чай* має такі значення: 1) південна вічнозелена рослина, із висушеного і спеціально обробленого листя якої приготують напій; 2) висушене і спеціально оброблене листя цієї рослини, з якого готують напій; 3) напій, настояний на листі» [Ганич. С. 25].

У багатозначному слові «...усі значення (ЛСВ) ...перебувають у певних зв'язках і являють собою мікросистему з чіткою організацією складових частин» [Лисиченко. С. 25].

«...слово, семантична система якого налічує більше однієї семми» [Левицький. АМВЛС. С. 32].

Інколи в полісеманті є «дифузність значення – ...нечітка диференціація значень, ...відсутність чітких меж між ними. Напр., значення слова *час* – «тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і т.і.», «проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і т.і., протягом яких що-небудь здійснювалося...», «історичний період у розвитку природи і людства...» – взаємопроникають, напливають одне на одне; межі між ними розмиті. Д.З. зумовлюється недискретністю позначуваних словом явищ об'єктивного світу і діалектикою семантичних процесів у мові» [Тараненко. УМЕ. С. 133-134].

ПОЛІСЕМІЯ (БАГАТОЗНАЧНІСТЬ), ПОЛІСЕМАНТІЗМ – (від гр. *polysemos* багатозначний, від *πολύς* – численний і *σημα* – знак) – «наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення» [Тараненко. УМЕ. С. 465].

«...процес та результат регулярного вжитку звукового форматива у відмінних використаннях щодо умовної «сітки» норм його вживання. Іntenсiональнo вона є на цій сітці інтегративним поєднанням нейролінгвістично-генеративної системи семантичних ознак, що передають натяковий мінімум, виражаючи певний інваріант (у вигляді значеннєвого ядра, тобто постійних, часто

прототипових ознак) та непостійний нечіткий варіант. Екстенціонально ці ознаки розрізняються сіткою можливих референтів (за допомогою контексту, різних колокацій та ситуацій)» [Левицький. АМВЛС. С. 32].

«Багатозначність слова – один із важливих засобів системної організації лексичного складу мови... Багатозначність пов'язана з тим, що слово є асиметричною одиницею, тобто такою, в якій немає повної симетрії між планом змісту і планом вираження: не кожній одиниці смислу відповідає окрема одиниця мови – слово, інакше кажучи: одне слово може мати кілька пов'язаних між собою значень, тобто бути багатозначним» [Лисиченко. С. 22].

«Наявність полісемії в мові пов'язана з тим, що слово є асиметричною одиницею, у якій немає однозначної визначеності між планом змісту і планом вираження: не кожній одиниці смислу відповідає окрема одиниця мови – слово. Інакше кажучи: слово може мати кілька пов'язаних між собою значень, і, навпаки, одній одиниці смислу може відповідати кілька одиниць мови – слів» [Лисиченко. ЛСВ. С. 82].

ПОЛОНІЗМ – «різновид запозичення: слово, його окреме значення, вислів тощо, запозичені з польської мови або утворене за її зразком» [Ткаченко. УМЕ. С. 425].

«Вислови, граматичні конструкції, що ввійшли до інших мов з польської мови... В XI-XVIII ст. писемні пам'ятки української мови фіксують такі П.: *вряд (уряд), війт, власний, гроші, державець, злочинець, каштелян, маєтність, мешкати*. З польської мови прийшли в українську також слова *млин, повидло, виделка, ковадло, кишеня, скарга, пильнувати, тлумачити, розмаїтий, смутний* тощо» [Єрмоленко. УМ. С. 132].

«До запозичень із польської мови належать такі групи лексики:

- адміністративно-ділова та військова лексика: *війт, урядник, залога, застава, поєдинок*;
- виробничо-професійна лексика: *збруя, ковадло, кушнір, тесля*;
- суспільно-політична лексика: *вельможний, вільність, вітчизна, гріш, дідизна, достаток, місто, міщанин, пан, посполитий*;
- правнича лексика: *оскарження, скарга, страта*;

- побутова лексика: *білизна, гудзик, драбина, кий, кишеня, ліжко, мешкання, млин, панчоха, посаг, підлога, стьошка, тлумачити, хлопець, шати, шибя, шухляда*;
- назви дій, процесів, станів: *зичити, квапитися, кохати, куштувати, мешкати, оминутти, пильнувати, сподіватися, трапитися, шикувати, прагнення, клини, лічба*;
- назви якостей: *блакитний, брунатний, кепський, розмаїтий...*» [СУМ Ф. С. 250].

«...ознаки польських слів: звукосполучення **-дл-, -тл-** та суфікс **-изн(а)**: *ковадло, повидло.., тлумачити, білизна, вітчизна, дідизна*» [СУМ Л і Ф. С. 135].

ПОНЯТТЯ – «форма мислення, в якій відбиваються загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак» [Кочерган. ОЗМ. С. 374].

«...мисленнєве відображення класу предметів або класу класів на основі властивих їм інваріантних ознак» [СУЛМ П. С. 110].

«...результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта чи низки однорідних об'єктів дійсності» [Ющук. С. 156].

«...результат пізнання, в якому узагальнюється досвід людини, її знання про світ. Функція поняття – виділення спільного, що є можливим при абстрагуванні від особливостей окремих предметів класу. У поняття відображаються не всі ознаки предмета (явища, процесу), а лише основні, найбільш чуттєві, які дозволяють відрізнити один предмет (явище, процес від іншого). Так, для поняття *птаха* найсуттєвішими є уявлення про те, що перед нами різновид хребетних, які мають тіло, вкрите пір'ям, дзьоб і замість передніх кінцівок – крила». «Обсяг поняття – це клас певних явищ, узагальнених у ньому, а зміст – сукупність істотних ознак цих явищ» [СУЛМ ЛФп. С. 27, 29].

Воно «...виникає внаслідок відображення й узагальнення в свідомості людини істотних ознак і властивостей предметів та явищ реального світу. Поняття є сукупністю певних людських знань про предмет чи явисьє явище...» [СУМ П і Ф. С. 14].

«Прикладом активної вербалізації поняття, що потрапило у фокус соціальної уваги, набуло значущості для суспільства, є поява в сучасному комунікаційному просторі інтернет-комунікації

(соцмережі, форуми, блоги), засобах масової інформації словотвірних гнізд, мотивованих недавніми неологізмами *ковід і коронавірус*. Ці терміни разом із оцінно-оказіональними синонімами *лоховірус, фейковірус, кармановірус* побутують у сучасній мовній практиці... Новозапозичення *ковід і коронавірус* «розгортають», аспектуалізують свою семантику за типовими словотвірними категоріями: «ознака» (*ковідний і доковідний, коронавірусний і докоронавірусний*); «особа» (*ковідник, коронавірусник*), а також утворюють антонімічні й синонімічні пари: *ковідоборець, ковідоентузіаст – ковідопанікер, ковіддисидент та коронаборець – коронаскептик, коронадисидент, коронапанікер*» [Карпіловська. С. 39].

ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ – наука, що «досліджує лексику двох і більше споріднених мов з метою встановлення етимології слів, словникового складу мови» [СУМ Ф. С. 197]. Див. **лексикологія**.

ПОРІВНЯНЬ СЛОВНІК – словник, який «...укладають на основі порівнянь, виписаних із творів художнього і публіцистичного стилів. Реєстровими в П.с. можуть бути або слова, що вказують на суб'єкт порівняння (те, що порівнюють), або слова, які вказують на об'єкт порівняння (те, з чим порівнюють)» [СУМ Ф. С. 313]. Напр.: *Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.* П.с. можуть бути одномовними і перекладними, напр.: *Левченко О. Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011. 748 с.*

ПОТЕНЦІЙНА СЕМА (ІМОВІРНІСНА, ФАКУЛЬТАТИВНА) – «сема, яка не характеризує предмет чи взагалі поняття, позначене аналізованим словом, а може виявлятися в певних ситуаціях. Так, зокрема, психолінгвістичний експеримент показав, що слово *начальник* асоціюється з такими ознаками, як «товстий», «злий», «нервовий»» [Кочерган. ЗМ. С. 239].

«Біляядерну зону утворюють так звані потенційні семи. Потенційні семи не усвідомлюються як істотні при ізольованому розгляді слова, але можуть актуалізуватися у вторинних значеннях слова або в окремих випадках його використання. Так, сема

«приємність» у змісті вихідного значення слова є потенційною, малоістотною, але у вторинних, переносних значеннях вона може актуалізуватися, напр., *життя не мед*, який використ. для характеристики чого неприємного» [СУЛМ ЛФп. С. 45].

ПОТЕНЦІЙНЕ СЛОВО – «це слово, що може бути утворене за певним словотвірним типом, або те, що існує в мовленні, але ще не ввійшло в мову. Належить до резерву, за рахунок якого розвивається словотвірна система мови. П.с. здебільшого можливі за наявності словотв. парадигм похід. слів, усі члени якої реалізовані. Пор. парадигму: *дослід, дослідний дослідник, дослідниця* і парадигму з П.С., що позначені зірочкою: **наслід, *наслідний...* Статус П.С. властивий авторським неологізмам, пор. неологізми О. Гончара *школярята* (на зразок *хлоп'ята, дівчата*), *знедуховнити* (пор. *знепритомнити*), П. Тичини *руйнач* (пор. *глядач*), А. Малишка *небовид* (пор. *краєвид*), І. Драча *обережник* (пор. *пожежник*)» [Клименко. УМЕ. С. 473-474].

«...з новими мовними одиницями будь-якого рівня пов'язані протиставлення: узуальне / okazіональне, потенційне / реальне, нормативне / ненормативне. З огляду на викладене, вважаємо потенційні слова як можливі, що з'являться або не з'являться в мові, okazіональні слова як індивідуально-авторські неологізми, що існують лише в певному контексті...» [Новікова. С. 101].

ПРАГМАТИКА – «(грец. *pragmatikós* – дійовий, чинний) – сфера досліджень у семіотиці й мовознавстві, в якій вивчається функціонування мовних знаків у мовленні; розділ мовознавства, який вивчає комплекс проблем, що стосується мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації» [Кочерган. ОЗМ. С. 374].

«...сфера досліджень у семіотиці, що розглядає співвідношення знаків з тими, хто їх уживає; у мовознавстві пов'язується із вивченням функціонування мовних одиниць у мовленні, комунікації і їх тісному зв'язку з учасниками, контекстом і ситуацією спілкування» [Бацевич. ФМ. С. 225].

ПРАГМАТИЧНА СЕМА – сема, яка вносить «до значення слова суб'єктивно-оцінну інформацію, вказуючи на емоційне ставлення мовця до денотата (референта), позначуваного словом, ...є основою конотативного значення» [СУМ Ф. С. 218].

«Елементами членування загальної прагматичної інформації є прагмеми (емоційно-оцінні, комунікативні, історико-культурні) як мінімальні одиниці, що відбивають ставлення мовця до власної свідомості, ситуації комунікації та навколишньої дійсності. Сукупність окремих прагмем утворюють прагматичний компонент значення, що містить загальну прагматичну інформацію лексичної одиниці... Прагматичний компонент лексичного значення являє собою додаткову інформацію про учасників комунікації, це відношення між знаком та людиною (людським колективом), яка користується цим знаком. Цей компонент лексичного значення слова враховує категорію суб'єктивності в найширшому розумінні, тобто репрезентує емоційно-оцінні ставлення окремої людини й етносу загалом, характеризує комунікативну ситуацію та відбиває культурно-історичні деформації лексичного значення слова, його сполучуваності. З огляду на це у прагматичному компоненті лексичного значення виділяються експресивний, емоційно-оцінний, функційно-стильовий, історико-культурний, соціальний мікрокомпоненти, що узагальнюють увесь прагматичний компонент... Отже, поняття «прагматичний компонент лексичного значення» можна визначити як сему, що репрезентує відношення між носієм інформації і його результатом, тобто відношення між уживанням слова і його результатом, тому кожна з його мовних функцій відповідає певному підтипу прагмем. Експресивний та емоційно-оцінний мікрокомпоненти прагматичного компонента лексичного значення формують прагмеми емоційно-оцінного типу. Функційно-стильовий і соціальний мікрокомпоненти всебічно характеризують ситуацію спілкування, визначають її стиль, реєстр та всю можливу додаткову інформацію про учасників комунікації, тому представлені прагмемами комунікативного типу. Історико-культурні прагмеми утворюють окремий мікрокомпонент (історико-культурний), що спрямований на відбиття в мовній одиниці навколишньої дійсності» [Тараненко. ППА. С. 42, 44].

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА (СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКА) ЛЕКСИКА – «слова, відомі від праслов'ян. епохи і відсутні в неслов'ян. мовах: **вчора, завтра; неділя, понеділок** та ін. дні тижня; **березень, квітень** та ін.; ... **пшениця; ... змія; ... серце, палець; ... великий, широкий, мілкий; червоний, синій; добрий, ... гордий**» [Тараненко. УМЕ. С. 273].

У лексиконі української мови праслов'янська лексика представлена такими тематичними групами слів:

- «...назви об'єктів і явищ природи, рослин: *долина, іскра, острів, північ, потік, рілля, струмись, буря, вихор, морок, будяк, гриб, лопух, кропива, лобода, малина, печериця, пшениця, сад, сиріжка, трава, ягода*;
- назви тварин, птахів, комах: *ведмідь, змія, кінь, окунь, пес, птах, соловей, жук, комар*;
- назви на позначення частин і органів тіла людини та організму тварин: *білок, більмо, в'язи, гортань, губа, рот, стегно, тіло, чоло, шия, грива*;
- назви спорідненості і свояцтва: *вітчим, мачуха, невістка, онук, плем'я, сват, свояк, чоловік*;
- назви заселень, помешкання та його частин: *вулиця, город, вежа, кошара, кузня, обора, стайня, вікно, крокви, піч, пліт*;
- назви продуктів харчування: *борошно, каша, кисіль, коровай, лій, масло, пиріг, пиво, сало, сир, сметана, страва, тісто*;
- назви знарядь праці та засобів сполучення: *борона, вила, відро, горно, клин, мило, мітла, молот, невід, ніж, полотно, пряжа, сковорода, швайка, шило, весло*;
- назви основних життєвих процесів: *блукати, боліти, варити, гнити, гоїти, горіти, капати, квоктати, киснути, клепати, лазити, молотити, питати, пустити, цідити, читати*;
- назви якостей: *добрий, гідний, голий, дурний, здоровий, розумний, світлий, сліпий, хитрий*» [СУМ Ф. С. 242-243].

«...слова, які виникли в період спільнослов'янської мовної єдності й іншим групам індоєвропейських мов невідомі. Слів, які успадкувала українська мова від праслов'янської і які вживають тепер, приблизно 2 тисячі, напр.: *чоловік, свідок; губа, палець, серце; пшениця, ожина, пиво; ...відвага, правда, кривда; вікно, борона; боліти, молотити, киснути; розумний, короткий, кислий, жовтий*. Вони належать до активного складу сучасної української мови, становлять найважливішу і найдавнішу частину лексики» [Мацюк. УМПС. С. 82].

ПРЕСКРИПТИВНІ (НОРМАТИВНІ) СЛОВНИКІ – лексикографічні праці, які «...подають кодифіковану норму формальних, семантичних та функціональних характеристик слів літературної мови; представлена в них норма є обов'язковою для всіх користувачів літературної мови. Напр., «*Словник української мови*» в 11-ти томах, у якому вказано значення слів, їх стилістичне вживання, граматичні форми та наголос» [СУМ Ф. С. 300].

«**Словник нормативний** (прикм. від ім. *норма*) – словник, що виявляє стандарт нормативного використання слова, рекомендує літературну норму і не допускає неправильні використання слів, пов'язані з неправильним розумінням їхнього значення або як такі, що не відповідають комунікативній ситуації (*жаргонізми, діалектизми* тощо)» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 314].

Див. також **дескриптивний словник**.

Прийом «СЛІВ І РЕЧЕЙ» – «прийом дослідження лексики, за якого історію слова вивчають разом з історією позначуваної словом речі» [Кочерган. ОЗМ. С. 375].

Прийом ТЕМАТИЧНИХ ГРУП – «прийом дослідження лексики, за якого слово вивчають у зв'язку з іншими словами, пов'язаними з ним спільною темою» [Кочерган. ОЗМ. С. 375].

Прийоми ВНУТРІШНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ – «способи вивчення мовних явищ на основі їх системних парадигматичних і синтагматичних зв'язків» [Кочерган. ОЗМ. С. 375].

Прийоми ЗОВНІШНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ – «способи вивчення мовних явищ за їх зв'язком з позамовними (соціологічними, логіко-психологічними та ін.) явищами» [Кочерган. ОЗМ. С. 375].

ПРІКАЗКА – «стійкий вислів здебільшого фольклорного походження, який образно розкриває певне явище насамперед з погляду його емоційно-експресивної оцінки. П., на відміну від прислів'їв, висловлюють незавершену думку, є частиною судження, що має форму незамкненого кліше. Вони можуть бути реалізовані в мовленні тільки в контексті («*Більше щастя, як розуму*»; «*З чим пішов, з тим і прийшов*»))» [Демський. УМЕ. С. 487].

«Близький до прислів'я влучний, афористичний, іноді

римований вислів: *Шила в мішку не сховаєш; Темної ночі зорі ясніші; Кінець діло хвалить*. П. не має властивого прислів'ю повчального змісту. Це часто скорочене прислів'я. Напр.: *Яблуко від яблуні (Яблуко від яблуні не далеко падає), Що кого болить (Що кого болить, той про те і говорить)* (Нар. тв.). П. за своєю структурою може співвідноситися і з реченням, і з словосполученням. Напр.: *За наше жито та нас і бито* (речення); *п'яте колесо до воза* (словосполучення)» [Єрмоленко. УМ. С. 137].

Функційне навантаження приказок у мовленні: «а) характеристика внутрішніх і зовнішніх якостей людини (*не всі дома – дурний*); б) характеристика стану людини – фізичного, матеріального, психічного (*гроші лопатою гребє – багатий*); в) визначення і оцінка дії (*заткнути за пояс, топтатися на місці*); г) окреслення обставин – причини, місця, часу, дії та ін. (*наче блекоти об'ївся, як з неба впало*); г) визначення і оцінка явищ, предметів (*китайська стіна*)» [Скрипник. С. 28].

ПРИКМЕТНИКОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – «фразеологічні одиниці, еквівалентні прикметникам (повнозначний компонент їх найчастіше виражений прикметником, іменником, рідше – прислівником або дієсловом), виступають в атрибутивно-предикативній ролі – *як тур – здоровий, сильний; ...хоч викрути – мокрий; хоч куди – гарний*» [СУЛМ Л і Ф. С. 385].

Вони, як правило, «...називають ознаки: *не в тім'я битий, кров з молоком, не остання спиця в колесі*» [Ющук. С. 231].

ПРИМОВА, ПРИПОВІДКА – «здебільшого жартівливий народний вислів усталеної форми; іноді коротка розповідь у вигляді поширеного прислів'я; часто з римами й алітераціями. Серед примовок виділяють: а) формули вітань та прощань, напр.: *«Вітайте, Витку! Скидайте свитку!»; «Будьте здорові, майтеся гаразд; що вам забракне, вдайтеся до нас»; б) формули припрошування, запрошення до столу, зичення смачного, подяки за частування, запрошення сісти тощо: *«Сідайте, щоб усе добре сідало»; в) формули побажань, віншувань, тостів: «На щастя, на здоров'я, на той Новий рік, щоб було ліпше, як торік»; г) формули прокльонів: «А три дні би вас дома не було»; г) узвичаєні відповіді на певне питання, прохання та репліки, які супроводжують формули вітань, побажань, припрошувань, напр.: « – Як живеш? –**

Живемо, не горюємо, хліба, солі не купуємо»; д) формули дражніння: *«Братова три дні хату не мела, мого брата ізвела»*; е) словосполучення: *«Балакала, говорила – сім мішків гречаного гаврила»»* [Демський. УМЕ. С. 490-491].

«1. Жартівливий, часто римований вислів, яким починається чи завершується казка. 2. Дотепне зауваження, яке вплітається в розповідь чи текст твору. Напр.: *Сідайте, щоб усе добре сідало*. 3. Фраза чи вірш, який розказують під час дитячої гри тощо» [МФЕ. С. 335].

«Жартівливий, переважно римований вислів, що вплітається в розповідь чи текст твору. Це усталені форми вітання, запрошення (*здоровенькі були; сідайте рядком та поговоримо ладком; чим багаті, тим і раді*); формули побажань (*з роси та з води; здорові будьмо та себе не гудьмо*); каламбурні вислови (*хай буде гречка, аби не суперечка; на городі бузина, а в Києві дядько*); фраза чи віршик, що примовляється під час дитячої гри (*тринди-ринди, коржі з маком*); римований вислів, яким починається чи завершується казка (*були собі дід та баба; а хто не вірить, хай перевірить; от вам казочка, а мені бубликів в'язочка*); дотепне римоване зауваження (*...яка рибка, така й юшка; і сміх, і гріх*)» [Єрмоленко. УМ. С. 139].

ПРІНЦИПИ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ – «...критерії науково-аналітичних дій, методологічні основи, на яких ґрунтується праця словникарів. Виділяють такі основні П.л.:

1. **Спадкоємність** лексикографічних творів: будь-які словники під час опису певного словникового матеріалу завжди спираються на існуючі лексикографічні традиції.

2. Значна роль **суб'єктивного чинника** при створенні словників. ...Наприклад, суб'єктивний чинник відіграє свою роль у процесі подання значень у словниковій статті багатозначних лексем: лише лексикограф може вирішити, який з методів обрати: **історичний**, коли розташування значень ґрунтується на етимологічному описі розвитку значень, а сучасні й найбільш вживані значення, таким чином, залишаються останніми в семантичній структурі; або **емпіричний**, що базується на сучасному розумінні актуальності того або іншого значення слова (що, природно, кожний лінгвіст і навіть звичайний носій мови бачить зі своєї точки зору).

3. Зумовленість жорстким **прагматизмом**. ...Кожний словник завжди зорієнтований на певного читача, враховує особливості мов та потребу в певних лексикографічних працях у певний час.

4. **Нормативність** у відборі лексики.

Виходячи з нормативно-стилістичних завдань словника, не можна дозволити необмежене використання в ньому ненормативних засобів мовлення, навіть тих, що широко зустрічаються в різних сферах слововживання. Не можна забувати, що словник безпосередньо пов'язаний з виробленням літературної норми мови в кожному епоху.

Разом з тим слід враховувати, що багатство мови виявляється перш за все в тому, що вона складеться не тільки з нейтральних, стилістично не маркованих засобів. ...Тому нормативний словник покликаний вказати сучасні (діючі) норми слововживання, необхідно відбити також й усю різноманітність лексичної системи.

5. Теоретична та практична **багатоплановість** лексикографічних творів: під час будь-якого наукового аналізу словникового складу мови завжди залишаються неврахованими деякі аспекти, що могли б подати певне явище в іншому вигляді, з іншої точки зору. Філософсько-діалектична відносність лексикографічного опису мовних одиниць тягне за собою можливість існування великої кількості словникових творів» [Дубічинський. С. 6-8].

ПРИСЛІВНИКОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – фразеологічні одиниці, які «характеризують дію, стан чи ознаку: *з відкритим серцем, як на долоні, не чуючи землі під ногами*» [Ющук. С. 232].

Вони «...відбивають просторову характеристику: *...за два кроки*; спосіб дії: *...зціпивши зуби*; ... ; інтенсивність дії: *...з усього маху*; психофізичний стан, поведінку людини: *як неживий, як колода..*; кількісні параметри: *як гною..*; стосунки між людьми: *як кішка з собакою..*; повноту дії: *...до зубів*; якість: *комар носа не підточить*; ... виконують у реченні функцію обставини...» [Ужченко. ФСУМ. С. 134].

ПРИСЛІВ'Я – «стійкий вислів переважно фольклорного походження, у якому зафіксований практичний досвід народу та його оцінка різних подій і явищ. П., на відміну від приказок, – це

самостійне судження, інтонаційно й граматично оформлені як прості («Дружній череді і вовк не страшний») або складні («Біда тому воліві, котрого корова коле») речення» [Демський. УМЕ. С. 492].

«Стислий і влучний народний вислів (часто афористичний і заримований), у якому в образній формі виражена повчальна думка чи емоційна ознака когось явища. П. на відміну від приказок, – самостійні судження, граматично та інтонаційно оформлені як прості (*Кожному своя сорочка ближча*) або складні (*Там ліниво працюється, де пожитку не чується*) речення» [МФЕ. С. 336].

«Стійкий народний вислів, який у стислій, влучній формі передає життєвий досвід, узагальнену думку, емоційну оцінку якогось явища... Однією з характерних ознак П. є його синтаксична завершеність. Виступаючи, як правило, у формі речення, П. співвідноситься з судженням. Напр.: *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить; Як робимо, так ходимо, як дбаємо, так маємо; Що написано пером, того не виволочеш волом* (Нар. тв.)» [Єрмоленко. УМ. С.141].

«П. вважають за енциклопедію народної мудрості... Вони узагальнюють спостереження над життєвими явищами, віддзеркалюють народні погляди на явища природи, господарство, соціальний стан, людські чесноти та вади... Досить часто П. стають заголовками, образно розкриваючи авторський задум: *Квітка-Основ'яненко – оповідання «Добре роби, добре й буде»*» [Лексикон. Волкова. С. 442-444].

ПРОЗАЇЗМ – «слово або зворот побутового мовлення, науковий чи технічний термін, який у художньому контексті видається неорганічним, напр.: *Синхрофазотрони ридають, як леви* (І. Драч)» [МФЕ. С. 339].

ПРОСТОРІЧНА ЛЕКСИКА – «слова, що вживаються здебільшого у розмовній побутовій мові, а також у художніх творах як стилістичний засіб надання грубуватої, зневажливої характеристики зображуваному: *забр'юхатися, опецьок, варнякати, дрихнути, здохлятина, лопуховий, фітюльки, пишик і под.*» [Єрмоленко. УМ. С.142-143].

«...некодифіковані слова, характерні для мовлення малокультурних і малограмотних людей. Ознаками просторіччя є:

ненормованість, стилістична недиференційованість, факультативність вживання, відсутність писемної форми, функціональна «монотонність», тобто відсутність розмежування на функціональні стилі, поширеність синонімів-дублетів, напр.: *баба* (жінка), *затопити* (вдарити), *соше* (замість *шоше*), *рахувати* (вважати)» [СУМ Ф. С. 274-275].

ПРОСТОРІЧЧЯ – «різновид некодифікованої розмовної мови, що характеризується вживанням слів, зворотів, граматичних форм, позначених відтінком зниженості, грубуватості, фамільярності. У мові художньої літератури П. служить засобом соціально-мовної характеристики образів. П. не закріплене за певною територією чи групою осіб, а входить до некодифікованої розмовної мови» [Єрмоленко. УМ. С. 143].

«1) Згрубіла, знижена лексика, що входить у систему загальнонародної мови, але вживання якої засуджується з етичних міркувань. Напр.: *витріщатись, дрихнути, жерти, паскуда, насобачитись*. Просторіччя використовується у художніх творах як стилістичний засіб; 2) усна некодифікована форма національної мови, що має наддіалектний характер і загальнозрозуміла для носіїв мови. Просторіччя перебуває на межі народнорозмовної мови з літературною як особливий стилістичний пласт слів, фразеологізмів, форм, об'єднаних яскравим експресивним забарвленням зниженості, згрубілості, фамільярності» [СКМ. С. 53].

«Просторіччя ... кваліфікують як явище культуромовне (відхилення від норм на всіх мовних рівнях), психолінгвальне (неповне знання та володіння нормами літературної мови, змішування норм близьких мовних практик) та стилістичне (щодо маркованої зниженої, згрубілої, вульгарної, лайливої лексики; засобу соціально-мовної характеристики персонажа; засобу іронізації висловлювання в неофіційній усній комунікації)» [Бибик. С. 78].

ПРОТОТІП – «(англ. *prototype*, від грец. *prototypon* – прообраз) – 1) одиниця, яка виявляє найбільшою мірою властивості, спільні з іншими одиницями даної групи; 2) одиниця, яка реалізує спільні для групи властивості без домішки інших властивостей» [Кочерган. ОЗМ. С. 376].

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ – «[від лат. *professio, professionis* – офіційно зазначене заняття, спеціальність] – слово або вислів, притаманні мові певної професійної групи. Звичайно П. називають емоційно забарвлені елементи, що виступають як розмовні синоніми-еквіваленти до стилістично індивідуальної професійної номенклатури чи слів-термінів і часто виходять за межі літературної норми: у водіїв легкова машина підвищеної прохідності має назву *бобик*, руль – *бублик*, автопокришка – *гума*, легковий автомобіль – *кінь*; у друкарів та журналістів помилка називається *ляп*, нижній кінець сторінки, книжки – *хвіст*; у льотчиків літак «Іл-2» – *горбатий*, слід, що його залишає реактивний літак – *ковбаса-зебра* і т. ін. Такі П. є метафоризованими словами загального вжитку. Деякі з них часом входять у нормативне вживання: *двірник* – пристрій для очищення вітрового скла (склоочисник) – у водіїв; *ліхтарик-боковик* – підзаголовок, винесений за поля тексту, – у друкарів і т. ін.» [Винник. УМЕ. С.500].

«Професіоналізми, професійні слова, вузькоспеціальні слова – слова або вислови, властиві мові людей певного ремесла, фаху. П. охоплюють знарядь праці, різновидів виробничих процесів, різних гатунків сировини, виробів тощо. Уживаючись у певній галузі практичної діяльності, П. розширюють спеціальні словники. Напр., для рибальського промислу важливо розрізнити напрям і силу вітрів, тому рибалки Приазов'я та Причорномор'я вживають на позначення вітрів такі слова: *бунація*, *бунаца* (тихий вітер), *карапкан* (північно-західний вітер), *майстро* (південно-західний вітер), *трамонтан* (північно-східний вітер) тощо. Для мови моряків характерні слова *кок* (кухар), *камбуз* (кухня), *компас* (загальноживане слово *компас*), *полундра* та ін. У сфері друкарства розрізняють шрифти *антиква*, *баскервіль*, *діамант*, *петит*, *курсив* та ін.» [Єрмоленко. УМ. С. 143-144].

«Слова, що вживаються на позначення спеціальних понять у сфері тієї чи іншої професії, ремесла, промислу. Часто професіоналізми є неофіційними заміниками термінів і вживаються там, де надто складна термінологія (для спрощення спілкування) або там, де термінологія ще не усталена. Наприклад: *шмуц* (замість *шмуцтитул*), *термояд* (замість *термоядерна реакція*), *оперативка* (замість *оперативна нарада*). На відміну від

термінів, професіоналізми не мають строгого наукового визначення, не становлять цілісної системи, можуть мати експресивне забарвлення. Професіоналізми конкретні, вони детально диференціюють ті предмети, дії, якості, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності відповідної професії. Наприклад, гончарі вирізняють такі частини глиняного посуду: *дно, утір, вінця, пелюстка, лавочка, плечі, карнизик*» [СКМ. С. 53].

«Одиницею професійної лексики є професіоналізми, які позначають спеціальні поняття чи продукти праці... Частина професійної лексики збігається з термінологією. Різниця полягає в тому, що термін – це цілком офіційна, узаконена назва певного поняття, а професіоналізм – напівофіційне слово, сферою вживання якого є мовлення (напр., «баранка» у мові водіїв, «підвал» у поліграфістів)» [Панько. С. 148].

ПРЯМЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА (ВИХІДНЕ) – «а) первісне, основне З. слова або вислову, на відміну від переносного, вторинного; б) логічне значення, на відміну від нашарованих на нього емоційно-експресивних відтінків» [МФЕ. С. 148].

«...головне.., стилістично нейтральне та контекстуально вільне» [Левицький. АМВЛС. С. 26].

Таке значення «...є первинним у часовому розумінні, вихідним, воно становить сутність реального змісту слова, зрозумілого поза зв'язками з іншими словами, напр.: *гавкати* («видавати звуки» (про собаку))» [СУМ Ф. С. 212].

ПРЯМЕ (ВІЛЬНЕ, НЕЗВ'ЯЗАНЕ, ОСНОВНЕ) НОМІНАТИВНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА – «лексичне значення слова, яке безпосередньо вказує на співвіднесеність слова з явищами об'єктивної дійсності й історично закріпилося у свідомості мовців. Пряме значення становить сутність лексичного, реального змісту слова і здебільшого є для нього первинним» [Ганич. С. 88]. Напр.: *Довершувати* – доводити що-небудь до кінця; закінчувати.

Основний тип лексичного значення, у якому «відбивається об'єктивна реальність, пізнана дійсність, з його допомогою визначаються й називаються поняття. Саме тому номінативне значення є базою, основою для виникнення, існування й застосування всіх інших значень слова» [СУЛМ. Л і Ф. С. 27].

Воно «...прямо вказує на об'єкт, тобто ...безпосередньо

співвіднесене з поняттям або окремими його ознаками. Прямим називають значення слова, найменше зумовлене його сполучуваністю» [СУЛМ.ЛФп. С. 36].

«У складі полісемантичного слова одне із значень сприймається як основне, яке «нібито безпосередньо спрямоване на предмети, явища, дії, якості дійсності й відбиває їх суспільне розуміння». Це значення є семантичною опорою багатозначного слова, із ним (за невеликими винятками) прямо або опосередковано пов'язані всі інші значення. Основне значення в слові звичайно називають прямим за характером номінації, інші ж ЛСВ є похідними, або вторинними» [Лисиченко. ЛСВ. С. 83-84].

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ – «1) один з функц. стилів літературної мови, призначений для передачі масової інформації (...*Мова преси, Мова телебачення і радіо*); 2) емоційно забарвлена, піднесена мова з ознаками вольової оцінності (у цьому значенні виступає синонімом до понять «ораторський стиль», «риторичний стиль») ...» [Єрмоленко. УМЕ. С. 501].

«...один із функціональних стилів літературної мови. Сфера використання – громадсько-політична, суспільно-культурна діяльність, освіта. Основне призначення – вирішення суспільно-політичних питань, активний вплив на слухача або читача, спонукання його до діяльності; пропаганда певних думок, переконань, агітація за втілення їх у життя. Основні ознаки: поєднання логічності доказів, точності висловлення з емоційно-експресивною образністю. Основні мовні засоби: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова і вирази. Характерне вживання іменних словосполучень, речень з однорідними членами, різних відокремлень, стилістичних фігур і тропів...» [СКМ. С. 54].

«*Публіцистичний стиль* (одне з узагальнювальних понять лінгвостилістики) в енциклопедії кваліфікуємо як функціональний різновид літературної мови, який забезпечує передавання, поширення в національномовному просторі суспільно-політичної, наукової, культурної інформації, виконує роль утвердження і регулювання літературної норми відповідно до внутрішніх законів мови й запитів соціуму. Сталі комунікативно-прагматичні ознаки стилю: доступний, логічний виклад, уживання семантично прозорих, однозначних лексичних номінацій з виразною оцінною конотацією. Динамічними є семантико-аксіологічні механізми

вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу. Публіцистичний стиль виконує інформативну, кумулятивну функції та функцію впливу на масову свідомість суспільства... Сфера реалізації публіцистичного стилю – засоби масової інформації, які вможливають реалізацію писемної (*мова преси*) й усної (*мова радіо, мова телебачення, мова мережі інтернету*) форм вираження, що й формують парадигму відповідних енциклопедичних термінів» [Коць. С. 14, 16].

ПУРІЗМ – «(франц. *purisme*, від лат. *purus* «чистий») – крайній вияв турботи про чистоту літературної мови, культуру мови, орієнтація на встановлення суворих правил дотримання літ. норм., оберігання мови від впливу іншомов. запозичень, очищення її від неліт. явищ (*діалектизмів, просторіччя* тощо)» [Єрмоленко. УМЕ. С. 503].

«... Позитивна роль П. виявляється у турботі про збереження самобутності національної мови, стабільність її літературних норм. Негативна роль перебільшеного П. полягає в запровадженні штучних форм, висловів, які відмежовують літературну мову від мовної практики і свідчать про антиісторизм в оцінці розвитку мови. Пуристичні тенденції характерні для періоду складних суспільних подій, коли відбувається процес демократизації мови. Так, у 20-х роках ХХ ст. у створенні української термінології спостерігалися явища П.: пропонували вживати слова *тягунець* замість *магніт*, *хитник* замість *маятник*, *неділка* замість *атом* і под.» [Єрмоленко. УМ. С. 145].

«Пуризму властиві такі ознаки: 1) вилучення складних, незрозумілих іншомовних елементів та нововведень, які мають синонімічні відповідники з прозорою семантикою (*консенсус* – *згода*...); 2) несприйняття іншомовних слів, які вже стали нормою й активно використовувані, заміна їх власними новотворами (*пилосос* – *пилосмок, порохотяг*...) або, що характерно для сучасного українського пуризму, залучення лексем, пропонованих до вжитку мовознавцями-пуристами 20-х років і заборонених або суттєво обмежених у використанні в часи радянської мовної політики, т. зв. реабілітація мовних елементів (*карта* – *мана*...); 3) усунення з ужитку мовних одиниць, тотожних з їх відповідниками у мові, яка була панівною, і залучення власних ресурсів – це протиставлення українського та російського варіантів: *ранимий* –

вразливий; співпадати – збігатися; 4) намагання очистити мову від не літературних елементів: територіальних діалектизмів (*білиця – білка...*); соціальних діалектизмів, зокрема жаргонізмів, арготизмів (*кинути – ошукати; табло – гроші*); суржикових форм (*міроприємство – захід...*)» [Дзісь. С. 15].

«У 1918 р. українська мова стояла перед сумним фактором впливу російської мови. В умілих руках русифікаторів вона ставала часто макаронічною в науковій термінології та фразеології. Як відповідь на русифікацію виникає **пуризм** – рос. слова замінюються на питоми українські, напр.: *контрабанда – перемитництво; в діаметрі – поперечно; конус – стіжок; масштаб – мірило; прес – чав; гіпотенуза – протипрямка; піраміда – гостриця; фільтр – цідило; маятник – хитун*» [Мацюк. УМПС. С. 138].

«У загальній спрямованості цих процесів простежується як національно-мовна тенденція – прагнення до обмеження наслідків іншомовних впливів на структуру української мови й розширення в ній її питомих, органічних елементів, так і тенденція соціально-мовна – прагнення до очищення словникового складу української мови від мовних залишків радянського минулого» [Тараненко. С. 159].

Р

РАДІАЛЬНА ПОЛІСЕМІЯ – багатозначність слова, при якій «всі похідні (непрямі) значення походять безпосередньо від одного основного (прямого). Так, слово *стіл* має п'ять значень: 1) «різновид меблів»; 2) «їжа, страви; харчі»; 3) «установа або відділ установи, що займається певними канцелярськими справами»; 4) «деталь верстата у вигляд горизонтальної дошки, що служить для закріплення заготовок під час їх обробки»; 5) «гора, височина з плоскою вершиною та стрімкими схилами». Друге, третє, четверте і п'яте значення є похідними від першого» [Кочерган. ЗМ. С.126].

«Радіальну багатозначність, за якої всі значення слова мотивовані єдиним центральним значенням, простежуємо на прикладі прикметника *бюджетний*. Він уживається з давно відомим значенням 'стос. до бюджету', де бюджет – 'кошторис прибутків і видатків держави, підприємства на певний період', 'сума прибутків окремої особи або родини на певний час' (СУМ I: 269). Окрім того, у сучасних текстах аналізована лексема побутує з новим значенням 'який фінансують із державного бюджету' (СМ:

19) та новим розмовним ‘дешевий, недорогий, економний’, не зафіксованим у словниках. Напр.: *Під час цих пошуків і експериментів з метою відтворити в Україні бюджетний варіант того, що масово впроваджено в європейській медпрактиці, на Олену чекало чимало переешкод і прикрих відкриттів* (ДТ, 16.08.19); *Набір наших аптечок – бюджетний. Наприклад, ми не кладемо до неї голку для пневмотораксу, а заміник – 1-й катетер, замість дорого вартісної оклюзійної плівки – звичайний канцелярський файл* (Д, 07.06.17). Два нових значення – це звуження, спеціалізація першого значення, виявлення його окремих аспектів» [Цигвінцева. С. 129].

РАДІАЛЬНО-ЛАНЦЮЖКОВА ПОЛІСЕМІЯ – багатозначність слова, яка «поєднує ...два ...типи, тобто паралельну підпорядкованість і послідовну залежність. Наприклад, у слові *зерно* виділяють п’ять значень: 1) «насіння рослин» (*конопляне зерно, кава в зернах*); 2) «дрібний плід хлібних злаків» (*торгувати зерном, зібрати хліб до зерна*); 3) перен. «зародок, початок чого-небудь» (*зерно теорії, зерно поетичного дару*); 4) «окрема дрібна часточка якої-небудь речовини; крупинка, краплинка» (*зерно піску, зерно золота*); 5) перен. «невеличка часточка, крихітка чого-небудь» (*зерно правди, зерно надії*)). Змішані радіально-ланцюжкові структури мають надзвичайно широку варіативність» [Кочерган. ЗМ. С. 126].

«Прикладом мішаного типу багатозначності слугує семантична структура лексеми *лінійка*. У СУМ її подано зі значеннями *лінійка* 1 ‘пряма риска на папері, дошці тощо, яка допомагає писати рівними рядками’, ‘планка для креслення прямих ліній; обчислювальний, вимірювальний інструмент різної форми’, ‘стрій в одну шеренгу; збір учнів, піонерів, які стоять у шеренгах’ (СУМ IV: 517). Сучасні тексти засвідчують два нових значення слова *лінійка*. Вона функціонує зі значенням ‘інструмент програм Microsoft, вертикальна і горизонтальна смуги, розташовані на полях документа, що слугують для вирівнювання тексту’, утвореним від зафіксованого значення ‘пряма риска на папері, дошці тощо, яка допомагає писати рівними рядками’, пор.: *Піпетка може виконувати функцію форматування... Поєднана з інструментом Лінійка* (ФБ, 29.04.21). Мовцям також відоме значення ‘сукупність товарів, об’єднаних спільною концепцією, функціями, аудиторією

або ціновою категорією», утворене від зафіксованого 'стрій в одну шеренгу; збір учнів, піонерів, які стоять у шеренгах', пор.: Apple презентував нову лінійку смартфонів iPhone (Д, 13.09.17); У минулому році Україна вивела на ринок 10 нових продуктів, один з яких якраз завершував лінійку двох- і трикомпонентних гіпертензивних ліків (ДТ, 27.04.21). Отже, значення лексеми лінійка, зафіксовані в СУМ, утворилися послідовно, а нові походять від різних семем, що ілюструє мішаний (радіально-ланцюжковий) тип багатозначності» [Цигвінцева. С. 129].

РЕЄСТР – «упорядкований згідно з визначеним критерієм чи критеріями список словникових одиниць, що підлягають опису, поясненню, з'ясуванню, перекладу тощо. Реєстр можуть формувати одиниці будь-якого мовного рівня: морфеми (у морфемних або граматичних словниках), лексеми, фраземи, синтагми, цитати та ін.» [Демська. С. 24].

РЕЄСТРІВІ ОДИНИЦІ – «одиниці, що формують, творять реєстр словника. Кожна реєстрова одиниця паралельно є елементом мікроструктури словника – заголовковою одиницею, пояснюваним» [Демська. С. 25]. Див. **вокабула, заголовкова одиниця**.

РЕМАРКА – «лексикографічний засіб вказівки на нормативну / ненормативну, стилістичну або іншу специфіку пояснюваного. Використання ремарок передовсім покликане потребою експлікації норми, чи точніше – позначення того, що від неї відхиляється» [Демська. С. 26].

Скажімо, «...найчастотнішими стилістичними ремарками у «Словнику української мови» у 20-ти томах є: *розм., перен., діал., заст., спец., рідко*. Напр.: **АБІЩИЦЯ**, і, ж., розм. Річ або справа, що не має ніякої цінності чи значення; дрібниця, дурниця; **БАКША́**, і, ж., діал. Баштан; **АДВОКА́Т**, а, ч. 2. перен. Людина, яка заступається за кого-небудь, захищає когось; **ВАКА́ЦІЇ**, ій, мн., заст. Канікули, перерва в роботі навчальних закладів, установ; **БА́БРАТИ**, аю, аєш, недок., рідко. 1. що, чим. Бруднити, мазати.

Галузеві ремарки, позначаючи нормативні терміноодиниці (напр., біол., геол., інформ., лінгв., мед. і т.ін.), наводяться при словах і термінологічних словосполученнях головним чином у тих випадках, коли з дефініції не можна чітко визначити галузь, до якої

вони належать. Напр.: **АДСОРБЕ́НТ**, у, ч., фіз., хім. Тіло, що своєю поверхнею поглинає, вбирає частинки газу або окремі складові частини розчину; **ГАЙМО́РІТ**, у, ч., мед. Запалення слизової оболонки гайморової порожнини; **ДЕПОЗИТА́РІЙ**, ю, ч., дипл., фін., юр. 1. Фізична або юридична особа, що зберігає депозити; 2. Держава або міжнародна організація, що зберігає оригінальний текст міжнародного договору; 3. Сховище коштовностей та інших цінностей» [Чумак В. iros@zeos.net].

РЕМІНІСЦЕНЦІЯ – «(від лат. *reminiscentia* – спогад) – відгомін у тексті якихось мотивів, образів іншого твору: ...*Годуйте коней! Шлях їм далеченький. Пильнуйте славу полкових знамен. Полтаво! Засвіт встануть козаченьки. Ти припадеш їм знову до стремен. Так само засвіт встануть з полуночі. А ти за них, Полтаво, помолись. Лиш не заплаче свої карі очі та Марусенька, як було колись* (Л. Костенко) – перегук з відомою народною піснею, авторство якої приписують Марусі Чурай» [СУЛМ ЛФп. С. 138].

РЕФЕРА́НТ – «(від англ. *refer* – співвідносити, посилатися; лат. *referens* – той, що відносить) – об'єкт позамовної дійсності, який має на увазі мовець, коли вимовляє певний мовленнєвий відрізок» [Кочерган. ОЗМ. С. 376].

«Одиничний предмет»; «окремий предмет чи позамова ситуація» [Левицький. С. С. 7, 77].

«...позначуваний словом конкретний предмет, реальний вияв денотата» [СУЛМ П. С. 107-108].

РИМА́РІЙ – «(грец. рима – *rhythmos* – розмірність) – **словник рим**, уживаних у певній національній поезії відповідної історичної доби (напр.: *Караванський С. Словник рим української мови, укладений як лінгвографічна модель формального нагромадження звукових сигналів мовним центром людини. Львів : БаК, 2004. 1048 с.*). Інша назва – **римівник**» [МФЕ. С. 355].

«Римівники подають ряди слів або словоформ із тотожними чи співзвучними кінцевими частинами. Ці лексикографічні праці використовують поети з метою пошуку потрібних рим, а також спеціалісти з теорії літератури. Розрізняють: **загальні словники рим**, напр.: *Краснопольський В. Й. Словник українських рим : 100 000 слів. Київ : Панмедія, 2019. 446 с.*; **словники рим окремих**

письменників, напр.: *Діброва С. М. Словник рим Т. Г. Шевченка. Сімферополь, 2004. 144 с.*» [СУМ Ф. С. 314-315]. Наприклад:

-інь 1. *Ім.*: а) *наз.-зн. одн.* Амінь, безгомінь, бистрінь, величінь, височінь, волосінь, гарячінь, гладінь, глибінь, глибочінь, голубінь, далечінь, жарінь, Ірпінь, курінь, оплнн, рінн, (пів)тінн, тлінн, цвітінн, чекмінн, черінн, широчінн, ячмінн; б) *род. мн. див.* -іння.

2. *Дієсл. нак. сп. 2 ос. одн. див.* -інити, -інути.

3. *Присл.* В(у)далечінн, в паро-водно-кінн, опостінн, прэцінн.

4. *Виг.* Дінн, (дзінн-)дзінн, цвірінн.

Див. ще -ін, -инь; -бі, -ді, -кі, -лі, -мі *та ін.*

(БГСУР, с. 227).

РИМІВНІК. Див. **римарій.**

РІВНІ МОВИ – «складові частини, авт. механізми мовної системи. кваліфікуються як підсистеми, що становлять систему мови... Кожен рівень має свій тип одиниць, свою сферу мовного простору і своє функт. навантаження. Найчастіше виділяють 4 основних Р.м.: фонологічний (одиниця – *фонема*), морфологічний (одиниця – *морфема*), лексичний (одиниця – *лексема*) та синтаксичний (одиниця – *речення*). Названі рівні мови мають ієрархічні відношення: одиниці кожного попереднього рівня є буд. матеріалом для одиниць наст. рівня» [Карпенко. УМЕ. С. 513].

«...підсистеми мови, які встановлюються у процесі дослідження мови в різних аспектах і розглядаються в їх ієрархічному зв'язку. Основні мовні рівні такі: фонологічний, морфологічний, синтаксичний, лексичний... Лексеми, лексичні варіанти слів вивчаються на рівні лексико-семантичному. Виділяють також морфонологічний, словотворчий і фразеологічний мовні рівні» [Ганич. С. 238].

«...складові частини структури мови (яруси), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їх використання і групування в різні класи й підкласи, і знаходиться в ієрархічних відношеннях щодо інших (фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний рівні)» [Кочерган. ОЗМ. С. 376].

РОЗМІРНО-ОЦІННА ЛЕКСИКА – «вказує на розмір предмета,

ступінь вияву ознаки, дії, напр.: *горбок, дубище, височенний, лупцювати, носюра*» [СУМ Ф. С. 274].

РОЗМОВНА (НАРОДНОРОЗМОВНА) ЛЕКСИКА – «слова, що протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням» [Єрмоленко. УМЕ. С. 522].

«Слова і вирази, що вживаються у сфері невимушеного розмовно-побутового спілкування і своїм емоційно-оцінним, стилістичним забарвленням протиставляються нейтральним лексичним засобам. До Р.л. належать емоційно-експресивні назви осіб (*базікало, лежень, мудрагель, ведмідь*), оцінні назви дій, станів (*плентатися, витрішки продавати, давати хропака*), ознак, властивостей (*губатий, язикатий, засмальцьований*) тощо. Р.л. належить до словника літературної мови, тобто відповідає літературній нормі в її стилістичному вияві» [Єрмоленко. УМ. С. 149].

«Функціонує в живому розмовному мовленні і характеризується наявністю конотативних сем розмовності, фамільярності, іронічності, зневажливості, пестливості, розмірно-оцінності, лайливості і вульгарності. Розмовна лексика теж є значною мірою унормована, але відрізняється від літературної усним функціонуванням» [СУМ Ф. С. 273].

«Народнорозмовність – естетико-стилістична категорія, що характеризує сприймання світу крізь авторську призму «розмовності», «побутовості» та відображення його засобами національної наддіалектної мовно-виражальної системи... Лексика розмовної сфери вживання – це: I – **власне лексика розмовної сфери вживання, функціонально закріплена за повсякденно-побутовою практикою, що не має у словнику ремарки *розм.*** Це назви спорідненості, житла, меблів, господарських предметів, одягу та взуття, їжі й напоїв, посуду та кухонного начиння, звичаїв, обрядів, ігор, розваг, а також позначення дій на зразок: *балакати, баритися, вештатися, знадити, звабити* і под. Ця група охоплює лексичні діалектизми та етнографізми, застарілі та нові слова, співвідносні зі сферою повсякденної культури У цій групі слів постійно семантичні процеси неологізації, пасивізації (архаїзації) та активації. II – **власне лексика розмовної сфери вживання, що**

має непохідні основи і відзначена в загальномовному словнику ремаркою *розм.* та її варіантами, що вказують на джерело походження (*діал., жарг.*) чи експресивність. III – слова з розмовним значенням: а) лексеми, утворені шляхом переосмислення (переносного вживання) нейтральних та книжних слів у розмовно-побутовій сфері (іронічні, жартівливі, лайливі); ...б) лексеми із «словотвірною» розмовністю, утворені за допомогою внутрішніх ресурсів мови» [Бибик. С. 131, 204].

РОЗМОВНИЙ СТИЛЬ – «різновид усного літературного мовлення, який виконує функцію повсякденного спілкування людей на виробництві й у побуті, в особистому і громадському житті» [Ганич. С. 244].

«...один з функціональних стилів літературної мови. Сфера використання – усне повсякденне спілкування у побуті, на виробництві. Основне призначення – бути засобом невимушеного спілкування, живого обміну думками, з'ясування побутових стосунків. Основні ознаки: усна форма спілкування, непередготовленість до комунікації, використання позамовних чинників (ситуація, рухи, жести, міміка), лаконізм, емоційні реакції. Основні мовні засоби: багатство емоційно-експресивної лексики, суфіксів суб'єктивної оцінки, можливі діалектизми, просторічна лексика..., жаргонізми. Синтаксис розмовного стилю своєрідний: використовуються неповні речення, слова-речення. Типовими формами мовлення є усні діалоги і полілоги» [СКМ. С. 58].

«Поняття «розмовно-побутовий стиль» співвідносне з поняттям «сучасна українська усно-розмовна побутова літературна мова». Ця стильова модель пов'язана з народнорозмовною основою постійно..., оскільки вона становить ядро побутової сфери комунікації на сучасному етапі функціонування літературної мови... Саме в розмовно-побутовій функціональній сфері зберігаються традиції гумористичної культури нації: розмовний словник як база появи іронічних конотацій, оказіональні моделі мовного контрасту як основа для появи метафор, метонімічних структур, порівнянь з іронічним відтінком... Розмовно-побутовий стиль становить окрему систему. Його характеризують категорії: усність, розмовність, ситуативність, спонтанність, неофіційність, ненормативність...» [Бибик. С. 115, 118, 148].

РОЗМОВНО-ПОБУТОВИЙ СТИЛЬ. Див. **розмовний стиль.**

РОЗШІРЕННЯ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. Див. **семантизація.**

«РОЗЩЕПЛЕННЯ» ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ – «вичленовування з них чи породження на їх основі нових, структурно відмінних, фразеологічних утворень. Наприклад, відоме прислів'я *За двома зайцями поженешся – жодного не спіймаєш* стало першоджерелом виникнення дієслівних фразеологічних одиниць: *гнатися (полювати) за двома зайцями; убивати, убити двох зайців.* Давній народний афоризм *«Хто топиться, той і за соломинку вхопиться»* став основою створення нових фразеологізмів *хапатися (вхопитися) за соломину (соломинку); рятівна соломинка; соломинка порятунку; як потопуючий за соломину...»* [СУЛМ Л і Ф. С. 396].

РУСІЗМ (РОСІЇЗМ, РОСІЯНІЗМ) – «різновид запозичення; слово, його окреме значення, вислів, граматична форма тощо, запозичені з російської мови або утворені за її зразком: *...дівчинушка, ...співставлення, мебель»...* [Іжакевич. УМЕ. С. 526].

«...Значну кількість [русизмів] становлять лексеми, засвоєні українською мовою за допомогою калькування. До них належать суспільно-політичні терміни, слова на позначення соціально-економічних явищ, предметів виробництва та інших реалій, а саме: *багатоверстатник, вантажообіг, виробничник, відмінник, вогнегасник, гучномовець, держплан, колгосп, місяцехід, напівпровідник, радіомовлення»* [СУЛМ П. С. 178-179].

«Вплив російської мови став помітним, починаючи з ХІХ ст., і особливо помітився у 20-80-х рр. ХХ ст. З російської мови запозичено слова *самовар, ляц, нагідки, мужик, чиновник, начальник, община, артіль, ...рудник, підрядчик, більшовик, меншовик.* Багато слів *...було засвоєно у вигляді кальок: ...книгосховище, ...висуванець, ...обліковець, п'ятирічка, виконком, ...радгосп, виконроб та ін.»* [Ющук. С. 203-204].

«Нині українська мова почала звільнятися від росіянізмів, але певна частина їх, яка не мала точних відповідників в українській мові, залишилася, напр., *бетономішалка, бомж, духовка, ...затвор, наручники, ...паровоз, тилосос, сищик, спецназ, угон...»* [СУМ Ф. С. 262].

С

САМОСТІЙНІ СЛОВА. Див. повнозначні слова.

СЕЛЕКТІВНИЙ СЛОВНИК – лексикографічна праця, що «...обмежує відбір залежно від обсягу і призначення словника (напр., *тлумачний словник іноземних слів, орфографічний словник складних випадків правопису* тощо)» [Тараненко. УМЕ. С. 610].

СЕМА – «(грец. σήμα – знак) – мінімальна семант. одиниця двосторонніх мовних знаків – морфем і слів, елементарне лекс. чи грамат. значення, яке є складовим елементом плану змісту цих одиниць. Синонім. назви: маркер, елементарний смисл, семантичний множник, компонент значення. Так, значення слова депеша складається з таких С., як 1) 'повідомлення', 2) 'офіційність', 3) 'терміновість'» [Кочерган. УМЕ. С. 530].

«...найменший (мінімальний) компонент змісту слова, який співвідноситься з мінімальним компонентом плану вираження – морфемою і є її змістом» [МФЕ. С. 368].

«Мінімальна одиниця плану змісту»; «мінімальна смислова одиниця – «фігура», «семантична ознака», «компонент», ... «ноема», «семантичний маркер» [Левицький. С. С. 85-86].

«...специфічним чином структурована мовою множина елементів відображеної дійсності, яка не має корелята в плані вираження...» [Левицький. АМВЛС. С. 32].

«...найменша операціональна семантична одиниця, яка не пов'язана з планом вираження у структурі знака і виявляється у порівнянні зі значеннями інших співвідносних з ними знаків» [СУМ Ф. С. 214].

«Мінімальний компонент елементарного значення, або семеми, гранична одиниця плану змісту. Семи утворюють структури семеми» [СУЛМ ЛФп. С. 26].

СЕМА КУЛЬТУРНА – «з позицій компонентного аналізу дрібні й достатньою мірою універсальні складові лексичного значення слова, які не мають спеціальних формальних засобів вираження і віддзеркалюють національно-культурну специфіку реалії, позначену цим словом» [Бацевич. С. 152]. Див. **ідіотнічний інтерпретаційний компонент (компонент слова етнокультурний, компонент слова національно-культурний)**.

СЕМАНТЕМА – «семантична структура багатозначного слова.., що містить декілька семем, структури значення яких включають певну кількість сем» [Левицький. АМВЛС. С. 14]. Див. **полісемánt** (**багатозна́чне слово**).

СЕМАНТИЗА́ЦІЯ – «збільшення семантичного обсягу слова в процесі його історичного розвитку або вживання слова в мовленні. Найчастіше відбувається розширення значення в результаті перенесення найменування за функцією, за подібністю ознак, за суміжністю тощо. Наприклад, *стріла* – тонкий стрижень, що використовується для стрільби з лука, і *стріла* – рухома частина підіймально-навантажувальних машин...» [Ганич. С. 245].

«...розширення обсягу вживання виступає в тих випадках, коли в новому вживанні слово охоплює більше коло понять (уявлень), тобто може бути вжите як засіб називання ширше, ніж раніше (за Л. Булаховським). Так, розширило в українській мові своє значення слово *основа*, яке спочатку означало «поздовжні нитки для ткання», а тепер має значення «джерело, головне, на чому ґрунтується щось, що є суттю чогось» (I), «внутрішня, опорна частина предметів» (II), «вихідні головні положення чогось» (III), ...«частина слова» ...» [Лисиченко. С. 37].

«...виявлення значення мовної одиниці, її змісту у процесі філіації» [Демська. С. 29].

«Поява нових значень лексеми... Прикладом семантизації є всі багатозначні слова, які спочатку мали одне значення і набули інших у процесі розвитку мови» [СУМ Ф. С. 210-211]. Див. **філіа́ція**.

СЕМА́НТИКА – «(фр. *semantique*, гр. *semantikos* – означальний, від *sema* – знак), – «1) план змісту в мові..., що складається із значень мовних одиниць різних рівнів..; 2) значення мовної одиниці; 3) розділ мовознавства, що вивчає план змісту в мові, значення мовних одиниць; 4) у семіотиці – один із основних аспектів знака (відношення знака до позначуваного об'єкта – на відміну від синтактики і прагматики) і, відповідно, один з основних розділів семіотики як науки» [Тараненко. УМЕ. С. 530]. Наприклад, слово «Україна». «Значенневий розвиток слова й назви *Україна* є досить простий, але водночас щільно пов'язаний з обставинами

української історії й зумовлений ними... Схематично його можна позначити так: 1. XI ст. – «межівна земля». 2. XVI –XVII ст. – А. «країна, місцевість»; Б. «козацька земля». 3. XIX ст. – назва української національної території та держави» [Шевельов. С. 427].

«1) Наука про значення слів і виразів та зміну цих значень; 2) значення мовних одиниць – слів, словосполучень, фразеологічних зворотів, речень» [Єрмоленко. УМ. С. 151].

«...розділ і водночас одна з найважливіших категорій семіотики поряд із синтактикою і прагматикою, у межах якої вивчаються зв'язки між знаками і об'єктами (в широкому значенні слова), на які ці знаки скеровані; у мовознавстві – увесь зміст, інформація, що передається мовою, або її одиницями (словами, словоформами, словосполученнями, реченнями), а також текстами і дискурсами» [Бацевич. ФМ. С. 226].

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ (ПОНЯТТЄВО-СТИЛІСТИЧНІ) СИНОНІМИ – «це синонімічні слова, що відрізняються і додатковими значеннєвими відтінками і стилістичною забарвленістю: ... *гарний, хороший, славний, прекрасний...*» [Ганич. С. 250].

«Синоніми.., що розрізняються значеннєвими відтінками, семантичним обсягом, емоційно-експресивним забарвленням, наприклад, *поганий, гідкий, бридкий, осоружний, паскудний, мерзенний*» [СУМ Л і Ф. С.70].

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ – це система розподілу фразеологічних одиниць на групи, побудована основі ієрархізації «семантичної спаяності» стійких сполук. Наприклад, «академік В. Виноградов подав ... три типи ФО: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення. М. Шанський до названих ...типів додає фразеологічні вирази. Названі В. Виноградовим та М. Шанським класифікаційні групи розширили Л. Ройзензон та І. Абрамець, виділивши п'ятий тип – фразеологічні суміщені омоніми. Г. Удовиченко дещо видозмінив класифікацію В. Виноградова, виділивши ідіоми, фразеологічні вирази та фразеологічні сполучення» [Ужченко. ФСУМ. С. 122-124].

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА СЛОВА – «структурна сукупність

лексико-семантичних варіантів слова, які перебувають стосовно один одного в епідигматичних відношеннях семантичної деривації» [Левицький. АМВЛС. С. 33].

«...сукупність усіх значень слова» [СУЛМ Л і Ф. С. 15].

«Лексичне значення слова складається не тільки з предметно-поняттєвої віднесеності звукового комплексу, а і з цілого ряду інших як позамовних, так і внутрішньомовних факторів. Тому в сучасній лінгвістиці говорять не про лексичне значення слова, а про семантичну структуру слова, про компонентний склад лексичного значення. Слова розкладаються на елементи.., за якими протиставляються окремі значення, або лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) полісемантичного слова, що входять до семантичної структури слова... Процес розвитку семантичної структури слова є тривалим і складним... Відбувається і спрощення, і ускладнення структури, і переінтеграція значень. Так, у прикметника «лихий», як свідчать пам'ятки, в давньоруській мові було 6 значень: 1) «позбавлений»; 2) «зайвий, більший»; 3) «надмірний»; 4) «сумний»; 5) «злий»; 6) «поганий». В українській мові перші 3 значення втрачені, а останні в семантичній структурі розподілились у зворотному напрямку: 1) прямим номінативним стало «здатний чинити зло, лихо», це значення ґрунтується на етимологічному ЛСВ «поганий», 2) похідним номінативним, «який сердиться, лютує; сердитий, лютий», що пов'язане із значенням «злий», і 3) «сповнений лиха, страждання», що впливає із значення «печальний, сумний»» [Лисиченко. С. 13, 49].

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ. Див. **лексико-семантичне поле.**

СЕМАНТИЧНИЙ МНОЖНИК. Див. **се́ма.**

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР СЛОВА— це особливості «реалізації слова та функціонування його на різних рівнях мови: з'ясування його етимології, семантичної структури слова та можливості розширення її в текстах, насамперед фольклорному, а також художньому, в різні історичні періоди; виявлення словотвірних потенцій слова (які похідні утворюють від нього і які семантично реалізують у цих похідних); вивчення входження слова до фразеологічної одиниці, виявлення їхньої етимології для з'ясування первісної мотивації; аналіз синтагматичних зв'язків слова, тобто

його сполучуваності з іншими словами в реченні тощо. Отже, семантичний простір слова – це вся сукупність його значень, що функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання його семантики» [Скаб. С. 6-7].

СЕМАНТИЧНИЙ СЛОВНИК – «словник, у якому витлумачено зміст лексичних одиниць і їхні семантичні зв'язки з іншими лексичними одиницями; слова в семантичному словнику групуються навколо якоїсь ідеї подібно до того, як то є в ідеографічному словнику, але на відміну від ідеографічного словника у ньому дається додаткова семантична інформація про лексичну семантику, в тому числі відомості про семантичні множники (семи) в кожній лексичній одиниці, їхню кількість, встановлену за допомогою частотних показників, та відносну вагу дефініції» [Кочерган. ОЗМ. С. 377]. Напр.: *Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4-х томах / Іларіон, митрополит ; Огієнко І. ; ред. Ю. Мулик-Луцик. Вінніпег : Волинь, 1979. Т. 1. 365 с.*

СЕМАНТИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ) – діалектизми, які «відрізняються від нормативно вживаних у літ. мові слів лише своїм значенням (**чудно** 'незручно', **тісний** 'сутужний'...))» [Гриценко. УМЕ. С. 136].

«...слова загальнонародної мови, які в місцевих говорах відрізняються значенням і сферою вживання. Таким чином, поза контекстом такі слова звичайно не сприймаються як відхилення від загальнонародної норми... Пор. *верх* – *димар*., *душа* – *середина кавуна*, *звичайно найсмачніша* та ін.» [СУЛМ Л і Ф. С. 189-190].

«...це слова-омоніми до літературних лексем, тобто це лексичні одиниці загальнонародної мови, які в місцевих говірках уживаються в іншому значенні: *склеп* 'крамниця'» [СУЛМ ЛФп. С. 93].

СЕМАНТИЧНІ ОМОНІМИ – «омоніми, що виникли в результаті розходження значень полісемантичного слова. Із цим способом їх виникнення тісно пов'язане явище конверсії, тобто переходу слів з однієї частини мови в іншу (зокрема, субстантивація, ад'єктивація, перехід повнозначних слів у службові частини мови)» [Лисиченко. С. 59]. Наприклад, *лютий* (прикм., ім.); *печений* і *печений* (діспр., прикм.); *коло* (ім., прийм.).

СЕМАНТИЧНІ СИНОНІМИ. Див. ідеографічні синоніми.

СЕМАСІОЛОГІЯ – «(від грец. σημασία – значення і λόγος поняття, вчення) – 1. Те саме, що семантика (переважно щодо лексичної семантики)... 2. Теорія значення...» [Тараненко. УМЕ. С. 533].

«Розділ мовознавства, що вивчає значення мовних одиниць» [СУМ Ф. С. 365].

«Проблеми сучасної семасіології – визначення лексичного значення, вивчення синтагматичних і парадигматичних відношень в лексиці, семантичної структури слова, причин і видів зміни лексичного значення, видів мотивованості слова і т.п.» [Левицький. С. С. 10].

«... аспект лексичної семантики, в якому значення вивчається від плану вираження до плану змісту... Термін уведений ...німецьким ученим Х. Рейзігом» [СУЛМ ЛФп. С. 39].

СЕМЕМА – «мовна одиниця плану змісту, яка співвідноситься з морфемою (мінімальною одиницею плану вираження) і становить сукупність компонентів її значення (сем)» [Ганич. С. 247].

«...одиниця змісту (значення), яка може бути виражена будь-якою формою. С. належить тільки до плану змісту і не може ототожнюватися з конкретними мовними одиницями. С. складається із сем і порівняно з останніми виступає змістовою одиницею вищого ступеня абстракції. Як і сема, С. використовується в дослідженнях семантичного поля слів, у виявленні їхньої подібності й значеннєвої різниці» [Єрмоленко. УМ. С. 152].

«Система значення семеми складається, за В. Г. Гаком, із багатьох сем: із архісеми родового значення (тобто класеми) та диференційних сем видового значення чи потенційних сем, що відображають подібні характеристики денотата» [Левицький. АМВЛС. С. 33].

«...окреме значення слова, розглянуте на семічному рівні, тобто в системі мови» [Кочерган. ОЗМ. С. 377];

«...зміст, елементарне значення, яке реалізується в мовленні (тексті). Семеми мають комунікативний, соціальний характер. У словниках вони подаються як окремі значення багатозначних слів»

[СУЛМ ЛФп. С. 26].

«...формально-змістова лексична одиниця, яка є реалізацією лексеми у процесі мовлення. У мовленні завжди реалізується тільки одне з можливих значень лексеми – семема, або лексико-семантичний варіант» [СУМ Ф. С. 210].

«Семема – зміст мовної одиниці, елементарне значення, яке реалізується в мовленні (тексті). Семемі мають комунікативний, соціальний характер. У словниках вони подаються як окремі значення багатозначних слів... Архісеми і диференційні семи вважаються достатніми для характеристики семемі, за ними зміст семемі визначається цілком задовільно. Однак кожна семема може мати необмежену кількість сем, які деталізують різні ознаки об'єкта...» [СУЛМ ЛФп. С. 26, 45]. Див. **лексико-семантичний варіант (ЛСВ)**.

СЕМІОТИКА – «наукова дисципліна, яка займається вивченням загальних принципів, що покладені в основу структури всіх знаків з урахуванням їх типів, а також уживання в структурі повідомлень, специфіки різних знакових систем тощо» [Бацевич. ФМ. С. 227].

СЕНТЕНЦІЯ – «(від лат. *sententia* – думка) – афоризм, що має повчальний зміст» [СУЛМ ЛФп. С. 138]. Напр.: *Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати...* (Л. Костенко).

СИГНІФІКАТ – «(від лат. *significatio* – значення, смисл) – сукупність інтуїтивно сприйнятих ознак чи, по-іншому кажучи, «типізоване уявлення» про клас предметів»; «сукупність ознак класу предметів» [Левицький. С. С. 73].

«...це диференційні найбільш суттєві для класу предметів ознаки, точніше, їх сукупність. Сигніфікат проявляється через відношення знака до відповідного поняття: зі змісту поняття вибирають диференційні ознаки, за допомогою яких одна лексична одиниця відрізняється за своїм змістом від інших. Сигніфікат становить ядро лексичного значення...» [СУЛМ ЛФп. С. 32].

«Означуване поняття (сигніфікат) пов'язане або з одиничним предметом називання (денотатом), або з класом предметів називання (референтом)» [СУМ Ф. С. 205]. Див. **ядро лексичного значення**.

СИНГАРМОНІЗМ – «(грец. *syn* – разом і *harmonia* – зв'язок, співзвучність) – характерний здебільшого для тюркських мов фонетичний процес уподібнення (асиміляції) наступних голосних звуків афіксів попереднім голосним звукам кореня – основ того самого слова. Сингармонізм спостерігається і в тюркізмах, які засвоєні українською мовою: *барабан, капкан, мечеть, сагайдак, сургуч, чубук*» [Ганич. С. 248-249].

СИНЕКДОХА – «(грец. *συνεκδοχή*, букв. – співвіднесення, співрозуміння, від *συν* – разом і *εκδοχή* – прийняття, пояснення, тлумачення) – вид метонімії, що ґрунтується на суміжності кількіс. характеру при відношеннях між цілим або взагалі чимось більшим і його частиною або взагалі чимось меншим, між певною сукупністю і її окр. елементом. За допомогою С. щось ближче, вужче може виступати як знак дальшого, ширшого (**копійка** – гроші взагалі, **хліб** – харч. продукти і взагалі засоби до існування) і, навпаки, дальше – як знак ближчого (твар «творіння, те, що створене: предмет, істота» – у знач. «обличчя»)) [Тараненко. УМЕ. С.537].

«...троп, побудований на кількісній заміні: одна вживається замість множини, частина замість цілого, видова назва замість родової: *А буде син і буде мати, / і будуть люде на землі* (Т. Шевченко)» [Пономарів. С. 45]. Інші приклади: *сто шабель (сто бійців), сто голів худоби (сто тварин), побілити кімнату (стіни кімнати), заклеїти вікна (рами вікон)*.

СИНКРЕТИЗМ – «(грец. *συνκρητισμός* – з'єднання) – форм. нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів... С. на лексико-семантичному рівні – це позиційно зумовлена нейтралізація значень полісем. одиниці. Виникає внаслідок асоціації кінцевого числа альтернат. значень з тим же фонет. словом. Так, у реченні «**На зеленому горбочку У вишневому садочку Притулилася хатинка**» (Леся Українка) слово **зелений** одночасно реалізує два значення «покритий зеленню» і «кольору зелені», тому що ці два значення покривають одне одного: має зелений колір, тому що заріс зеленню (травою, кущами тощо)» [Кочерган. УМЕ. С. 538-539].

СИНОНІМИ – «(від грец. *συνώνυμος* – однойменний) – слова

(переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних та граматичних характеристиках та в сполучуваності)..: «*Все... мучить, гризе і точить душу*» (Н. Кобринська)» [Тараненко. УМЕ С. 539].

«Слова, що є назвами одного й того самого поняття, мають спільне основне лексичне значення, але відрізняються значенневими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням, сферою стилістичного використання чи можливостями поєднання з іншими словами. Напр.: *завірюха, метелиця, заметіль, пороша* та ін.» [МФЕ. С. 374].

«Слова, що співвідносяться з тим самим поняттям, мають одне загальне значення, але різняться відтінками лексичного значення, стилістичним забарвленням, сполучуваністю з іншими словами» [Єрмоленко. УМ. С. 153]. Наприклад, «номінації.., що означають характер споживання їжі: *наїсти, поснідати, переснідати, переполуднувати, набідатися, підвечіркувати, повечерятися, повечіркувати, набенкетуватися, налупити, уїсти, об'їсти 2, умолотити, умережувати 2, уминати 2, укутувати 2, перехамнути, перекуштувати, схрумати, стеревити, начастувати (ся), нахапуватися, рубати 7, осушувати 2, охмеляти, кружати, знищувати 3, зсьорбувати, присьорбувати, спивати, приплямкувати, поприсмоктуватися 2, посолонцювати...*» [Бибик. С. 278].

«Значення синонімів ототожнюється за основним предметно-поятійним ядром і протиставляються за деталями характеристики поняття або іншими семантичними компонентами слова. Цих додаткових відтінків досить, щоб розмежувати лексичне значення, значимість двох слів у мовній системі, але не достатньо для протиставлення двох понять. Так, слова *поганий* і *гидкий* називають одну й ту ж негативну ознаку, отже, ототожнюються за предметно-логічною віднесеністю, але відрізняються мірою виявлення ознаки. *Гидкий* при зіставленні із словом *поганий* виявляє вищий ступінь ознаки. Цей відтінок протиставляє дві лексеми, але не протиставляє понять...» [Лисиченко. С. 69]. Див. **абсолютні синоніми, ідеографічні (пояттєві, семантичні) синоніми, контекстуальні**

(текстуальні) синоніми, семантико-стилістичні синоніми, стилістичні синоніми, спільнокореневі синоніми, перифрази, евфемізми.

Синонімів словник – «словник, що подає ряди синонімів, переважно за алфавітним розташуванням їхніх доміант. С.с. містить або тільки лексичні синоніми (із залученням словотвірних), або лексико-фразеологічні, або тільки фразеологічні...

Є також перекладні С.с, в яких до синонімічного ряду однієї мови добирається відповідний ряд іншої мови (напр., *Русско-український словарь синонимов. Под. ред. Н. Н. Пилинського. Київ : Освіта, 1995. 272 с.*). Але звичайно С.с. – це одномовні словники. За способом подання матеріалу бувають С.с. кількох типів – від суто реєстраційних, тобто синонімічних словопоказчиків без тлумачень, стилістичних та граматичних характеристик, ілюстрацій тощо, до докладніших словників пояснювального типу. С.с. різняться також за розумінням синонімії і, відповідно, за охопленням синонімів: від досить широкого трактування, характерного, зокрема, для сучасних зарубіжних С.с. з їх градацією синонімічності від «справжніх» синонімів до «аналогічних» або «псевдосинонімів» (напр., при слові «гора» подаються «вершина», «пік», «горб», «вулкан» та ін.), до вузького» [Тараненко. УМЕ. С. 589].

Словник, «...у якому подаються ряди слів, що перебувають в синонімічних відношеннях, тобто близьких або тотожних за значенням лексем (напр.: *Словник синонімів української мови: В 2-х томах / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ : Наукова думка, 2001. 1040 с.* Або: *Береза Т. А як кажуть у Вас? Словник мовного розмаїття : [синоніми, близькослови, слова-друзі]. Львів : Априорі, 2021. 303 с.*). Словникові статті у С.с. найчастіше містять або **лексичні** синоніми із залученням словотвірних, або **фразеологічні**. Відомі й лексико-фразеологічні словники синонімів. С.с. можуть бути: **перекладні**, у яких до синонімічного ряду однієї мови добирається відповідний синонімічний ряд іншої; **тлумачні**, в яких подаються синоніми із тлумаченням їх значення (в українській лексикографії відсутні)» [СУМ Ф. С. 307].
Наприклад:

МІЛУВАТИ, жаліти, щадіти, давати пільгу, ю. АМНЕСТУВАТИ; (смертника) дарувати життя кому; *д-к що /мн. хто/ мілує*, звиклий /ставши/ ~, згодний пощадіти, милостивець, *п-к МИЛОСТИВИЙ*, *ст.* мілуєчи.

МИЛУВАТИ, ГОЛУБИТИ; (око) тішити, звеселяти, радувати; *д-к що /мн. хто/ мілує*, ставши /звиклий/ ~, *п-к* пестливий, голублі-, лагідний, ніж-, щедрий на ласку /пестощі/, *ст.*

(ПССУМ, с. 198).

СИНОНІМІКА – «1. Розділ лексикології, що вивчає синоніми. 2. Сукупність синонімів певної мови» [МФЕ. С. 374].

СИНОНІМІЧНА АНАЛОГІЯ – вид аналогії, у результаті якої «всі члени синонімічної групи перебирають на себе значення, властиве спочатку одному із слів. Так, у синонімічній групі *нива – поле – лан* значення «оброблена земля» спочатку мало тільки слово *нива*, а під його впливом і слова *лан* та *поле* придбали цей семантичний компонент» [Лисиченко. С. 90].

СИНОНІМІЧНА ГРУПА – «мікросистема більшої або меншої складності, усі елементи якої організовані певним чином... Центром у цій мікросистемі є домінанта, або опорне слово... У структурі синонімічної групи, як і в інших елементах мовної системи, відбуваються динамічні процеси, що приводять до певних історичних змін.., може збільшуватися або зменшуватися кількість слів, значення яких входять до її складу». «Можемо виділити два простих типи структури синонімічної групи: синонімічний ряд і синонімічне гніздо» [Лисиченко. С. 85-87]. Див. **синонімічна диференціація, синонімічна конкуренція, синонімічна аналогія.**

СИНОНІМІЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – це процес розвитку семантики двох синонімічних слів, унаслідок якого відбувається розмежування їх значень. «У результаті синонімічної диференціації один із синонімів може спеціалізувати своє значення і втратити синонімічні зв'язки з даною групою слів. Така диференціація відбулася, наприклад, між словами *чоловік* і *людина*. У давньоруській мові вони виступали як синонімічні, в українській же слово *людина* зберегло своє загальне значення, а *чоловік* стало означати тільки людину чоловічої статі» [Лисиченко. С. 89].

СИНОНІМІЧНА КОНКУРЕНЦІЯ – це процес звуження функціонування одного з двох синонімічних слів, який «полягає в тому, що з двох синонімічних слів одне ... залишається в діалектному мовленні або в словниковому складі літературної мови тільки як слово із експресивно-синонімічним значенням, або ж зовсім виходить з ужитку... Із синонімічної пари *плече – рамо* в українській мові збереглося перше слово, а друге вживається тільки у формі множини у книжних стилях – *рамена*» [Лисиченко. С. 90].

СИНОНІМІЧНЕ ГНІЗДІ (СГ) – це члени синонімічної групи, синонімічно пов'язані безпосередньо з домінантою, «у зв'язки між собою члени такої групи вступають опосередковано через домінанту. Наприклад, у групі слів *жити, мешкати, водитись* домінантою є *жити* у значенні «перебувати, проживати де-небудь»... Ця синонімічна група створює не ряд, а гніздо, бо слова *мешкати* і *водиться* пов'язані між собою тільки через домінанту *жити*» [Лисиченко. С. 85].

СИНОНІМІЧНИЙ РЯД (СР) – «група слів або фразеологізмів, об'єднаних спільним значенням: *ледар – лежень, ледацюга, лінюха, дармоїд, баглай, лайдак, нероба, ледащо, лінюх, ні грач ні помагач, такий побожний, що другий день святкує*. Якщо слово багатозначне, то кожне його окреме значення входить у різні С.р.: *великий, видатний, геніальний поет і великий, здоровенний камінь*» [Єрмоленко. УМ. С. 154].

«Синонімічний ряд становлять слова, пов'язані між собою відношенням градації: кожний наступний член групи виражає більшу міру виявлення певної характеристики, ніж попередній. Синонімічні ряди утворюють зокрема такі смислові типи синонімів: а) ідеографічні синоніми, що відрізняються різним ступенем вияву ознаки, дії чи властивості: *поганий, гидкий, бридкий, паскудний..*; б) експресивні синоніми, що відрізняються оцінним елементом: *хитрий, лукавий, підступний...* Кожний член синонімічного ряду пов'язаний не тільки з домінантою, а і з суміжними словами, для виявлення точного значення кожного з яких необхідно знати їх послідовність у синонімічній групі. Слова синонімічного ряду менш обмежені у взаємозамінності, ніж в інших типах синонімічних груп. У синонімічному ряду, компоненти якого протиставляються оцінним елементом (який, як відомо, може бути

позитивним і негативним), слова можуть розташовуватися в двох напрямках щодо домінанти – у висхідному (позитивне забарвлення) і у спадному (негативне забарвлення). Так, у ряду *обличчя, лице, пика, морда* в центрі домінанта *обличчя*, інші ж слова будуть стояти в порядку градації ліворуч (негативний) і праворуч (позитивний) від нього: *морда ← пика ← обличчя → лице*» [Лисиченко. С. 85].

«...мінімальна, базова одиниця реалізації відповідного значеннєвого відношення між словами і, безперечно, може кваліфікуватися як своєрідна парадигматична єдність у складі лексичної системи мови., напр.: *іти – рухатися – пересуватися – прямувати – простувати – ступати – крокувати – марширувати – брести – тюпати – плентатися – шкандибати – шкутильгати – човгати – чвалати – дріботіти – пливати – сунути*» [СУЛМ П. С. 146].

«Синонімічні ряди складаються із слів, що мають однакове лексичне значення. Другою обов'язковою умовою для поєднання слів у синонімічні ряди є наявність у них спільних основних граматичних значень, належність їх до однієї лексико-семантичної категорії» [СУМ Л і Ф. С. 77].

«Синонімічний ряд в широкому розумінні цього слова становить собою мікросистему в синонімічній системі і в загальній системі мови, породжену можливістю по-різному називати одні й ті ж явища об'єктивної дійсності» [Авксентьев. С. 83].

СИНОНІМІЯ – «(від грец. συνώνυμος – однойменний) – збіг мовних одиниць (морфем, слів, фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій) в основному значенні при збереженні відмінностей у значеннєвих відтінках і стилістичному забарвленні» [МФЕ. С. 374].

«...вид парадигматичних відношень, що полягає в заміності певних знаків у близьких чи ідентичних контекстах» [Левицький. АМВЛС. С. 33]. Розрізняють синонімію лексичну (див. **синóніми**), фразеологічну (див. **фразеологічні синóніми**) та синтаксичну (тотожність синтаксичних конструкцій), словотвірну (тотожність афіксів).

СИНÓПСИС – «етимолого-семантична інформація, тобто вказівка на мову-джерело лексикографованої одиниці, як правило, лексеми або фраземи, та її графічне оформлення у мові-джерелі

(напр., до лексикографія: з грец. *λεξιχός* – словесний і *γράφω* – пишу)» [Демська. С. 26].

СИНТАГМА́ТИКА – «один із двох системних аспектів у вивченні мови, який розглядає відношення між послідовно розташованими одиницями за їхнього безпосеред. поєднання в реальному потоці мовлення або в тексті, тобто закономірності сполучуваності мовних одиниць. Протилежна парадигматиці... Термін «синтагматика» зрідка вживається в ін. значеннях: 1) вчення про членування мовлення на синтагми; 2) перша фаза дослідження мови, що полягає у послідовному поділі тексту на менші лінійні одиниці; 3) вчення про словосполучення, а також про речення у разі інтерпретації його як різновиду синтагми» [Кочерган. УМЕ. С. 545]: *Нечутно ходить вітер поземлі, / цілує ніжним яблунам долоні* (Л. Костенко).

«...тип просторових лінійних відношень знаків у мовленнєвому ланцюжку» [Левицький. АМВЛС. С. 33]: *У чашу дня упав кристалик вечора / і розчинився. Майже чорна синь...* (Н. Царук).

«...галузь знання, що розглядає сполучуваність мовних одиниць у реальному потоці мовлення або в тексті» [Бацевич. ФМ. С. 222]: *Наче посівальник, у кімнату, / На порозі обтрусивши сніг, / Сонця срібний промінь вбіг у хату, / Срібним житом обсівав усіх...* (Н. Царук).

СИНТАГМАТІ́ЧНІ ВІДНО́ШЕННЯ СЛÓВА – «відношення співіснування і послідовності... (вісь послідовності мовних одиниць у мовленнєвому потоці, вісь сполучень мовних елементів)... На синтагмат. відношеннях будуються склади як сукупності фонем, слова як сукупності морфем, словосполучення як сукупності словоформ, речення як сукупності членів речення і складні речення як послідовності їхніх частин» [Кочерган. УМЕ. С. 545].

«...відношення між словами, що виникають при послідовному включенні лексичних одиниць у текст. Наприклад, значення іменника можуть відрізнитися характером присубстантивного керування: іменник *гігант* має два значення: 1) «велика на зріст людина, велетень», 2) «видатна в якій-небудь галузі людина». Друге значення виявляється тільки в сполученні з родовим

відмінком іменника, що вказує галузь, у якій дана людина є видатною (гігант науки)» [Лисиченко. С. 10].

«...лінійне поєднання слова з іншими словами в реченні» [Левицький. АМВЛС. С. 33].

«...це його лінійні, контекстні зв'язки, його сполучуваність, напр.: *згайнувати (час), розтринькати (гроші), скалити (зуби)*» [Кочерган. ЗМ. С. 129-130].

«Синтагматичні відношення виявляються у закономірностях сполучуваності слів у лінійному ряду (у словосполученнях, реченнях). Слова визначають свій контекст і одночасно самі визначаються ним: значення слова не можна спостерігати безпосередньо, воно виводиться з тексту» [СУЛМ ЛФп. С. 19].

«До компонентів лексичного значення, зумовлених синтагматичними відношеннями, належить також розрізнення двох слів або ЛСВ одного слова за властивістю їх обох або одного з них сполучатися з певним колом слів. Так, слова в парах *юний – молодий, кохати – любити* відрізняються тим, що перші сполучаються з іменниками, які називають осіб, а другі не мають такого обмеження і можуть сполучатися і з назвами істот і неживих предметів. Різні значення слова *гарячий* розрізняються за сполучуваністю: 1) з конкретними предметами (*гарячі руки, гаряче сонце, гаряча піч* і т. п.); 2) із назвами станів, процесів (*суперечка, бій, почуття*); 3) із назвами людей чи істот (*гарячий кінь*). Значення слова *гіркий* розрізняються за сполучуваністю з назвами предметів, які мають смак, і з назвами абстрактних понять (*гірка доля, гіркий докір*)» [Лисиченко. ЛСВ. С. 77].

СИНТАКСІЧНИЙ СЛОВНІК.

Див.граматичний словнік.

СИНТАКСІЧНО ЗУМОВЛЕНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА – «лексичне значення, яке набуває слово лише в певній синтаксичній функції» [Ганич. С. 88]. Напр.: *Чатує вітер на останнє листя старого дуба, що своїм корінням тримає схили урвища...* (Л. Костенко).

«У цьому випадку синтаксичні властивості слова як члена речення впливають на його семантичну характеристику. Синтаксично зумовленого значення найчастіше набуває слово, що вжите переносно для образної характеристики особи, явища, предмета, йому, як правило, властиве глибоке емоційне

забарвлення – позитивне або негативне» [СУЛМ Л і Ф. С. 31].
Напр.: *І відблиск щастя нам не приховати, Й цвітіння душі, як сніг, не обтрясти* (О. Слоновьська).

«Переносне значення, яке з'являється у слова при виконанні незвичної для нього функції в реченні... У розвитку таких значень досить суттєвою є роль контексту, який і зумовлює реалізацію потенційних семантичних можливостей слова» [СУЛМ ЛФп. С. 37].

СИНТАКТИКА – «розділ і водночас одна з найважливіших категорій семіотики поряд із семантикою і прагматикою, у якому розглядається співвідношення знаків між собою; у мовознавстві виявляється як синтаксис природної людської мови» [Бацевич. ФМ. С. 227].

СИНХРОНІЯ – «(гр. *σύγχρονος* – одночасний) – стан мови в певну добу, на одному часовому зрізі як предмет лінгвістичного дослідження. Синхронічний опис мови передбачає виявлення тенденцій в одночасному функціонуванні фонетичних, лексичних, граматичних та інших мовних одиниць, що утворюють цілісну систему. Синхронічна система динамічна, рухлива, тому аналіз мовних фактів із статичного погляду не виключає врахування варіантності мовних одиниць, які відображають і часові зміни в мові» [Єрмоленко. УМ. С. 156].

«1) Стан мови на певний момент (період) її розвитку. 2) Вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника). Антонім: **діахронія**» [Кочерган. ОЗМ. С. 378].

«Часовий аспект мовної діяльності, що характеризує одночасовість системи не лише в дескриптивній статистиці, а й у її еволюційній динаміці» [Левицький. АМВЛС. С. 33].

«...вісь одночасності, на якій розташовуються явища, що співіснують у мові, і відсутнє втручання часу» [Бацевич. ФМ. С. 227].

СИНХРОННИЙ СЛОВНИК – лексикографічна праця, у якій «...представлена система мовних одиниць у їх статистиці, тобто на окремому часовому зрізі. Залежно від кількості використаних мов С.с. поділяють на **одномовні** та **перекладні** (двомовні чи багатомовні)» [СУМ Ф. С. 303].

СИСТЕМА МОВИ – «сукупність взаємопов'язаних, взаємозумовлених елементів, які утв. складнішу єдність, розглядувану з боку елементів – її частин» [Мельничук. УМЕ. С. 607].

«(Грець. *systema* – ціле, що складається з частин; поєднання) – множинність елементів будь-якої природної мови, які перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність і цілісність» [Кочерган. ОЗМ. С. 379].

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ У ФРАЗЕОЛОГІЇ – впорядковані взаємозв'язки між фразеологічними одиницями. «Деякі із системних відношень у фразеології представлені дуже широко (багатозначність, варіантність, антонімія, синонімія), ... інші мають практично одиничні вияви (фразеологічна омонімія)» [Ужченко. ФСУМ. С. 88].

СЛЕНГ / СЛЕНГ – «це практично відкрита мовна підсистема ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують експресивну, оцінну (звичайно негативну) та евфемістичну функції»; «Мовне середовище усного спілкування великої кількості людей, яке відрізняється від мовної норми»; «...різновид розмовної мови, яка оцінюється суспільством як підкреслено неофіційна («побутова», «фамільярна», «довірлива»). Сленгові властиво запозичувати одиниці арго і жаргонів, метафорично переосмислюючи і розширюючи їх значення. ...Напр.: *голова* – *байда*, *балабас*, *дах*, *диня*, *казан*, *казанок*, *кабіна*, *качан*, *маклабан*» [Ставицька. С. 40-42; 415].

Лексика, що «...відбиває грубувато-фамільярне, інколи гумористичне ставлення до об'єкта мовлення і вживається переважно в умовах невимушеного спілкування. Наприклад, із молодіжного сленгу такі слова: *фуцан* (*шанований молодий чоловік*), *гуру* (*знаюча людина*), *крутелік* («*новий українець*»), *брамкар* (*охоронець, що стоїть на дверях, порт'є*)» [СКМ. С. 60-61].

«Літературознавці розглядають сленг як один із основних мовних засобів формування плану вираження в постмодерністському тексті... На розвиток молодіжного сленгу ... великий вплив має інтернет, розмови в чатах, електронна пошта... Скорочення слів, поєднання двох або більше слів в одне – це економія мовних засобів. Джерелом молодіжного сленгу є й іноземні мови... Експресивність, емоційність, іронія, гра слів,

тенденція до економії, прагнення до оригінальності – такі риси характеризують молодіжний сленг... Не можна стверджувати, що носії молодіжної говірки не знають літературної мови» [Лазарович. С. 204-210]. Однак сленг і літературна мова – це величини, що відбивають різний характер світосприйняття.

СЛЕНГОВИЙ СЛОВНИК. Див. жаргонний словник.

СЛОВА ДАВНЬОГЕРМАНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ – лексеми, запозичені «із давньоверхньонімецької й готської мов ...: *блюдо, броня, бук, верблюд, витязь, віск, дума, князь, котел, майстер, меч, лев, осел, хижа...* До старогерманізмів північного, або скандинавського, походження належать із сфери адміністративної та побутової лексики, а також із ділянки торгівлі, мореплавства тощо такі слова, як: *віра, клеймо, крюк, ... оселедець, тивун, ябеда, якір*, власні імена *Аскольд, Гліб, Ігор, Олег, Ольга*» [СУМ Л і Ф. С. 131].

СЛОВА З АБСТРАКТНИМ ЗНАЧЕННЯМ – лексеми, які «вказують на поняття, які не можна сприйняти органами чуття, напр.: *бажання, думка, краса*» [СУМ Ф. С. 209]. Див. **абстрактна лексика**.

СЛОВА З КОНКРЕТНИМ ЗНАЧЕННЯМ – лексеми, які «вказують на предмети, ознаки, процеси, які можна сприйняти органами чуття, напр.: *автомобіль, бджола, ліс, стіл*» [СУМ Ф. С. 209].

СЛОВА-ПАРАЗІТИ – «зайві, повторювані слова, що не мають змістового навантаження у фразі, напр.: *значить, взагалі, от, да, ну, так би мовити, до речі, таким чином, знаєте, розумієте* та ін.» [Ленець. УМЕ. С. 562].

«Часто повторювані у висловлюванні слова чи словосполучення, які не несуть у собі ніякого смислового навантаження, так звані «порожні» слова. Таке явище спостерігається або в зв'язку з тим, що мовець вагається у виборі потрібного слова, або не наважується чи не може виразно, чітко висловити думку. Напр.: *ну, от, теє, того, значить і т.ін.*» [Єрмоленко. УМ. С. 161].

«...слова чи словосполучення, які вводяться у висловлення,

але не несуть у собі ніякого смислового навантаження... В окремих людей слова-паразити індивідуальні. ...Інколи слова-паразити разом зі вставним словами служать засобом створення мовної характеристики персонажа» [СКМ. С. 61].

СЛОВА́-СІМВОЛИ – «(грец. σύμβολον – умовний знак, прикмета, ознака) – слова з максимально узагальненим значенням на основі образної конденсації смислу, яке виявляється в контексті світоглядної традиції певного народу» [Кочерган. ОЗМ. С. 379]. Напр., *калина, рушник*.

«Символ національно-культурний... – слово (вираз), який має усталені, обумовлені етнічною культурою асоціативні зв'язки з поняттям про певний «культурний предмет». С.н.-к. мають вирішальне значення для створення неповторної мовної картини світу певної національної лінгвокультурної спільноти» [Бацевич. С. 153-154]: «лише національно-культурний контекст виявляє, що для українця *китайка* – це не просто тканина, а слово, що набуло образно-символічного значення... так, слово *китайка* повертає нас до тих ... часів, коли нею покривали загиблого козака...» [Яремко. С. 58].

Слово, яке «і в плані вираження, і в плані змісту є своєрідним текстом, тобто має певне замкнене в собі значення. Він характеризується здатністю зберігати в згорнутому вигляді значну інформацію, яка зафіксована в пам'яті людей. Для символу є типовим нагромаджувати та організовувати навколо себе новий досвід, перетворюючись у своєрідний конденсатор пам'яті, а потім розгортатися в ... сюжетну множинність, яка в подальшому комбінується з різними текстовими сюжетами. Серед фольклорних слів-символів в українській культурі особливе значення має група назв рослин, яка становить одну з найбагатших мікросистем укр. мови. Наприклад: *калина, калиновий міст, тополя, рожса (ружса), терен, вишня, вишенька-черешенька, явір (яворець, яворик, яворонько), дуб кучерявий*» [Сімович. С. 4].

«Умовний знак, прикмета, ознака – слова з максимально узагальненим значенням на основі образної конденсації смислу, яке виявляється в контексті світоглядної традиції певного народу» [Кочерган. ОЗМ. С. 379].

«Символи – явище національно-специфічне, розуміння кого потребує не просто «доброго» знання мови, а й зануреності в

контекст певної культури, історичної пам'яті народу» [Яремко. С. 79]. Наприклад: *тризуб, пластун, козак, січовик; голодомор, Майдан* та ін.

Слово-символ – «...вербальний предметний знак, семантика якого є результатом інтеграції та переосмислення на асоціативному рівні його прямих, переносних, конотативних значень під специфічним впливом національного культурного контексту, утворюється внаслідок операцій метонімії чи метафори. Символ – це й засіб художнього вираження, у якому акумульована ідейно-художня енергія твору, найяскравіше виражене світобачення письменника... Слова-символи творять багату і складну систему, якій притаманні різні типи відношень: парадигматичні, синтагматичні, фразеотворчі... Тлумачення символів включає не тільки лінгвістичну, але й культурологічну, фольклористичну, історичну інтерпретації, оскільки символ виявляється в лінгвальних та екстралінгвальних асоціаціях. Лінгвістичний аспект складають первинне символічне значення слова (ядро, традиційне значення) і контекстуальні використання символів.: символічне втілення слів-архетипів – **вогонь, вода (жива вода, купіль, роса, джерело, Дунай, море), світло, кров**, наприклад: *Та в кожного радість заблисла в зіниці, / З'явилась водиця для нас там жива! / І хто не запрагне живої напитись, / Щоб медом солодким дні вічно плили?* (І. Бажанський);... символізація космогонічних понять – **земля, сонце, місяць, зорі**, наприклад: *Ясне сонце, вийди з хмари, / вже землиці досить кару! / ... / Засвіти жарким промінням, / най кільчається насіння. / Не насіння – хлопська доля, / хлопське щастя, розкіш, воля...* (Д. Макогон); *Над Прутом у лузі не місяць зійшов, / То хлопець до кралі-дівчини прийшов* (С. Воробкевич)...» [Івасюта. С. 14, 7, 8-9].

«СЛОВАРЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. ГРІНЧЕНКА – «перекладний українсько-російський словник. Виданий 1907-1909 рр. у Києві у 4 томах за редакцією Б. Грінченка. Налічує близько 68 000 слів. У кінці 4 тому окремим додатком наводяться «Крестные имена людей». Це найповніший і лексикографічно найдосконаліший український словник до початку ХХ ст. Працю над словником розпочали ще Є. Тимченко і Б. Науменко, які впорядкували лексичний матеріал журналу «Основа» 1861-1862 рр. та пізніші лексичні нагромадження, 1897 р. опублікували (за

російським правописом) перші аркуші (літери А-В) як додаток до журналу «Киевская старина». З 1902 р. до роботи над словником було залучено Б. Грінченка. Він використав праці багатьох кореспондентів журналу «Киевская старина», дібрав матеріали з творів художньої літератури і фольклорних джерел, частково послуговувався попередніми словниками подібного типу, додав значний власний матеріал (діалектні і фольклорні записи).

«Словарь української мови» став словником української живої мови. Тут поряд із загальноживаними словами фіксуються і діалектизми, часом вузьколокальні; вони здебільшого документуються. Українські реєстрові слова пояснюються російськими відповідниками чи описово, переважна більшість їх ілюструється реченнями; при назвах рослин і тварин, як правило, наводяться їхні латинські наукові відповідники. Широко представлена українська фразеологія, часто з поясненням її походження. У передмові Б. Грінченко подав стислий, але досить докладний огляд історії української лексикографії.

Українська частина словника надрукована новим, спеціально для цього розробленим Б. Грінченком правописом, т.з. грінчевичівкою, що акумулювала все краще з попередньої української правописної практики і яка лежить в основі сучасного українського правопису» [Дзендзелівський. УМЕ. С. 610].

СЛОВНИК – «1. Словниковий склад мови, лексика» [Тараненко. УМЕ. С. 563].

«Упорядкований в алфавітному чи тематичному порядку список заголовних слів, лексикографічно опрацьованих» [Єрмоленко. УМ. С. 161-162].

«1) Зібрання слів, розташованих у певному порядку (алфавітному, гніздовому, тематичному тощо), в якому з'ясовується значення мовних одиниць, наводиться різна інформація про них або переклад на іншу мову чи подаються відомості, що визначаються словами. С. відіграють велику роль у духовній культурі народу, в них відображені знання, якими володіє суспільство у певну епоху. С. виконують інформативну функцію (дають змогу прилучитись до знань) і нормативну функцію (допомагають оволодіти мовними нормами). Залежно від призначення мовного матеріалу і способів його опрацювання розрізняють **енциклопедичні С.** і **лінгвістичні** (філологічні) С. 2) Сукупність слів, які використовує конкретна

мовна особистість» [СКМ. С. 61-62].

«Певним чином організоване зібрання певних мовних одиниць, зазвичай слів, і приписаних до них коментарів, що описують особливості їхньої структури і / або функціонування, походження, перекладу з однієї мови на іншу / інші» [Демська. С. 24].

«...довідникове видання у формі книги чи компакт-диска (або іншого носія цифрової інформації), що містить зібрання слів або інших мовних одиниць з інформацією про їх будову, значення, написання, вимову, вживання, походження тощо чи з перекладом їх іноземною мовою» [СУМ Ф. С. 298].

«1) Запас лексики, словниковий склад певної мови, територіального або соціального діалекту, окремого твору; 2) довідкове видання, що містить системний опис лексики (або фразеологізмів, морфем, словосполучень тощо), зібрання, реєстр мовних одиниць, розташованих у певному порядку, здебільшого алфавітному, але може бути і тематичний та ін., слова в якому супроводжуювані інформацією різного типу або перекладом на іншу мову. Залежно від призначення і лексичного матеріалу, способів його опрацювання розрізняють і відповідні типи словників: **енциклопедичні словники і лінгвістичні (філологічні) словники**. Загальний перелік словників важко охопити: **Енциклопедичний словник; Граматичний словник; Діалектний словник; Зворотний словник; Етимологічний словник; Навчальний словник; Орфоепічний словник; Орфографічний словник; Словник епітетів; Словник синонімів; Словник антонімів; Словник омонімів; Словник паронімів; Словник скорочень; Словник староукраїнської мови; Словник іншомовних слів; Словник лінгвістичних термінів; Словник труднощів; Словник рим; Термінологічний словник; Фразеологічний словник та ін.** Словники виконують інформативну функцію (дозволяють прилучитись до знань) і нормативну функцію (допомагають оволодіти мовними нормами); 3) сукупність слів, що використовує конкретна мовна особистість. Розрізняють **словник активний і словник пасивний; словник мови письменника; словник аналогічний**» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 310].

СЛОВНИКАРСТВО – «1) практика укладання словників; 2)

словники певної мови різного типу і статусу; 3) словникова індустрія» [Демська. С. 22].

Словникі України ONLINE – «вебсайт, «призначений для надання користувачам лексикографічної інформації про слова української мови. Ця система складається з п'яти словникових підсистем-модулів – словозміни, транскрипції, синонімії, антонімії та фразеології – виправлених та розширених. У онлайнівій версії системи «Словники України» модуль «Транскрипція» не представлено (тільки у форматі компакт-диска).

Оснoву генерального реєстру (близько 261 тис. слів) системи «Словники України» складає реєстр «Орфографічного словника української мови», 9-е видання (Київ : Довіра, 2009), який практично повністю відтворено й значно розширено.

Модуль «Словозміна» створено на основі розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України словозмінної класифікації української лексики, в якій виділено за певними формальними ознаками понад 2000 парадигматичних класів для всіх відмінюваних повнозначних частин мови. Завдяки вказаній класифікації й розробленій процедурі парадигматизації побудовано повний перелік усіх граматичних форм для всіх лексичних одиниць, наведених у реєстрі. Це забезпечило візуалізацію усіх словоформ в усіх граматичних значеннях. Загальна кількість словоформ для 261 тис. одиниць реєстру дорівнює близько 4 млн. У модулі «Словозміна» користувач, вибравши в реєстрі будь-яке слово, автоматично одержує в правому вікні екрану таблицю всіх словоформ для вибраної реєстрової одиниці з поданням їх граматичних параметрів.

Модуль «Транскрипція» забезпечує автоматизоване виведення за допомогою транскрипційних знаків інформації про артикуляцію усіх словоформ української лексики згідно із сучасною літературною вимовою. В основу модуля покладено інформацію, що міститься в «Орфоепічному словнику української мови» в 2-х томах, який вийшов у серії «Словники України» (том 1 – Київ : Довіра, 2001, том 2 – Київ : Довіра, 2003), а також класифікацію типів дистрибуції наголосів в українських словозмінних парадигмах, розроблену в Інституті мовно-інформаційних досліджень НАН України.

Модуль «Синонімія» з достатньою повнотою подає

синонімічне багатство української мови; він створений на основі «Словника синонімів української мови» у 2-х томах, який було випущено в серії «Словники України» (Київ : Наукова думка, 1999-2000). Цей модуль містить синонімічні ряди (близько 9200), ядром кожного з яких виступає домінанта – лексична одиниця, що має найзагальніші для цього ряду семантичні особливості. Члени синонімічних рядів супроводжуються семантичними, граматичними та стилістичними характеристиками. Уживання синонімів ілюструється типовими для них контекстами – цитатним матеріалом із художньої, публіцистичної, наукової та іншої літератури або словосполученнями.

Основна частина модуля «Антонімія» – словник антонімів, в якому подано 253 словникові статті. За змістом він відповідає «Словникові антонімів української мови», який вийшов в серії «Словники України» (Київ : Довіра, 1999). Загалом у цьому модулі представлено близько 2000 компонентів антонімічних пар.

Модуль «Фразеологія» містить близько 56 тис. фразеологічних одиниць, які вживаються в сучасному українському мовленні. Фразеологізми є основою національного обличчя кожної мови; в них яскраво виявляється специфічний національний колорит, особливості образного народного мислення, власне національне сприйняття «мовної картини світу», віддзеркалення характерних особливостей культури і побуту, народних звичаїв, символіки, історичного минулого. Основою цього модуля послужили «Фразеологічний словник української мови» у 2-х книгах (Київ : Наукова думка, 1993; друге видання – Київ : Наукова думка, 1999), а також новий «Словник фразеологізмів української мови», що вийшов у серії «Словники України» (Київ : Наукова думка, 2003), де найповніше відображено загальноживану фразеологію української мови і дано її всебічну лексикографічну характеристику» [<https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>].

СЛОВНІК МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ – лексикографічна праця, у якій «...дається зіставна семантична характеристика тих слів..., що повністю або частково збігаються за формою, але різняться змістом» [Кочерган. РУМО. С. 2].

Прикладами таких словників можуть бути наступні: Фокін С. Б. *«Хибні друзі» перекладача: іспанська, українська мови : словник-довідник. Київ : КАПРІ, 2015. 112 с.* Або: Кононенко І.,

Співак О. *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів* / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ : Вища школа, 2008. 344 с. Наприклад:

ГАРНІТУР – GARNITUR

ГАРНІТУР, -а, ч. Комплект, набір предметів, що мають спільне призначення; пол. komplet. Меблевий, кухонний гарнітур. Він подарував їй гарнітур, що складається з кольє і сережок.

GARNITUR, -и, ч. 1. Чоловічий костюм. *Jasny, ciemny, klasyczny, sportowy garnitur. Garnitur z importu. Garnitur z wełny.* 2. рідко ~ гарнітур. *Garnitur mebli, biżuterii. Garnitur czcionek.*

(УПС, с. 61).

СЛОВНІК МІЖМОВНИХ ПАРОНІМІВ – лексикографічна праця, яка містить слова, що «...мають близьку фонетико-морфологічну форму і не збігаються за значенням» [Кононенко. С. 6]. Наприклад: Іванець Т. Ю. *Схожі, але нетотожні: словник міжмовних омонімів та паронімів (за матеріалами укр. та рос. мов)*. Вінниця : ВНТУ, 2006. 142 с.; або: Кононенко І., Співак О. *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів* / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ : Вища школа, 2008. 344 с. Наприклад:

ДУХОВІЙ – DUCHOWY

ДУХОВИЙ, -а, -е. 1. Який приводиться в дію вдунанням струменя повітря (про музичні інструменти); пол. dęty. *Духовий оркестр. Духові інструменти.* 2. Який діє за допомогою нагрітого повітря. *Духова піч, шафа, рушниця.*

DUCHOWY, -а, -е. 1. Пов'язаний із внутрішнім, психічним життям людини, моральним світом її; нематеріальний, духовний. *Rozwój duchowy. Kultura duchowa. Równowaga duchowa. Więż duchowa. Życie duchowe...* 2. Стос. до релігії, церкви, належний їм; стос. до духу, душі (в релігійному розумінні). *Duchowe posługi.*

(УПС, с. 86).

СЛОВНІК МОВЦЯ – «набір мовних одиниць (слів, фразеологізмів тощо), якими володіє мовець у всіх можливих комунікативних ситуаціях». [Бацевич. С. 157]. Див. **ідіолéкт**, **теза́урус**.

СЛОВНІК МОВЦЯ АКТИВНИЙ – «лексичні одиниці, якими найчастіше користуються члени національної лінгвокультурної спільноти в усному і писемному спілкуванні, володіють ними продуктивно. С.м.а. – частина словникового складу мови, котра часто використовується в комунікації і пов'язана з найбільш суттєвими для певної національної лінгвокультурної спільноти реаліями, поняттями, ситуаціями, прецедентними феноменами культури» [Бацевич. С. 157-158].

СЛОВНІК МОВЦЯ ПАСИВНИЙ – «1. Частина лексичних одиниць мови, вживання котрих у мовленні, комунікації обмежене. С.м.п. служить лише для розуміння усного і писемного мовлення. 2. У психолінгвістиці – сукупність лексичних одиниць, котрі зрозумілі носієві мови (або тому, хто вивчає мову), але не вживаються ним у спонтанному мовленні, комунікації» [Бацевич. С. 158].

«СЛОВНІК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» В 11-ТИ ТОМАХ – «перший в історії української лексикографії великий тлумачний словник, що відбиває стан української літературної мови від І. Котляревського до кін. 70-х рр. ХХ ст. Вид. 1970-1980 рр. у Києві. Містить 134 058 слів. Створений колективом учених Інституту мовознавства АН УРСР (І. Білодід, Л. Паламарчук, В. Русанівський, А. Бурячок, В. Винник, Г. Гнатюк, С. Головащук, Л. Родніна, Л. Скрипник, Т. Черторизька, Л. Юрчук та ін.) на базі кількомільйонної лексичної картотеки. Крім загальноновживаної лексики і фразеології, СУМ охоплює також значну частину лексичного складу мови, що відійшла до пасивного мовного фонду, але свого часу активно вживалася і тому засвідчена як у фольклорі, так і в творчості майстрів слова; фіксуються у словнику часто вживані діалектизми та слова, що стоять на межі літературного вживання. Включаючи надзвичайно великий і різноманітний щодо походження, функціонування і стилістичного застосування лексико-фразеологічний матеріал, СУМ має нормативне спрямування. Це забезпечується ретельним опрацюванням кожного слова, тобто: 1) розкриттям через тлумачення основних значень і відтінків значень реєстрових слів; 2) поданням найважливіших граматичних форм і наголосу цих слів; 3) наведенням до них (де це потрібно) стилістичних ремарок і спеціальних позначок; 4) ілюструванням

функціонування в мові витлумачуваного слова чи фразеологізму фактичним матеріалом з різних джерел» [Паламарчук. УМЕ. С. 612].

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 20 ТОМАХ «укладається науковцями Українського мовно-інформаційного фонду НАН України та Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України відповідно до Державної програми розвитку Національної словникової бази України. На сьогодні видано друком 1-13 томи (діапазон А – ПОКІРНО).

«Створення лексикографічної бази даних на основі 11-томного Словника української мови стало реальною передумовою до укладання нової – 20-томної – версії академічного тлумачного Словника української мови. Оновлення фундаментального лексикону – 11-томного Словника української мови на межі тисячоліть виявилось не лише актуальним мовознавчим завданням, але й узагалі нагальною потребою українського суспільства. Власне, 20-томний тлумачний Словник є одним із центральних проектів програми створення Національної словникової бази, ініційованої Указом Президента України від 7 серпня 1999 р. № 967» [ЛІС. Широков, с. 20].

«Україна наприкінці ХХ ст. нарешті здобула незалежність і разом із нею – суверенітет власної мови. Виявилось, що, по-перше, її словниковий склад значно поповнився новими словами; по-друге, відійшла на задній план лексика з так званої радянської «новомови»; по-третє, змінилася семантика багатьох слів. Тому постала потреба у новому українському лексиконі. Саме таким і став «Словник української мови» в 20 томах, створений у рамках програми Національної словникової бази України. Для систематичного опису лексики потрібне її якомога повніше зібрання. Досі цьому служили лексичні картотеки, які створювалися упродовж багатьох десятиліть. Такою є шестимільйонна картотека, зібрана в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні, а нині підпорядкована Інститутіві української мови Національної академії наук України. Саме на цій базі укладався виданий у другій половині ХХ ст. «Словник української мови». На цьому її можливості не були вичерпані: вона ще може багато в чому прислужитися дослідникам української мови. Але для нового словника тлумачного типу цієї картотеки вже замало, тим більше,

що укладений на її основі «Словник української мови» 1970–1980 рр. повністю входить до складу нового, 20-томного тлумачного словника. Доповнюють його матеріали нової, електронної картотеки – лінгвістичного корпусу, створеного в Українському мовно-інформаційному фонді Національної академії наук України, які на момент укладання Словника нараховують понад 43 мільйони слововживань. Джерелом інформації для Словника став також Інтернет.

Завдання нового Словника, який укладено в паперовому й електронному варіантах, – з максимальною увагою представити лексичне, а головне – семантичне багатство сучасної української мови, яке творилося від її зародження та відображене в письмових джерелах ХІХ, ХХ і ХХІ ст. Кількість цих джерел, порівняно з лексичною картотекою, зросла більше ніж удвоє.

Для цього в лінгвістичному корпусі зібрано нові, а також не нові, але наново відкриті джерела: твори заборонених раніше письменників, сучасних творців художнього слова, зарубіжних українськомовних письменників, сучасна гуманітарна і науково-технічна література...

Докорінно переглянуто ілюстрації. Знято ті, що походили з одіозних джерел. Замінено цитати з творів того самого письменника, якщо попередні мали заідеологізований характер, залучено десятки тисяч нових ілюстрацій із творів, наявних у лінгвістичному корпусі та інших джерелах... Звичайно, зовсім знято як джерело ілюстрацій усе, що стосувалося документів КПРС і КПУ.

В 11-томному Словнику занадто щедро практикувалося уживання загальномовних і стилістичних ремарок на зразок *книжн.*, *вульг.*, *ірон.*, *лайл.*, *фам.*, *поет.*, *нар.-поет.*, *спец.*, *розм.*, *жарг.*, *заст.*, *уроч.*, *діал.* Вони в новому варіанті зберігаються, але їхня кількість зменшується, особливо ремарки *діал.*, яка обмежує уживання відомих слів у звичайних текстах. Що ж до ремарки *заст.*, то частота її вживання зростає у зв'язку з переходом у пасив активних слів попереднього партійно-державного, тоталітарного устрою» [ЛІС. Русанівський, с. 20-21].

«Принципова відмінність нового Словника від його попередника полягає в тому, що він паралельно створюється у двох варіантах – паперовому й електронному. При цьому не варто думати, що електронна форма Словника є лише переведеним у

цифрову форму текстом того, що вважається його паперовим оригіналом (якщо такий взагалі існує). Як свідчить досвід Українського мовно-інформаційного фонду, де створено вже десять версій електронного українського словника «Інтегрована лексикографічна система «Словники України»», електронний словник є принципово відмінним від паперового мовно-інформаційним об'єктом. Оскільки Словник має практично необмежений у порівнянні із паперовими виданнями обсяг, він дає можливість зібрати і представити в єдиному, «зв'язному» лексикографічному продукті значну кількість якісно різнорідних лінгвістичних даних, а також дає змогу експлікувати такі мовні факти, функції та процеси, які просто фізично неможливо подати в паперовому словнику. Нарешті, електронна форма вносить значну новизну в прагматику використання словника, дозволяючи застосовувати його не лише в довідниковому режимі, але і як резидентну систему в контурах опрацювання природномовної інформації.

Слід зазначити, що в процесі вивчення СУМ-11 (ще до початку роботи над новим Словником), а згодом – у процесі укладання СУМ-20 у його авторів виробився погляд на тлумачний словник як на певну «Summa Lexicographiae», тобто на такий лексикографічний об'єкт, який «прагне» відтворити у максимальній повноті системних зв'язків якомога більше аспектів лексичної та граматичної семантики, що виявляє словесна матерія. До такого «максималізму» спонукала й форма, у якій втілилася робота над СУМ-20, особливо – у його другій редакції. Це форма комп'ютерного інструментального комплексу у вигляді віртуальної лексикографічної лабораторії, що стала принципово новою реалією в історії української лексикографії» [Ліс. Широков, с. 22-23].

СЛОВО – «найменша самостійно і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлена значеннєва одиниця мови, яка співвідноситься з пізнанням і вичленуванням окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.) і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження» [Тараненко. УМЕ. С. 565].

«Мінімальна змістова одиниця мови, що вільно відтворюється в мові і служить для побудови висловлювань (речень). Єдність звукової,

морфемної будови і значення (лексичного та граматичного) робить слово цілісною одиницею, що виражає поняття про предмети, явища, процеси, їхні ознаки, зв'язки та відношення між ними, а також називає конкретні предмети, явища, процеси та їхні ознаки. Результати пізнавальної діяльності людини, тобто виникнення понять, уявлень, неможливі без слів і закріплюються в них. Слова належать до певних частин мови, різняться своїм лексичним значенням, фонетичною, морфемною будовою, словотвірними зв'язками, синтаксичною функцією в реченні та іншими властивостями» [Єрмоленко. УМ. С. 166].

«Основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється у мовленні й служить для побудови висловлень» [Кочерган. ОЗМ. С. 379].

«...основна функціонально-семантична одиниця мови, яка виконує номінативну функцію, вільно відтворюється в мовленні й комунікації і служить для побудови повідомлень (висловлень). С. – це єдність звукової, морфемної будови, а також лексичного та граматичного значень; цілісна одиниця, що виражає поняття про предмети, явища, процеси та їхні ознаки. Характерні ознаки С. – цільнооформленість і відтворюваність. Результати пізнавальної діяльності людини і спілкування неможливі без слів і закріплюються в них. З позицій міжкультурної комунікації слова можуть бути інтернаціональними та ідіоетнічно неповторними» [Бацевич. С. 158].

«...найменший, відносно самостійний носій значення, що кодифікується в лексиконі та графічно відокремлюється прогалинами. За фонетико-фонологічними показниками слово є найменшим звуковим сегментом, що теоретично відділяється від інших на основі та за допомогою певних фонетичних ознак; за морфологічними показниками воно характеризується тією чи іншою парадигмою флексій, а синтаксично є найменшою рухомою та незамінною основною мовною одиницею» [Левицький. АМВЛС. С. 34].

СЛОВОВЖИВАНЬ СЛОВНИК – словник, у якому «...подано нормативне вживання слів (напр., *Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ : Наукова думка, 2004. 448 с.* Або: *Береза Т. Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови. 5-те вид. Львів : Apriori, 2021. 417 с.*). Значно частіше ... створюють словники лише тих

слововживань, які викликають труднощі в мовців» [СУМ Ф. С. 315]. Наприклад:

М'ЯКШАННЯ – М'ЯКШЕННЯ

М'якшання. Ім. від **м'якшати** – ставати м'якшим:
м'якшання снігу, м'якшання погоди, м'якшання голосу.

М'якшення. Ім. від **м'якшити** – робити м'якшим:
м'якшення ріплі, м'якшення приголосних.

(СДУЛС, с. 227).

СЛОВОВЖИТОК – «...або лекс, слово як окреме його використання; з'являється, як правило, в окремому висловлюванні чи тексті» [Левицький. АМВЛС. С. 34].

СЛОВО ДИСКУРСІВНЕ – «слово, словосполучення, фразеологізм, вираз, які виконують дискурсотвірну й дискурсопідтримувальну функцію і віддзеркалюють етнокультурні стереотипи комунікативної поведінки (укр. *мабуть, якимось воно буде*; рос. *авось, заодно*)» [Бацевич. С. 158-159].

СЛОВОЗМІНА – «творення граматичних форм одного й того самого слова, які виражають його відношення до інших слів у словосполученні чи реченні. При словозміні лексичне значення слова залишається незмінним, а твориться тільки вся сукупність його форм, парадигма» [Ганич. С. 272].

СЛОВОПОКАЖЧИК. Див. **авторський словник**.

СЛОВОВІРНИЙ (ДЕРИВАЦІЙНИЙ) СЛОВНИК – «словник, що лексикографічно параметризує словотвірну систему мови. Реєстровою одиницею у С.с. є або слова, упорядковані в гнізді залежно від ступеня похідності та відношень між твірними і похідними словами, або словотворчі компоненти слова з їхніми семантичними словотвірно-функціональними характеристиками, що визначені за взаємовідношеннями словотвірної основи і форманта. Бувають С.с. частотно-валентні, в яких словотвірні одиниці супроводжуються даними про частоту, продуктивність, активність, валентність у мові. С.с. укладають на основі реєстрів тлумачних, перекладних, термінологічних, частотних словників, які доповнюють даними іншомовних словників, а також нових слів» [Клименко. УМЕ. С. 621].

«...У С.с. представлені або гнізда споріднених слів, побудовані залежно від ступеня їх похідності та відношень між твірними і похідними словами, або твірні компоненти слова з їх семантичними та словотвірною-функціональними характеристиками, які визначаються за взаємовідношенням словотворчої основи та форманта, адже окремо взятий афікс може мати кілька значень, може бути поліфункціональним. За словотвірним словником можна з'ясувати похідність слова (напр.: *Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. 912 с. Або: Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Освіта, 1995. 256 с.»*) [СУМ Ф. С. 310]. Наприклад:

áвтор+ств-о ← <i>áвтор</i>	áвтор+ств-о ← <i>áвтор</i>
áвтор+ськ-ий ← <i>áвтор</i>	áвтор-ск-ий ← áвтор
авто+ру́чка ← <i>автомат/йчн/а</i> (-матична) <i>ручк/а</i>	авто+ру́чка ← <i>автомат/йческ/ая</i> (-матическая) <i>ручк/а</i>
авто+тра́ктор+н-ий ← <i>авто/мобіль</i> (-мобіль) <i>тра́ктор</i>	авто+тра́ктор+н-ый ← <i>авто/мобіль</i> (-мобиль) <i>тра́ктор</i>
авто+тра́нспорт ← <i>авто/мобіль /н/ий</i> (-мобільний) <i>тра́нспорт</i>	авто+тра́нспорт ← <i>авто/мобіль/н/ый</i> (-мобильный) <i>транспoрт</i>

(УРСС, с. 16).

СЛОВОТВІРНІ ДИАЛЕКТІЗМИ – слова, «відмінність яких від нормативних для літ. мови дериватів полягає в ін. комбінації афіксів з твірними основами (... ‘поранок’ ранок, ‘дружитися’ одружуватися)» [Гриценко. УМЕ. С. 136].

«...слова, що відрізняються від слів літературної мови способом творення, а саме іншою комбінацією афіксів з твірними основами: *заспаний* – *заспалий, оспалий*» [СУЛМ ЛФп. С. 90].

СЛОВОТВІРНІ СЕМИ – «це семантичні елементи словотвірних типів, що за ступенем узагальнення займають проміжне місце між граматичними та лексичними семами. Так, у словах *валізка, сокирка, хатка*, утворених за одним словотвірним типом, словотвірна сема здібності є спільною» [СУМ Ф. С. 217].

СЛОВОВІРНІ (ПОХІДНІ) ОМОНІМИ – «а) взагалі будь-які О. з членованою морфемною будовою; б) тільки як такі, що мають у своїй будові омонім. компоненти – корені чи основи (твірні або вже похідні в складі таких О.) або афікси чи одночасно ті й інші. Так, у випадку **за-топити(піч)** і **за-топити (корабель)** омонімічні обидва компоненти, тобто ці дієслова виникли на базі вже наявних лексичних О. за допомогою омонім. префіксів» [Тараненко. УМЕ. С. 402].

«...слова, омонімічність яких виникла в процесі словотворення. Наприклад: *дивина* (те, що викликає здивування) і *дивина* (рослина)» [Ганич. С. 167].

СЛОВОФОРМА – «граматична форма того самого слова, його грамат. різновид, який виявляє лекс. тотожність з ін. співвідносними С. цього слова і протиставляється їм за своїми грамат. значеннями. Так, ряд С. слова **село** (**села, селу** і т.д.) означає той самий предмет, але кожна С. має тільки їй притаманні значення відмінка, роду, числа, виражені певними морфол. засобами... Отже, слово (лексема) реалізується у С. як своїх морфол. варіантах» [Вихованець. УМЕ. С. 578].

СМИСЛ – «актуалізоване значення. На відміну від значення, смисл не є статичним, він не визначається в лінгвістичних термінах, а розпливається в глибинах індивідуального буття і неповторності конкретної ситуації. Якщо значення має національно-мовну специфіку, то смисл – універсальний, інтернаціональний (при перекладі з однієї мови на іншу передаються не значення, які є специфічними для кожної мови, а смисли)»; «зміст (значення), який слово (вислів, мовний зворот тощо) отримує в певному контексті вживання, в певній конкретній мовленнєвій ситуації» [Кочерган. ОЗМ. С. 304, 380].

«...прояв значення в мовленні (тобто на синтагматичній осі), що має парадигматико-словникове (див. **словник синонімів та антонімів**) та текстове вираження» [Левицький. АМВЛС. С. 34].

СМИСЛОВОЇ СПОЛУЧУВАНОСТІ СЛІВ СЛОВНИК – лексикографічна праця, що «...містить список словосполучень, у які може входити реєстрове слово. Такі словники, як правило, обмежені кількома граматичними класами, наприклад, прикметниково-іменниковими, дієслівно-іменниковими, дієслівно-

прислівниковими сполученнями. їх використовують переважно вчителі з навчальною метою (особливо для вивчення іноземних мов)» [СУМ Ф. С. 316].

СОЦІАЛЬНИЙ СИМВОЛІЗМ – «один із виявів взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства і його культурою; регуляція соціальних стосунків за допомогою культурних, в т.ч. мовних, засобів» [Кочерган. ОЗМ. С. 380].

СОЦІОЛÉКТ (СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛÉКТ) – «(від лат. *societas* – суспільство і грец. *dialektos* – наріччя) – це мова, якою розмовляє певна соціальна група, соціальний прошарок або яка переважає в середині певної субкультури. У цьому її головна відмінність від діалекту, яким послуговуються представники певного географічного ареалу, та ідіолекту – особливостей мовлення, властивих конкретному індивідові» [СУЛМ ЛФп. С. 94].

«Соціальні діалектизми... – обсяг словників окремих соціальних груп» [СУЛМ Л і Ф. С. 196].

«...різновид мови, вживаний як засіб спілкування між людьми, пов'язаними тісною соціальною або професійною спільністю, тобто це мова певної соціальної групи. Найістотнішим чинником, що обумовлює виникнення соціальних діалектизмів, є соціальна неоднорідність суспільства, яка має різноманітні виробничо-професійні, а також вікові групи. Причиною появи соціальних діалектизмів може бути й соціально-класова неоднорідність суспільства» [Ставицька. С. 20]. Див. **жаргонізм, професіоналізм, сленг, аргó, просторіччя.**

СПІЛЬНОКОРЕНÉВІ (ОДНОКОРЕНÉВІ) СИНÓНИМИ – «синонімічні слова, що мають спільний корінь, а різняться семантичними відтінками, особливостями стилістичного забарвлення чи можливостями поєднання з іншими словами: ...*темрява, темінь, темнота, тьма, пітьма*» [Ганич. С. 250].

СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – фразеологічні одиниці, які «зайшли в українську мову із спільнослов'янської і досі відомі, як правило, усім слов'янським мовам. Ця спільність особливо виразна в колі фразеологізмів, що групуються навколо назв частин людського тіла, а також у компаративних зворотах ...*мати зуб на кого.., водити за ніс.., бити в очі...*» [СУЛМ Л і Ф.

СПІЛЬНОСХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА (СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА) ЛЕКСИКА – «...слова, що походять із східнослов'ян. діал. зони, яка існувала від 6 ст. н.е. до становлення окр. східнослов'ян. мов і риси якої частково відбилися в літ.-книжній давньоруській мові» [Тараненко. УМЕ. С. 273].

«...слова, які виникли на основі праслов'янського лексичного матеріалу в період виділення східнослов'янських діалектів із слов'янської мовної єдності й утворення давньоруської мови, спільної для всіх східних слов'ян...» [СУМ Л і Ф. С. 111].

«Виокремлюють такі тематичні групи східнослов'янізмів:

- назви об'єктів і явищ природи, рослин: *крига, кряж, метелиця, гречка, груздь, ... молочай, осока, смородина, хвоц, щавель*;
- назви тварин, птахів, комах: *білка, кажан, кішка, собака, селезень, жайворонок, снігур*;
- назви на позначення частин і органів тіла людини та організму тварин: *тулуб, щока*;
- назви спорідненості і свояцтва: *батько, дядько, падчерка, племінник*;
- назви заселень, помешкання та його частин: *горниця, пекарня, поміст*;
- сільськогосподарські назви: *озимина, сіножать, урожай, цілина, ярина*;
- назви продуктів харчування: *корж, пряник, солод, харч, яловичина*;
- назви знарядь праці та засобів сполучення: *віжки, коромисло, кочерга, мішок, рядно*;
- назви професій, людей за певними особливостями: *кожум'яка, мельник, пивовар, брехун, п'яниця, селянин*;
- назви дій і процесів: *балувати, виляти, колупати, кочувати, мітити, рокотати, соловіти, чахнути, черкати, шниряти*;
- назви абстрактних понять: *велич, довір'я, журба, суть*;
- назви якостей: *верткий, дешевий, курносий, куций, сизий, хороший*;
- числівники: *дев'яносто, півтора, сорок*;

- прислівники: *зовсім, ненароком, поки, поневолі, сьогодні, сяк-так, тепер.*

Слова цих тематичних груп спільні тільки для української, російської та білоруської мов» [СУМ Ф. С. 243-244].

«...слова, які виникли в період виділення східнослов'янських діалектів зі спільнослов'янської мовної єдності. Крім східнослов'янських, іншим слов'янським мовам невідомі, напр.: *племінник; тулуб, щока, ...собака, снігур, ...мельник, ...тепер, спасибі.* Варто зауважити, що спільнослов'янські слова неоднаково збереглися у східнослов'янських мовах. Наприклад, слово *митник* відоме сьогодні лише в українській та білоруській мовах, але не вживається в російській» [Мацюк. УМПС. С. 82].

СПОКОНВІЧНА (ПИТОМА) УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКА. Див. **питома лекси́ка.**

СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЛОВА – «його здатність вступати з іншими словами у сполучення за певними синтаксичними моделями (за М. П. Кочерганом), які залежать від лексико-граматичних характеристик та семантичних підкласів слова... Визначаються Н. М. Амосовою та Ю. Д. Апресяном три типи сполучуваності: 1) на рівні класу слів – **синтаксична** сполучуваність як здатність певних лексем керувати іншими чи бути ними керованими, що наочно простежується завдяки дистрибутивним формулам. У деяких випадках вона орієнтовно відповідає валентності; 2) на рівні семантичних підкласів – **семантична** сполучуваність як об'єднання лексем на основі спільної семантичної ознаки. Вона відповідає певним класам колокацій..; 3) на рівні окремого слова – конкретна **лексична** сполучуваність з певними словами» [Левицький. АМВЛС. С. 34-35]. Див. **валентність, колока́ція.**

СПРОЩЕННЯ СТРУКТУРИ ПОЛІСЕМАНТИЧНОГО СЛОВА – процес, унаслідок якого «слово більш складної структури втрачає частини значень... Слово *полк* ... у давньоруській мові... мало вісім значень: 1) «народ», 2) «частина», 3) «збори», 4) «військо», 5) «загін, полк», 6) «війна, похід», 7) «вояцтво», 8) «битва»... I, II, III значення втрачені» [Лисиченко. С. 47].

СТАРОГРЕЦЬКІ ЗАПОЗІЧЕННЯ – давні запозичення з грецької мови: «до ... старогрецьких запозичень (візантійського періоду) належать: *баня, буйвіл, вапно, вишня, єхидна, канат, кедр, кипарис, кит, корабель, корал, крокодил, лавр, левада, лиман, мак, мигдаль, миска, м'ята, огірок, палата, парус*. Окрему групу становлять старогрецизми, які були запозичені до української мови через старослов'янську внаслідок поширення церковно-релігійних текстів: *ангел, акафіст..*; із запровадженням християнства: *Андрій, Анастасія, Антип, Антін, Архип, Василь, Докія, Євген, Кирило, Кузьма, Микола, Григорій, Олена, Петро, Микита, Олександр, Остап, Панас, Степан, Софія, Федір, Харитина, Явдоха*» [СУМ Ф. С. 249].

СТАРΟΣЛОВ'ЯНІЗМИ (ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ) – «лексичні, фонетичні, фразеологічні запозичення зі старослов'янської мови» [Русаніський. УМЕ. С. 591].

«...це слова, запозичені із старослов'янської (староболгарської) мови із запровадженням 988 року християнства у Київській Русі й поширенням рукописних книг для церковних потреб... Виокремлюють дві групи запозичень зі старослов'янської мови: 1) стилістично нейтральні.: *безодня, боязнь, вождь, вчитель, єдиний, ...мудрість..*; 2) стилістично забарвлені слова (церковнослов'янізми): *благий, блаженний, воздвигнути, ...слей, предтеча*. Старослов'янське походження слів виділяють за такими мовними ознаками:

а) фонетичними:

0. неповноголосні звукосполучення [ра], [ла], [ре] на місці спільносхіднослов'янських [оро], [оло], [ере]: *вразий – ворожий, врата – ворота, град – город, прах – порох, глава – голова, глас – голос, злато – золото, древо – дерево*;

1. звукосполучення [ра] на початку слова: *раб*;

2. звукосполучення [жд] замість українських [ж], [дж]: *вождь, нужда, страждати*;

3. ... [є] на початку слів замість спільносхіднослов'янського [о]: *єдиний, єднати, єдність, слей*;

б) словотвірними:

- суфікси **-знь-, -ств(о), -ин(я)** в абстрактних назвах: *боязнь, приязнь, блудство, братств, рабство, гординя, святиня*; суфікси **-тель, -тв(а), -тай**: *осквернитель, служитель, спаситель, учитель, хреститель, цілитель, битва, молитва, глашатай, ратай*;
- суфікси **-ящ-, -ущ-, -м(ий)** у дієприкметниках і прикметниках: *роботящий, трудящий, всевидящий, живуций, імуций, минуций, відомий, незнаємий, немислимий, невмолимий, припустимий, терпимий*;
- префікси **воз- (вос-), пре-, пред-, со-**: *воздвигнути, вознести, воскреснути, премудрий, предтеча, пред'явити, соратник*;
- компоненти складних слів **благо-, бого-, добро-, зло-, град-**: *...благодать, Богородиця, богоугодний, добродушний, доброчесний, злочин, вертоград*;

в) семантичними. Ці мовні особливості полягають у належності слів до церковно-релігійної лексики: *...воскресити, пророк, святий, спокуса, страсть, суєта, твердь, творець, церква, чудеса*;

г) стилістичними. Вони властиві тільки стилістично забарвленим старослов'янізмам: *благословенний, окаянний, осквернитель, гординя, преподобний*» [СУМ Ф. С. 226].

СТАТИСТИЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ — «галузь лексикографії, що застосовує кількісні методи вивчення мови, розробляє теоретичні проблеми укладання й використання частотних словників різних типів: словоформ, слів, словосполучень, словопоказчики, конкорданси, словники мови письменників і т. ін. Виникла на поч. 20 ст. В Україні почала розвиватися у 50-і рр. – з укладанням словників мови І. Котляревського і Т. Шевченка. В 60-х рр. 20 ст. укладено п'ять мікрочастотних словників: художньої прози, драматургії, поезії, наукової та суспільно-політичної літератури (кожний на вибірці 10 000 слововживань). Укладено «Частотний словник сучасної української художньої прози» (вибірка 500 000 слововживань)» [Перебийніс. УМЕ. С. 644].

СТАТТЯ СЛОВНИКОВА – «основна композиційна одиниця словника, що містить реєстрове слово, його формальні характеристики, семантизацію слова, ілюстративний матеріал,

довідки різного характеру і призначення; незалежний уривок тексту, що подає інформацію про одну або кілька взаємопов'язаних одиниць мови (у лінгвістичному словнику) або про явище чи поняття (в енциклопедичному словнику); стаття, що пояснює словникове слово. С.с. має різні компоненти і зони: 1) спочатку йде заголовне слово, оформлене так, що можна отримати дані про його орфографію, вимову, наголос. Зональна структура С.с. варіюється, залежно від типу словника. Найповніше вона виявлювана в тлумачних словниках; 2) одна з основних зон – це зона значення: тлумачення лексичного значення передбачає встановлення кількості значень слова і встановлення кожного значення окремо. У тлумачному словнику виділяється кілька видів значення слів: переносне, термінологічне (спеціальне), фразеологічне. У сучасних словниках використовуються різні способи тлумачення значення слів: а) семантичне (описове) визначення (дефініція); б) синонімічне визначення; в) словотвірне визначення; г) визначення через покликання; 3) один із обов'язкових компонентів С.с. – це зона форм, вказівка граматичних категорій (частина мови, рід, вид і под.), опорні словоформи, можливі варіанти; 4) особливий компонент С.с. – це стилістичні примітки, що вказують на різновиди книжної і розмовної лексики; 5) ще одним компонентом С.с. є фразеологічні звороти, стійкі сполуки слів, відокремлювальні форми, що виділяються абзацем, ромбом або яким-небудь іншим способом; 6) обов'язковий компонент С.с. – ілюстрації (ілюстративний матеріал): словосполучення, сполуки слів, цитати з творів, що надають додаткову характеристику граматичних особливостей слів, розкривають сферу їхнього вжитку, підкреслюючи їхню нормативність, виступають рекомендаціями для сучасного слововжитку» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 368].

СТЕРЕОТІП. Див. кліше.

СТИЛІСТЕМИ – «соціально марковані одиниці», які «можуть містити у собі натяк на належність до певної типової сфери їх застосування» [СУЛМ ЛФп. С. 118]: – *Світланко, дивуйся – справжня фея! – весело промовила мама... – А де її крила? – Світланка, нарешті, обернулася і поважно оглянула Марину та її костюм. – Забула на чаюванні в іншої феї, – не розгубилася Марина... – А крила хіба можна забути? – не повірила маленька*

Світланка. Це ж не іграшка, не рукавички. Наприклад, я в садочку постійно гублю свої рукавички, але ж то не крила. Крила б я ніколи не занастила. – Можна, вони ж відчіпляються, як треба... – Забери мене! – благально прошепотіла дівчинка. – Куди? – Не зрозуміла Марина. – У свій фейський ліс (О. Деркачова. «Крамниця щастя»).

Див. стилістично забарвлена (маркована) лєксика.

СТИЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ – «дод. значення (один із видів конотації) мовної одиниці, яке нашаровується на її предметно-поняттєвий або грамат. зміст. У ширшому розумінні С.з. об'єднує стильове і власне С.з. Стильове значення вказує на усталене вживання мовних одиниць у певних функц. різновидах мови. Власне С.з. існує як компонент заг. семантики мовної одиниці, як її оцінний, емоц.-експресив. зміст, що виявляється на тлі стилістично нейтр. мовних засобів» [Єрмоленко. УМЕ С. 602]. Наприклад, *матуся, дівчинонька* і т. ін.

«Функціонально-стильова диференціація системи та структури мови становить засіб посилення її комунікативної потужності. Наприклад, спільнокореневі слова можуть демонструвати диференціацію за ознакою належності до різних функціональних стилів мови: нейтральне *мережа* (також в написанні Мережа стосовно глобальної комп'ютерної мережі «Інтернет») і не кодифіковані в нормативних словниках *мережжя, Всемережжя, Міжмережжя, Мереживо*, які формують у цьому ідіомі фасету варіантів позначення поняття з функціональною ознакою розмовності, а то й жаргонності. Функціонально-стильової диференціації можуть зазнавати не лише номінації зі спільним, а й з різними коренями, пор.: нейтральне *електронна пошта* (у текстах, пов'язаних із цим засобом зв'язку та текстах повідомлень у комп'ютерній мережі також пошта), розмовні *емейл, мейл, електронка* та жаргонні *мило, мейлик*» [Карпіловська. С. 29].

СТИЛІСТИЧНИЙ СЛОВНИК – лексикографічна праця, у якій «...наведені слова, які мають додаткове експресивно-стильове забарвлення. Спробу укладання такого словника здійснив І. Огієнко, створивши «Український стилістичний словник» (Огієнко І. *Український стилістичний словник*. Львів: З друк. наук. тов-ва ім. Шевченка, 1924. 495 с.)» [СУМ Ф. С. 308]. Наприклад:

Балакати *про* кого-що: Що про те балакати, Кул. 162. 164. 401. В Г. балакати о що *а. л.*, а часом балака́ти. Балакати українською мовою, телефоном, а не: *на* укр. мові, *по* телефону. Не вживати слова «балакати» де не треба, бо в поважній бесіді не балакають, а – розмовляють, ведуть бесіду, то́чать мо́ву, говорять. Див. по-, говорити.

(О, с. 22)

СТИЛІСТИЧНІ АРХАЇЗМИ – «застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок витіснення їх синонімами. Наприклад, *аероплан* ← *літак*, *алярмувати* ← *панікувати*, ...*бровар* ← *пивовар*, ...*рамено* ← *плече*, *ректи* ← *говорити*...» [СУМ Ф. С. 265].

СТИЛІСТИЧНІ СИНОНІМИ – синоніми, які «диференціюються за належністю до різних стилів (нейтральний, розм., книжний, офіц.-діловий та ін.), емоц.-оцінними та експресив. характеристиками, часовою або тер. віднесеністю: **батьки**, **батько-мати** (розм.), **отець-ненька** (фолькл.), **батьківщина**, **вітчизна** (в урочистій або поет. мові); **бажано**, **хотілося б** (більш ввічливо)» [Тараненко. УМЕ. С. 540].

«...Стилістичні синоніми в свою чергу можна розподілити на дві підгрупи: а) синоніми, в яких з нейтральним словом синонімізуються позитивно чи негативно забарвлені емоційні слова: *обличчя*, *лице*, *вид*, *ника*, *писок*; б) усі синоніми одного ряду емоційно забарвлені, вони протиставляються один одному тільки мірою і особливостями емоційності: *хвилюватися*, *тривожитися*, *непокоїтися*, *трепетати*» [СУМ Л і Ф. С. 70].

«...слова, інтенціонали яких мають спільну когнітивну сему і відмінні прагматичні семи. Напр., слова *очі* – *балухи* означають те саме поняття, однак для слова *балухи* характерна прагматична (конотативна) сема зниженості, згрубілості, вульгарності; *перемога* – *звитяга*, *покривало* – *габа*» [СУМ Ф. С. 226].

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: «оцінна... (*за словом до кишені не полізе*), емоційно-експресивна ...(*передати куті меду*), функція створення гумору й сатири («*І дома, мовляв, і замужем*»), ...передачі внутрішніх якостей персонажа («*Мене, старого лиса, кругом пальця обкрутити*» (П.Колесник)), функція відтворення внутрішнього стану персонажа (*аж в душі (на серці) похололо* (в кого,

кому)), ...портретної характеристики, зображення зовнішнього вигляду людини (як маківка), мовної характеристики персонажа («пане добродзею»), функція синонімічного увиразнення експресії, створення градації («Хіба як здохне чорт в рові! Як вернеться пан хан до Криму, Як жениться сич на сові» (І. Котляревський)), функція сюжетної основи, заголовна ... (Досвітні вогні), функція заключного акорду, лаконізації мовлення (бути чи не бути), синонімічного мовлення чи нагнітання ознак» [Ужченко. ФСУМ. С. 250-262].

СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНА (МАРКОВАНА) ЛЕКСИКА – «слова, що несуть на собі відбиток різних функціональних та експресивних стилів. Напр.: *химерити, репрезентувати, пропозиція, класно, анічогісінько*» [Єрмоленко. УМ. С. 175].

«...слова, що, крім власне номінативного значення, мають ще й стилістичне. С.з.л. протиставляється нейтральній лексиці. Протиставлення може відбуватися за різними ознаками. Це співвіднесеність із функціональними стилями: *розказувати* (нейтральне слово), *доводити до відома* (офіційно-діловий стиль); протиставлення сучасне – застаріле: *спальня – спочивальня*; книжне – розмовне: *комунальна квартира – комуналка*; загальнонародне – діалектне: *бачити – видіти*; нейтральне – жаргонне: *гроші – бабки*; нейтральне – термінологічне: *укол – ін'єкція*» [СКМ. С. 66].

«До слів вузького стилістичного забарвлення відносять терміни, професіоналізми, жаргонізми, розмовно-просторічні лексеми, застарілі слова, поетичні неологізми та ін.» [КМ. С. 14].
Див. стилісте́ма.

СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНІ СЛОВА. Див. **нейтра́льна лекси́ка.**

СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА – ієрархічно організована семантична будова слова, скомпонована із взаємопов'язаних сем: «семант. структура Л.з. членується на *семи* – родову, інтегрувальну (архісеми, гіперсеми) і видові, диференційні (гіпосеми)»; «Л.з. – це комплексне поєднання трьох аспектів слова як знакової одиниці мови...: власне семантичного, тобто відображення позначуваної словом сутності (основа Л.з.), прагматичного – вираження емоц. ставлення мовців до позначуваного; синтактичного – місця Л.з. певного слова у відношенні до Л.з. інших, семантично пов'язаних з ним слів»

[Тараненко. УМЕ. С. 286, 285].

«...певний набір компонентів: в одному випадку – тільки компоненти «семантики», у другому – «семантики» і «прагматики», у третьому – «семантики», «прагматики» і «синтактики»» [Левицький. С. С. 70].

«Лексичне значення слова складається не тільки з предметно-понятійної віднесеності звукового комплексу, а і з цілого ряду інших як позамовних, так і внутрімовних факторів. Тому в сучасній лінгвістиці говорять про ...семантичну структуру слова, про компонентний склад лексичного значення. Слова розкладаються на елементи (семи), за якими протиставляються окремі значення, або лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) полісемантичного слова, що входять до семантичної структури слова» [Лисиченко. С. 13].

«СЎРЖИК» – «(букв. суміш жита з пшеницею, ячменю з вівсом і т.ін., а також борошно з такого зерна) – мова, в якій шучно об'єднані без дотримання літ. норм елементи різних мов. Ужив. переважно щодо укр. просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (внаслідок укр.-рос. інтерференції) рос. елементами: **самольот, січас, тормозити, строїти, кидатися в очі, займатися в школі, гостра біль»** [Ленець. УМЕ. С. 616].

«...публіцистична назва суміші двох чи кількох мов, коли чергуються, плутаються українські і російські, українські і польські, польсько-англійсько-німецькі слова і звороти, викликаючи ефект неграмотної з погляду літературної норми мови. Напр.: *утром заходив сантехнік; дівочка така взросла; всьо вже перечитав і переробив»* [Єрмоленко. УМ. С. 179].

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – фразеологічні одиниці, які «виникли в епоху давньоруської мови і є здобутком мовної спільності ... усіх східних слов'ян, але не мають дослівних еквівалентів в інших слов'янських мовах (напр., укр. *під гарячу руку*; рос. *под. горящую руку*; білор. *под. гарачую руку*)» [СУЛІМ Л і Ф. С. 396-397].

Т

ТАБУ – «(з полінезійських мов *ta* – виділяти, відзначати і *pu* – зовсім, цілком, *tapu* (*tabu*) – зовсім виділений) – заборона вживання

певних слів (лайливих, вульгарних, нецензурних), зумовлена культурними, етичними, моральними чинниками. Звичайно Т. замінюються евфемізмами» [Єрмоленко. УМ. С. 181].

«...заборона на вживання певних слів, що зумовлюється містично-забобонними, соціально-політичними, культурними та морально-етичними чинниками» [Кочерган. ОЗМ. С. 381].

«Комунікативні традиції уникати певних мовних виразів або зачіпати певні теми спілкування в певних комунікативних ситуаціях... Табу мовні – тип комунікативного табу; заборона в певних культурах на вживання окремих слів, зворотів, виразів тощо» [Бацевич. С. 170].

ТЕЗАУРУС – «(грец. thesaurus – скарб, скарбниця) – 1. Словник, що подає лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками) різного ступеня узагальнення і кількості з перехресним групуванням... 2. Інформаційно-пошуковий словник, що подає в алфавітному порядку сукупність термінів (дескрипторів) певної галузі знань із систематизацією їхніх ієрархічних та корелятивних відношень... 3. Словник (здебільшого тлумачного типу), завданням якого є повне охоплення лексичного складу мови» [Тараненко. УМЕ. С. 627].

«Нормативний словник-довідник, що містить лексичні одиниці й словосполучення певної предметної галузі та парадигматичні відношення між ними» [МФЕ. С. 406].

«Словник, призначений для систематизації понятійного простору предметної галузі або лексичного простору природної мови за певними структурними та тематичними параметрами. В енциклопедичних та тлумачних словниках розглядають три основні площини застосування та, відповідно, три такі значення терміна «тезаурус»: 1) Т. як словник, в якому з максимальною повнотою наводяться всі слова певної мови та приклади їх вживання у текстах; 2) Т. як ідеографічний словник певної мови, де мають бути відображені семантичні відношення між її лексичними одиницями (родові, видові, синонімічні тощо); 3) інформаційно-пошуковий Т. як словник дескрипторів, що репрезентують понятійний склад предметної галузі та впорядковуються за допомогою регулярних логіко-семантичних відношень, які визначають «понятійну локалізацію» дескрипторів у інформаційному просторі певної предметної галузі» [Штерн. С. 312].

«Словники-тезауруси подають терміни у повному обсязі (перелік). Нерідко вони називаються ще слівниками. Можна сказати, що жоден словник термінологічний не може бути укладений без таких слівників» [Панько. С. 155].

«У комунікативній лінгвістиці – запас слів (фразеологізмів, виразів) індивіда, необхідний для спілкування на певну тему» [Бацевич. С. 171].

«Основне завдання Т. – найповніше охоплення лексичного складу мови. Оскільки повне відображення живої мови неможливе, Т. укладають лише для мертвих мов або для попередніх періодів розвитку живих мов, зафіксованих у писемних пам'ятках. До Т. відносять також повні словники мови письменників. В українському мовознавстві наявні тільки словники мови письменників, близькі до тезаурусів: *Словник мови Шевченка. В 2-х т. / Ред. колегія: В. С. Ващенко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1964. 484 с.; Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка. У 3-х т. Харків : ХДУ, 1978-1979*»; «Ідеографічні словники, що подають лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками, або полями) з перехресним групуванням. Групи лексем у таких словниках об'єднані за близькістю значень, родо-видовими відношеннями, наприклад, *всесвіт – жива природа – рослинний світ, тваринний світ, людина* і т. д. Напр., *Пещак М., Клименко Н., Карпіловська Є. Український семантичний словник. Київ, 1990*» [СУМ Ф. С. 304].

«(Грецьк. *thésaurós* – запас, скарб) – 1) словник, що подає увесь лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками), різного ступеня узагальненнями та кількістю з перехресним групуванням та належною кількістю прикладів ...; 2) словник, у якому зафіксований увесь лексичний запас певної мови, а також приклади вживання слів у текстах, відображені смислові зв'язки між словами, термінами й іншими елементами мови; 3) інформаційно-пошуковий словник, що подає в алфавітному порядку сукупність термінів (дескрипторів) певної галузі знань із систематизацією їхніх ієрархічних та корелятивних відношень, усі синонімічні для таких термінів слова і словосполучення; 4) мовна картину світу особистості ...; 5) у психолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці й методиці викладання мови – запас слів (фразеологізмів, висловів) індивіда, необхідний для спілкування з певної теми. Синонім: **Словник ідеографічний**» [Загнітко. ССЛ. Т. 4. С. 16].

Див. **активний словник, ідіолект.**

ТЕЗАУРУС (грецьк. *thésaurós* – запас, скарб) **ТЕМАТИЧНИЙ** (прикм. від ім. *тема*) – «упорядкована за певними правилами лексика відповідної галузі (політичної, соціальної, хімічної, фізичної, математичної і под.), де зазначені різні асоціативні зв'язки між термінами» [Загнітко. ССЛ. Т. 4. С. 16].

ТЕОРІЯ ІЄРАРХІЇ МОВНИХ РІВНІВ – «теорія французького мовознавця Еміля Бенвеніста, згідно з якою мовні одиниці планом вираження спираються на нижчий рівень, а планом змісту входять до вищого рівня» [Кочерган. ОЗМ. С. 382].

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ДІАЛЕКТІЗМИ. Див. **лексичні діалектизми, етнографічні діалектизми (етнографізми) та семантичні діалектизми.**

ТЕРМІН – «(лат. *terminus* – рубіж, межа) – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо. Основними ознаками Т. є: системність; наявність дефініції; тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля...; стилістична нейтральність; точність семантики, висока інформативність» [Симоненко. УМЕ. С. 629].

«Слова або словосполучення, що служать найменуванням спеціальних понять якої-небудь галузі знання – науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. Однією з важливих ознак термінів є їх однозначність у тій системі людських знань чи людської діяльності, в якій вони вживаються. Терміни позбавлені будь-якої образності, емоційно-експресивного забарвлення. Терміни можуть бути загальнонауковими: *гіпотеза, аналіз, функція* – і вузькоспеціальними: *фонема, афікс, омоніми* (лінгвістичні терміни), *оксид, хлорид, талій* (хімічні терміни), *склерозії, склеренхіма, поліембріонія* (біологічні терміни). Терміни позначають як абстрактні поняття: *прогрес, діаліз, мутагени*, так і конкретні спеціальні предмети, речовини: *компресор, термістор, колаген*. За структурою терміни можуть бути як одним словом, так і словосполученням: *геометрична послідовність, електромагнітні хвилі, частини мови*. У художньому стилі терміни вживаються зі стилістичною метою» [СКМ. С. 69].

«...штучно утворені слова або словосполучення, що

виражають спеціальні поняття з певних галузей науки, техніки і мистецтва» [СУМ Ф. С. 366]. Напр.: *ангіна, адажіо, консонантизм*.

Термінам властива антонімія. «Терміни-антоніми – це терміни, що виражають протилежні значення. Протилежного значення цим лексемам часто надають префікси чи суфікси. Напр.: *приватизація – реприватизація; валютний – безвалютний; готівковий – безготівковий; централізований – децентралізований*» [Мацюк. УМПС. С. 142].

«Сучасні Т. повинні задовольнити певні вимоги. Найважливіші з яких: 1) Т. повинен відповідати правилам та нормам даної мови; 2) Т. має бути систематичним; 3) Т. властива дефінітивність, тобто кожен зіставляється з чітким окремим визначенням, що орієнтує на відповідне поняття; 4) Т. притаманна відносна незалежність від контексту; 5) Т. має бути точним і водночас коротким; 6) Т. прагне до однозначності; 7) для Т. не характерна – більше того, не бажана – синонімічність; 8) Т. не властива експресивність; 9) Т. повинен відповідати вимогам евфонії, тобто бути милозвучним» [Лексикон. Волков, Кияк. С. 561].

«Відомо кілька варіантів уживання наукових термінів в авторському дискурсі: використання загальноприйнятих одиниць у певній галузі знань, загальноновживаної номінації в новому значенні; застосування нової уточненої номінації для явища, яке спостерігаємо, або ж упровадження нової (авторської) номінації для «нового» наукового феномену... На позначення цих «авторських» слів у наукових текстах ужито терміни *індивідуально-авторські утворення, індивідуально-авторські неологізми, авторські неологізми, терміни-неологізми, індивідуально-авторські терміни, індивідуально-авторські інновації, терміни-інновації* та ін. ...*Авторський термін* – це оригінальна мовна одиниця, що є складником метамови наукової теорії дослідника(-ів), і яка потенційно може вийти за межі первинного поняттєвого поля і увійти до узусу» [Васецька. С. 105-106, 109].

ТЕРМІНОГРАФІЯ «(лат. *terminus* – межа, рубіж + ...*графія*) – розділ лексикографії, що опрацьовує принципи побудови спеціальних термінологічних словників і який займається практичним укладанням таких словників» [Загнітко. ССЛ. Т. 4. С. 35].

ТЕРМІНОЗНАВСТВО – «наука про терміни» [Панько. С. 143].

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ – «перетворення на термін певної лексичної одиниці (слова, словосполучення) літературної мови. Пор.: *сила і сила струму, грати і кристалічні грати*» [МФЕ. С. 410].

Результат термінологізації – «мовні одиниці, лексико-семантична структура яких має вихідне загальноживане значення і похідне – термінологічне. Це слова на зразок *башта*: 1) висока і вузька споруда багатогранної або круглої форми, що будується окремо або становить частину будівлі; вежа; 2) військ. – верхня обертова частина корпусу танка або броньованого автомобіля; вишка на судні, в якій містяться гармати й кулемети» [Панько. С. 201]. Антонім: **детермінологізація**.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК – «різновид лінгвістичного словника, в якому подано термінологію галузі (чи кількох галузей) знань.

...Т.с. бувають різних типів і призначення: за кількістю представлених мов – одно-, дво- і багатомовні..; за наявністю і принципом тлумачення термінів..; тлумачні з елементами етимології..; за галуззю або галузями знань – галузеві, вузькогалузеві, полігалузеві, загальнонаукові..; за повнотою представленої термінології – повні й короткі. ...Найпоширенішим типом є перекладний двомовний словник» [Симоненко. УМЕ. С. 682-683].

«Вибірковий лексичний словник, реєстр якого обмежується термінологією певної галузі (чи галузей) науки, техніки, мистецтва, торгівлі, спорту тощо. Серед Т.с. більш поширені праці перекладного типу, ніж тлумачного. Напр.: Єрмоленко С. Я. [Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів](#) / С. Я. Єрмоленко та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с. Або: *Голікова Н. С. Соціолінгвістичний словник. Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, Ф-т укр. і інозем. філології та мистецтвознавства, Центр історії та розвитку укр. мови. Дніпропетровськ : Акцент, 2015. 239 с.*» [СУМ Ф. С. 305]. Наприклад:

ГРА́ФІКА (гр. *graphikē*, від *graphō* – пишу, креслю, малюю) – 1) сукупність усіх засобів письма певної мови із графемами, знаками наголосу, розділовими знаками, апострофом. *Латинська Г., українська Г.*; 2) розділ мовознавства, що встановлює відповідності між звуковим значенням букв (фонемами) та їх написанням. (КТСЛТ, с. 41).

ТЕРМІНОЛО́ГІЯ – «(від лат. *terminus* – межа, кордон і *logos* – вчення) – 1) система термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва, політики тощо. *Т. виробничо-технічна, Т. філософська, Т. балетна, Т. хімічна*; 2) розділ лексикології, який вивчає терміни» [Єрмоленко. УМ. С. 183].

«1. Система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, життя або сукупність усіх термінів певної мови. 2. Розділ лексикології, що досліджує терміни різних галузей знань. Інша назва – **термінознавство**» [МФЕ. С. 410].

«Дисципліна, що поєднує елементи лінгвістики з елементами конкретної фахової дисципліни... У широкому розумінні – це, по суті, термінознавство, у вузькому – сукупність термінів певної фахової дисципліни, які, очевидно, на тлі загального мають свою специфіку» [Панько. УТ. С. 152]; «сукупність термінів, що входять у певну термінологічну систему» [Панько. С. 148].

«Хибною є думка про те, що, інтернаціоналізуючи термінологію, ми полегшимо собі шлях до економічного прогресу. Народи цивілізованих країн (німці, поляки, французи та ін.) давно вже стали на продуктивний шлях опрацювання своєї термінології, пор.: у чеській мові – ... *letadlo* (літак), *vahadlo* (маятник); у польській – ... *drukarka* (принтер)» [Мацюк. УМПС. С. 139].

ТЕРМІНОСИСТÉМА – «(від лат. *terminus* – межа, кордон і *systema* – ціле, складене з частин, поєднання) – система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва та ін., яка враховує лексико-семантичні й словотвірні зв'язки між номінаціями-термінами» [Єрмоленко. УМ. С. 183].

ТЕРМІНОТВО́РЕННЯ – процес творення термінологічних одиниць. «Серед видів термінотворення виділяються: терміни

слова, словосполучення і фразеологізми; внутрітермінне словотворення, позатермінне термінування прикметникових утворень та перехід якісних прикметників у відносні» [Панько. С. 154]. Напр., *сема, складнопідрядне речення, захисний кожух, фарфоровий бісквіт, заяча губа* тощо.

Терміни «утворюють способом переосмислення (термінологізації) загальноживаних слів на позначення певного наукового поняття (*міст, пам'ять, гра, сітка, мережа, носій, громада*), перенесення готового терміна з однієї галузі в іншу (ретермінологізація) (у біологічній терміносистемі є терміни з математики (*конус, хорда, синус*), архітектури (*мозаїка, піраміда*), хімії (*валентність*), лінгвістики (*абревіація*)...тощо, запозичення (комунікація, гіпотеза, бізнес, технологія), використання власних словотвірних моделей (*відгалужувач, підсилювач, розмірність, запрограмувати, сервокерування, багатозначний, знакопріміжний*), іншомовних формантів (*процесор, метаправило, реструктурування, суперключ, мікропослідовність, кіберзлочин*). Найпродуктивнішим способом творення термінів є використання словосполучень для найменування нових понять (гетерогенна мережа, оперативна пам'ять, діалогове вікно, дистрибутивний розподіл) [Коць. КПО. С. 48].

ТІЛЬДА – «(~) [ісп. tilde < лат. titulus – напис] – діакритичний знак, який використовують у лінгвістичній транскрипції у різних значеннях. У словниках знак Т. (~) використовують для позначення слова або його частини в разі їхнього повторення» [МФЕ. С. 411].

ТИПИ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА – яскраво виражені зразки, моделі плану змісту слова. У лінгвістиці визначено такі типи ЛЗ: «І. При групуванні Л.з. з різних слів: 1) за особливостями вираження власне семант. аспекту Л.з., тобто їх предметно-поняттєвої віднесеності: а) повноправні Л.з., що мають як денотативний, так і сигніфікат. аспекти (повнозначні слова – заг. назви) – неповноправні Л.з. (всі ін. типи слів); Л.з. з широкою – вузькою предметно-поняттєвою: **чорний... – вороний...**; в) Л.з. з автономною – відносною семантикою; останні позначають реляц. поняття, що не замикаються в собі...: **половина, край** (... села)...; 2) за особливостями співвідношення семант. і прагмат. аспектів: суто номінативні (**дитина, підліток, юнак**) – номінат.-конотативні

Л.з. (**молокосос**); 3) за особливостями вираження синтакт. аспекту: а) по лінії синтагматики: конструктивно вільні, відносно автономні в синтагмат. плані Л.з., лекс. сполучуваність яких визначається тільки відповідними предметно-поняттєвими відношеннями (**стіл, великий, я, іти**) – фразеологічно зв'язані Л.з. (**блакитний** у значенні «благородний, шляхетний» відоме тільки у фразеол. одиниці **блакитна кров**); функціонально-синтаксично обмежені Л.з.: ... **Молодець!**; б) по лінії парадигматики: відносно автономні в парадигмат. плані Л.з., синтакс. аспект яких виражений порівняно слабо (**стіл, хлопець, задрість**) – стилістично-синонімічні Л.з., розуміння (а нерідко й творення) яких характеризується односпрямованою залежністю від відповідних опорних для них нейтр. синонімів (пор. **малий** – **малюсінський, крихітний, мікроскопічний**), і співвідносні Л.з., наявність яких у мові характеризується взаємною зумовленістю (**великий** – **малий; весна** – **осінь** – **літо** – **зима**); II. При групуванні Л.з. з одного слова...: вихідне і похідне (первинне і вторинне), основне і периферійне, пряме і переносне Л.з.» [Тараненко. УМЕ. С. 286].

Провідні лінгвісти по-різному типізували ЛЗ: «...пряме номінативне і похідне (переносне, другорядне)..; фразеологічно зв'язане і вільне (В. Виноградов)..; okazіональне і узуальне (Г. Пауль)..; актуальне (варіантне, залежне від контексту, таке, що реалізується в контексті) і віртуальне (загальне, інваріантне, позаконтекстне)..; денотативне, сигніфікативне, конотативне, синтаксичне» [Левицький. С. С. 82].

«На основі номінативної, експресивної функції та вживання слова розрізняються прямі та переносні, прямі та похідні, вільні та контекстно пов'язані, нейтральні та стилістично марковані значення (В. Виноградов, Г. Пауль)» [Левицький. АМВЛС. С. 28]. Див. **прямé номінатівне (первінне), синтаксічно зумовлене (вторинне), фразеологічно зумовлене (стійке)**.

ТИПОЛОГІЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНА – «класифікування словників за різними ознаками відповідно до їх призначення» [СУМ Ф. С. 296]. Див. **лексикографія**.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК – «універсальний одномовний словник, що подає лексико-фразеологічний склад мови з поясненням значення, граматичних та стилістичних особливостей,

уживання реєстрових одиниць, а також з такими менш обов'язковими лексикографічними параметрами, як вимова, правопис слів, етимологія, перша писемна або словникова фіксація, наведення синонімів та антонімів, іншомовних відповідників тощо. У Т.с. найповніше реалізуються дві основні функції лексикографії – опис і нормалізація словникового складу мови за допомогою компактною і зручною для користування науковою моделі... з одночасним стилістичним та ортологічним його впорядкуванням, що сприяє піднесенню мовної культури народу» [Тараненко. УМЕ. С. 688].

«Словник тлумачний – 1) різновид лексикографічного видання, у якому відбита семантика одиниць словникового складу мови, а також інформація про написання орфоепічних, орфографічних, стилістичних, граматичних ознак слів. С.т. є найпоширенішим типом одномовного лінгвістичного словника. У них можуть подаватися фразеологічні і стійкі звороти, в яких вживаються описувані слова, подаються етимологічні, історичні та інші ті чи ті довідки; 2) нормативний словник використовуваної в мовленні лексики, що орієнтується на утвердження літературної норми сформованої мови або мови, що формується. Спочатку С.т. були двомовними, потім вони стають одномовними. Перші великі словники європейських мов: а) італійська («Словник Академії Круска» (1612); б) «Словник Французької Академії» (1694); в) «Словник авторитетів» Іспанської Академії (1726-1739); г) «Словник Академії Російської» (1789-1794)» [Загнітко. ССЛ. Т. 3. С. 315].

Словник, «...головна мета якого – пояснити значення якомога більшої кількості слів певної мови (в тому числі й фразеологічних одиниць), подати приклади їх вживання в мовленні. У Т.с. також представлено відомості про граматичні та стилістичні особливості слів. Напр.: *Словник української мови : 165 000 слів / НАН України, Ін-т укр. мови, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка ; авт.-уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. В. Жайворонок. Вид. 2-ге. Київ : Просвіта, 2016. 1316 с.»* [СУМ Ф. С. 303]. Наприклад:

БІБЛІОМАН, а, ч. Людина, яка має надмірну пристрасть до книг, до збирання їх. *Може купив її [книжку] той «лорд» або який інший бібліоман* (Л. Укр., III, 1952, 742); — *То я книжками так натовк свої валізи: я такий*

самий нещасний бібліоман, як і мій батько (Мас., Під небом..., 1961, 7).

(СУМ-11, Т. 1, с. 173).

ТОПОНІМ – «(від гр. τόπος – місце і ὄνομα – ім'я) – географічна назва. Напр.: *Київ, Канада, Середземне море, Світязь, Хортиця*» [Єрмоленко. УМ. С. 184].

ТОПОНІМІВ СЛОВНІК. Див. **ОНОМАСТИЧНИЙ СЛОВНІК.**

ТОПОНІМІКА – «розділ мовознавства, що вивчає географічні назви (топоніми), їхнє функціонування, походження, значення, структуру, ареал розповсюдження, розвиток і зміни в часі» [Єрмоленко. УМ. С. 184].

ТРАНСКРІПЦІЯ – «точне передання умовними позначеннями специфіки вимови певної мови; ця інформація стосується двох аспектів, по-перше, звукового складу одиниці і, по-друге, просодії (наголосу і тону). Згідно з усталеною традицією (хоч останнім часом така традиція зазнає змін) лише мікроструктура перекладного словника матиме зону транскрипції» [Демська. С. 26].

ТРАНСФОРМАЦІЯ – «(лат. transformatio – перетворення) – закономірна зміна основної моделі (ядерної структури), що приводить до створення вторинної мовної структури» [Ганич. С. 312].

«Найуживаніші види трансформації ФО можна поділити на три основні групи: 1) прийоми, пов'язані зі зміною форми компонентів або компонентного складу ФО. Наприклад, канонічна ФО *убивати / убити двох зайців* ... трансформована в повісті В. Чапленка згідно з авторським задумом: «Деякі з них зуміли втекти ще з дороги, розраховуючи аж **на трьох зайців**» («Півтора людського»); 2) прийоми, пов'язані з контекстним обігруванням ФО чи їх окремих компонентів. Наприклад, у Б. Олійника: «*Ти стаєш самим собою ... або у нас іще кажуть: стоїш у чому **мати народила** (навіть тоді, коли ти **народивсь у сорочці**)*» («Білий вірш на сірому...»); 3) прийоми, пов'язані з використанням загального образу ФО. Наприклад, у Б. Олійника: «*З усіх надбань людського досвіду **Одне, стабільної ваги, Не підлягає** змінам*

досвідків *І примхам лівої ноги*».., пор. канонічне *встати на ліву ногу*» [Ужченко. ФСУМ. С. 228]. Інші приклади: *У молодій українській журналістики ростуть зуби* («День». № 122-123. 29-30 липня, 2011 р.)» *Глухий кут чи стимул до дії?* («Дзеркало тижня». 4-10 червня, 2011 р.).

«Інтенсивне відтворення в мові сучасної української реклами афоризмів та цитат із текстів класичної української літератури, опертя на їхню культурну пам'ять та асоціативно-емоційну резонансність – це спосіб своєрідного ментального маніпулювання мовно-естетичними знаками національної культури, коли прогнозування позитивної лінгвореакції потенційного адресата реклами спирається на передбачувану впізнаваність знакових прецедентних висловів та емоційний відгук на них. Наведемо окремі приклади: – *ні, я більше не хочу шукати, серед лиха співати пісні. Буду на minfin.com.ua обирати. Депозити! Геть думи сумні!!!* Структурне фрагментування, текстове «розсіювання» класичної цитати, заперечна трансформація (пор.: *ні, я хочу крізь сльози сміятись – ні, я більше не хочу шукати*) не руйнують впізнаваності прецедентного висловлення» [Сюта. С. 28-29].

ТРОП – «(гр. *τρόπος* – зворот) – мовностилістичний зворот, що полягає у вживанні слова або вислову в непрямому, переносному значенні для досягнення відповідного виражально-зображального ефекту: метафора, метонімія та ін.» [Тараненко. УМЕ . С. 639].

«Мовний механізм уподібнення одного явища (поняття) іншому, перенесення найменування або видозміна значення. Т. використовуються як засіб створення естетичного ефекту мови у сфері художньої, публіцистичної, ораторської творчості. Найпоширеніші Т. – метафора, метонімія, синекдоха, іронія, перифраза, гіпербола» [Єрмоленко. УМ. С. 186].

ТРУДНОЩІ МОВЛЕННЯ (МОВИ) СЛОВНІК – «різновид словників слововживання, містить складні випадки вживання, побудови, вимови і написання мовленнєвих висловів, окремих слів і словоформ» [СУМ Ф. С. 315]. Напр.: *Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. 3-тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. 367 с.* Наприклад:

ЗА́КЛАДКА – ЗАКЛАДÁННЯ.

Розрізняються значенням.

Зáкладка. Смужка паперу, тасьма, що закладається в книгу для позначення потрібного тексту.
Гарна закладка. Різноколірна закладка.

Закладáння. Заснування чого-небудь. *Закладання нових насаджень. Закладання нової хати.*

(СДКУМ, с. 126).

ТЮРКІЗМИ – «різновид запозичення; слово, його окр. значення, вислів тощо, запозичені з тюрк. мов або через їхнє посередництво з деяких ін. мов (переважно з араб. та перської) чи утворені за їх зразками. В укр. мові налічується бл. 4000 Т. (без урахування власних назв). Понад половина з них – загальноновживані: ...**килим, кишмиш, ...штани, карий** тощо. Решта – історизми (...**бунчук, джура, ...осавул, сагайдак, ясир** та ін.), діалектизми (...**бичак** «ніж»...) або вживаються у ролі екзотизмів для опису власне тюрк. побуту (**гарем, ...султан, хан**)» [Гаркавець. УМЕ. С. 641].

«...з історико-етимологічного погляду в тюркських словах можна виділити афікси **-ак, -як** (...*маяк, судак*), **-ан** (*качан, отаман, тапчан*), **-лик** (*балик, шашлик, ярлик*, а також у географічних назвах – *Кагарлик, Ташлик* тощо), **-ук** (*борсук, гайдук, каблук*), **-ун** (*кавун, табун*), **-ч(а)** (*каланча, парча, саранча*), а також початкову морфему **баш** (тюрк. *баш* – голова): *башибузук, башлик, баштан*» [СУМ Л і Ф. С. 130]. Інші приклади: *тютюн, козак, чумак, отара, кабан, казан, гарба, лоша, гарбуз, товар*.

У

УЗУАЛЬНИЙ – «(від. лат. *usus* – звичай, правило) – такий, що відповідає загальноприйнятій нормі щодо вживання слова, фразеологізму, граматичної форми» [Єрмоленко. УМ. С. 188].

УЗУС – «(від. лат. *usus* – звичай, правило) – загальноприйняте серед носіїв певної мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій; поширена мовна практика на відміну від тимчасового, принагідного, індивідуального вживання мовних одиниць» [Єрмоленко. УМ. С. 188].

УКРАЇНІЗМ – «слово, окреме його значення, вислів, граматична форма тощо, запозичені з української мови іншою

мовою. У. є в російській мові – *стерня (жнивье), плугатарь (пахарь)*; ...білорус. *травень (май)*. Найбільше У. у польс. мові, куди вони входили найінтенсивніше в 16-17 ст., і російській, у яку почали проникати з кін. 17 ст...: *горак «гопак», ...галушки, вареники...»* [Ткаченко. УМЕ. С. 646].

УНІВЕРБА́ЦІЯ – «різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово: *записна книжка > записник, ... вівсяна каша > вівсянка»* [Клименко. УМЕ. С. 688].

«...різновид морфологічного способу деривації онімів: в ономастиці під цим терміном розуміємо перехід двочленної назви в одночленну внаслідок ... еліптичної субстантивації, напр.: *Борщева* (<*Борщева слобода*), *Драгове* (<*Драгове село*); ... м. *Білогірськ* (<*Біла гора*), с. *Білопілля* (<*Біле поле*)» [Бучко. С. 183-184]. Див. **компресія**.

УНІВЕРСА́ЛІЇ МОВНІ – «спільні для усіх або більшості мов світу ознаки, явища, закономірності, властивості, структури, тенденції, які демонструють спільність мовної будови при всій різноманітності людських мов» [Семчинський. УМЕ. С. 688].

«...суттєві властивості, важливі характеристики, наявні в усіх мовах або в більшості з них» [Кочерган. ЗМ. С. 370].

УНІВЕРСА́ЛЬНИЙ СЛОВНІК – словник, «...для якого принципово важливо розглянути кожне слово в контексті всієї системи лексичних одиниць і в межах багатьох типових для конкретного слова висловлювань...» [Демська. С. 81].

Напр.: *Загоруйко О. Я. Великий універсальний словник української мови. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. 768 с. (Вміщує словники орфографічний, російсько-український / українсько-російський, синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, епітетів, фразеологізмів, іншомовних слів, тлумачний, орфоенічний, словотворчий, етимологічний, літературознавчих термінів, мовознавчих термінів, діалектизмів, етнографічний, українських назв спорідненості і свояцтва, винятків, складних випадків перекладу). Або: Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми: пояснення до слів, наочні приклади. Харків : Торсінг плюс, 2009. 768 с.*

УСІЧЕННЯ (ЕЛІПСИС) – «(грец. <ellipsis – опущення) – стилістична фігура, що полягає в опущенні певного члена речення чи словосполучення, які легко відновлюються за змістом» [Пустовіт. С. 417-418]: *ні бе, ні ме [ні кукуріку]; ... ні кола, ні двора [ні рогатого вола]; не такий чорт страшний [як його малюють]*» [Скрипник. С. 139].

Явище редуції, яке, за визначенням О. М. Бабкіна, «полягає у видаленні деяких слів-компонентів фразеологізму, внаслідок чого фразеологічна одиниця стає компактнішою і лаконічнішою, що збільшує її поєднувальну здатність і цілком відповідає семантичній еволюції в бік розвитку абстракції» [СУЛМ Л і Ф. С. 394]. Наприклад: *гріш ціна [в базарний день], ні в зуб [ногою], [материне] молоко [на губах] не обсохло.*

УСКЛАДНЕННЯ СТРУКТУРИ ПОЛІСЕМАНТИЧНОГО СЛОВА – «...розвиток нового значення від прямого номінативного за однією ознакою, як у слові *їжак*: два похідних значення «коротко підстрижене волосся, що стирчить», і «навхрест скріплені і обмотані колючим дротом коди або рейки, які застосовують проти важких танків і піхоти», виникли з прямого номінативного (назва тварини) за зовнішньою подібністю голок тварини і названих предметів... Нові значення можуть виникати від прямого номінативного за різними ознаками. Так, у слова *кулак* похідне значення «зосереджене ударне угруповання військ» виникло, так би мовити, за функцією бути ударною силою, а значення «деталь машини у формі виступу» – за зовнішньою схожістю...» [Лисиченко. С. 45].

Ф

ФАМІЛЬЯРНА ЛЕКСИКА – «(лат. *familiaris* – сімейний, близький) – лексика, властива побутовому мовленню або просторіччю, що має невимушений чи безцеремонний характер. Напр.: *бабусенція, бабера, бабулька, звертання друзяко* та ін.» [Єрмоленко. УМ. С. 191].

«Лексика, властива розмовному мовленню, що має інтимний, розв'язаний чи занадто невимушений, безцеремонний характер. Наприклад: *братва., чудило, варнякати, стовбичити*» [Ганич.

С. 319].

Така лексика «...виражає дружні, близькі стосунки або сприймається як розв'язана, безцеремонна, напр.: *блат* (зв'язки), *братва* (товариші, приятелі; спільники одного злочину), *почубити* (побити)» [СУМ Ф. С. 274].

ФІЛІАЦІЯ – «членування слова на значення (тоді, коли йдеться про словники, завданням яких є з'ясування значення). Філіація без семантизації позбавлена сенсу, оскільки лише через семантизацію можна експлікувати вичленовані значення пояснюваного» [Демська. С. 29]. Див. **семантизація**.

ФОЛЬКЛОРИЗМИ – «від англ. folk-lore, букв. – нар. мудрість»; виражальні засоби мови фольклору: «Фольк. формули об'єднують зачини й кінцівки нар. казок, пост. епітети, народнопоет. фразеологію типу **виплакати очі**, ...тавтологічні звороти **вечір вечоріє, ... гіллям гіллявая...** Здрібніло-пестливе значення таких форм, як **матусенька, сусідонька, братику** ... і под. ... є підставою для виділення народнопоет. лексики в словнику сучас. укр. літ. мови... Століттями формувалися народнопоет. словник, фразеологія, ... установлювалися вислови-формули ... і нац. мовна символіка (**хрещатий барвінок, зелене жито, рута-м'ята, червона калина, тройзілля**)...» [Єрмоленко. УМЕ. С. 699, 324].

«...народнопоетичні символи, слова-номінації народних обрядів, етнографізми, топоніми, історизми, які виконують вторинну функцію в мові художньої літератури» [Єрмоленко. Ф і ЛМ. С. 222].

ФОН КУЛЬТУРНИЙ СЛОВА – «характеристика номінативних одиниць (слів і фразеологізмів), які позначають явища соціального життя та історичні події» [Бацевич. С. 181].

ФОНОВА ЛЕКСИКА – «лексика з національним асоціативним ореолом. Національні асоціації, пов'язані з певними словами, входять до національно-культурного компонента значення» [Кочерган. ОЗМ. С. 310]: *Важке литво свічад і свіч. / Любові царственна офіра. / Якби Джулетта колупала піч, / то, може б, навіть не було Шекспіра* (Л. Костенко).

«Слова (лексеми), які несуть у собі інформацію національно-

культурного характеру, потребують лінгвокультурологічного коментаря, але не можуть бути перекладені іншими мовами» [Бацевич. С. 99]. Див. **лакúна**.

ФОРМУЛИ ВВІЧЛИВОСТІ – «усталені, звичні, культурно обумовлені типи мовленнєвої поведінки в певних ситуаціях. Ф.в. охоплюють слова і звороти, пов'язані з привітанням, прощанням, подякою, проханням тощо; вони враховують вік, стать, соціальний стан тощо адресата. Ф.в. можуть значно відрізнятись в різних культурах» [Бацевич. С. 182-183].

ФРАЗЕОГРАФІЯ – «теорія і практика укладання фразеологічних словників різних типів. Серед таких лексикографічних джерел можна назвати «Фразеологічний словник української мови» за редакцією Л. Паламарчука, «Фразеологічний словник української мови» Г. Удовиченка, «Словник-довідник: Фразеологія перекладів» М. Лукаша та інші» [СУЛМ ЛФп. С. 130].

«Розділ мовознавства, що займається описом і систематизацією фразеологічних зворотів та укладанням фразеологічних словників» [Загнітко. ССЛ. Т. 4. С. 102].

ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЯ – «процес творення стійких невірних сполучень слів, поступового набуття вільносинтаксичними прототипами категоріальних ознак фразеологізмів. Ф. – мовно-істор. явище, оскільки будь-який фразеологізм сучас. мови виник унаслідок тривалого семасіол. розвитку, стабілізації закріплення у мовленнєвій практиці народу стійких і відтворюваних словесних комплексів, співвідносних із словосполученнями або реченнями» [Алефіренко. УМЕ. С. 708].

ФРАЗЕОЛОГІЗМ (ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ, ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ЗВОРОТ, ФРАЗЕМА) – «нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів. Напр., *лебедина пісня* 'останній вияв таланту'» [Алефіренко. УМЕ. С. 708].

Фразеологічна одиниця – «лексично неподільне, стійке у своєму складі, цілісне за значенням сполучення слів, що

відтворюється в мові. Як правило, Ф.о. має форму словосполучення. Форму закінченого речення мають такі різновиди Ф.о., як прислів'я, приповідки, приказки» [Єрмоленко. УМ. С. 194].

«...надслівна, семантично цілісна, відносно стійка (з допущенням варіантності), відтворювана й переважно експресивна одиниця, яка виконує характеризувально-номінативну функцію» [Ужченко. ФСУМ. С. 26].

«...лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично» [СУЛМ Л і Ф. С. 336].

«Під фразеологізмом розуміємо окрему самостійну одиницю мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю. Сукупність мовних одиниць, яким властиві ці риси, становить обсяг фразеології будь-якої мови» [Авксентьєв. С. 27].

«Фразеологічна одиниця передбачає у своєму складі як мінімум два компоненти, причому це може бути поєднання двох повнозначних слів (*досягти апогею; пуститися берега; лебедина пісня*), повнозначного із неповнозначним (*ні аза; з гаком*) і навіть двох неповнозначних (*або – або – одне з двох*). Компонентний склад фразеологічних одиниць може бути: **двочленним** (*вільний козак; узяти гору; співати дифірамби*), **тричленним** (*сам собі пан; одним миром мазані; сім чудес світу*), **чотиричленним** (*ні пари з уст; узяти бика за роги; вставляти палиці в колеса*), **п'ятичленним** (*наговорити сім мішків гречаної вовни; каменя на камені не залишити; переливати з пустого в порожнє*) і **більше** (*перехвалити не вмю, а погудити не смю*)» [Скрипник. С. 73 -74].

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ АВТОРСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ – «образні вислови з літературних, мистецьких або наукових джерел, влучні вислови видатних митців, громадських діячів, політиків, вживаних у мовленнєвій практиці». [СУЛМ ЛФп. С. 140]. Напр.: *Маємо те, що маємо, Пройти (пробігти) між крапельками дощу* (Л. Кравчук).

Крім традиційного терміна *фразеологізм*, прийнятним є також

термін, що визначає індивідуально-авторський фразеологічний новотвір – *індивідуальний / okazіональний / контекстний фразеологізм...* Напр., у Ліни Костенко: *Як на полі мінному – ‘перебувати в небезпечному становищі, ризикувати’; Моя душа відкрилась, як Сезам – ‘бути готовим сприймати почуття, ділитись власними переживаннями’; ...Полюють в полі на три тополі – (ірон.) ‘займатися безглуздою непотрібною справою’; Заржавіла лампа Аладина – ‘річ, що втратила свої функційні можливості’; Люби ти до оніміння – ‘найвищий рівень вияву почуттів, безмежно’ [Філіп’як. С. 49-50]. Див. **крилаті вислови**.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ АНТИЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ – це давні грецькі та римські літературно-культурні надбання, на основі яких сформувалися стійкі одиниці мови. ФО античності поділяються на: «...а) старогрецькі: *ахіллесова п’ята; витати в емпіреях; гомеричний сміх; гордіїв вузол; дамоклів меч; драконівські закони, танталові муки; олімпійський спокій; прокрустове ложе; сізіфова праця; спалити кораблі;* б) староримські: *гола правда; гроші не пахнуть; ...перейти Рубікон; лебедина пісня; мовчання – знак згоди; ...людина людині вовк...*» [СУЛМ Л і Ф. С. 353]: *Літа, літа... Знов літо кане в Лету. / Осоння осені – остання мить тепла... / Але весна, довічний дар поету, / Із літом за межу не відбула* (В. Калашник).

Фразеологізми античного походження – «це ті звороти, які склалися в період античності і зараз сприймаються як інтернаціональні. До найважливіших джерел таких утворень належать насаперед античні міфи. Наприклад: *розв’язати гордіїв вузол* (розв’язати якесь складне питання); *прокрустове ложе* (штучна мірка, якою міряють різнорідні предмети); *танталові муки* (нестерпні страждання від того, що бажання дуже близько, але воно – недосяжне); ... *нитка Аріадни* (надійний дороговказ, спосіб, за допомогою якого можна вийти зі складної, заплутаної ситуації); *віща Кассандра* (людина, яка передбачає нещастя, але сама не може нічого вдіяти й переконати інших вживати якихось заходів). Ще одне джерело античних висловів – праці філософів: *Двічі в одну і ту ж річку увійти неможливо* (Геракліт); *Я знаю тільки те, що я нічого не знаю* (Сократ). Фразеологізми античного походження широко використовуються в публіцистиці, в усному мовленні, текстах художньої літератури: *І троянському коневі / В зуби не*

дивляться... / Бо лише згодом / Дізнаються, / Що він / Троянський (А. Мойсієнко)» [Скрипник. С. 49].

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НАРІДНОРОЗМІВНОГО ПОХОДЖЕННЯ – стійкі одиниці, «пов'язані з номінаціями суспільних процесів, виробничої діяльності, побуту, родинними стосунками, тваринним світом та іншими базовими поняттями соціуму» [СУЛМ ЛФп. С. 138-139].

У них відбиті: «1) ... трудові процеси: *варити воду* (з когонебудь); *з одного тіста*; *орати перелogi*; *прокладати першу борозну*; *попускати віжки*; *повертати голоблі*; 2) різні виробництва, ремесла... (див. **фразеологізми професійного мовлення**); ... б) народні звичаї та обряди: *давати гарбуза*; *облизати макогона*; *як засватаний*; 7) вірування і магічні дії: *пускати ману*; *замовляти зуби*; *як рукою зняло*; *з легкої руки*; *вставати на ліву ногу*; *виносити сміття з хати*; 8) усталені казкові звороти: *по щучому велінню*; *за тридев'ять земель*; *жива вода*; *тримати за хвіст жар-птицю*; *скоро казка мовиться*; 9) ознаки і дії, пов'язані зі світом тварин і птахів: *заяча душа*; *хитрий лис*; *кований на всі чотири*; *кіт наплакав*; *показувати пазурі*; *птиця високого польоту*; *розправити крила*; *звити гніздо*; *курям на сміх*» [СУЛМ П. С. 210-211].

ФО такого типу виникли внаслідок різних причин: «...спостереження за явищами природи, тваринами та рослинним світом: *як вітром здуло*, *...ждати біля моря погоди*, *...мокра курка*; ...історичні обставини: *вільний козак*, *...наче татарська орда*, *...голити в москалі*; ... народні звичаї, обряди, вірування, забобони: *дістати гарбуза*, *на рушник стати*, *зв'язати руки*, *як засватаний*, *пускати ману*, *зуби заговорювати*, *вставати на ліву ногу*, *виносити сміття з хати*; ...[фразеологізація] словосполучень з народних пісень, казок, оповідей: *біле личко*, *чорні брови*, *тихі води і ясні зорі*, *молочні ріки й кисельні береги*» [Ющук. С. 247-249].

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ОНОМАСТІЧНОГО ТИПУ – «стійкі звороти мови, у складі яких є власні назви... Напр., *канути в Лету*; *Хома невірний*; *Було колись на Вкраїні* (Т. Шевченко), *язик до Києва доведе*... Більшість таких висловів – це прислів'я, приказки, примовки, а також усталені порівняльні звороти: *Розумний, як Мошків кінь*; *бити, як Сидорову козу*. Часто у таких мовних

формулах є назви населених пунктів, зокрема добре відомих. Напр., *на городі бузина, а в Києві – дядько; Коломия – не помия, Коломия – місто*. Чимало усталених висловів мають у своєму складі ім'я *Іван: знайтеся пан з паном, а Іван з Іваном; не дай, Боже, з Івана пана...* Фразеологізми з власними назвами – одне з невичерпних джерел ... збагачення синонімії усної мови, її експресивно-образних засобів...» [Скрипник. С. 116-117].

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ – «стійкі сполучення, які відбивають давні прийоми роботи, спеціальні форми спілкування учасників колективної праці, погляди ремісників або промисловиків на свою працю (Б. Ларін)» [Ужченко. ФСУМ. С. 271-272].

Фразеологізми професійного мовлення поділяють на такі виробничо-професійні сфери:

- 1) «...ткацько-прядильне ремесло: *розмотати клубок, розпутувати вузол, де тонко, там і рветься;*
- 2) кравецьке ремесло: *білими нитками шито, куди голка, туди й нитка, сім раз одміряй, а раз одріж;*
- 3) ковальське ремесло: *добре тому ковалеві, що на обидві руки кує, куй залізо, поки гаряче, брати в лещата, дати гарту, як молотком ударити;*
- 4) млинарське ремесло: *одмолот млин, лити воду на млин;*
- 5) рибальське ремесло: *закидати вудку, змотувати вудки, упіймати на вудку, пійматися на гачок;*
- 6) мисливське ремесло: *стріляна птиця, на ловця і звір біжить, ганятися за двома зайцями, напаси на слід, плутати (заплутувати) сліди;*
- 7) перукарське ремесло: *під один гребінець, голити без мила;*
- 8) військова справа: *з відкритим забралом, виходити на герць, схрещувати меч, переходити в наступ, влучати в ціль, викликати вогонь на себе;*
- 9) технічна справа: *підкручувати гайку, відпустити гайку, знімати стружку;*
- 10) науково-освітня сфера: *сказав «а», то скажи «б», від «а» до «я»;*
- 11) шоферська справа, транспорт: *зелена вулиця, натиснути на гальма, входити в колію, натискати на всі педалі, пливати за течією;*

- 12) космічна галузь: *виходити на орбіту*;
- 13) фінансово-торговельні операції: *зводити рахунки, перший сорт, акції ростуть, брати на свій рахунок*;
- 14) театральньо-музична справа: *виходити на сцену, грати першу скрипку, номер не пройде, як по нотах, помінятись ролями, попадати в тон*.
- 15) картярство: *козир у руках, відкривати карти, останній козир тощо*» [СУЛМ Л і Ф. С. 401-406].

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ РЕЛІГІЙНОГО (ЦЕРКОВНО-КНІЖНОГО) ПОХОДЖЕННЯ – релігійні писемні пам'ятки, які стали основою формування стійких одиниць. ФО такого типу поділяють на: «а) Біблійні: *валаамова ослиця; випити чашу до дна; вогненні слова; голос (глас) вопіючого (волаючого) в пустелі; єгипетська робота; ієрихонська труба; притча во язицех; ...книга життя; козел відпущення; манна небесна; наріжний камінь; ...пісня пісень...; б) Євангельські: ...блудний син; вовк в овечій шкурі; ...співати Лазаря; лепта вдовиці; ловці душ; нести хрест; лікарю, зцілися сам!; тернистий путь; терновий вінок (вінець); тридцять срібняків (серебренників)...» [СУЛМ Л і Ф. С. 354].*

«У фразеологічних одиницях, що походять з біблійно-євангельських книжних джерел (більшість із них належить до крилатих слів), зберігаються як лексичні, так і граматичні елементи старослов'янської мови: ... *притча во язицех; своя своїх не ознаша; камо грядеші; ...на землі мир і в человицех благоволеніє тощо*» [Скрипник. С. 107].

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЎСНО-РОЗМОВНІ – стійкі одиниці, які «мають здебільшого зневажливо-знижене експресивне забарвлення і відповідне цьому стилістичне використання, формують колорит простоти, фамільярності: ...*гав ловити, дати ляца, дати відкоша...*» [СУЛМ ЛФп. С. 143]: «*Одно просить дня, друге просить ночі, третє каже: «Мені як удень, так і вночі витріщати очі» (ліжка, двері, вікна)*» [Антологія. С. 343].

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК – «словник, що подає фразеологічні одиниці в алфавітному порядку або за темами (ідеографічний тип). За призначенням Ф.с. бувають реєстраційні, перекладні й тлумачні. За способом подання – алфавітні й гніздові з комбінованими різновидами. Залежно від розуміння фразеології –

від досить широкого трактування, коли до її складу залучають пареміологічні одиниці.., до вузького (обмеження лише ідіомами) – Ф. с. охоплюють матеріал по-різному» [Білоноженко. УМЕ. С. 773].

Словник, «...у якому представлені фразеологічні одиниці. Відповідно до призначення Ф.с. поділяють на **реєстраційні, перекладні й тлумачні**, за способом подання фразеологічних одиниць – на **алфавітні, гніздові й комбіновані** (напр.: *Словник фразеологізмів української мови* / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.). Існують **комбіновані Ф.с.**, напр.: *Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека. Симферополь : [б.в.], 1994. 243 с.*, де поєднано ознаки фразеологічного, тлумачного, ідеографічного та перекладного С.» [СУМ Ф. С. 309]. Наприклад:

ГОСТРИЙ НА ЯЗІК (на слово, на слова, на мову і т.ін.). Здатний влучно, дошкульно, різко, дотепно і т.ін. висловлюватися. *Замолоду була [Мар'я] красива, швидка, весела... і на язик гостра* (Панас Мирний); *Надто гострий він на язик, не змовчить, не стерпить неправди* (К. Гордієнко); *Смішне найбільше впадало в очі спостережливій і гострій на язик Каті* (В. Козаченко); *А була в нас дівка, бідова така, на слово гостра, і рішила вона.. скупатись у тому ставу одної ночі* (Легенди...); *Гострий на слово, з доброю реакцією, з іронічною посмішкою, ...він спочатку багатьох буквально зачарував* (Б. Олійник); *[Іван:] Гострий ти на слова, та який то з тебе на ділі козак?* (С. Васильченко); *Два козаки виїхали наперед із запорозьких рядів. Один був молодий, другий старіший, обидва гострі на слова* (О. Довженко); *[Василь:] Ну й гостра ж на мову! На нашім кутку таких дівчат і заводу нема* (М. Кропивницький); *І змалку росло воно хитре, пронозливе, гостре на речі* (Дніпрова Чайка). **БАДЬОРІЙ** (проворний) **НА ЯЗІК**. *Навіть Тетяна, сусідка, нічого не могла вигадати про Ярину. Нащо вже на язик бадьора* (О. Копиленко); *Хай вже друга невістка, що була на язик проворна, кида їх...* (Грицько Григоренко).

(СФУМ, с. 163).

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВАРІАЦІЯ – «вживання фразеологізмів у кількох модифікаціях» [СУЛМ ЛФп. С. 141]. Див. **варіанти фразеологізму**.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА – «слово, яке «організовує» різні за семантикою і структурою фразеологічні одиниці у своєрідне фразеологічне гніздо... Основна маса стійких зворотів фразеологічної системи української мови групується навколо слів, що належать до найуживаніших пластів лексичного фонду. Цими одиницями є: 1) назви частин тіла людини; 2) назви різних явищ природи, небесних світил; 3) назви, пов'язані із рослинним і тваринним світом; 4) назви знарядь праці і найрізноманітніших господарських предметів; 5) абстрактні поняття та ін. Наприклад: *вбивати в голову, вішати голову, втрачати голову, сушити голову, прихилити голову, на головах ходити, капустана голова; ...вітер у голові, говорити на вітер, іншим вітром повіяло, шукай (лови) вітра в полі, на всі чотири вітри...*» [Скрипник. С. 102-103].

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАЛЬКА – «фразеологічна одиниця, що з'явилася в мові внаслідок дослівного перекладу іншомовного звороту: *...struggle for life* – англ. – боротьба за існування, *epistola non erubescit* – лат. – папір не червоніє» [Скрипник. С. 151].

«...дослівний переклад фразеологічної одиниці за частинами. Напр.: *жереб кинуте* (лат. *aleajactaest*), *поставити крапки над «і»* (фр. *mettre les point sur les «i»*)» [Єрмоленко. УМ. С. 74].

«...одиниця, що з'явилася в мові внаслідок дослівного перекладу іншомовного звороту.: *синя панчоха* (англ. *blue stocking*)» [СУЛМ Л і Ф. С. 397].

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ – «притаманне фразеологічній одиниці категоріальне значення, своєрідність якого полягає у його цілісності та переосмисленості і впливає із специфіки, компонентності складу та способу утворення фразеологізму» [Білоноженко. УМЕ. С. 710].

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ПРОМІЖНИЙ РІВЕНЬ МОВИ – «рівень мови, який перебуває на стику лексико-семантичного і синтаксичного рівнів» [Кочерган. ОЗМ. С. 385].

ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ АНТОНІМІВ СЛОВНІК – лексикографічна праця, у якій «подано тлумачення значення фразеологізмів-антонімів, наведено синоніми до кожного з них і цитати із творів українських письменників» [СУМ Ф. С. 308]. Напр.:

Калашиник В. С., Колоїз Ж. В. *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ : 2006. 349 с. Наприклад:

**НА́ЧЕ НА СВІТ НАРОДІ́ВСЯ //
ЯК У ВОДІ НАМО́ЧЕНИЙ**

**дуже веселий, задоволений,
радісний**

аж танцює
землі не чує під собою
на сьомому небі

Джериха готувалась до весілля.
Нимидора **наче знов на світ
народилася.**

(І. Нечуй-Левицький)

**дуже похмурий, пригнічений,
сумний**

як чорна хмара
мов у воду опущений
як водою облитий
сам не свій

Мирон був сердитий сам на себе; цілий тиждень ходив, **як у воді намочений**; він і в шинку, як зять його та громаду частував, сидів сумний та пив мовчки.

(Г. Григоренко)

(СФА, с. 198).

ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ СЛОВНИК – лексикографічна праця, яка містить «...фразеологічні одиниці, що близькі (чи тотожні) за своїм основним значенням, але відрізняються образною структурою, значенневими відтінками, емоційно-експресивним забарвленням або належністю до того чи іншого функціонального стилю. Такі близькі або тотожні за своїм значенням фразеологічні одиниці звичайно співвідносяться з певним словом загальнономовного вживання, виконують однакові з ним синтаксичні функції і утворюють синонімічні ряди, які можуть складатися з двох, трьох, чотирьох і більше фразеологізмів» [СФС. С. 5]. Напр.: Коломієць М. П., Регушевський Є. С. *Словник фразеологічних синонімів / За ред. В. О. Винника*. Київ : Рад. шк., 1988. 198 с. Наприклад:

ДАЛЕКИЙ РОДИЧ – (перев. про дуже віддалену або сумнівну спорідненість) **родич у десятому (восьмому, сьомому) коліні; сьома (десята) вода на киселі; через дорогу (вулицю) навприсядки, жарт., ірон.; коваль бабі рідний швець, жарт.; на одному сонці онучі сушили, зневажл.; нашим воротам двоюрідний сарай, жарт., ірон.; чорт козі дядько, зневажл.; його мама і моя мама у одній воді хустки прали, жарт.**

[Гострохвостий:] *Для вас, я готовий познайомитись з вашими родичами, хоч би й в десятому коліні* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 485); – *Хоч ми й живемо в одному*

селі, хоч ти мені, десь у **сьомому чи восьмому коліні**, навіть **ріднею** доводишся, але від тебе ніколи я й доброго слова не почув (Стельмах, Правда і кривда, 1961, с. 274); **Сьома вода на киселі**. Так називають дуже далеких родичів (Коптілов, У світі крилатих слів, 1968, с. 112); **Грабля, «десята вода на киселі»**, надув свої губи, сидів мовчки, не випускаючи з рук шапки і поглядаючи на двері (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 245); **Мені казали, що ви родичі. – Такий він мені родич, як десята вода на киселі** (Гуреїв, Осінні квіти, 1977, с. 148); – **Аякже, родич! Коваль бабі рідний швець, через дорогу навприсядки!** – **відповів він українським прислів'ям, і над солдатськими головами прокотився регіт** (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 103); **З родичів вона найближчих, – майже через вулицю навприсядки, – та все ж варто знайти** (Гончар, Берег любові, 1976, с. 44); – **Володику, так ми ж з тобою майже родичі. Через дорогу навприсядки** (Сологуб. Чесність, 1975, с. 171); **Близька рідня – на одному сонці онучі сушили; Нашим воротам двоюрідний сарай; Такий родич, як чорт козі дядько; Ми свояки; його мама і моя мама у одній воді хустки прали** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 659-660).

(СФС, с. 31).

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ АНТОНІМИ – «це щонайменше дві ФО однієї смислової і логічної сутності з протилежним значенням. Вони позначають одне й те саме явище в різних аспектах, не заперечуючи його, а вказуючи на протилежність дії чи відмінності в якісній оцінці: ...будуть (вийдуть) люди (з кого) – не буде пуття (з кого)» [Ужченко. ФСУМ. С. 114].

«...серед фразеологічного матеріалу можна визначити однотипні антоніми, у яких протилежність семантики двох фразеологічних одиниць пояснюється наявністю частки **не**, що входить до компонентного складу: *до пуття довести – не довести до пуття*... Другу групу становлять фразеологізми-антоніми з різним компонентним складом, тобто різнотипні: *рукою подати – за тридев'ять земель*» [СУЛМ ЛФп. С. 134].

«Власне фразеологічна антонімія (протиставлення «фразеологізм– фразеологізм»), сконцентровуючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, постає суцільною нечленованою

опозицією... За лексико-семантичним принципом антонімі-фразеологізми можна розділити на чотири групи: 1) антонімі-фразеологізми, у складі яких немає спільних або антонімічних компонентів. Протилежність їхніх значень формально не мотивована окремими складниками, наприклад: *тримати у курсі справи – водити за ніс; кури не клюють – як кіт наплавав; на всьому готовому – починати з нуля*; 2) фразеологічні антоніми, у складі яких протиставляються лексичні антоніми: *з важким серцем – з легким серцем; новий світ – старий світ; звалити на плечі – скинути з плечей*; 3) антонімі-фразеологізми із затемненим значенням антонімотворчих компонентів: *підняти хвоста – підібгати хвоста; схрестити зброю – скласти зброю; одягати маску – скидати маску*; 4) антонімічні опозиції, у яких один фразеологізм відрізняється від іншого наявністю антонімотворчого компонента, зокрема заперечної частки не: *з пустими руками – не з пустими руками; до лиця – не до лиця; отримати розуміння – не отримати розуміння»* [Тараненко. ПША. С. 25-26].

Такі фразеологічні одиниці виступають структурно-семантичним засобом організації тексту; часто формують значення іронії, є виразниками категорії розмовності: *Примхливіших, як він [Пегас] нема, / У нього вдача гордовита: / Того – на крилах підійма, / Тому – показує копита. / Так – день при дні, / Так – день за днем: / Ти – на коні, Ти – під конем. / Тож губу, друже, не копиль / І носа дуже не держи ти, / І пам'ятай, що, окрім крил, / Ще є Пегасові копита* (Б. Мельничук «Пегасові копита»).

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВІРАЗИ – «стійкі за складом і вживанням фразеологічні звороти, які не тільки семантично подільні, але й повністю складаються зі слів з вільним значенням. Серед них розрізняються вирази комунікативного характеру (*вовків боятися – у ліс не ходити*) й номінативного (*трудові успіхи*)» [Ужченко. ФСУМ. С. 124].

Стойкі одиниці такого типу «...не виступають семантичним еквівалентом окремого слова (...*за моє жито ще мене й бито; що легко нажить – з дому біжить*)» [СУЛМ ЛФп. С. 136].

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЁДНОСТІ – ідіоми, «узагальнено-цілісне значення яких мотивується наявністю в мові вільносинтаксичних омонімів: *права рука* (чия) ‘найближчий помічник і соратник’,

розв'язати руки (кому) 'дати волю діям, звільнитися від залежності, обмежень у чому-небудь'» [Алефіренко. УМЕ. С. 709].

«Стійке семантично неподільне словосполучення, значення якого виводиться з переносного значення слів, що його утворюють. Напр.: *як сніг на голову, їсти очима, гострити зуби, звалювати з хворої голови на здорову, цідити крізь зуби*» [Єрмоленко. УМ. С. 194].

«...значення компонентів [цих фразем] дещо ослаблене вільнішою семантичною зв'язаністю структурних одиниць (*намилити шию, пальці знати*)» [СУЛМ ЛФп. С. 136].

«...стійкі словосполучення, семантично неподільні і цілісні значенням, однак у фразеологічних єдностях цілісне значення може бути вмотивованим, є результатом впливу лексичних значень слів-компонентів, наприклад: *вивести на чисту воду* (викрити), *молоти (чесати) язиком* (вести пусту розмову)» [Авксентьєв. С. 44].

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗРОЩЕННЯ – ідіоми, «значення яких з погляду сучасної мови зовсім не мотивуються, не впливають із суми значень слів-компонентів: *байдики бити* 'ледарювати', *показати, де раки зимують* (кому) 'провчити, покарати'». «Серед ...основних ознак [фразеологічних зрощень] виділяють універсальні (загальномовні) й специфічні. До перших належать відтворюваність і стабільність компонентного складу, до других – семантичне перетворення фраземотворчих компонентів, смислова цілісність та експресивно-емоційний характер фразеологічної семантики. Одним з головних наслідків цих перетворень є цілісне значення Ф.» [Алефіренко. УМЕ. С. 709]: *замилювати очі комусь* – обманювати; *накрити мокрим рядом когось* – зненацька, несподівано докоряти комусь, звинувачувати когось у чомусь; *тягтися у нитку* – бідувати; *кирпу гнути* – занадто пишатися.

«...тип абсолютно неподільних, нерозкладних стійких словосполучень, цілісне значення яких невмотивоване, тобто не впливає із значень слів-компонентів, наприклад: *як пить дати* (обов'язково), *на руку ковінька* (вигідно), ... *ряст топтати* (жити, ходити)» [Авксентьєв. С. 42].

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ – «це неологізми у фразеології, okazіональні утворення, продукти вторинної опосередкованої

номінації, які, з'являючись у словниковому складі мови, проходять фази виникнення – узуалізації – акцептуалізації – лексикалізації / фразеологізації – інтеграції. Поняття фразеологічної інновації включає власне фразеологічні інновації, фразеологічні одиниці з новонабутою семантикою, модифіковані мовні форми та запозичення...» [СУЛМ ЛФп. С. 141].

Див. **трансформація, контамінація.**

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОМОНІМИ – «фразеологічні одиниці, які повністю збігаються за компонентним складом, але не мають нічого спільного у значенні: *пускати півня* – означає «підпалити щось...», а також може мати значення «писнути, співаючи чи говорячи»; *дати волю рукам* – «побити когось» та інше значення – «обнімати кого-небудь» [СУЛМ ЛФп. С. 133].

«Фразеологічних О. у мові мало, напр.: **зелена вулиця** – безперешкодний шлях для транспорту, а також у розвитку, досягненні чого-небудь і **зелена вулиця** – покарання солдатів у цар. Росії, коли їх проганяли крізь стрій, б'ючи шпіцрутенами» [Тараненко. УМЕ. С. 402].

«Одним із шляхів виникнення фразеологічних омонімів є розпад тотожності полісемічної одиниці. Розрив зв'язку значень у таких фразеологізмах слід шукати у їх внутрішній формі: якщо вона втрачена фразеологічними одиницями, то можна констатувати їх омонімічність, а не полісемію... У фразеологізмі *давати чосу* поступово утворились три значення..: а) бити, громити когось..; б) різко критикувати, лаяти когось..; в) тікати... Перші два з наведених значень мають певні контакти і можуть бути послідовно виведені одне з одного, а останнє вже не залежне від них, не має з ними точок зіткнення й характеризується і іншим внутрішнім образом; його зв'язок з попередніми значеннями – омонімічний» [Ужченко. ФСУМ. С. 420-421].

«Виникнення омонімів може обумовлюватися різними способами фразеологізації того самого вільного словосполучення. Так виникли фразеологічні омоніми *дати волю рукам* – «побити когось, затіяти бійку» і *дати волю рукам* – «обіймати кого-небудь»; *земля тікає (тікала) з-під ніг у кого* – «про стан, коли хтось не може стояти, падає» і *земля тікає (тікала) з-під ніг у кого* – «про чиєсь хитке, непевне становище»; *битий у тім'я* – «про дуже досвідчену людину, здатну знайти вихід із найскрутнішого

становища» і *битий у тім'я* – «про нерозумну ... людину»» [Авксентьєв. С. 67-68].

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СИНОНІМИ – «фразеологічні одиниці зі спільним загальним значенням, які співвідносні з однією частиною мови, але відмінні між собою образною основою, компонентним складом і семантико-стилістичними відтінками». «В. Жуков під фразеологічними синонімами розуміє «ФО з максимально близьким значенням, що співвідносяться з однією частиною мови, мають переважно подібну лексико-фразеологічну сполучуваність, але відрізняються відтінками значення, стилістичним забарвленням, а іноді тим і тим». ...Ю. Степанов синонімічними вважає «ФО, в основі яких лежать різні образи і які не допускають заміни компонентів». ...Так, поняття «мовчати» передається синонімами [*i*] *рота не розкривати, справляти мовчанку* «мовчати, нічого не говорити»» [Ужченко. ФСУМ. С. 95, 104].

«...самостійні звороти, що вживаються для позначення того самого поняття; вони близькі ...за значенням, але не тотожні, мають різну образну структуру, різний лексичний склад, стилістично іноді різко відмінні. Наприклад: *собаку з їв – пройшов вогонь і воду – пройшов крізь сито й решето – був на коні і під конем, у ступі й за ступою* тощо» [Медведев. С. 67].

«Для більшості фразеологізмів-синонімів характерні такі риси, як: однотипність моделі, співвіднесеність значення зі значенням відповідної частини мови, а також своєрідна сполучуваність...: *хоч греблю гати; по горло; як зірок у небі; тьма тьмуца...*» [СУЛМ ЛФп. С. 137].

Фразеологічні синоніми поділяють на **одноструктурні** – ті, що «легко можуть бути взаємозамінені в контексті (*березової каші всипати кому і ребра полічити кому*)... І, навпаки, **різноструктурні** фразеологізми можуть бути близькими за значенням, але не завжди здатні взаємозамінюватись... (*під носом, під рукою* (у кого), *рукою подати* (до кого, до чого))» [Авксентьєв. С. 73].

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СПОЛУЧЕННЯ – «тип фразеологізмів, створюваних реалізацією зв'язаних значень слів (В. Виноградов). У них значення слів виокремлюються чіткіше, різкіше, вони аналітичні... Слово зі зв'язаним значенням допускає синонімічну

заміну: *глуха ніч – пізня ніч*. Фразеологічні сполучення практично не мають омонімів» [Ужченко. ФСУМ. С. 123]; «Фразеологічні сполучення поділяють на дві групи. Першу становлять Ф. з номінативно-цілісним значенням. У їхньому складі компоненти з фразеологічно зв'язаним значенням зовсім не мають смислової самостійності і за своїми фраземотворчими функціями нагадують словотвірні морфеми: *прийти до пам'яті* 'опам'ятатися', *у славу ввести* (кого) 'ославити'. Друга група об'єднує фразеологічні сполучення з номінативно-розчленованим значенням, яке виникає внаслідок збереження словами-компонентами з фразеологічно зв'язаними значеннями відносної лексико-семантичної самостійності: *живе слово* 'усне мовлення (спілкування)', *дивитися звисока* (на когось) 'дивитися на кого-небудь зневажливо, з погордою'» [Алефіренко. УМЕ. С. 709].

«Стійкі у вживанні словосполучення, що складаються зі слів з вільним та фразеологічно зв'язаним значенням. Напр.: *почервоніти як рак, скалити зуби, копилити губи, на рівні світових стандартів, кидати в жар*. Зміст Ф.с. розкривається через зміст окремих його частин (слів)» [Єрмоленко. УМ. С. 194].

«...часто вживані формули, що приховують у собі метафору, мають досить прозору внутрішню форму (*прибитий горем, голуба кров, Хома невірний*)» [СУЛМ ЛФп. С. 136].

«...стійкі звороти, які не є «безумовними семантичними одиницями», оскільки характеризуються певною самостійністю складових частин. Одне слово у фразеологічному сполученні семантично зумовлене й не може бути заміщене іншим, а ті слова, що його характеризують, допускають заміну: *бере зло* (страх, жаль), *взяти участь у чому-небудь, взяти до уваги, взяти на глум...* Фразеологічні сполучення становлять тип фраз, створюваних реалізацією зв'язаних значень слів, наприклад, *справа честі, людина високого серця, ... храм науки*» [Авксентьєв. С. 44].

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СУМІЩЕНІ ОМОНІМИ – фразеологічні омоніми, у яких «... переносне значення (що не впливає із суми планів змісту компонентів) може співіснувати, бути наявним одночасно з його прямим значенням (дорівнювати сумі планів змісту компонентів: *...вивертати очі з-під лоба, схилити голову (чоло, шию)* (перед ким, чим)» [Ужченко. ФСУМ. С. 124].

ФРАЗЕОЛОГІЧНО ЗУМОВЛЕНЕ (ЗВ'ЯЗАНЕ) ЗНАЧЕННЯ СЛОВА – «лексичне значення, яке набуває слово тільки в складі фразеологічної одиниці: *нагла, смерть, дати відкоша, тернистий шлях*» [Ганич. С. 88].

«...значення, яке реалізується тільки в умовах певних сполучень слова з вузько обмеженим, стійким колом лексичних одиниць ...» [СУЛМ ЛФп. С. 37]. «Тільки в складі фразеологічних одиниць зустрічаються в сучасній мові такі слова: ... *верстати* (верстати шлях), *відома* (з відома, без відома., довести до відома), *вподоба* ([не] до вподоби), *переливки* (непереливки), *угав* (без угаву)» [Скрипник. С. 106].

«Особливості фразеологічно зумовлених значень полягають у тому, що такі значення реалізуються тільки в стійких словосполученнях. А слово в цих словосполученнях завжди до певної міри втрачає індивідуальну виразність свого реального змісту, бо значення фразеологізму не є, як відомо, звичайною сумою значень слів, що входять у нього. Якщо у вільних словосполученнях номінативні значення слів, поєднуючись з іншими, безпосередньо відбивають предметно-логічні зв'язки, які існують в об'єктивній дійсності, то фразеологічно зумовлені значення такі зв'язки відбивають опосередковано, відповідно до закономірностей лексичної системи нашої мови: *тепле місце, тернистий шлях, похилий вік...*» [СУЛМ Л і Ф. С. 30].

ФРАЗЕОЛОГІЯ – «(від гр. φράσις – вираз, зворот і λόγος – слово, вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови у її сучасному функціонуванні і з погляду історичного розвитку; 2) сукупність характерних засобів вираження думки, притаманних певній соціальній групі, окремому авторові, літературно-публіцистичному напрямові, діалекту чи групі говорів; 3) сукупність фразеологізмів тієї чи тієї мови» [Алефіренко. УМЕ. С. 712].

«Термін Ф. ... в сучасній українській мові вживається принаймні в чотирьох значеннях: 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови; 2) сукупність фразеологізмів у мові; 3) своєрідні засоби вираження думки, притаманні певній соціальній групі, якомусь авторові, діалекту тощо; 4) сукупність нещирих пишномовних висловів, позбавлених внутрішнього змісту» [Ужченко. ФСУМ. С. 7].

ФУНКЦІЇ СЛОВА – «призначення і мета використання слова, його актуалізація. **Функція комунікативна** – призначення слова служити засобом спілкування і повідомлення. **Функція номінативна** – призначення слова служити назвою предметів, ознак, якостей, дій, станів тощо. **Функція естетична** – призначення слова служити засобом художньої виразності» [Ганич. С. 323].

ФУНКЦІЇ СЛОВНИКА – «словники виконують такі функції:

- **інформаційну** – дають можливість якнайкоротшим способом (через позначення) долучитися до накопичених знань;
- **комунікативну** – дають читачам необхідні слова рідної чи чужої мови;
- **нормативну** – фіксують значення і використання слів, сприяють вдосконаленню й уніфікації мови як засобу спілкування;
- **наукову лінгвістично орієнтовану** – основне завдання словника у плані змісту – опис лексики мови, точніше – певних одиниць мови;
- **дидактичну (просвітницьку)** – словник слугує вивченню і рідної, і чужої мови» [Демська. С. 63-64].

ФУНКЦІОНАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ – поділ фразеологізмів на різні типи залежно від того, у якій сфері вони функціонують. Наприклад, «...для усного монологічного мовлення Д. Баранник запропонував функціональну класифікацію, виділивши п'ять основних груп: 1) фразеологічні метафори народного характеру: *брати в шори, пасти задніх...* (ідіоми, приказки); 2) фразеологічні метафори літературного характеру: *Ганнібалова клятва, троянди й виноград* (крилаті метафоричні словосполучення); 3) фразеологічні образні узагальнення народного характеру: *який Сава, така й слава* (прислів'я); 4) фразеологічні образні узагальнення літературного характеру: *бути чи не бути, не той тепер Миргород* (крилаті синтаксично закінчені одиниці); 5) специфічно жанрова фразеологія: *що й треба було довести* (стабільні «робочі» формули)» [Ужченко. ФСУМ. С. 127].

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛЬОВІ РОЗРЯДИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ –

групи фразеологічних одиниць, об'єднаних функціонально-стильовою сферою використання: «розмовні, просторічні, фольклорні й книжні. До **розмовних** належать літературні, дещо знижені фразеологізми, властиві переважно усному мовленню..., які характеризуються повсякденністю, буденністю: ...воду варити, ні в які ворота не лізе. Серед розмовних фразеологізмів виділяються три підгрупи: літературно-розмовні (*мліти душею, як холодною водою облитий*), ужитково-розмовні (*від рук відбитися, не промах*) і фамільярно-розмовні (*гострити зуби (на кого), ні бум-бум*); **просторічні** фразеологізми – найбільш знижена частина всього ідіоматичного запасу (*квацати дьогтем (кого), аж із гора лізе (в кого), якоїсь бісової матері, лайл.*); **фольклорні** фразеологізми забарвлені емоційністю небуденності й належать і за походженням, і за вживанням до народно-поетичної сфери: *казка про сірого бичка, ...красна дівця, ...за царя Хмеля, ...чужа чужина*; **книжні** фразеологізми використовуються в наукових і публіцистичних текстах, у художніх творах: ...насамперед запозичення з грецької міфології, біблійних легенд, зі старослов'янської та європейських мов: *Альма матер, ...наріжний камінь, ...фіговий листок, ...езопівська мова*» [Ужченко. ФСУМ. С. 246-250].

Х

Художній стиль – «функц. різновид літературної мови. Виявляючи особливий спосіб мислення, Х.с. відтворює дійсність через конк.-чуттєві образи...; це особливий спосіб мислення, створення мовної картини світу. Х.с. обслуговує духовно-естет. сферу життя» [Єрмоленко. УМЕ. С. 717].

«...На відміну від інших стилів, художній стиль є складним мовним сплавом, у якому відображене все багатство мови. Сфера використання – література та інші види мистецтва ... Основне призначення – впливати засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття і волю читачів, формувати ідейні переконання, моральні якості та естетичні смаки. Основні ознаки: конкретність змісту, образність, виразність, емоційність. Основні мовні засоби: багатство найрізноманітнішої лексики з переважанням конкретно-чуттєвої (назви осіб, дій, явищ, ознак);

емоційно-експресивна лексика, різні види синонімів, антонімів, омонімів, фразеологізмів; використання зі стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів... Особливою прикметою художнього стилю є широке вживання дієслівних форм... Повною мірою представлені стилістичні фігури і тропи» [СКМ. С. 73].

Ц

ЦІЛІСНООФОРМЛЕНІСТЬ – «неподільність мовної одиниці, неможливість поділу її на частини і встановлення між ними інших одиниць мови. Ціліснооформленість – одна з суттєвих ознак слова як одиниці мови» [Ганич. С. 330].

Ч

ЧАСТОТНИЙ СЛОВНИК – словник, у якому «...представлено мовні одиниці з погляду їх уживаності у мовленні. Стаття словника складається з мовної одиниці (найчастіше слова) і цифри, що вказує на кількість її вживань у досліджених текстах. Ч.с. укладають для стилістичних та інших мовознавчих потреб, для створення ефективних систем стенографії, відбору лексичного мінімуму з іноземної мови, атрибуції (визначення автентичності автора) непідписаних рукописів, для автоматичного опрацювання текстової інформації тощо. За характером реєстрових мовних одиниць частотні словники поділяють на словники словосполучень, словоформ, морфем, буквосполучень, складів тощо. Теорію і методи укладання Ч.с. та їх класифікацію розробляє **статистична лексикографія**.

Ч.с. класифікують за:

- одиницями підрахунку – Ч.с. слів, словоформ, словосполучень, морфем, буквосполучень і т. д.;
- обсягом вибірки – великі, укладені на вибірці 1 млн. і більше слововживань, середні – на вибірці 999 000-400 000 слововживань, невеликі – на вибірці 399 000-100 000 слововживань, мікро- Ч.с. – на вибірці менше 100 000 слововживань;

- характером вибірки – Ч.с. функціонального стилю, жанру, авторського стилю;
- обсягом Ч.с. – повні словники, які містять списки всіх одиниць, вжитих в обстежених текстах, і неповні, які містять лише одиниці з частотою, вищою заданого порога;
- характером подачі матеріалу в Ч.с. – алфавітно-частотний або ранговий (за спадом частоти) список чи обидва;
- статистичними характеристиками одиниць Ч.с. – абсолютна, середня чи відносна частота, наявність чи відсутність статистичних оцінок частоти.

В Україні вийшов *Частотний словник сучасної української художньої прози: В 2-х т. Редкол. Н. П. Дарчук, В. І. Критська, В. С. Перебийніс (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1981. Т. I. 864 с., Т. II. 886 с.* – середній, повний, одиниці підрахунку словоформи об'єднані в парадигму, їхня сумарна частота є частотою слова. Наведено абсолютну і відносну (%) частоти в авторській і прямій мові, середні частоти (на 1000 слововживань) для всього масиву, кількість джерел та мінімальних виборок, де вжито одиниці підрахунку, міра коливання середньої частоти» [Перебийніс. УМЕ. С. 790]. Або: *Імена львів'ян першої половини ХХ ст.: частотний словник-довідник (на матеріалі метричних книг церкви Св. Параскеви П'ятниці). Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів ; Дрогобич : Коло, 2020. 152 с.*

Наприклад:

Слово	Абсолютна частота	Відносна частота, %
...		
ЗАНЯ́ТТЯ	29	0,0089
ЗА́ПИС	13	0,0040
ЗАПИСА́ТИ	30	0,0092
ЗАПÓВНЕННЯ	17	0,0052
ЗАПÓВНИТИ	17	0,0052
ЗАПОЗÍЧЕННЯ	25	0,0076
ЗАПОЗÍЧИТИ	32	0,0098

(БЗ000, с. 86).

ЧИСТОТА́ МÓВИ – «її незасміченість позалітературними елементами (діалектизмами, професіоналізмами, жаргонізмами), доречність використання в ній певних мовних засобів у конкретній

ситації мовного спілкування» [Ганич. С. 116].

«Комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі» [СКМ. С. 74].

Ш

ШИФРІЗМИ – лексичні «одиниці, що свідомо використовуються для порозуміння лише у своєму обмеженому середовищі... Ці одиниці довго не живуть, оскільки не виявляють зв'язку між первинною етимологією і заданим (домовленим) значенням» [Демченко. С. 35]. Див. **арготізми, жаргонізми**.

ШЛЯХІ ВІНИКНЕННЯ ОМОНІМІВ – умови, особливості утворення омонімічних мовних одиниць. «...За походженням лексичні омоніми можна поділити на два класи: I. Лексичні омоніми, що виникли в результаті розвитку мовної системи української мови. II. Лексичні омоніми, що виникли внаслідок засвоєння слів з інших мов...

I. ...Більшість дослідників сходяться в тому, що в результаті розходження значень полісемантичного слова можуть виникнути слова-омоніми... Двома значеннями одного слова спочатку були нинішні два слова *губа* – «край рота» і *губа* – «затока, що глибоко врізається в сушу»; ще прозоріше виявляється етимологічний зв'язок слів *лист* – «орган повітряного живлення і газообміну рослин» і *лист* – «тонкий, щільний шматок або шар якого-небудь матеріалу»...; семантичні омоніми..., їх виникнення тісно пов'язане з явищем конверсії, тобто переходу слів з однієї частини мови в іншу... II. ...Омоніми..., звуковий склад яких став тотожним внаслідок фонетичних змін етимологічно різних слів... і перерозкладу основ... *набувати* (від кореня дієслова *бути*) і *набувати* (від *обути*) ... III. Омоніми, що виникли внаслідок збігу звукового складу слів, які утворились від різних основ. Так, ми маємо ... два слова *кришка*, утворені від основ слів *крихта* і *крити*; ... *губка* – зменш. від *губа* (край рота) і *губка* – предмет для миття з спільносл. *губа* (гриб, нарост). IV. ...Слова, що утворились у різний час з омонімічних словотворчих елементів і мають різне значення:

провід – «керівництво» і *провід* – «проволюка», *провідник* – «людина, що проводить, супроводить кого-небудь, що-небудь», і *провідник* – «матеріал, що проводить електричний струм, звук і т.п.»... V. Засвоєння слів з інших мов... При цьому розрізняють два види слів-омонімів: запозичене слово може бути омонімічним 1) або до слова української мови, 2) або до іншого запозиченого слова. Перший тип ми бачимо в словах *лава* («ослін») – *лава* < *lawa* пол. < («спосіб шикування»); *лава* іт. *lava* – «розплавлена силікатна маса, що виливається на земну поверхню під час вибуху вулкана»; *полька* – «жінка польської національності» і *полька* < чеськ. «танок». Другий тип омонімів, що виникли в результаті засвоєння іншомовних слів, спостерігаємо у словах: ...1) *міна* з фр. < «особливий вибуховий снаряд», 2) *міна* < гр. «стародавня грецька грошова одиниця, а також міра ваги», 3) *міна* < фр. «вираз обличчя», 4) *міна* < фр. «підземний хід, підземна галерея» [Лисиченко. С. 59-61].

Шляхі виникнення синонімів – умови, особливості утворення синонімічних мовних одиниць. «Синоніми виникають, по-перше, з необхідності фіксувати в слові нові відтінки явища, узагальнення чи поняття. З другого боку, синонімічні слова можуть характеризувати не саме явище, а своєрідність бачення, оцінки його, ставлення до нього..; внаслідок диференціації значень або їх синонімічного зближення, що розвиваються в мовній системі» [Лисиченко. С. 68-69].

Синоніми «...виникають ... шляхом творення нових слів від здавна існуючих за допомогою різних словотворчих засобів на власній національній основі.: *віяти* (про вітер) – *повівати*., *твір* – *витвір*, *утвір* (фантазія)... Другим джерелом збагачення синоніміки української мови є слова іншомовного походження, що ввійшли в синонімічні зв'язки із споконвічно українськими, як-от: *спеціаліст* – *знавець*, *фіаско* – *невдача*... Важливим джерелом збагачення синоніміки української мови є розмовно-просторічні слова та діалектизми, як-от: *підбурювати* – *під'юджувати*, *мутити*, *баламутити*; *садиба*, *оселя* – *селитьба*... Лексична синоніміка української мови збагачується також у процесі розвитку багатозначності слів. Так, прикметник *слухний* поступово набув у ній два значення – *зручний*, *відповідний*, коли йдеться про час, нагоду і – *правильний*, *грунтовний*, *переконливий*, якщо це

стосується зауваження, доказів тощо. Тому цей прикметник тепер входить не до одного синонімічного ряду, а до двох: *слушний, придатний, відповідний і слушний, справедливий, правильний, належний*» [СУМ Л і Ф. С. 90-91].

ШТАМП – «(нім. *Stampfe*, від іт. *stampa* – відбиток, друк) – худож. прийом або зворот мови, що багаторазово повторюється без творчого осмислення; вислів, який механічно повторюють; трафарет; шаблон; мовний стереотип з негат. забарвленням: взяти до відома., дати путівку в життя» [Сологуб. УМЕ. С. 739].

«Мовний зворот, багаторазово повторюваний, трафаретний, затертий вислів зі стертою експресивністю. На відміну від кліше, Ш. не мають ні інформативної, ні експресивної цінності. Користування Ш. збіднює мову. До Ш., напр., належать одиниці *чорне золото* – вугілля чи нафта, *біле золото* – бавовна тощо» [МФЕ. С. 447].

«...мовний зворот, що багаторазово механічно повторюється без творчого осмислення і з певної причини втратив для мовця текстове інформаційне навантаження. Наприклад: *фронт польових робіт, спортивний дуєт*» [СКМ. С. 74].

Я

ЯДРО ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ – «разом із архісемою диференційні семи» [СУЛМ ЛФп. С. 44]. Див. **сигніфікат, архісема, диференційна сема**.

ЯСНІСТЬ МОВИ – «дохідливість і доступність для тих, кому вона адресована» [Ганич. С. 116].

«Комунікативна якість мови; співзвучність вираженої мовою думки динаміці мислення мовної особистості, зрозумілість її адресатові, недвозначність у формулюванні думки» [СКМ. С. 74].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. [Авксентьев] – Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навчальний посібник для філологічних факультетів університетів. 2-ге вид., доповн. і перероб. Харків : Вища школа, 1988. 184 с.
2. [Антологія] – Антологія української народної творчості : Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / Упор. Н. С. Шумада. Київ : Веселка, 1989. 606 с.
3. [Бабич] – Бабич Н. М. Магія слова для всього живого. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2012. 384 с.
4. [Баган] – Баган М. П. Англізація сучасного українськомовного комунікативного простору: причини, основні вияви та наслідки. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 38-53.
5. [Багрійчук] – Багрійчук Н. Евфемізми як засіб вираження інтертекстуальності у художньому тексті. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. 2013. Вип. 659. С. 82-86.
6. [Бацевич] – Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
7. [Бацевич. ФМ.] – Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
8. [Бибик] – Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. Ніжин : «Аспект – Поліграф», 2013. 589 с.
9. [Бойко] – Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : Монографія. Ніжин: «Аспект – Поліграф». 2005. 552 с.
10. [Бучко] – Бучко Д., Ткачова Н. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
11. [Васецька] – Васецька О. І. Уваги до проблеми авторських термінів. *Українська мова*. 2019. № 4 (72). С. 105-111.
12. [Ващенко] – Ващенко В. Л., Федоренко Т. О. Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ: основні напрями актуалізації. *Мовознавство*. 2009. № 2. С. 25-39.
13. [Ганич] – Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
14. [Голянич] – Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній

- текст : Монографія. Івано-Франківськ : Плай, 1997. 178 с.
15. [Голянич. МП] – Голянич М. Мовний портрет села Тюдів : словник у 2 т. ; [наук. ред.: П. Ю. Гриценко] ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, Т. 1 : А-М. 2018. 1000 с. Т. 2 : Н-Я. 2022. 1261 с.
 16. [Гудима] – Гудима Н. В. Семантика та стилістичні функції запозичень в мові української постмодерністської прози : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. Чернівці, 2011. 20 с.
 17. [Гуйванюк] – Гуйванюк Ніна. Синтаксичні експресеми з антиципацією // *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка*: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко // Відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. Київ, 2007. С. 84-92.
 18. [Дзись] – Дзись Р. П. Пуристичні тенденції в процесі унормування української літературної мови: автореф. ... канд. філолог. наук : 10.02.01. Чернівці, 2008. 20 с.
 19. [Демська] – Демська О. Вступ до лексикографії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
 20. [Демченко] – Демченко В. Арго як організаційний елемент повсякденної мови. *Дивослово*. 2010. № 5 (638). С. 34-37.
 21. [Денисовець] – Денисовець І. В. Антонімія словотворчих засобів у сучасній українській літературній мові. *Українська мова*. № 1 (73). 2020. С. 54-64.
 22. [Дубічинський] – Дубічинський В. В. Лексикографія української мови: конспект лекцій. Харків: НТУ «ХПІ», 2002. 56 с.
 23. [Дюкар] – Дюкар К. В. Оказіоналізми в поетичних ідіостилях В. Голобородька, Т. Мельничука, С. Сапеляка (структурно-семантичний і функційний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. Харків, 2015. 20 с.
 24. [Єрмоленко] – Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. №3-4. С. 94-103.
 25. [Єрмоленко. УМ] – Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
 26. [Єрмоленко. Ф і ЛМ] – Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. Київ : Наукова думка, 1987. 248 с.
 27. [Жайворонок. УЕ] – Жайворонок В. В. Українська

- етнолінгвістика: нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
28. [Загнітко. ССЛ. Т. 1] – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4-х т. Т. 1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с. URL : <http://surl.li/huphe>
 29. [Загнітко. ССЛ. Т. 2] – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4-х т. Т. 2. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с. URL : <http://surl.li/dllgp>
 30. [Загнітко. ССЛ. Т. 3] – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4-х т. Т. 3. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с. URL : <http://surl.li/jvdte>
 31. [Загнітко. ССЛ. Т. 4] – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4-х т. Т. 4. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 4. 388 с. URL : <http://surl.li/jvdqy>
 32. [Івасюта] – Івасюта М. І. Мовні символи у творчості письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2008. 19 с.
 33. [Карпіловська. ВІ] – Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги // *Мовознавство*. 2008. № 2-3. С. 148-158.
 34. [Карпіловська] – Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Романюк Ю. В. Формально-семантична стратифікація та функціонально-стильова диференціація в українській мові початку ХХІ ст. *Мовознавство*. 2021. № 4 (80). С. 24-48.
 35. [Клименко] – Клименко Н. Ф. Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці та словотворенні сучасної української мови. *Мовознавство*. 2008. № 2-3. С. 136-147.
 36. [КМ] – Культура мови: від теорії до практики : Монографія / Струганець Л. В. та ін. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 2015. 216 с.
 37. [Книш] – Книш О. В. Мовні плеоназми в українських художніх текстах початку ХХІ ст.: семантичний, синтаксичний та стилістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
 38. [Коломійцева] – Коломійцева В. Явище плеоназму в українському синтаксисі. *Українська мова*. 2009. № 1. С. 33-40.
 39. [Кононенко] – Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів. Київ : Вища школа,

2008. 344 с.
40. [Коць. КПО] – Коць Т. А. Комунікативно-прагматичні ознаки та функції наукового стилю в сучасній українській літературній мові. *Українська мова*. 2022. № 4 (84). С. 41-56.
 41. [Коць] – Коць Т. А. Поняттєва парадигма публіцистичного стилю в академічному проєкті «Українська стилістика: енциклопедія». *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 13-26.
 42. [Кочерган. ВДМ] – Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 368 с.
 43. [Кочерган. ЗМ] – Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 1999. 288 с.
 44. [Кочерган. ОЗМ] – Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 424 с.
 45. [Кочерган. РУМО] – Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. Київ : Академія, 1997. 400 с.
 46. [Лазарович] – Лазарович О. М. Молодіжний сленг: мовленнєва культура чи контркультура // До глибини сутності мови : Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Лесюка. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2020. 304 с.
 47. [Левицький. АМВЛС] – Левицький В. В. та ін. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу: навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2000. 136 с.
 48. [Левицький. С] – Левицький В. В. Семасиологія. Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. 512 с.
 49. [Левченко] – Левченко О., Лотоцька Н. Розмежування понять фразеологізм та колокація в сучасному мовознавстві (на матеріалі корпусу текстів Романа Іваничука). *Науковий журнал*. № 10, 2019. С. 193-199.
 50. [Лексикон] – Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці : Золоті литаври, 2011. 636 с.
 51. [Лисиченко] – Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української літературної мови (Семантична структура слова). Харків : Вища школа, 1977. 116 с.
 52. [Лисиченко. ЛСВ] – Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний

- вимір мовної картини світу. Харків : «Основа», 2009. 191 с.
53. [ЛІС] – Лінгвістично-інформаційні студії : Праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. Т. 3 : Тлумачна лексикографія. Кн. 1 : Словник української мови у двадцяти томах / В. А. Широков та ін. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 276 с.
 54. [ЛСД] – Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
 55. [Мацюк. ПМ] – Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2001. 373 с.
 56. [Мацюк. УМПС] – Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування : Навч. посібн. Київ : Каравела, 2005. 352 с.
 57. [Медведєв] – Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо. Харків : Вища школа, 1982. 232 с.
 58. [МФЕ] – Мала філологічна енциклопедія. Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
 59. [Новікова] – Новікова Є. Б. Неологізм, okazіоналізм, потенційне слово: проблеми розмежування. Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць ХнПУ ім. Г. Сковороди. 2017. Вип. 45. С. 97-102.
 60. [Панько. УТ] – Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
 61. [Пітель] – Пітель В. М. Типологія епідигматичних відношень полісемічних флороназв та їх похідних у лексиці сучасної української мови : автореферат ... канд. філол. наук : 10.02.01 Івано-Франківськ, 2005. 20 с.
 62. [Полюга. ПСАУМ] – Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 3-є вид., допов. і випр. Київ : Довіра, 2006. 510 с.
 63. [Пономарів] – Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
 64. [Пустовіт] – Пустовіт Л. О. та ін. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
 65. [Святовець] – Святовець В. Ф. Словник тропів і стилїстичних

- фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець . Київ : ВЦ «Академія», 2011. 176 с.
66. [Селіванова] – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля. Київ, 2010. 844 с.
67. [Сімович] – Сімович О. Поетична символіка української народної творчості : лінгвістичний аспект. Львів : ЛДУ імені І. Франка, 1999. 46 с.
68. [Синтаксис] – Синтаксис української мови : на перетині традицій та інновацій. Ніні Василівні Гуйванюк : колективна монографія ; за заг. ред. О. В. Кульбабської. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2019. 592 с.
69. [Скаб] – Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. ... докт. філолог. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 36 с.
70. [СКМ] – Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.
71. [Скрипник] – Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 279 с.
72. [Ставицька] – Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
73. [Стефурак. ЛК.] – Лексико-семантичний контраст як принцип організації художнього тексту (на матеріалі збірки «Чага» Тараса Мельничука). *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Філологія. Вип. 42-43. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014-2015. С. 56-60.
74. [Стефурак] – Стефурак Р. І. Лексичні засоби вираження образності в поетичному тексті Богдана Томенчука. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Філологія. Журналістика. Том 33 (72). № 4. Частина 1. 2022. С. 72-76.
75. [Стратулат] – Стратулат Н. Питання лексичної норми в мовленнєво-професійній діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 31.Т. 2. 2020. С. 251-256.
76. [СУЛМ. Л і Ф] – Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. / заг. ред. акад. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 440 с.
77. [СУЛМ. ЛФп] – Мойсієнко А. К. та ін. Сучасна українська літературна мова : Лексикологія. Фонетика : підручник. Київ : Знання, 2010. 210 с.

78. [СУЛМ. П] – Грищенко А. П. та ін. Сучасна українська літературна мова : підручник. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
79. [СУМ. П] – Пономарів О. Д. та ін. Сучасна українська літературна мова : підручник. Київ : Либідь, 1991. 312 с.
80. [СУМ Ф] – Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
81. [СФС] – Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський ; за ред. В. О. Винника. Київ : Радянська школа, 1988. 198 с.
82. [Сюта] – Сюта Г. М. Відтворення і творення прецедентних висловлювань у дискурсі української реклами. *Українська мова*. № 1 (73). 2020. С. 27-37.
83. [Тараненко. ППА] – Тараненко К. В. Прагматичний потенціал антонімії української мови : монографія. Дніпро : УМСФ, 2017. 152 с.
84. [Тараненко] – Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2008. № 2-3. С. 159-189.
85. [Ткачівська] – Ткачівська М. Р. На шахівниці суперечок (про проблему лайливих слів у мовах різних країн світу). *Прикарпатський вісник НТШ Слово*. № 3 (39). 2017. 521 с.
86. [Ужченко. СГК] Ужченко В. Д. Семна глибина концепту як складова фразеологізму. *Філологія : Збірник наукових праць*. – Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2006. С. 42-53.
87. [Ужченко. ФСУМ] – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 495 с.
88. [УМЕ] – Українська мова. Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Українська енциклопедія», 2000. 752 с.
89. [Філіп'як] – Філіп'як А. Розбудова української фразеології: індивідуально-авторські фразеологізми Ліни Костенко. URL: <http://surl.li/jvdgv>
90. [Фоміна] – Фоміна Л. Ф. Назви сузір'їв в українських

- перекладах Старого Завіту. *Мовознавство*. 2020. № 4. С.51-63.
91. [ХТСО] – Голянич М. І. та ін. Художній текст – слово – образ : лінгвостилістичний аспект. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 408 с.
92. [Цигвінцева] – Цигвінцева Ю. О. Ресурси та способи неосемантизації сучасної української лексики. *Українська мова*. № 3 (79). 2021. С. 121-136.
93. [Шевельов] – Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? : З проблем східнослов'янської глотогонії : Дві статті про постання української мови : Київ : Вид. дім «КМ Academia», 1994. 33 с. URL: <http://www.ukrcenter.com>
94. [Штерн] – Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. Київ : АртЕк, 1998. 335 с.
95. [Ющук] – Ющук І. П. Українська мова: підручник. Київ : Либідь, 2006. 640 с.
96. [Яремко] – Яремко Я. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації : Дрогобич : Посвіт. 2015. 436 с.

ПЕРЕЛІК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ, ВИКОРИСТАНИХ ЯК ПРИКЛАДИ Й ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ У СЛОВНИКОВИХ СТАТТЯХ

1. Алексієнко Л., Козленко І. Граматичний словник українських дієслів. У 2-х частинах. Київ, 1998-2000.
2. Асоціативний словник української рекламної лексики / Ю. О. Карпенко. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Філологічний факультет. Одеса : Астропринт, 2001. 151 с.
3. Береза Т. А як кажуть у Вас? Словник мовного розмаїття : [синоніми, близькослови, слова-друзі]. Львів : Апріорі, 2021. 303 с.
4. Береза Т. [Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови](#). 5-те вид. Львів : Апріорі, 2021. 417 с.
5. Березовська Г. Г. [Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках](#). Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, Східноpodіл. лінгвокраєзн. центр. Умань : Уман. комунал. вид.-полігр. п-во, 2010. 348 с.
6. Беринда П. [Лексіконъ славеноросскій альбо Имень тлъкованіє](#). К., 1627. 6982 слова. Перевидано фотомеханічним способом: Лексикон словеноросський Памви Беринди / підготов. тексту і вступ. стат. В. В. Німчука. Київ : Вид-во Акад. наук Української РСР, 1961.
7. Бирик С. П. [Словник епітетів української мови](#) ; за ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 432 с.
8. Бук С., Ровенчак А. [Онлайн конкорданс роману Івана Франка “Перехресні стежки”](#), 2006–2010.
9. Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / Наук. ред. Ф. С. Бацевич. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 192 с.
10. Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2001. 168 с.
11. Бурячок А. А. Словник українських рим / А. А. Бурячок, І. І. Гурін. Київ : Наукова думка, 1979. 338 с.
12. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Вища школа, 1979. 120 с.

13. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 896 с.
14. Габорак М. М. Гідронімія Івано-Франківщини : етимол. слов.-довід. Ін-т українознав. при Прикарпат. нац. ун-ті ім. В. Стефаника, Івано-Франків. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. Вид. 2-ге, допов., переробл., уточнене. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 564 с.
15. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. Київ : Вища школа. Головне вид-во, 1985. 360 с.
16. Голікова Н. С. Соціолінгвістичний словник. Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, Ф-т укр. і інозем. філології та мистецтвознавства, Центр історії та розвитку укр. мови. Дніпропетровськ : Акцент, 2015. 239 с.
17. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. Київ : Наукова думка, 2001. 640 с.
18. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ : Наукова думка, 2004. 448 с.
19. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник. Київ : Либідь, 1995. 192 с.
20. Головащук С. І. Словник наголосів : понад 20 000 слів. Київ : Наукова думка, 2003. 319 с.
21. Голянич М. І. Мовний портрет села Тюдів: словник / у 2 т. Том 1 А-М. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. 1000 с. Т. II. Н-Я. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2022. 1262 с.
22. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / укл.: В. І. Критська та ін. ; відп. ред. Н. Ф. Клименко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 757 с.
23. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського держ. пед. університету ім. Івана Франка, 2002. 184 с.
24. Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ : Освіта, 2008. 320 с.
25. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

26. Демська О., Кульчицький І. [Словник омонімів української мови](#). Львів : Фенікс, 1996. 224 с.
27. Денисюк В. В. Словник скорочень у пам'ятках давньоруської мови / В. В. Денисюк ; Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. Київ : [б. в.], 2000. 17 с.
28. Діброва С. М. Словник рим Т. Г. Шевченка. Сімферополь, 2004. 144 с.
29. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О. С. Стрижак. Київ : Наукова думка, 1985. 256 с.
30. [Етимологічний словник української мови](#) : у 7-ми тт. / укл. Г. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; Ред кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка. Т. I. 1982. 631 с., Т. II. 1985. 570 с., Т. III. 1989. 550 с., Т. 4. 2003. 653 с., Т. 5. 2006. 704 с., Т. 6. У-Я. 2012. 566 с.
31. Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бибик С. П. Новий словник епітетів української мови. Київ : Грамота, 2012. 488 с.
32. Єрмоленко С. Я. [Українська мова. Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів](#) / С. Я. Єрмоленко та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
33. Загоруйко О. Я. Великий універсальний словник української мови. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. 768 с.
34. Зосимов А. М. Словник українських прізвищ : у 2 т. Харків : Золоті сторінки. Т. 1 : (А-Л). 2015. 579 с. Т. 2 : (М-Я). 2015. 602 с.
35. Іванець Т. Ю. Схожі, але нетотожні: словник міжмовних омонімів та паронімів (за матеріалами укр. та рос. мов). Вінниця : ВНТУ, 2006. 142 с.
36. Іларіон. [Етимологічно-семантичний словник української мови](#) : у 4-х томах / Іларіон, митрополіт ; Огієнко І. ; ред. Ю. Мулик-Луцик. Вінніпег : Волинь, 1979. Т. 1. 365 с.
37. Ільницький О., Гавриш Ю. A Concordance to the Poetic Works of Taras Shevchenko: Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: В 4-х т. Нью-Йорк; Едмонтон; Торонто, 2001.
38. Імена львів'ян першої половини ХХ ст.: частотний словник-довідник (на матеріалі метричних книг церкви Св. Параскеви П'ятниці). Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів ; Дрогобич : Коло, 2020. 152 с.

39. [Інверсійний словник української мови](#) / Уклад. С. П. Бевзенко, О. І. Бондар, З. І. Волосевич та ін. / Відп. ред. С. П. Бевзенко. Київ : Наукова думка, 1985. 811 с.
40. [Інтегрована лексикографічна система «Словники України»](#), Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України.
41. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. [Словник фразеологічних антонімів української мови](#). Київ : Довіра, 2006. 349 с.
42. Караванський С. Словник рим української мови, укладений як лінгвографічна модель формального нагромадження звукових сигналів мовним центром людини. Львів : БаК, 2004. 1048 с.
43. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами-омографічними коренями. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. 912 с.
44. Коваль А., Коптілов В. [Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми, літературні цитати, образні вислови](#). Вид. 2-е перероб. і доп. Київ : Вища шк., 1975. 336 с.
45. Коваль А. П. [Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові](#). Київ : Либідь, 2001. 312 с.
46. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. [Короткий словник перифраз](#) / За ред. М. М. Пилинського. Київ : Радянська школа, 1985. 151 с.
47. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів / За ред. В. О. Винника. Київ : Рад. шк., 1988. 198 с.
48. Кононенко І., Співак О. [Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів](#) / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ : Вища школа, 2008. 344 с.
49. Космеда Т. А. [Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу](#). Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.
50. Краснопольський В. Й. Словник українських рим : 100 000 слів. Київ : Панмедія, 2019. 446 с.
51. Кротевич Є. Словник лінгвістичних термінів / Є. Кротевич, Н. Родзевич ; за заг. ред. С. В. Кротевич. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. 236 с.
52. Латинсько-український словотвірний словник / 20 000 слів. Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан», 2010. 880 с.
53. Левченко О. [Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь](#). Львів : Видавництво

- Національного університету «Львівська політехніка», 2011. 748 с.
54. Лукаш Г. П. [Словник конотативних власних назв](#). Донец. нац. ун-т. Вінниця : Нілан, 2015. 391 с.
 55. Лучик В. В. [Етимологічний словник топонімів України](#). Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
 56. Лучик А. Польсько-український словник еквівалентів слова. Укр. мовно-інформ. фонд НАН України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Ін-т славістики Пол. акад. наук = Słownik ekwiwalentów słowa polsko-ukraiński / Alla Luczyk, Olga Antonowa. Київ : [б. в.], 2013. 243 с.
 57. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
 58. Мартінек С. В. [Український асоціативний словник](#). М-во освіти і науки України. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. Т. 1 : Від стимулу до реакції. 2007. 344 с. Т. 2 : Від реакції до стимулу. 2007. 468 с. Т. 3 : Від стимулу до реакції. 2021. 542 с. Т. 4 : Від реакції до стимулу. 2021. 646 с.
 59. Мельник П. О. Сленгові українські слова і вирази. Компендіум : діалект. слова і вирази; жаргон. слова і вирази; зневажл., лайл. слова і вирази; жартівл., ірон. слова і вирази : словник-довідник. Чернівці : Місто, 2021. 323 с.
 60. Мирончук О. Я. Словник скорочень назв чинів святості в українській мові. Київ. православ. богослов. акад. Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Вид. від. Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, 2013. 108 с.
 61. Негрич М. [Скарби гуцульського говору: Березови](#): Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.
 62. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2014) : словник / Анатолій Нелюба, Євген Редько ; заг. ред. А. Нелюби ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Харків. іст.-філол. т-во. Харків : Харків. іст.-філол. т-во, 2015. 219 с.
 63. [Новий українсько-англійський словник](#) / Є. І. Гороть, С. В. Гончарук, Л. К. Малімон, О. О. Рогач. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 700 с.

64. Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. Київ : Довіра, 2009. 271 с.
65. Овчиннікова А. П. Словник наголосів для працівників радіо та телебачення : близько 800 слов. одиниць. Одеса : Гельветика, 2018. 53 с.
66. Огієнко І. [Український стилістичний словник](#). Львів: З друк. наук. тов-ва ім. Шевченка, 1924. 495 с.
67. Омельковець Р. С. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок. Луцьк : Іванюк В. П., 2016. 219 с.
68. Орфоепічний словник української мови : в 2 т. / НАН України, Ін-т укр. мови, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Укр. мовно-інформ. фонд. Т. 1 / уклад. М. М. Пещак та ін. Київ, 2001. 955 с. Т. 2 : О-Я / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд ; уклад. М. М. Пещак та ін. Київ, 2003. 920 с.
69. Полюга Л.М. [Повний словник антонімів української мови](#). 3-є вид., допов. і випр. Київ : Довіра, 2006. 510 с.
70. Полюга Л. М. [Словник українських морфем](#): понад 45 000. Вид. 3-є, допов. і випр. Київ : Довіра, 2009. 554 с.
71. Полякова Л. О. Український орфографічний словник з граматичними таблицями + короткий правописний коментар : 80 000 слів. 3-тє вид., допов. Харків : Торсінг : Навчальна література, 2019. 491 с.
72. Різниченко О. С. [Одноримки. Словник омонімів та схожословів](#). Вид. 2-ге, доп. і перероб. Тернопіль: Богдан, 2011. 408 с.
73. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека. Симферополь : [б.в.], 1994. 243 с.
74. Святовец В. Ф. Словник образотворчих засобів. Тропи та стилістичні фігури: Навч. посібник для студ. ін-ту, ф-тів та від-нь журналістики вищих навч. закл. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, 2003. 178 с.
75. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Освіта, 1995. 256 с.
76. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. [Власні імена людей: Словник-довідник](#). За ред. В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1996. 333 с.

77. [Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса](#) / Елла Кравченко ; Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса, Філол. ф-т. Вінниця : Твори, 2020. Т. 1. 287 с.
78. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. 3-тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. 367 с.
79. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. 2-ге вид., виправл. Київ : Наукова думка, 2010. 431 с.
80. Словники України : інтегрована лексикографічна система. Т. П. Гуменюк, В. А. Широков та ін. Київ, 2006. CD.
81. [Словник іншомовних слів: 10000 слів](#) / Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
82. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних сполучень / Укл. Л. О. Пустовіт, С. І. Скопенко, Г. М. Сюта, І. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
83. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка. У 3-х т. Харків : ХДУ, 1978-1979.
84. [Словник мови Шевченка](#). В 2-х т. / ред. колегія : В. С Ващенко (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1964. 484 с.
85. Словник наголосів української мови / уклад.: Оксана Давидова ; ред.: Г. Давидов. Тернопіль : Підручники і посібники, 2019. 350 с.
86. [Словник новітніх англізмів](#). Укл. Л. Белей, А. Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрук. Київ : Наукова думка, 2022. 320 с.
87. [Словник синонімів української мови: В 2-х томах](#) / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ : Наукова думка, 2001. 1040 с.
88. [Словник скорочень в українській мові: Понад 21 000 скорочень](#) / Уклад.: Н. Д. Гула, В. В. Жайворонок. Л. П. Жарова та ін.; За ред. Л. С. Паламарчука. Київ : Вища школа. Головне вид-во, 1988. 512 с.
89. [Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.](#) У 2-х т. / Ред. колегія: Л. Л. Гумецька (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1977-1978.
90. Словник української мови : 165 000 слів / НАН України, Ін-т укр. мови, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка ; авт.-уклад.:

- В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. В. Жайворонок. Вид. 2-ге. Київ : Просвіта, 2016. 1316 с.
91. **Словник української мови : в 11 т. /** І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
92. **Словник фразеологізмів української мови /** Уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
93. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціяція укр. мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
94. Ставицька Л. **Український жаргон: Словник:** Містить близько 4070 сл. і понад 700 стійких словосполучень. Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту ; Інститут критики ; НАН України; Інститут української мови. Київ : Критика, 2005. 496 с.
95. Словник художніх засобів і тропів / уклад.: В. Ф. Святовець. Київ : Академія, 2011. 172 с.
96. Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник : близько 50 000 слів / АН УРСР, Ордена Трудового Червоного Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; уклад.: І. Р. Вихованець та ін.; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1973. 724 с.
97. **Українська мова: Енциклопедія /** НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
98. Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс : у 3 т. : [близько 300 тис. слів] / редкол.: П. Ю. Гриценко (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. Т. 1 : А-Й. 2017. 669 с. Т. 2 : К-Позагусати. 2017. 637 с. Т. 3 : Позад-Я. 2017. 747 с.
99. **Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології /** Л. В. Коломієць, О. Л. Паламарчук, Г. П. Стрельчук, М. В. Шевченко. Київ : Освіта України, 2013. 455 с.
100. Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми: пояснення до слів, наочні приклади. Харків : Торсінг плюс, 2009. 768 с.
101. Фокін С. Б. «Хибні друзі» перекладача: іспанська, українська мови : словник-довідник. Київ : КАПРІ, 2015. 112 с.

102. Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького : словник / уклад. Коваленко Б. О., Коваленко Н. Д. ; відп. ред. Гриценко П. Ю. ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Рута, 2019. 36 с.
103. Частотний словник сучасної української художньої прози: В 2-х т. Редкол. Н. П. Дарчук, В. І. Критська, В. С. Перебийніс (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1981. Т. І. 864 с., Т. ІІ. 886 с.
104. Шевченко Л. І. Нові слова та фразеологізми в українських мас-медіа : словник / Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонов ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2017. 112 с.
105. Штерн І. Б. [Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформатики](#) / Міжнародний фонд «Відродження». Київ : АртЕк, 1998. 335 с.
106. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. НАН України; Інститут української мови. Київ : Кий, 2001. 189 с.
107. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.

ПОКАЖЧИК ТЕРМІНІВ

- Абревіату́ра – 12
Абревіату́р (скороче́нь) словни́к – 12
Абсолю́тні сино́німи (по́вні), лекси́чні – 12
Абсолю́тні універса́лії – 13
Абстра́тна ле́ксика – 13
Автомати́чний словни́к – 15
Автоно́мні слова́ (автосема́нтічні) – 15
А́вторський словни́к (словни́к мо́ви письменни́ка) – 15
Азбуко́вники – 17
Акти́вна ле́ксика – 17
Акти́вний словни́к – 18
Акти́вний словнико́вий за́пас – 18
Акти́вні / паси́вні фразеологі́зми – 19
Актуаліза́ція – 19
Акультуриза́ція – 20
Акце́нтні діалекти́зми – 20
Акцентологі́чний – 20
Ампліфіка́ція – 20
Анало́гія – 21
Анахро́нізм – 21
Англі́цизм (англі́зм) – 21
Антино́мії – 23
Антите́за – 23
Антифра́зис – 24
Анто́німи – 24
Анто́німи-евфемі́зми – 27
Анто́німів словни́к – 27
Анто́німія – 28
Антонома́зія – 28
Антропо́нім – 28
Антропо́німів словни́к – 29
Антропо́німіка – 29
Антропо́німія – 29
Антропоцентри́зм – 29
Антропоцентри́чний на́прямок дослідже́нь – 29
Антропоцентри́чний словни́к – 29
Апеляти́в – 30
Арабі́зм – 30
Арго́ – 30
Арго́ словни́к – 31
Арготи́зми – 32
Ареа́льні фразеологі́зми – 32
Арха́їзм – 33
Архісе́ма (інтегральна се́ма, гіперсе́ма, родова́ се́ма) – 33
Асиметри́чний дуалі́зм мо́вного зна́ка – 34
Асоціати́вна структу́ра слова́ – 34
Асоціати́вне по́ле (асоціати́вна гру́па) – 34
Асоціати́вний словни́к (словни́к асоціати́вних но́рм) – 35
Асоціати́вно-дери́ваці́йні відно́шення – 36
Асоціо́нім – 36
Аспе́кти вивче́ння фразеоло́гії – 36
Аспе́кти лекси́чного зна́чення – 37
Аспе́ктні словни́ки – 37
Астро́нім – 38
Афори́зм – 38
Афори́змів словни́к – 38
Багатозна́чне сло́во – 38
Багатозна́чність – 38
Багатозна́чність і анто́німія – 38
Багатозна́чність і омоні́мія – 39
Багатозна́чність і синоні́мія – 40
Багатозна́чність фразеологі́чної одини́ці – 40
Безеквіва́лентна ле́ксика – 41
Біблі́зм – 41
Білоруси́зм – 42
Богемі́зм – 42
Вале́нтність – 42
Варварі́зм – 43
Вари́анти слова́ – 44
Вари́анти фразеологі́зму – 45
Вигуко́ві фразеологі́зми – 46
Вимо́ви словни́к – 46

- Вісловлення прецедентне – 46
Власне лексичні діалектизми – 46
Вікіпедія – 47
Власне лексичні діалектизми – 47
Власне українська лєксика (специфічно українські слова) – 48
Власне фразеологізми – 50
Власних назв словник – 50
Внутрішні причини мовних змін – 51
Внутрішньослівні відношення – 51
Внутрішня форма слова – 51
Внутрішня форма фразеологізму – 52
Вокáбула – 53
Вторинна номінація – 53
Вульгаризми (лайліва і вульгáрна лєксика, інвектіва) – 54
Галичанізм (галицізм, рутенізм) – 55
Галліцізм – 55
Гебраїзм – 56
Генетична класифікація (джерела фразеологізмів) – 57
Германізм – 57
Гібридне слово – 58
Гідронім – 58
Гідронімів словник – 58
Гідроніміка – 58
Гідронімія – 59
Гіперо-гіпонімія – 59
Гіперонім – 59
Гіпонім – 59
Гіпонімічні відношення – 59
Глоса – 59
Глосарій – 60
Глосема – 60
Глосографія – 60
Говір – 62
Говірка – 62
Голонім – 62
Градуальна сема – 62
Грамотична сема – 63
Грамотичне значення – 63
Грамотичний словник – 63
Грамотичні діалектизми – 64
Гра слів – 64
Грецизм – 65
Девальвація слова – 65
Девіація мовна – 66
Демінутив – 66
Денотат – 66
Денотативне значення слова – 67
Денотативний – 67
Дериваційний словник – 67
Деривація семантична – 67
Десемантизація – 67
Десинонімізація – 68
Дескриптивні словники – 68
Дескрипція – 69
Детермінологізація – 69
Дефініція – 70
Дистрибуція – 70
Дисфемізм (какофемізм) – 70
Дитяча лєксика – 70
Дитячої лєксики словник – 71
Диференційна сема (розрізнявальна, видова сема, гіпосема) – 71
Диференційний словник – 72
Діалексія – 72
Діалект – 72
Діалектизм – 72
Діалектне слово – 73
Діалектний – 73
Діалектний словник – 73
Діалектологія – 74
Діахронія – 75
Діахронні словники – 75
Дієслівні фразеологізми – 75
Ділова лєксика – 75
Домінанта синонімічного ряду (опорне слово, словопоказник, стрижневе слово) – 76
Дублети – 77
Евфемізм – 77
Еквівалентність мовних одиниць – 78
Еквонімічні відношення – 79
Екземпліфікація – 79

- Екзоті́зми – 79
 Експресе́ма (експресі́в) – 80
 Експресі́вна (емоці́йно-оці́нна) власна на́зва – 80
 Експресі́вна ле́ксика – 81
 Експресі́вне забáрвлення фразеологі́змів – 82
 Експресі́вно-емоці́йна ле́ксика – 82
 Експресі́вно-стилі́стичне забáрвлення фразеологі́змів – 83
 Екстенсі́вний словні́к – 83
 Екстенсіо́нал – 83
 Електрóнний словні́к – 83
 Емоці́йна ле́ксика – 85
 Емоці́йність фразеологі́чної одини́ці – 85
 Енантіо́семія – 86
 Енциклопеді́чний словні́к – 87
 Енциклопéдія – 88
 Епідигма́тика – 89
 Епідигма́тичні відно́шення – 89
 Епі́тетів словні́к – 90
 Етимологі́чний словні́к – 91
 Етимоло́гія – 92
 Етимоло́гія наро́дна – 92
 Етимóн – 92
 Етнографі́зми (етнографі́чні діалекті́зми) – 92
 Етноейде́ма – 93
 Етнолігві́стика – 93
 Етно́нім – 94
 Етносемáнтика – 94
 Етнотéкст – 94
 Жарго́н – 94
 Жаргоні́зми (жарго́нна ле́ксика) – 95
 Жарго́нний (слéнговий) словні́к – 96
 Забáрвлення (мовної одини́ці) – 96
 Загально́вживана (загальнонаро́дна, міжсти́льова) ле́ксика – 97
 Загально́мовні анто́німи – 97
 Загально́мовні сино́німи – 98
 Заго́лівкові одини́ці – 98
 Заперéчні слова́ – 98
 Запо́зичені слова́ – 98
 Запо́зичені фразеологі́зми – 99
 Запо́зичення – 99
 Заста́ріле значе́ння – 100
 Заста́рілі слова́ – 100
 Зворóтний словні́к – 101
 Зву́ження значе́ння слова́ – 101
 Звуконаслі́дувальні слова́ – 101
 Зв'я́зане (неві́льне) значе́ння слів – 101
 Змі́ни значе́ння (семанти́чні змі́ни) мoвної одини́ці – 101
 Зна́к (мо́вний) – 101
 Зна́ковий ріве́нь мо́ви – 102
 Значе́ння слова́ – 102
 Знева́жлива ле́ксика – 103
 Зо́внішні причи́ни мoвних змін – 103
 Зо́ни мікрострукту́ри (зо́ни словнико́вої статті) – 103
 Идеографі́чний словні́к – 103
 Идеографі́чні (семанти́чні, поняттєві, ло́гічні) сино́німи – 104
 Ідіоетні́чний інтeрпретаці́йний компо́нент слова́ (компо́нент слова́ етнокульту́рний, компо́нент слова́ націoна́льно-культу́рний) – 104
 Ідіoлéкт – 105
 Ідіoма – 105
 Ідіoма́тика – 106
 Ідіoматі́чність – 106
 Ідіoсті́ль – 106
 Ієра́рхічні відно́шення у мо́ві – 106
 Ізогло́са – 106
 Ізоле́кси – 107
 Ізосе́ми – 107
 Іменнико́ві фразеологі́зми – 107
 Іменні́ частини мо́ви – 107
 Ім'я́ – 107
 Ім'я́ культу́ри прецеде́нтне – 108
 Інверсі́йний (зворóтний, о́бeрнений) словні́к – 108
 Індоевропе́йська ле́ксика – 109
 Іннова́ція – 110
 Інстру́кція – 110

- Інтернаціоналізація мови – 110
 Інтернаціоналізми,
 інтернаціональні слова
 (міжнаціональні, міжнародні слова)
 – 110
 Інтернет-словник – 111
 Інтерференція – 111
 Іншомовних слів словник – 111
 Іншомовні слова – 112
 Історизми (матеріальні архаїзми) –
 112
 Історичний словник – 113
 Каламбур – 114
 Калька – 114
 Калькування – 115
 Канцеляризм – 115
 Картина світу – 116
 Категорійна сема (класема,
 категоріальна сема) – 116
 Катоїконіми – 116
 Класема – 117
 Кліше – 117
 Ключові слова – 117
 Книжна лексика – 118
 Ковані слова – 119
 Кодифікація – 120
 Код культури духовний – 120
 Код мовний – 120
 Койне (загальна мова) – 121
 Колокативна (коокурентна) сема –
 121
 Колокація слова – 121
 Колоквіалізм – 122
 Комбінаторна семантика – 122
 Компонент значення – 122
 Компонентний аналіз – 122
 Компонент слова національно-
 культурний – 123
 Компресія – 123
 Комп'ютерна лексикографія – 124
 Комп'ютерний словник – 124
 Конверсиви (лексичні конверсиви)
 – 125
 Конверсія – 125
 Конкорданс – 126
 Конотатема – 127
 Конотация – 127
 Конотема (конотативна сема) – 128
 Контамінація – 128
 Контекст – 129
 Контекстуальні (текстуальні)
 антоніми – 130
 Контекстуальні (текстуальні)
 синоніми – 130
 Контрастивні відношення,
 антонімічні, конверсивні – 130
 Концепт – 131
 Концепція словника – 132
 Кореневі омоніми – 132
 Космонім – 132
 Космонімів словник – 133
 Крилатих висловів словник – 133
 Крилаті вислови (крилаті слова),
 афоризми – 134
 Критика лексикографічна – 135
 Культūra мови (мовлення) – 136
 Лакуна – 136
 Ланцюжкова полісемія – 136
 Латинізм – 137
 Лекс – 138
 Лексема – 138
 Лексика (лексичний / словниковий
 склад мови) – 139
 Лексика безеквівалентна – 139
 Лексика білоруського походження
 – 139
 Лексика еквівалентна – 140
 Лексика екзотична – 140
 Лексика італійського походження –
 140
 Лексикалізація – 140
 Лексика питома – 141
 Лексика російського походження –
 141
 Лексика фоновна – 141
 Лексика французького походження
 – 141
 Лексика чеського походження –
 141

- Лексикографічне портретування – 141
- Лексикографічний параметр – 142
- Лексикографія – 142
- Лексикографія двомовна – 143
- Лексикографія лінгвокультурна – 143
- Лексикографування – 144
- Лексикологія – 144
- Лексикологія загальна – 145
- Лексикологія зіставна – 145
- Лексикологія спеціальна – 145
- Лексикон – 145
- Лексико-семантична група (ЛСГ) – 145
- Лексико-семантична система мови – 146
- Лексико-семантичне поле (ЛСП) – 146
- Лексико-семантичний варіант (ЛСВ) – 147
- Лексико-семантичні категорії (розряди) – 147
- Лексико-фразеологічне поле (ЛФП) – 148
- Лексична анафора – 148
- Лексична калька – 148
- Лексична метафора – 148
- Лексичне значення (ЛЗ) слова – 148
- Лексичний – 149
- Лексичний / словниковий склад мови – 149
- Лексичні діалектизми – 149
- Лексичні запозичення з інших мов – 149
- Лексичні норми – 150
- Лексичні омоніми – 150
- Лексичні семи – 150
- Лема – 151
- Лінгвістичний словник – 151
- Літературна цитата – 152
- Мадярізм – 152
- Макаронізми – 152
- Макаронічна мова – 153
- Макроструктура (структура словника) – 153
- Маркер – 153
- Максима – 153
- Матронім – 153
- Мезоніми – 153
- Металексикографія – 154
- Метамова словника – 154
- Метафора – 154
- Метафор словник – 154
- Методика семантичного – 155
- Метонімія – 155
- Міжмовні омоніми – 156
- Мікроструктура (словникова стаття) – 158
- Міфонім – 158
- Мова-джерело – 159
- Мова дитяча – 159
- Мова літературна – 159
- Мови письменника словник – 160
- Мовна картина світу – 160
- Мовна компетенція – 161
- Мовний (мовленнєвий) етикет – 161
- Мовні контакти – 162
- Модальні слова – 162
- Модальні фразеологізми – 162
- Моносемічний – 162
- Моносемія – 163
- Морфемний словник – 163
- Морфологічний словник – 163
- Мотивованість мовного знака – 163
- Наголосів словник – 163
- Назва (найменування) – 163
- Найдавніші запозичення (стародавні запозичення) – 163
- Наріччя – 164
- Народна етимологія – 164
- Науковий стиль – 164
- Нейтральна лексика (міжстильова лексика), стилістично нейтральна лексика – 165
- Нелітературні слова – 165
- Неографія (неологічна лексикографія) – 166
- Неологізм – 167

- Неологізмів словник – 167
- Неологія – 168
- Неповні (часткові) омоніми – 168
- Неповні синоніми – 168
- Неповнозначні слова – 168
- Номенклатура – 169
- Номінативна функція мовної одиниці – 169
- Номінативні слова – 170
- Номінація – 170
- Норма (мовна норма) – 170
- Норма літературної мови – 171
- Нормативний словник – 171
- Носій мови – 171
- Образність – 171
- Образно-ідіоматична фразеологія – 172
- Однозначні (моносемічні) слова – 172
- Однозначність (моносемія) – 173
- Ознаки літературної норми – 173
- Ознаки слова – 173
- Ознаки терміна – 174
- Ознаки фразеологізму – 175
- Ойконім – 176
- Ойконімічний словник – 176
- Ойконімія – 176
- Оказіоналізм, індивідуально-авторський, авторський, стилістичний неологізм – 176
- Оказіональний – 177
- Оксиморон (оксюморон) – 178
- Омографи (графічні омоніми) – 179
- Омоніми – 179
- Омоніми абсолютні (повні омоніми) – 180
- Омонімів словник – 180
- Омонімія лексична – 180
- Омофони – 180
- Омоформи – 181
- Онім (власна назва, власне ім'я) – 181
- Ономасіологія – 182
- Ономастика – 182
- Ономастичний словник (ономастикон) – 182
- Орфографічний словник – 183
- Орфоепічний словник – 184
- Освоєння запозичених слів – 185
- Основа лексична мови – 185
- Основний словниковий фонд – 185
- Офіційно-діловий стиль – 185
- Оцінність фразеологічної одиниці – 186
- Паліндром – 186
- Парадігма – 186
- Парадигматика – 187
- Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – 188
- Парадокс – 189
- Пареміологічний словник – 189
- Пареміологія – 190
- Паремія – 190
- Пароніми – 191
- Паронімів словник – 192
- Паронімічна атракція – 193
- Паронімія – 193
- Парономазія – 193
- Партитів – 194
- Партитивні відношення – 194
- Пасивна лексика – 194
- Пасивний словник – 194
- Патронім – 195
- Пейоратів – 195
- Перекладний (двомовний або багатомовний) словник – 195
- Переносне значення слова (похідне, вторинне, непряме) – 196
- Перифраз (перифраза, парафраз, парафраза) – 196
- Перифраз словник – 197
- Пестлива лексика – 197
- Питома лексика – 198
- Питома українські фразеологічні одиниці – 198
- Піджин – 199
- План вираження – 199
- План змісту – 199
- Плеоназм – 199

- Побутова лєксика – 200
Побутовізми – 201
Повні омоніми – 201
Повні синоніми – 201
Повнозначні слова, самостійні слова – 201
Поетична лєксика – 202
Поетична мова – 202
Поетонім – 202
Поліномінація – 202
Полісемант (багатозначне слово) – 203
Полісемія (багатозначність), полісемантизм – 203
Полонізм – 204
Поняття – 205
Порівняльна лексикологія – 206
Порівнянь словник – 206
Потенційна сема (імовірна, факультативна) – 206
Потенційне слово – 207
Прагматика – 207
Прагматична сема – 208
Праслов'янська (спільнослов'янська) лєксика – 208
Прескриптивні (нормативні) словники – 210
Прийом «слів і речей» – 210
Прийом тематичних груп – 210
Прийоми внутрішньої інтерпретації – 210
Прийоми зовнішньої інтерпретації – 210
Пріказка – 210
Прикметникові фразеологізми – 211
Примівка, приповідка – 211
Принципи лексикографування – 212
Прислівникові фразеологізми – 213
Прислів'я – 214
Прозаїзм – 214
Просторічна лєксика – 214
Просторіччя – 215
Прототип – 215
- Професіоналізм – 216
Прямє значення слова (вихідне) – 217
Прямє (вільне, незв'язане, основне) номінативне значення слова – 217
Публіцистичний стиль – 218
Пурізм – 219
Радіальна полісемія – 220
Радіально-ланцюжкова полісемія – 221
Реєстр – 222
Реєстрові одиниці – 222
Ремарка – 222
Ремінісценція – 223
Референт – 223
Римарій – 223
Римівник – 224
Рівні мови – 224
Розмірно-оцінна лєксика – 225
Розмовна (народнорозмовна) лєксика – 225
Розмовний стиль – 226
Розмовно-побутовий стиль – 227
Розширення значення слова – 227
«Розщеплення» фразеологічних одиниць – 227
Русізм (росізм, росіянізм) – 227
Самостійні слова – 228
Селективний словник – 228
Сема – 228
Сема культурна – 229
Семантема – 229
Семантизація – 229
Семантика – 229
Семантико-стилістичні (понятійно-стилістичні) синоніми – 230
Семантична класифікація фразеологізмів – 230
Семантична структура слова – 231
Семантичне поле – 231
Семантичний множник – 231
Семантичний простір слова – 231
Семантичний словник – 232
Семантичні діалектизми (лєксико-семантичні діалектизми) – 232

- Семантичні омоніми – 233
Семантичні синоніми – 233
Семасіологія – 233
Семема – 233
Семіотика – 234
Сентенція – 234
Сигніфікат – 234
Сингармонізм – 235
Синекдоха – 235
Синкретизм – 235
Синоніми – 236
Синонімів словник – 237
Синоніміка – 238
Синонімічна аналогія – 238
Синонімічна група – 238
Синонімічна диференціація – 238
Синонімічна конкуренція – 239
Синонімічне гніздо (СГ) – 239
Синонімічний ряд (СР) – 239
Синонімія – 240
Синопис – 241
Синтагматика – 241
Синтагматичні відношення слова – 241
Синтаксичний словник – 242
Синтаксично зумовлене значення слова – 242
Синтактика – 243
Синхронія – 243
Синхронний словник – 244
Система мови – 244
Системні відношення у фразеології – 244
Сленг / Сленг – 244
Сленговий словник – 245
Слова давньогерманського походження – 245
Слова з абстрактним значенням – 245
Слова з конкретним значенням – 245
Слова-паразити – 245
Слова-символи – 246
«Словарь української мови» Б. Грінченка – 247
Словник – 248
Словникарство – 250
Словники України online – 250
Словник міжмовних омонімів – 251
Словник міжмовних паронімів – 252
Словник мовця – 253
Словник мовця активний – 253
Словник мовця пасивний – 253
«Словник української мови» в 11-ти томах – 253
«Словник української мови» в 20-ти томах – 254
Слово – 256
Слововживань словник – 258
Слововжиток – 258
Слово дискурсивне – 258
Словозміна – 258
Словопоказчик – 258
Словотвірний (дериваційний) словник – 258
Словотвірні діалектизми – 259
Словотвірні семи – 260
Словотвірні (похідні) омоніми – 260
Словоформа – 260
Смисл – 260
Смислові сполучуваності слів словник – 261
Соціальний символізм – 261
Соціолект (соціальний діалект) – 261
Спільнокореневі (однокореневі) синоніми – 261
Спільнослов'янські фразеологізми – 262
Спільнослов'янська (східнослов'янська) лексика – 262
Споконвічна (питома) українська лексика – 263
Сполучуваність слова – 263
Спрощення структури полісемантичного слова – 264
Старогрецькі запозичення – 264
Старослов'янізми

- (церковнослов'янiзми) – 264
 Статистична лексикографiя – 265
 Стаття словникова – 266
 Стереотiп – 266
 Стилiстeми – 267
 Стилiстичне значення – 267
 Стилiстичний словник – 268
 Стилiстичнi архаiзми – 268
 Стилiстичнi синoнiми – 268
 Стилiстичнi фiнкцiї фразеологiзмiв – 269
 Стилiстично забарвлена (маркована) лeксика – 269
 Стилiстично нейтральнi слова – 269
 Структура лексичного значення слова – 269
 «Суржик» – 270
 Схiднослов'янськi фразеологiзми – 270
 Табу – 271
 Тезаурус – 271
 Тезаурус тематичний – 273
 Теорiя iерархiї мовних рiвнiв – 273
 Територiальнi диалектизми – 273
 Термiн – 273
 Термiнознавство – 275
 Термiнологiзацiя – 275
 Термiнологiчний словник – 275
 Термiнологiя – 276
 Термiносистема – 277
 Термiнотворення – 277
 Тильда – 277
 Типи лексичного значення слова – 277
 Типологiя лексикографiчна – 279
 Тлумачний словник – 279
 Топoнiм – 280
 Топoнiмiв словник – 280
 Топoнiмiка – 280
 Транскрипцiя – 280
 Трансформацiя – 280
 Троп – 281
 Труднощiв мовлення (мови) словник – 281
 Тюркiзми – 282
 Узуальний – 282
 Узус – 282
 Українiзм – 283
 Унiвербацiя – 283
 Унiверсальнi мовнi – 283
 Унiверсальний словник – 283
 Усiчення (eлiпсис) – 284
 Ускладнення структури полiсемантичного слова – 284
 Фамiльярна лeксика – 284
 Фiлiацiя – 285
 Фольклорiзми – 285
 Фон культурний слова – 285
 Фонова лeксика – 286
 Формули ввiчливостi – 286
 Фразеогрaфiя – 286
 Фразеологiзацiя – 286
 Фразеологiзм (фразеологiчна одиниця, фразеологiчний зворот, фразема) – 286
 Фразеологiзми авторського походження – 288
 Фразеологiзми античного походження – 288
 Фразеологiзми народнорозмовного походження – 289
 Фразеологiзми ономастичного типу – 290
 Фразеологiзми професiйного мовлення – 290
 Фразеологiзми релiгiйного (церковно-кнiжного) походження – 291
 Фразеологiзми усно-розмовнi – 291
 Фразеологiчний словник – 292
 Фразеологiчна варiацiя – 293
 Фразеологiчна доминанта – 293
 Фразеологiчна калька – 293
 Фразеологiчне значення – 293
 Фразеологiчний промiжний рiвень мови – 294
 Фразеологiчних антoнiмiв словник – 294
 Фразеологiчних синoнiмiв словник – 294

Фразеологічні антоніми – 295
Фразеологічні вирази – 296
Фразеологічні єдності – 297
Фразеологічні зрощення – 297
Фразеологічні інновації – 298
Фразеологічні омоніми – 298
Фразеологічні синоніми – 299
Фразеологічні сполучення – 300
Фразеологічні суміщені омоніми –
301
Фразеологічно зумовлене (зв'язане)
значення слова – 301
Фразеологія – 301
Функції слова – 302
Функції словника – 302

Функціональна класифікація
фразеологізмів – 302
Функціонально-стильові розряди
фразеологізмів – 303
Художній стиль – 303
Ціліснооформленість – 304
Частотний словник – 304
Чистота мови – 306
Шифрізми – 306
Шляхи виникнення омонімів – 306
Шляхи виникнення синонімів – 307
Штамп – 308
Ядро лексичного значення – 308
Ясність мови – 308

Навчально-довідкове видання

*БАБІЙ Ірина Орестівна
ГОЛЯНИЧ Марія Іванівна
СТЕФУРАК Роксолана Іванівна*

**СЛОВНИК ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ:
ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ,
ЛЕКСИКОГРАФІЯ**

В авторській редакції

Головний редактор - *Василь Головчак*
Комп'ютерна верстка – *Ірина Бабій*
Дизайн обкладинки – *Ірина Бабій*

Видавець

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1,
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7616 від 26.05.2022

Виготовлювач: підприємець Голіней О. В.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: +38 066 481 01, e-mail: gsm1502@ukr.net

ISBN 978-966-640-547-3